

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
<http://www.ffuis.edu.ba>

За издавача:

Др Драга Мاستиловић

Редакција:

Др 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина
Др 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина
Др Бас Артс, Универзитетски колеџ Лондон, Уједињено Краљевство
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет Поатје, Француска
Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бранислав Драшковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Александар Јокић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД
Др Вјачеслас Јурко, Универзитет Саратов, Русија
Др Саша Кнежевић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија
Др Клавдија Кутнар, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка
Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Џори Мано, Тенри Универзитет, Јапан
Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драга Мاستиловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Светлана Стеванович, Универзитет Кемерово, Русија
Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мирко Радић, Универзитет Галве, Шведска
Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва, Русија
Др Арно Франсоа, Универзитет Поатје, Француска

Главни уредник:

Др Мишо Кулић

Одговорни уредник:

Др Марија Летић

Лектура и коректура:

Александра Савић

Припрема за штампу:

ППГД „Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Штампа:

ППГД „Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2016.

ISSN 2490-3531

COBISS.BH-ID 7948294

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

БРОЈ
18

Пале,
2016.

Published by:

Faculty of Philosophy, University of East Sarajevo

<http://www.ffuis.edu.ba>

Draga Mastilović

Editorial Board:

魏现军 (Wei Xianjun), Henan Polytechnic University, China

岳友熙 (Yue Youxi), Shandong University of Technology, China

Sanja Bošković Danajlić, University of Poitiers, France

Bas Aarts, University College London, United Kingdom

Branislav Drašković, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Ana Filimonova, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Arnaud François, University of Poitiers, France

Dragan Marušič, University of Primorska, Koper, Slovenia

Aleksandar Jokić, Portland State University, USA

Saša Knežević, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Biserka Košarac, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Mišo Kulić, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Svetlana Kurteš, University of Madeira, Portugal

Svetlana Stevanović, Kemerovo State University, Russia

Klavdija Kutnar, University of Primorska, Koper, Slovenia

Stylianios Lambakis, Institute of Historical Research, Athens, Greece

Marija Letić, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

George Mano, Tenri University, Japan

Jelena Marković, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Draga Mastilović, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Mirko Radić, University of Gävle, Sweden

Vladimir Vladičić, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Vjacheslav Yurko, Saratov State University, Russia

Zlatko Pavlović, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

General Editor:

Mišo Kulić

Editor-in-chief:

Marija Letić

Language Editing and Proofreading:

Aleksandra Savić

Prepress:

„Comesgrafika“ d.o.o. Banja Luka

Printed by:

„Comesgrafika“ d.o.o. Banja Luka

Circulation:

300 copies

Pale, 2016

ISSN 2490-3531

COBISS.BH-ID 7948294

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF PHILOSOPHY PALE

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA

PHILOLOGY

ISSUE
18

Pale,
2016

Радове у овој књизи су рецензирали:

Др Миливој Алановић
Др Жељка Бабић
Др Јелена Бајовић
Др Владан Бартула
Др Снежана Билбија
Др Бранка Брчакло
Др Славица Васиљевић Илић
Др Жељко Вучковић
Др Ђорђе Деспић
Др Божица Кнежевић
Др Саша Кнежевић
Др Милена Ковачевић Ивановић
Др Драго Козомара
Др Сања Куљанин
Др Марија Летић
Др Весна Лопичић
Др Горан Максимовић
Др Јелена Марковић
Др Сања Мацура
Др Милка Николић
Др Предраг Новаков
Др Јеленка Пандуревић
Др Ивица Петровић
Др Ана Плотњикова
Др Ранко Поповић
Др Биљана Радић Бојанић
Др Живојин Станојчић
Др Јасна Стојановић
Др Јелена Томовић
Др Ненад Томовић
Др Вера Ћевриз Нишић
Др Дијана Црњак
Др Виолета Џонић
Др Саша Шмуља
Др Михајло Шћепаноовић
Др Александра Шуваковић

Часопис је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Расправе и чланци

ФОЛКЛОРНИ ТЕАТАР КОД СРБА И НАРОДНО ГЛУМОВАЊЕ (Лаза Костић, есејистички родоначелник народног глумовања)

Апстракт: *Више је од сто двадесет година прошло откако је у „Гласнику Земаљског музеја за Босну и Херцеговину“ објављен есејистички текст Лазе Костића „Народно глумовање“; још крајем претпрошлог, 19. вијека, 1893. године. У овоме невеликом обимом, а родоначелнички – за сва наша потоња истраживања и домишљања о националном фолклорном театру – важном есеју, ослањајући се на записе двојице сакупљача-„дописника“ (један са подручја Црне Горе: „из Цуца“, штампан дјеломице у Гласу Црногорца од 2. фебруара 1891; други из данашње Републике Српске, Приједора, објављен „у 16-ом броју од године 1890“, у новосадском Јавору), презентују се неки облици изворног-народског „позорја“; што Лаза Костић зналачки уопштава и – себи својствено, убједљиво и тачно – именује као народно глумовање.*

„Стога сам навијек слутио да у нашем народу мора бити појава самоникле драмске умјетности... Домишљао сам се да је можда у најстаријим незнабожачким народним обичајима прва клица драмског живота“, поручује Костић – наслућујући и оно до чега ће деценијама након њега досегнути савремена фолклористика и наука о театру; и домаћа и инострана – а у овом раду сагледаћемо рукавце његовог луцидног и проницљивог „домишљања“, које ће есеј „Народно глумовање“ сврстати на часно мјесто родоначелника-зачетника свих наших потоњих сагледавања фолклорног театра код Срба, доводећи га и у контекст свјетских достигнућа.

Кључне ријечи: *драма, театар, народни обичаји, фолклор, народно глумовање*

Први примјер у коме је хроничарски-путописно забиљежен српски (?) „случај“ неке врсте *народног-позоришног* извођења пред публиком – гдје долази до својеврсног прожимања „сценске игре“ с једне стране, а са друге „рецитовања“ народне пјесме – свакако је с краја 15. вијека из Италије: у мјесту Ђоја дел Коле (Gioia del Colle) 1. јуна 1497. године, на „позорници“ дворишта локалног дворца – у част Изабеле дел Балцо (Del Balzo), будуће супруге напуљског краља Федерика Арагонског; као што је бивало цијелим током њеног путовања у престони град Напуљ, гдје је требало да се сретне

* bajobrbr@yahoo.com

са краљем: свуда су је пратиле свечаности и гозбе, позоришне представе и плесови, витешки турнири – изведен је *плес* (si fece una tanza) а извођачи су били неименовани Словени (Scavoni), ама детаљно наведених личних имена: Душко, Ђуро, Радоња, Ратко, Вук, Вукашин, Вучета, Мила, Милица, Радеља, Радослава, Вукосава, Ружа, Слава, Стана, Цвијета... Један од краљичиних пратилаца, Рођери ди Пачиенца (Rogeri de Pacientia de Neritò) – иначе, како веле упућенији „коментатори“ и овог догађаја, Бенедето Кроче или Мирослав Пантић, *песник скромног дара и дворанин невеликог угледа*; у своме „епосу“ *Балзино* (Lo Balzino), остао је пред историјом једини свједок тога догађаја – забиљежио је како су се ти словенски (Срби?) *играчи* „скакућући као козе, окретали и заједно су сви певали“ (Марјановић, 2005, стр. 53). Мирослав Пантић је детаљно и зналачки реконструисао и „дешифровање“ Пачиенциног записа (будући да Италијан није знао језик „Словена“, записао је њихову *изведбу-пјесму* „како је умео“): утврђено је да је посриједи бугарштица (настала после 19. октобра 1448. када се одиграла „предметна“ битка Војводе Јанка/Хуњадија са Турцима; а прије 1. јуна 1497. када је њен приказ изведен у Ђоја дел Коле), са заокруженом „причом“; а самим тим је била погодна и за сценско *извођење*–„приповиједање“, играње и пјевање.

„Словени су певали без музичке пратње – што је особеност ‘српског начина’, који је терминолошки давно одредио песник и племић са Хвара Петар Хекторовић (1487–1572) – при томе су гласно викали ‘на свом језику’ (gridando alta voce in lor sermoni), а онда је сваки од њих пио ‘по свом обичају’... и то мушкарци, жене, одрасли и они који су још деца.“ (Марјановић, 2005, стр. 54; више в. Пантић, 1977, стр. 421–439)

Несумњиво, дакле, ријеч је о специфичном облику „сценске изведбе“: групном-гласном извикивању-скандирању текста, без музичке пратње, уз *скакање* „играча“, окретање и *заједничко пјевање*; чему је слиједило и „обичајно“ конзумирање алкохола „глумаца“-учесника у *представи* (подобно древним обичајима и паганским ритуалима); све су то – одреда – елементи својеврсног н а р о д с к о г п о з о р и ш т а. А први забиљежени „случај“ свакако није био ни једини, и у средњовјековном раздобљу; посебно не у временима која слиједе.

„Могло би се закључити да су у српским земљама средњег века у различитим срединама давале предности одређеном типу забаве: на *двору* – музици и витешким и љубавним песмама; у *манастирима*, уз све отпоре и, засад, без довољно јасних доказа – црквеном позоришту; у *градовима* – лаичком позоришту које је чувало традицију нижих облика античког позоришта (градови у унутрашњости претежно грчког, а на јадранској обали претежно римског позоришта; на *селу* – фолклорним драмским играма, народном глумовању.“ (Марјановић, 2005, стр. 84)

Наравно, свако упуштање у доказивање генезе „историје позоришта“, неизвјесно је и по процесу који треба проћи, а и по резултатима тих истраживања:

„Не знамо тачно како је изгледало древно грчко позориште из класичног периода, нити како су грчки глумци играли (...) не знамо сасвим тачно ни како је изгледало Шекспирово позориште (...) Средњовековни дрворези представљају богат извор за историчаре, али једва да постоји неки који је преживео а на коме су глумци приказани на свом послу; (...) Писан документ веома је тешко наћи све до последње две-три стотине година.“ (Харвуд, 1998, стр. 16).

И – наоко зачудо – управо је зато и могло доћи до „сукоба“, различитих „школа“ које се баве испитивањем прадавних извора театра и самих почетака позоришта:

„Ниједна од њих не може да понуди доказе, али она која нуди највише хране имагинацији тврди да корени позоришта израћају из древних ритуала. Једна друга школа инсистира на томе да су докази о било каквим религиозним почецима непримерени... да су све теорије његове генезе ирелевантне. (...) алтернативна теорија о изворима позоришта одвела би нас да прихватимо као ближу тезу о сличности играма и спорту него ритуалима и религиозним мистеријама. (...) Оно што је важно у садашњости јесте да игре и спортови представљају алтернативе за притиске и бриге у нашим свакодневним животима, док позориште – мада и оно може да делује у овом смислу – има ону битну потпуно супротну функцију: да нам помогне да се сетимо ко смо и где смо. У том смислу су његове везе са религијом нераскинуте.“ (Харвуд, 1998, стр. 17–18).

Ипак, *теме и облици ритуала* – и данас – могу да нам предоче „рану драму“, настављајући да се наново појављују током њене касније историје, закључује Харвуд (1998, стр. 26):

„Обома им је заједничка способност да открију тензије између људског и божанског, једног кратког и рањивог, другог одвојеног од смрти и времена. Неке од разлика су очигледне – драма се може изводити пред гледаоцима, публиком, док, да би ритуал опстао, потребни су учесници, прави верници, у његовој мистерији; драма се непрекидно мењала, док је ритуал морао да остане непроменљив.“

Налази Роналда Харвуда при истраживању *Баронга* са Балија, који *комбинује драму и религијски обред* („Поента је у томе да, током трајања ритуала, заједнички чин уступа место ритуалу“, вели Харвуд; „видимо где се ритуал и драма дотичу, нарочито у застрашујућем климаксу“ (1998, стр. 29, 30)), упућују на једну „рачву“ „фолклорног театра“, магијско-ритуалну (гдје

се васпоставља директна веза са прото-позориштем у оквиру свечаности посвећених Дионису у античкој Грчкој); али ваља имати на уму и постојање друге развојне линије „народног глумовања“, на шта подсећа и Петар Марјановић (2005, стр. 75):

„Савремени истраживачи фолклорног театра упозоравају на разлику која постоји између традиционалне магијско-верске мимо-драме (оне коју наука најчешће назива *дроменама*) и буфонерија (мимо-драме веселака шаливција), иако и оне припадају преисторији позоришта. Они истичу да фолклорни театар има следећа означавајућа својства: а) акција (радња) као облик (форма) неке ситуације; б) извођачи су прерушени (маске) и нису сви истоветни са собом; в) заступљеност естетске функције у усменим и усмено-музичким дијалозима који прате или коментаришу радњу; г) нема поделе на глумце и гледаоце: и маскирани и мање активни (немаскирани) су учесници представе, па представе фолклорног театра није могућно пасивно посматрати са стране.“

Овдје ваља напоменути како постоји кључна разлика између изворног ритуала и „самосталног“ позоришта: присуство *индивидуалног творца* (неке врсте „драмског писца“-аутора) битног за *позориште*, што не постоји код ритуала (више в. Харвуд, 1998, стр. 43); који, у нашем „случају“ – а томе Костић посвећује посебну пажњу – може бити и неименовани-неиндивидуализован: колективни-народни „стваралац“, чему ће и читав есеј *Народно глумовање* суштински и бити посвећен.

Дакле, *фолклорни театар* – поред магијско-вјерских облика и мимо-драме – и те како може да приказује и сценска збивања изван изворно религијско-митских садржаја, а односи се на приказивања сцена из свакодневног народног живота: основна ситуација ових облика *народног глумовања* је комичка, уз њој припадајући „дијалог“ (што обезбјеђује додатну забаву публици); ликови-учесници, у живом су и непосредном „додиру“ са публиком (такође неком врстом учесника у *театру*), а извођачи се служе дозвољеном импровизацијом, у оквиру утврђеног оквира комада. (Наравно, и у комадима ове-друге „врсте“ *фолклорног театра* користе се маске, костими и потребни сценски реквизити; сва „изражајна“ позоришна средства.) У овај „одјелјак“ *народног глумовања* – свакако – спадају и разне, шаливе и забавне, народне *игре* које се изводе у одређеним приликама (друштвене забаве и други народски скупови). А управо тај други „облик“ *народног глумовања* и јесте тежишна тема есеја *Народно глумовање*; управо о том и таквом, *народном глумовању* (и оном одвојеном од митско-магијске сфере), први код Срба је – уопштавајући, износећи смјеле претпоставке и широкопримјењиве закључке – оставио писаног трага управо Лаза Костић; и иначе – с разлогом – сматран једним од перјаника и предводника у историји

развоја српске есејистике у књижевности (есеји о Шекспиру и његовим дјелима, која је и преводио; о српској народној епици, одакле је „посудио“ и основу своје најбоље драме-трагедије *Максим Црнојевић*; потом низ писаних-есејистичких „расправа“ о естетици, филозофији и књижевности).

Од самог почетка овога „хибридног“ текста из 1893. Костић ствара вишеслојну литерарну „конструкцију“, будући да се на цигло туце страница смјењују разнолики начини казивања: од исходишног, привидног „разговора“ Посјетиоца-самог Аутора са „експонатима“ у Музеју; преко навода из Дарвиновог „главна дјела“ – како вели Костић – „*Descent of Man*, о тицама умјетницама“; до директних-обимних навода из етнографских „записа“ из *Цуца* о примјерима *фолклорног театра*, као и „чланка *Неколико народних игара у Босни*, од Василија Кондића из Приједора“; што се све окончава есејистичким закључком у два пасуса и позивом „на акцију“.

„Стога на ноге, сви народни учитељи, на посао, сви књижевници, сви писмени људи, сви расудљиви службеници државни и народни, прионите сви око похране тако ријеткога блага народног (...) Кад се тако временом буде скупило више и крупнијих и згоднијих градљика од отијех што их ја, ево, скупа приказујем, тада ће се моћи о тијем занимљивим појавама више и поузданије разумјети; тада ће се моћи упоређивати једне с другијема, са сличним појавама у другијех народа, са истом врстом производа у писменој књижевности и са осталим народним умотворинама; тада ће о тијем ‘беспослицама’ бити приказа и расправа вреднијих и обилатијих од ове, како грађом тако и рађом.“ (Костић, 1972)

У правом пјесничком полету, Костић отвара свој есеј неком врстом античке-словенске *апострофе*, у којој се моли опроштај „што долазим овако празнијех руку, што међу вас упадох овако с неба па у ребра, ни род ни помозбог ваш“, што се ускоро преображава у доказ Ауторовог позвања и *компетентности*: „али сам залазио по народу, ронио у бездан лијепе душе његове, читао ту ‘живу књигу’, никад недочитану“; да би се ускоро искристалисало носеће поље укупног *Народног глумовања*:

„знаш лијепо да оно [друго, текстови за „институционализовано“ позориште; напомена наша] нијесу чисто народне глуме, јер су их састављали *писмени људи*, који су гледали велике театре, гдје глумци-умјетници приказују дјела научних писаца. Није мени сад на уму ни католички *Passionsspiel*, ни православни ‘вертеп’. Још вам опраштам и ‘народног комичара’ Ђорђа Бабића, иако би тај даровити подражач био онајближи моме приказу. Него ја хоћу да ти покажем некоје појаве *самониклог* народног театра што их изводи прости, *неписмени* народ, који никад није видио умјетне позорнице ни чуо глумце вјештаке“ (Костић, 1972).

Готово идентично – читав вијек доцније – Петар Марјановић (2005, стр. 83), истиче како је тај облик *театра*, *народно глумовање*, остао удаљен од државних, привредних и културних центара: „Живео је и постојао у сеоском амбијенту и у приградским насељима, са коренима у дубокој паганској прошлости и са несумњивим утицајем животног окружења, из којег је народна свест током векова рађала нове митове и уграђивала их у различите облике народног глумовања“, чувајући их у народној традицији као *фолклорни театар*; који Драгослав Антонијевић (1984) – с правом – види као „претпоље“ или „предворје“, одвојено од институционализованог позоришта, гдје важе неки други „сценски закони“.

Настављајући да есејизује у форми (привидног) дијалога имагинарних „музејских експоната“ и Посјетиоца, пређашњој претпоставци о постојању *самониклог-народског позоришта* које упражњава „неписмени народ“, Костић основној својој замисли-„домислици“ супротставља увријежену предрасуду како је и сама идеја о *театарском представљању* неспојива са простим-необразованим народом – што је основа нашег увјерења како је сам есеј *Народно глумовање* и писан као нека врста „пастиша“ Платонових дијалога; привидно у форми „драмске“ расправе супротстављених идеја и актера – „Зар театар и folklore? То су најжешће супротнице, то једно другом поговара, folklore је природна појава, као киша и снијег, дуга и муња, а театар је умјетност, вјештачки производ“ (Костић, 1972).

Ето сад правог „драмског момента“ да се на сцену изведе и Дарвин: пренесећи описе живота и понашања птица далеких крајева, скреће се пажња и на *сјеничарке* које – по нагону – „себи граде сјенице за продукцију својих љубавних пантомима“, што Костићу даје правог повода да поткријепи своја увјерења о изворности и „природности“ *народног глумовања*:

„пернати глумци не глуме само ради умјетности но да се допадну, да се свиде својим женкама (...) Као да ‘словесни’ глумци не теже да се свиде својим гледаоцима... Па и самим писцима највише је стало да им се дјела *свиде*... исти разлог што гони паука да плете мрежу или челу да гради саће... гукање голубово, славујево прижељкивање, грактање гавранова, цвркутање мужјака сјеничара у његовој глумачкој сјеници, колике страсти, колике драме. (...) Љубав и мржња, парење и бој, нагон и страх, ситост и глад; од искона па до вијека све то па то... кад је то основа и потка свег бића, кад се из кресева тијех супротница рађа живи огањ вјечне љепоте“ (Костић, 1972).

Живим језиком и стилем – са обиљем семантички „отежаних“ ријечи, кованица и неологизама (*градљике*, *супротнице*, *замет*, *одишлица*, *јадиковац* итд.); што је и иначе карактеристично за Лазу Костића – наш Аутор васпоставља уједначење првобитног импулса за „представљање“, као иманентног свему живоме, па и човјеку; одводећи нас тако до прадавних-

паганских времена, када је – претпоставља се – и настало рудиментирано театарско биће и првобитни његов „сценски“ израз:

„Стога сам навијек слутио да у нашем народу мора бити појава самоникле драмске умјетности, а знао сам и да ниједан европски народ нема у својој неписаној књижевности тако богате грађе за драмску обраду колика је у већ прикупљеном умном благу нашег народа. Домишљао сам се да је можда у најстаријим незнабожачким народним обичајима прва клица драмског живота. Чини ми се да је у *коледама, краљицама, ладалицама и додолама* исти замет што га испитивачи старина налазе за јелинску драму у свештеним обредима... у заносу око бога Диониса, Баха. (...) Но то су само остаци и уломци старих обреда којима се не зна више пружања и којих ће брзо понестати.“ (Костић, 1972)

Из уопштеног и есејистичког размишљања и „домишљања“ о питањима прадавних коријена театарске умјетности у почетним, ритуалним и паганским обичајима и „радњама“, који су се – у својим измијењеним и рудиментираним облицима – задржали у *народном глумовању* код Срба („Али од садашњих живих обичаја народних не могах запазити ако не баш драмске природе, оно барем разговорног облика, до у *поскочици*. Гдје год је народ мало живљи, бива да се прилике између играча и играчица у колу, а кадшто и други догађаји у селу претресају, као што се по великим градовима на позорници расплећу заплети друштвеног живота. То бива у облику разговора, пошалице и одшалице, и обично нема таковој шали никакве замјерке, 'у колу их нико за срамоту не прима', вели Вук“); Лаза Костић у есеју *Народно глумовање* – најпослије – „излази на терен“, односно на конкретне примјере и описе различитих „сценских приказања“ из Цуца и Приједора. Наравно – будући да је све у овако вјешто конципованом есеју на своме мјесту – аутор не пропушта прилику да претходне примјере „прокоментарише“, понављајући своју магистралну хипотезу: „Није ли то глумовање, позорница, театар, као и сваки други, а није ли чисто народни, самоникли, из душе народне, прави *folklore*“.

Костић биљежи и – по властитом свједочењу – примјер истинског спектакла на отвореном: приказивање одређених догађаја у стварном простору, уз учешће бројних „глумаца“ и „статиста“ (инсценације какве ће европски учени или „вјештачки театар“ и много доцније „откривати“, нпр. у приказима опсаде и заузимања Зимског дворца у Совјетском Савезу); знано још у средњовјековном лаичком позоришту, а умногоме слично „перформансу“ уприличеном на Калемегдану поводом јубилеја, 500 година Косовске битке, када су бројни коњаници симулирали историјски догађај, што је – свакако – био један облик „сценског“ који је продро из *народног глумовања* или „преузет“ из „фолклора“. Важност овог сегмента есеја је

и у томе што аутор преноси своје „налазе“, тако да се и као „истраживач-сакупљач“ придружује документима које су му други припремили, а – истовремено – показује и на властитом примјеру како би се требало више ангажовати на биљежењу и сакупљању драгоцене „грађе“, којој пријети да буде изгубљена:

„Војвода Ђуро Церовић причаше ми да... се договоре читава села, сва момчад усједне на коње, па се подијеле на двије војске. Једни су Турци, који крену у хаџилук, а други су хајдуци, који ће их пресрести да их поробе. Ту је позорница читава долина са околним брдима и кланцима, а гледаоци се морају попети на главице, да виде све еволуције тога приказа“ (Костић, 1972).

Користећи управо Костићев „налаз“ (објављен 1893), Петар Марјановић у *Историји српског позоришта* (2005, стр. 81) лапидарно констатује: „Војске су увежбаване, ‘мизансцен’ је био тачно постављен, а цео приказ имао је одређени почетак, ток и крај. Фолклорне ‘лажне битке’ нису изум Црногораца. У средњовековном лаичком позоришту Европе било је познато доста нелитерарних сценских облика (параде, процесије), па и оних проистеклих из фолклорне традиције (‘лажне битке’)“.

Неопходну научничку будност и опрезност, а – истовремено – и пјесничку луцидност у закључивању, аутор есеја показује и при коментарисању туђих, раније објављених примјера „фолклорног театра“, и тако показујући какав би однос према преузетој грађи ваљало да имају „сакупљачи“; Костић (1972) тачно опажа несмотреност Василија Кондића из Приједора, који је – у току „игре“ – забиљежио и „реплику“ непримјерену *народном глумовању*:

„Ко је год вјешт народним умотворинама видјеће да је све доста вијерно забиљежено, иако има једна ријеч које неће бити да је дописник онако чуо из народних уста. Нијесмо никада чули да народ рече *пунољетан* (‘синови ти посташе *пунољетни*’), већ ако тај глумац није чуо ту ријеч од какова чиновника или другог писменог човјека“.

Приводећи крају есеј *Народно глумовање*, Костић и коментарише „грађу“ коју је добио од „дописника“, а – иако није имао прилику да се лично и непосредно увјери у сам ток конкретних „приредби“ – уочава оно што је најважније у сакупљачком раду:

„Босна је, дакле, прва повела коло у скупљању једне врсте наших народних умотворина какове, *осим нашега народа, нема ниједан други живи народ на свијету*. Бар мени није познато да су гдјегод изнесени на јавност примјери из фолклора те врсте каква му драго народа.“

Но босански примјер није само знаменит по својој првини но и по садржини својој. У њему нам се износе и говори народних глумаца.

Црногорски су примјери доста драматични (...) али је то, судећи по извјештају, *нијема*, чисто *глумачка* игра, *пантомима*... Према томе морамо жалити што нам дописник из Цуца није прибиљежио *ниједне ријечи* из те игре. Скупљач не треба да пресуђује да ли вриједи забиљежити и ријечи. Његово је да запише *све* што год види и чује. И то је босански скупљач боље разумио од црногорског дописника, те бисмо ми свијем препоручили да се угледају у босански примјер.“ (Костић, 1972)

Инсистирајући како је цијели есеј *Народно глумовање* и објавио у *Гласнику Земаљског музеја за Босну и Херцеговину* управо као неки облик признања за „земљу из које смо добили први и најпотпунији извјештај о народном глумовању“, Лаза Костић не само да одаје признање онима који су и њега подстакли на размишљања и домишљања него припрема и завршни подстрек будућим истраживачима и сакупљачима; остајући до дан-данас код Срба есејистички родоначелник *народног глумовања* и покретач студиознијих и промишљенијих сагледавања питања не само фолклорног театра него и његовог прадавног-паганског искона и исхода. Нимало случајно, то му је мјесто „признато“ и у једној српској *Историји позоришта*: „Свака озбиљнија расправа о фолклорном театру у Срба требало би да пође од текста Лазе Костића *Народно глумовање*... А његово луцидно домишљање било је касније у науци вишеструко потврђено“ (Марјановић, 2005, стр. 73). Више од стотину година раније, свестрани есејиста Лаза Костић – без помоћи енциклопедија, туђих научних истраживања и припадајуће „апаратуре“, средстава масовних комуникација, друштвених мрежа и свих „техничких помагала“ – ослањајући се само на властита искуства, примјере „са терена“, личну обдареност и општу просвијетљеност душе и духа, засновао је код Срба не само појам *народног глумовања*, него и зацртао темеље свих будућих научних сагледавања фолклорног театра и проучавања различитих варијетета позоришног постојања; што се – с разлогом – арбитарно смјешта и у домаћи али и шири контекст међународних проучавања ових питања из историје позоришне игре.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Д. (1984). Опште теоријске претпоставке о фолклорном театру. У Д. Антонијевић (Ур.), *Фолклорни театар у балканским и подунавским земљама* (стр. 1–11). Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности.
- Костић, Л. (1972). Народна глумовање. У В. Недић (Прир.), *Народна књижевност* (стр. 539–551). Београд: Нолит.

- Марјановић, П. (2005). *Мала историја српског позоришта XII–XXI век*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.
- Пантић, М. (1977). Непозната бугарштина о деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века. *Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XX, свеска III*, 421–439.
- Харвуд, Р. (1998). *Историја позоришта*. Београд: Clio.

Branko Brđanin

LE THÉÂTRE FOLKLORIQUE SERBE ET L'ESSAI DE L. KOSTIĆ «LE THÉÂTRE AMATEUR POPULAIRE»

Il y a plus de cent vingt ans depuis la publication de l'essai *Le théâtre amateur populaire* de Laza Kostić dans la «Gazette du musée national de la Bosnie-Herzégovine» à la fin du XIX siècle, en 1883. Cet essai, petit par sa taille, mais très important pour toutes nos futures recherches et réflexions sur le *théâtre folklorique* national, est basé sur les textes des deux collectionneurs – «correspondants» (l'un de la région du Monténégro de «Cuc», publié partiellement dans l'hebdomadaire «Glas Crnogorca» du 2 février 1891; l'autre actuellement de la région de la République Serbe, de Prijedor, publié dans «le 16ième numéro de l'année 1891» dans la revue «Javor» de NoviSad) où sont présentées certaines formes du théâtre original populaire que Laza Kostić généralise et – d'une manière précise et convaincante qui lui est propre – le nomme le *théâtre amateur populaire*.

«J'ai donc toujours présumé l'existence d'un théâtre *sauvage* dans notre peuple... J'en ai imaginé les racines dans nos coutumes païennes les plus anciennes», dit Kostić – en annonçant ce que vont révéler des siècles plus tard les sciences contemporaines du folklore et du théâtre, locales aussi bien qu'étrangères. Dans cet article nous allons analyser les voies de sa réflexion lucide et intelligente qui donne à l'article *Le théâtre amateur populaire* le honneur de primauté de toutes nos vues de l'ensemble sur le théâtre folklorique serbe, le mettant dans le contexte des réalisations mondiales.

ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ ИЗРАЖЕН ПРЕДЛОШКИМ ИНСТРУМЕНТАЛОМ

Апстракт: У раду¹ се, на корпусу књижевноумјетничког и публицистичког стила савременог српског књижевног језика, анализи подвргавају имперсоналне реченице с логичким субјектом израженим предлошким инструментом. Логички инструментални субјекат изражава се само дјелом предлошких формама: или инструментом с предлогом са или инструментом с предлогом међу. У раду је примјењена структурно-семантичка анализа која треба да покаже каква је репартиција датих инструменталних предлошких форми логичког субјекта, посебно с обзиром на семантичку вриједност имперсоналног предиката.

Кључне ријечи: имперсонална реченица, логички субјекат, предлошки логички субјекат, предлошки логички субјекат у инструменталу, фразеологизација

1. О логичком и предлошком логичком субјекту

Граматичка србистичка и/или сербохрватистичка литература, а њој је сагласна и научна синтаксичка литература, изражавање логичког субјекта – како је то у анализи четрнаест граматика показао Р. Лаловић (2014:105–110) – везује само за три беспредлошке падежне форме: беспредлошки генитив, датив и акузатив, какве имамо у сљедећим типским примјерима: *Има среће*, а *биће* и *љубави*. *Марку* није добро. *Пробада га* у леђима. Предикати реченица с логичким субјектом имају искључиво имперсоналну форму, што значи форму трећег лица једине средњег рода, при чему семантика предиката условљава која ће од трију падежних форми логичког субјекта бити реализована. Логички субјекат у имперсоналним конструкцијама комплементаран је граматичком субјекту, тако да један другог искључују: експлицирање једног искључује могућност навођења другог.

Од свих србистичких и/или сербохрватистичких граматика само се у дјелом новиијм (Антонић 2005; Пипер, Клајн 2013) наводи да се «логички

* mkovacevic31@gmail.com

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Развојни процеси у савременом српском језику*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

или семантички субјекат» може изразити и предлошко-падежним формама. При томе је одређење значења «семантичког или логичког субјекта» у тим граматицама битно друкчије у односу на сву дотадашњу србистичку и/или сербокроатистичку граматичку традицију. У том одређењу критеријум морфолошке форме предиката, критеријум присуства граматичког субјекта и критеријум синтаксичке функције постали су потпуно ирелевантни. У тим граматицама «логички или семантички субјекат» не идентификује се према критеријумима теорије реченичних чланова као јединица синтаксичког плана реченице, него према критеријумима семантичке синтаксе као јединица (најчешће агенс) семантичког плана реченице. Будући да се јединице синтаксичке и семантичке анализе реченице не поклапају, и пошто су синтаксичка и семантичка анализа методолошки у опису нужно различите, употреба истог термина за инкомпатибилне анализе изазива много више негативних посљедица од саме термиолошке збрке. Због тога смо, расвјетљавајући суоднос «логичког субјекта» у синтаксичкој и семантичкој анализи реченице, и закључили да «термин ‘логички или семантички субјекат’ треба оставити теорији граматичке анализе реченице (синтакси реченичних чланова), а за семантичку анализу реченице, за именовање њених ‘семантичких улога’, треба узети једнозначне термине предикатских актаната, какви су агенс, пацијенс, експеријент и адресат, или пак Филморове термине дубинских падежа *агенс, доживљавач, инструмент, стимулус, објекат, извор, циљ, мјесто и вријеме* (с тим да би требало, опет због подударности са граматицом реченичних чланова, избјећи термин ‘објекат’))» (Ковачевић 2016а).

Иако у примјени теорије граматичке анализе реченице, што ће рећи синтаксе реченичних чланова, ни научна ни граматичка србистичка и/или сербокроатистичка литература, чак кад су у питању и дисертацијске монографске обраде падежа не спомињу предлошко-падежне форме логичког субјекта, наша су најновија истраживања показала да се према строгим критеријумима функционално-семантичке анализе у оквиру граматике реченичних чланова могу издвојити «четири [предлошко-падежна] међусобно замјењива типа логичких субјеката који сви припадају деонтичком имперсоналном моделу, а то су: локатив с предлогом *на*, генитив с предлогом *до*, инструментал с предлогом *пред* и акузатив с предлогом *на*. Имперсонални деонтички модел с локативним, генитивним и инструменталним субјектом остварује се само са сложеним глаголским предикатом твореним од имперсоналне форме глагола *бити* и допуне *да + презент* (нпр.: *На нама / до нас / пред нама је да представимо најбоље своју земљу*). Модел реченице с логичким субјектом у акузативу с предлогом *на* остварује се уз имперсонални предикат састављен од модалног глаголског израза *ред је* и глаголске допуне у форми *да + презент* (нпр.: *На мене је*

ред да то учиним). Сви ти модели конкуретни су реченичном моделу с имперсонално употребљеним глаголом *требати*, што је посредни показатељ њиховог деонтичког значења” (Ковачевић 2016: 323).

2. Логички предлошки инструментални субјекат

Та четири издвојена и описана типа деонтичких предлошко-падежних логичких субјеката нису међутим, једине предлошко-падежне форме којима се у српском језику може изразити логички субјекат. Овај рад има за циљ да покаже да се логички субјекат у инструменталу – осим у литератури већ издвојеном и описаном формом с предлогом *пред* типа *Пред надлежним је да ту одлуку спроведу*; *Пред владом је да пронађе излаз из ове ситуације* (в. Ковачевић 2016: 321), која увијек има деонтичко значење – изражава и инструменталом с предлозима *са(а)* и *међу*. Логички субјекат изражен инструменталом, посебно кад је у питању инструментал с предлогом *са*, и значењски и у погледу лексичко-синтаксичког типа имперсоналних предиката уз које долази, представља разнообразну категорију.

Према синтаксичко-семантичком типу имперсоналних предиката, конструкције с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са* и *међу* можемо подијелити у неколико (под)типова:

- 1) конструкције с прилошким имперсоналним предикатом (тип: *С нама је готово/свршено*);
- 2) конструкције с егзистенцијалним имперсоналним предикатом (тип: *С нама нема неизвјесности*);
- 3) конструкције с деонтичким имперсоналним предикатом (тип: *С тим се није шалити / не треба шалити*);
- 4) конструкције с предикатом имперсонализованим ријечцом *се* (тип: *Са његовом кандидатуром се закаснило: Шушкало се међу продавцима*);
- 5) конструкције с имперсоналним предикатом „неконтролисаних догађања” (тип: *Шта се с њим догађа?*; *Шта је с њим?*)

2.1. Инструментални субјекат с предлогом *СА* у реченицама с прилошким предикатом

Логички инструментални субјекат с приједлогом *са* врло је чест у „идиоматизованој” конструкцији с имперсоналним прилошким предикатом,

твореним по правилу од презентског облика глагола *бити* у форми трећег лица једнине средњег рода и готово искључиво прилога *готово* или *свршено* као предикатива, како то потврђују и следећи примјери²:

(1) *С нама* је готово. (Курир, 20. 10. 2007, 16); *Са тим* је готово. (Вечерње новости, 10. 4. 2013, 16); Куповао сам кромпир на комад, али сад је *с тим* готово – рече пензионер Пера, кад је чуо за повишицу. (Вечерње новости, 22. 11. 2015, 22: Ранко Гузина); Готово је *с «Грандом»*? (Вечерње новости, 3. 10. 2011, 32: наслов); *С тим* је, дакле, готово. (М. Капор, 30); Не, *са тим* је готово. (М. Тохол, 39); *С нама* је свршено. (В. Николић, 302); *С тим* је готово. (Курир, 4. 1. 2008, 2); *С нама* је свршено. (М. Булатовић, 126); Свршено је *са животом*! *Са животом* је свршено! (Вечерње новости, 2. 10. 2011, 24: Милисав Миленковић); ...када сте помислили да је *с бедом* најзад свршено. (Политика, 5. 7. 2015, 25); *Са њом* [Југославијом] је свршено – она је дефинитивно предата крхком сећању. (Политика, 29. 11. 2008, КУН, 2); и сл.

У свим наведеним примјерима могућа је замјена инструменталног логичког субјекта номинативним граматичким с промјеном имперсоналне у персоналну реченицу, али без промјене основног комуникативног значења, као нпр.: *С нама је готово* → *Ми смо готови*; *С бедом је свршено* → *Беда је завршена*. Персонална конструкција, међутим, није потпуни синоним имперсоналној, што се види већ по томе да прилог *свршено* долази само у имперсоналној конструкцији. Али не само због тога, него прије свега због идиоматизованости датих конструкција с инструменталним логичким субјектом. Оне, за разлику од конкурентних персоналних, имају фразеологизирано значење. То значење се остварује у два подтипа зависно од тога да ли је инструментални логички субјекат исказан супстантивном ријечју (именицом или замјеницом) за живо или за неживо. Ако је у питању живо, реченица има фразеолошко значење »неко је пропао«, а ако је инструментални субјекат исказан лексемом за неживо, реченица значи »нечега више нема« (Речник 2007: 216), као нпр.: *С нама је готово/свршено* → *Ми смо пропали*; *С Југославијом је свршено / готово* → *Југославије више нема* и сл.

Логички инструментални субјекат с предлогом *са* остварује се уз још један лексички тип прилошког предиката, уз прилошки предикат у коме је предикатив исказан неким начинским замјеничким прилогом (*тако, овако, како*) или прилогом *дружчије/другачије*, као у следећим примјерима:

(1а) *Са Новаком*, срећом, није тако. (Вечерње новости, 14. 3. 2012, 31); *Са мном* је тако. (А. Анушић, 75); Тако је и *са вама новинарима*, зар не? (Курир, 24–25. 4. 2004, 23); Тако је *са свима*. (Политика, 25. 10. 2004, 1); *Са*

² Списак извора из којих су ексцерпирани сви примјери које у раду наводимо дат је на крају рада.

Србијом је другачије. (Политика, 1. 3. 2014, КУН, 3) и сл.

За разлику од имперсоналних конструкција с прилозима *свршено* и *готово* (1), ове конструкције (1а) немају идиоматизовану структуру и значење, него се логичким субјектом означава референт укључен у стање обилежено датим прилогом. Самим тим појам у субјекту је представљен као својеврсни носилац датог стања, које не карактерише само њега, тако да се значење исказа усложњава присуством поредбене семантичке компоненте, која имплицира (не)подударност експлицираног и подразумевајућих референата.

Осим с наведеним прилозима, овај се реченични имперсонални модел с логичким субјектом у инструменталу с предлогом *са* реализује и с прилошким предикатом у коме улогу предикатива уз имперсонално употребељени потврдни или одрични облик глагола *бити* – има прилошки израз у *реду*. Овај тип инструменталне имперсоналне конструкције најбоље репрезентује следећи примјер забиљежен код Б. Пекића: Да *с мојим пасошем* нешто није у реду? «О не. *Пасош* је сасвим у реду» (Б. Пекић, 363). Као што се види, у питању су реплике дијалога. У првој је употребељен инструментал с предлогом *са* у функцији логичког субјекта (*с мојим пасошем*), у другој је тај логички субјекат замијењен конкурентним граматичким (*пасош*), који је својеврсни верификатор и субјекатске функције инструменталне предлошко-падежне конструкције *с мојим пасошем*. У првој реплици прилошки предикат је у одричној форми (*није у реду*) и праћен је прилошки употребељеном замјеничком лексемом *нешто* у узрочном значењу «због нечега» (Речник 2007: 833), или тачније речено: «из неког разлога». У другој реплици прилошки предикат је у потврдној форми (*је у реду*), с тим да уз ту форму (као еквивалент одричном прилогу *нешто* из одричне прве реплике) долази количински прилог *сасвим*. Умјесто прилога *сасвим* у истом значењу у имперсоналној потврдној реченици овога типа неупоредиво је чешћи у употреби прилог *све*, као нпр.: *С руком је све/сасвим у реду* – чему су потврда и потврдни примјери што слиједе, а у којима ћемо имперсоналну конструкцију истичати курзивно, а логички субјекат у њој још и подвлачењем:

(16) Некада први играч света је у изјави за шпански ТВ Канал плус изјавио да се осећа добро и да је *са коленом* сада *све у реду*. (Блиц, 23. 12. 2012, 33); *Са Банетом и са мно*м је *све у реду*. (Информер, 15–16. 9. 2012, 17); *Са Богданом* ће *све бити у најбољем реду*. (Политика, 27. 8. 2015, 33); *Са Андријом Живковићем* је *све у реду*. (Вечерње новости, 3. 10. 2015, 48); Што се тиче Николе Жигића, *са њим* је *све у реду*. (Курир, 10.10. 2005, 24); Срећан сам што могу да кажем да је *са мно*м *све у реду*. (Вечерње новости, 14. 3. 2012, 37); Да ли ће *бити све у реду са вашим здрављем*? (Прес, 13. 5. 2007,

27); Али, са мном је све у реду. (Курир, 7. 9. 2007, 30); Шесто чуло је начин да осетите да ли је све у реду с вама. (Блиц, 23. 8. 2004, 23); Нешто није у реду са Европом (Данас, 6-7. 1. 2015, 19: наслов); ...онда нешто није у реду са мном. (Блиц, 29. 4. 2007, 11); Ако је то ипак његова идеја, онда нешто није у реду са њом (Курир, 11. 11. 2007, 4); Са нашим мозгом нешто није у реду! (Вечерње новости, 15. 9. 2013, 22: Ранко Гузина); С његовом ногом нешто није у реду. (Правда, 22. 7. 2011, 13); Или нешто са мном није у реду, па сам хладна или ћу тек сутра да схватим шта се догодило. (Вечерње новости, 13. 5. 2007, 16); С фудбалом те земље нешто није у реду (Политика, 14. 7. 2010, 35); Лош задах из уста треба схватити као упозорење нашег организма да нешто с њим није у реду. (Блиц, 27. 11. 2007, 22); ...нешто с тим органом није у реду. (Блиц, 20. 6. 2004, 15); С овим нешто није у реду. (Политика, 25. 1. 2003, КУН, Б4); С нама нешто суштински није у реду. (Блиц, 20. 1. 2005, 14: наслов); Са већином Американаца нешто није у реду (Политика, 17. 9. 2005, 30); Он је такође био бесан... И с његовим авионом нешто није било у реду. (Б. Пекић, 218); С његовим изгледом, његовом морфологијом нешто није у реду. (Б. Пекић, 322) и сл.

Све наведене и потврдне и одричне имперсоналне реченице с логичким инструменталним субјектом с предлогом *са* имају идиоматизовану структуру и фразеологизовано значење. Ако се инструменталним субјектом обиљежава анимативни појам, онда нпр. конструкција *са њим је све у реду* значи »он је сасвим добро / са њим нема проблема«, односно одрична конструкција *са њим* *нешто није у реду* има значење »он није због нечега добро / са њим из неког разлога има проблема«. Ако је пак инструменталом означен неанимативни појам, онда нпр. имперсонална потврдна реченица *с авионом је све у реду* значи »авион нема никаквих проблема / с авионом је све онако како треба«, а одрична имперсонална реченица *с авионом* *нешто није у реду* има значење »са авионом због нечега има проблема«.

Посредну потврду овог типа фразеолошког значења дају реченице у којима уз инструментал с предлогом *са* долази именски предикат у коме функцију предикатива, као еквивалент прилошком изразу у *реду*, врши именица *проблем*, као нпр.:

(16) Са нама је проблем у томе што смо ми, као нација, попут лечених алкохоличара. (Блиц, 5. 10. 2003, 7); С Видићем нема никаквих проблема. (Вечерње новости, 15. 11. 2009, 38).

Будући да израз *не бити у реду* значи и »не бити добро«, а то значење има и одрични модални глагол *не ваљати*, онда је логично да је наведеном типу имперсоналне реченице с логичким инструменталним субјектом с предлогом *са* конкурентна реченица с имперсонално употријебљеном одричном формом глагола *ваљати* – *не ваља*, као нпр.:

(1в) *Не ваља нешто са њеним плућима.* [→ *Са њеним плућима нешто није у реду*] (Р. Адамовић, 192).

Осим одричне имперсоналне форме глагола *ваљати* глаголу *бити* у имперсоналном прилошком предикату конкурентни су прије свега семикопулативно употребљени глаголи *ићи*, *поћи* и *кренути* уз које функцију предикатива врши неки квалитативни начински прилог (*тешко*, *лако*, *лоше*, *боље* и сл.). Да је у питању семикопулативно значење ових глагола, показује тест немогућности изостављања предикативног прилога а да реченица сачува комуникативну вриједност (уп. нпр: *С овим ће ићи теже* → **С овим ће ићи*), као и могућност замјене семикопулативног копулативним глаголом уз губљене семантичке компоненте за коју је семикопулативни глагол богатији од копулативног (уп. *С откупом стоке није ишло лако* → *С откупом стоке није било лако*). У свим примјерима овог типа имперсоналних реченица могућа је замјена логичког инструменталног субјекта граматичким номинативним субјектом уз превођење имперсоналне у персоналну (конгруентну) форму предиката, чему су потврда у загради са стрелицом дате реконструисане персоналне реченице с номинативним граматичким намјесто инструменталног логичког субјекта:

(1г) *С овим ће ићи теже.* [→ *Ово ће ићи теже*] (П. Сарић, 153); *...са успостављањем веза није ишло лако.* [→ *...успостављање веза није ишло лако*] (Вечерње новости, 17. 3. 2004, 7); *С откупом стоке, вуне, масти и жита није ишло лако.* [→ *Откуп стоке, вуне, масти и жита није ишао лако*] (М. Савић, 20); *Пошло је набоље с његовим здрављем.* [→ *Његово здравље је пошло набоље*] (Антонић 2005: 238); *Кренуло је лоше с производњом аутомобила.* [→ *Кренула је лоше производња аутомобила*] (Антонић 2005: 239)³.

Од свих модела имперсоналних реченица с логичким субјектом израженим „инструменталом с предлогом *са* структурно је и семантички најразнообразнији модел с неглаголским предикатом, који се, како проведена анализа показује, остварује чак у четири подмодела с обзиром на варијантност остварења неглаголских имперсоналних предиката. Сви ти подмодели разврставају се двокритеријално у двије групе: а) с обзиром на то да ли имају или немају идиоматизовану структуру, и б) с обзиром на то

³ Ова два посљедња примјера једини су који се у литератури наводе као потврда постојања логичког инструменталног субјекта с предлогом *са*, за које се каже да представљају “инструментал с предлогом *с(а)* у имперсоналној ‘идиоматизованој’ реченичној структури” (Антонић 2005: 238). Наведена реченица је све што је до сада у граматичкој и научној србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури, изузимајући рад М. Ковачевића (2016), речено о имперсоналним реченицама с логичким субјектом израженим инструменталним предлошким конструкцијама у српском језику.

да ли имају или немају фразеологизовано значење. Уопштено би се могло рећи да највећим дијелом овај тип имперсоналне реченице с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са* карактерише како идиоматизована структура тако и фразеологизовано значење. А управо идиоматска структура и фразеолошко значење карактеришу све примјере реченице с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са* уз егзистенцијалну имперсоналну идиоматизовану форму предиката.

2.2. Инструментални субјекат с предлогом *Са* у реченицама с егзистенцијалним предикатом

У реченице с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са* сврставамо и оне с егзистенцијалном имперсоналном идиоматизованом формом предиката. Ту идиоматску имперсоналну егзистенцијалну структуру чини имперсонално употребијелни глагол *немати* или *не бити* (*нема* / *није било* / *неће бити*) уз које долазе неколике или девербативне или деадјективне именице, и то, ако је судити по примјерима из нашег корпуса, од девербативних именице *шала* и *зезање*, а од деадјективних именице *неизвесност* и *перспектива*, чему су потврда и слједећи корпусни примјери:

(2) *С њом нема шале*. (П. Сарић, 264); *Са нама нема шале*. (Вечерње новости, 29. 8. 2012, 36: наслов); ...касније су видели да *нема са нама шале*. (Блиц, 27. 6. 2004, 34); Успела је да... покаже свим ривалкама и дежурним критичарима да *са њом нема шале*. (Вечерње новости, 8. 11. 2011, 45); *Са мном нема шале* кад изађем на терен (Курир, 20. 8. 2009, 24); Плашила сам га се, *са њим није било шале*. (Прес, 11. 3. 2006, 1); И *са њима није било шале*. (Вечерње новости, 11. 5. 2011, 25: Р. П. Ного); Они су елиминисали два веома јака ривала и показали да *с њима нема шале*. (Политика, 17. 6. 2015, 36); Мадона је одлучила да покаже да *с њом нема зезања* (Курир, 12. 11. 2008, 17); *Са Камерон Дијаз нема шале* (Блиц, 6–7. 1. 2005, 24); *Нема шале с њим*. (Курир, 21. 10. 2008, 2); *Са њом нема шале*. (Правда, 21. 8. 2007, 31: наслов); *С нама нема шале*. (М. Булатовић, 51); *С нама нема неизвесности*. (Блиц, 1. 9. 2002, 5); ...*с њима нема перспективе* (Интернационал, 9. 3. 2004, 3) и сл.

Од свих егзистенцијалних идиоматских израза најчешћи је *нема/није било шале*, коме је синониман жаргонски израз *нема/није било зезања*, уз које долази анимативни логички субјекат изражен инструменталном формом личне замјенице с предлогом *са* (*са мном*, *са њим*, *с њом*, *с нама*, *с њима*...). Рјечници израз *нема* (*ту*, *с тим*) *шале* сматрају фразеологизмом који има значење »ствар, ситуација је озбиљна« (Речник 2007: 1528; Оташевић 2012:

558, 1034), док фразеологизам *нема шале с ким, с чим* значењски одређују као «опасан је тко, опасно је што, треба се бојати кога, чега, ствар је озбиљна» (Менац и др. 2003: 302), а то се значење може приписати и свим нашим напријед наведеним примјерима (2) с именицом *шала* или *зезање* у свом саставу. Исказ *с нама нема неизвесности* множењем негација даје значење «с нама је извесно», односно «ми смо поуздани/сигурни», док је исказ *с њима нема перспективе* фигуративан и значи «с њима нема будућности» (Речник 2007: 923), односно «они не уливају наду за успех у будућности».

Осим егзистенцијалне имперсоналне идиоматске конструкције с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са*, која, како смо видјели, увијек има фразеолошко или фигуративно значење, у српском језику постоје и егзистенцијалне неидиоматизоване и нефразеологизирани реченице, али с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *међу*, чему је потврда и сљедећи корпусни примјер, у којем у загради са стрелицом дајемо реконструисану реченичну структуру с граматичким намјесто логичког субјекта:

(2а) *Зашто је све мање правог ентузијазма међу неким значајним водитељима?* [→ *Зашто неки значајни водитељи имају све мање правог ентузијазма*] (Вечерње новости, 18. 7. 2004, 13).

У датом примјеру имперсонално употребијелбени презентски облик глагола *бити* (*је*) има значење егзистенцијалног глагола *имати* (*има*). А презентска замјена егзистенцијалног *има са је* могућа је када уз имперсонално егзистенцијално *је* долази нека лексема с количинским значењем⁴, најчешће прилог, какав је случај и у нашем примјеру (*је све мање ентузијазма*). Без те количинске лексеме, исказ би био неграматичан (уп.: **Зашто је правог ентузијазма међу неким значајним водитељима?*). Уз дати имперсонални егзистенцијални облик предиката агенс се, како то наведени примјер (2а) показује, може изразити логичким субјектом у инструменталној форми с предлогом *међу*.

2.3. Инструментални субјекат с предлогом *СА* у реченицама с деонтичким предикатом

Логички субјекат изражен инструменталом с предлогом *са* остварив је и у деонтичким имперсоналним конструкцијама са сложеним глаголским предикатом чији је модални глагол имперсонално употребијелбени глагол *требати* или глагол *бити* у значењу *требати*, а допуна инфинитивна форма другога глагола, какав случај имамо у сљедећим примјерима:

⁴ В. о томе у Ковачевић (2007: 109) и тамо наведеној литератури.

(3) *...са тим се не треба шалити*. (Вечерње новости, 4. 9. 2005, 3); *Са тим се не треба шалити*. (Глас јавности, 16. 3. 2004, 4); *С тим се није шалити*. (Блиц, 31. 12. 2010 – 2. 1. 2011, 21: Љубомир Симовић); *...са ђуплим Шкорпијама се – није шалити*. (Курир, 6. 8. 2004, 13).

Деонтичко модално значење подразумејева нужност или обавезност вршења радње предиката. Од деонтичких глагола у употреби је вјероватно најчешћи глагол *требати*, који не подразумејева нужност као обавезност вршења радње, него нужност мањег, просјечног, «уобичајеног» степена. Глагол *требати* увијек је непунозначни глагол који тек с инфинитивом или конструкцијом да + презент другог глагола може вршити функцију предиката. У српском језику глаголу *требати* кад има инфинитивну допуну, како и наведени (3) примјери показују, покаткад је синониман глагол *бити*, који тад нужно добија деонтичко значење. Уз сложени глаголски предикат *не треба се шалити / није се шалити* могуће је експлицирати логички субјекат представљен како анимативним тако и неанимативним појмом у инструменталу с предлогом *са* (уп. *са тим/са њим се не треба шалити / се није шалити*). Једини у корпусу забиљежени исказ с овим типом логичког субјекта *није се с [неким, нечим] шалити* у рјечницима се проглашава фразеологизмом са значењем «не треба поступати неопрезно, не треба заборављати с ким, са чиме се има посла, то треба схватити озбиљно како би се избегле непријатне последице» (Оташевић 2012: 1035). Према томе, имперсоналне деонтичке реченице с логичким субјектом израженим инструменталом с приједлогом *са* имају и фразеолошку (идиоматску) структуру и фразеолошко значење.

2.4. Инструментални субјекат с предлозима *СА* и *МЕЂУ* у реченицама с предикатом имперсонализованим ријечцом *СЕ*

Логички субјекат изражен инструменталом с предлозима *са* и *међу* употребљава се у реченицама имперсонализованим употребом ријечце *се*, као нпр.: *Закон касни → Са законом се касни*; *Студенти су причали → Причало се међу студентима*. Употребом ријечце *се* персонална се конструкција с нетранзитивним глаголом у предикату преводи у имперсоналну, што за нужну последицу има превођење номинативног граматичког субјекта из персоналне конструкције у инструментални логички субјекат у имперсоналној конструкцији. То потврђују и сљедећи примјери, у којима ћемо у загради са стрелицом реконструисати персоналну конструкцију од које је употребом ријечце *се* изведена имперсонална у корпусу забиљежена конструкција:

(4) *Са законом се увелико касни*. [← *Закон увелико касни*] (Вечерње новости, 21. 7. 2015, 4); *Са његовом кандидатуром се закаснило*.

[← Његова кандидатура је заkasнила] (Курир, 20. 8. 2004, 4); Распуст је, са школом се мање-више све срећно завршило [← школа се мање-више срећно завршила] (Блиц, 24. 6. 2012, 17); С нама се никад не зна. [← Ми нисмо никад предвидљиви / Ми смо увијек непредвидљиви] (Д. Киш, 160); Италијани су увек били такви, али они могу да одиграју два меча добро и узму трофеј, са њима се никад не зна [← они нису никад предвидљиви / они су увијек непредвидљиви] (Блиц, 1–3. 5. 2004, 26).

(4а) Шушало се међу продавцима [← Продавци су шушкали], а писали су и новинари, да су неки Французи бацили око на разрађену новобеоградску локацију (Политика, 30. 4. 2004, Г1).

Свим имперсоналним исказима с логичким инструменталним субјектом, јасно је већ по наведеним (4/а) примјерима, конкурентни су персонални искази с граматичким субјектом. Само један од наведених имперсоналних исказа, што је уочљиво и по у загради реконструисаној лексички нееквивалентној персоналној структури, а то је исказ *с нама/ њима се никад не зна* – има идиоматизовану структуру и фразеологизовано значење, али смо га у ову групу сврстали због хомоформности предикатске структуре са осталим у ову групу уврштеним имперсоналним исказима. Међу наведеним примјерима специфичан је примјер с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *међу* зато што он «осликава» структуру пасивне реченице, иако се дата реченица под синтаксички пасив, због нетранзитивног глагола у предикату, не може подвести. Међутим, та је реченица у погледу форме агенса у функцији логичког субјекта еквивалентна пасивној реченици⁵, чему је најбоља потврда сљедећи примјер пасивне реченице, еквивалентан у погледу форме субјекта: ...а да то питање или послужи као основа за расправу која *се покрене међу студентима* [← ...коју покрену *студенти*] (Блиц, 9. 10. 2016, 3).

2.5. Инструментални субјекат с предлогом *СА* у реченицама с имперсоналним предикатом «неконтролисаних догађања»

Имперсоналне реченице с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са* могу бити творене и с имперсонално употребљеним глаголима «неконтролисаних догађања», а то су само три глагола: *десити се*, *догодити се* и *бити* у значењу «догодити се», за које смо у корпусу забиљежили сљедеће потврде:

(5) Шта *се са мно* догодило, докторе Komarowsky? (Б. Пекић, 217); Шта *се са мно* догађа, докторе? (Б. Пекић, 219).

⁵ Уп.: „Посебно је познат начин указивања на агенс [пасивних реченица] помоћу локативних конструкција и инструментала с предлогом *међу*” (Танасић 2014: 229).

(5а) И *шта ће* сада *са мном бити*? (Б. Пекић, 219); А *шта је са Хелсинкијем*? (Б. Пекић, 244); А *шта је с терористима*? (Б. Пекић, 334); А *шта ће бити с болесницима*? (Б. Пекић, 456); А *шта је са његовим колегом*? (Блиц, 2706, 25. 8. 2004, 36).

Сви забиљежени примјери за овај тип имперсоналне реченице, као што се види, имају форму упитне реченице. Међутим, та је упитна форма, чини се, нужна само за реченице с глаголом *бити* у предикату (5а), док за реченице с имперсонално употријебљеним глаголима *десити се*, *догодити се* она само уобичајенија (уп.: *то се догодило са њим*; *тамо се са њима свашта догађало* и сл.) У свим примјерима с имперсонално употријебљеним глаголима *десити се*, *догодити се*, што није случај и са свим примјерима с имперсонално употријебљеним глаголом *бити* – логичком инструменталном субјекту с приједлогом *са* конкурентан је дативни беспредлошки логички субјекат, уп.: *Шта се са мном / мени догађа*? *Шта је са вама/вама*? У литератури је већ констатовано да «у конструкцијама неконтролираних догађаја дативом се референту одриче било какав активност или дјелатност која би, макар и као плод недостатка контроле, могла произвести ‘аутономни догађај’. [...] Конструкције неконтролираног догађања углавном се свде на оне које се образују с двама глаголима: *десити се* и *догодити се*, који имају изузетно широку дистрибуцију», с тим да «овакве конструкције такођер се образују с глаголом *бити* (догодити се)» (Палић 2010: 235).

3. Закључак

Проведена анализа имперсоналних конструкција с логичким предлошким инструменталним субјектом показала је да се инструментални предлошки субјекат изражава двјема формама: или инструменталом с предлогом *са*, или инструменталом с предлогом *међу*, при чему је прва неупоредиво чешћа од друге. Према синтаксичко-семантичком типу имперсоналних предиката, конструкције с логичким субјектом израженим инструменталом с предлозима *са* и *међу* подијељене су у пет типова:

- 1) конструкције с прилошким имперсоналним предикатом (тип: *С нама је готово/свршено*);
- 2) конструкције с егзистенцијалним имперсоналним предикатом (тип: *С нама нема шале/неизвјесности*);
- 3) конструкције с деонтичким имперсоналним предикатом (тип: *С тим се није шалити / не треба шалити*);
- 4) конструкције с предикатом имперсонализованим ријечцом *се* (тип: *Са његовом кандидатуром се закаснило*; *Шуикало се међу продавцима*);

- 5) конструкције с имперсоналним предикатом «неконтролисаних догађања» (тип: *Шта се с њим догађа?*; *Шта је с њим?*)

Ни у једном од типова нити њихових подтипова нису конкурентне ни међусобно замјењиве двије предлошке форме инструменталног логичког субјекта. Логички субјекат изражен инструменталом с предлогом *са* реализује се у сваком од пет типова имперсоналних реченица, док се логички субјекат изражен инструменталом с предлогом *међу* реализује само у два подтипа двају наведених типова: а) у једном од подтипова реченице с имперсоналним егзистенцијалним предикатом (нпр.: *Мало је интерсовања за тај студиј међу студентима*), и б) у једном од подтипова реченица имперсонализованих ријечцом *се* (нпр.: *Причало се међу студентима о томе*).

За имперсоналне конструкције с логичким субјектом исказаним инструменталом с предлогом *са* карактеристична је идиоматизација структуре и с њом повезана фразеологизација значења. Готово половина подмодела имперсоналних реченица с логичким субјектом израженим инструменталом с предлогом *са* има идиоматизовану структуру и фразеологизирано значење (као нпр: *С њим је свршено/готово*; *Са њим је све у реду* / *Са њим нешто није у реду*; *Са њима нема шале/зезања/перспективе*; *Са њим се није шалити* / *не треба шалити*, и *Са њима се никад не зна*).

Извори

а) књижевноумјетничка дјела

- А. Анушић – Анђелко Анушић, *Адресар изгубљених душа*, Нови Сад: Стило, 2006.
- Р. Адамовић – Ратко Адамовић, *Ковачи стакла*, Београд: Народна књига, 2005.
- М. Булатовић – Miodrag Bulatović, *Davoli dolaze*, Beograd: BIGZ, 1991.
- М. Капор – Момо Капор, *Англос*, Београд: Књига-комерц, 2009.
- Д. Киш – Данило Киш, *Енциклопедија мртвих*, Београд: БИГЗ, 2002.
- В. Николић – Vidan Nikolić, *Senka despotice*, Beograd: Narodna knjiga, 2000.
- Б. Пекић – Борислав Пекић, *Беснило*, Београд: Библиотека Новости, 2004.
- М. Савић – Милисав Савић, *Пролазе ли возови Ибарском долином (изабране приче)*, Рашка: Центар за културу »Градац«, 2001.
- П. Сарић – Петар Сарић, *Сара*, Београд: СКЗ, 2008.
- М. Тохол – Мирослав Тохол, *Венчање у возу*, Београд: Завод за уџбенике, 2007.

б) новине

Блиц – *Blic*, dnevne novine iz Beograda.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда

Глас јавности – *Глас јавности*, угашене дневне новине из Београда

Данас – *Danas*, dnevne novine iz Beograda.

Интернационал – *Internacional*, ugašene dnevne novine iz Beograda.

Информер – *Informer*, dnevne novine iz Beograda.

Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.

Правда – *Правда*, угашене дневне новине из Београда

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда

Литература

Антонић 2005: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005, 119–300.

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Пунозначна и копулативна употреба глагола БИТИ, *Србистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2007, 107–127.

Ковачевић 2016: Милош Ковачевић, Конкурентност једног типа предлошког генитивног, акузативног, инструменталног и локативног логичког субјекта, у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију*: зборник у част Љиљани Суботић, уредници Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2016, 305–326.

Ковачевић 2016а: Милош Ковачевић, О термину субјекат у србистици, *Словенска терминологија данас*, зборник радова, уредник Владан Јовановић, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, Бањалука: АНУРС, Нови Сад: Матица српска, 2016. (у штампи).

Лаловић 2014: Раде Р. Лаловић, Логички субјекат у акузативу у школским граматикама, *Филолог*, V/10, Бања Лука, 2014, 105–110.

Менац и др. 2003: Antica Menac, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.

Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српскога језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.

- Палић 2010: Ismail Palić, *Dativ u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Bookline, 2010.
- Пипер, Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Речник 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Танасић 2014: Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2014.

Miloš Kovačević

LOGICAL SUBJECT EXPRESSED BY PREPOSITIONAL INSTRUMENTAL

Summary

This paper deals with the analysis of impersonal sentences with logical subject shown through prepositional instrumental in the corpus of literary-artistic and publicist style of contemporary Serbian literary language. Logical instrumental subject is expressed only by two prepositional forms: instrumental with preposition *with* (*sa*) or instrumental with preposition *between* (*među*). This paper uses structural-semantic analysis which shows the repartition of presented instrumental prepositional forms of logical subject, especially semantic values of impersonal predicate.

ПРИМЈЕНА АКТАНЦИЈАЛНОГ МОДЕЛА НА ИБЕРСФЕЛДОВЕ НА АПОКРИФНЕ ДРАМЕ ЈОВАНА ХРИСТИЋА

Апстракт: Сам избор облика драме већ је по себи идеја која по изворном тумачењу mimesis подражава царство идеја као узора. Идеја која стоји иза форме Христићевих апокрифних драма поникла је из духа времена и става аутора да човјек може да опстане и настави даљи развој једино кад демитологизује означитељску употребу мита. То је, по мишљењу савремених теоретичара књижевности, едипализирани, одрасли и социјализовани појединац, чија мушкост надахњује ратове и јефтине, колективне програме. Из тих разлога, не мирећи се са плићаком социопсихолошке, књижевне разливености реалистичких конвенција, ка традицији усмјерени Јован Христић преобликује античке теме у митографске драме из којих избија иронична порука на рачун друштвене стварности и драмских конвенција. У истраживању како се ова дилема савременог доба манифестује на пољу театрологије користили смо актанцијални модел Ан Иберсфилдове, једног од најпоузданијих „кључара“ позоришних семиологије. Модел је обликован на искуству и дугогодишњим истраживањима Владимира Пропа, Етјен Суриа, а посебно Алжирдас Жилијен Гремаса и његовог утемељења функционалности актанцијалних модела у драмској и позоришној умјетности.

Кључне ријечи: мит, архетип, митска структура, античка тема, преобликовање, апокрифне драме, актанцијални модели, бинарност исказа, трагички ритам, метатекст и сл.

I

Христићево драмско дјело обухвата пет драма, насталих у периоду од једне деценије – од 1960. до 1970. године. То су *Чисте руке* (1960), *Орест* (1961), *Савонарола и његови пријатељи* (1965), *Седморица, како бисмо их данас читали* (1969) и *Тераса* (1970), а предмет нашег истраживања су прве три драме, јер се њихова композиција заснива на архетипској структури античких трагедија.

Анализу Христићевих драма започињемо од драме *Орест*, у интересу драматуршког пропитивања прве од античких тема у драмама Јована

* radesimovic@yahho.com

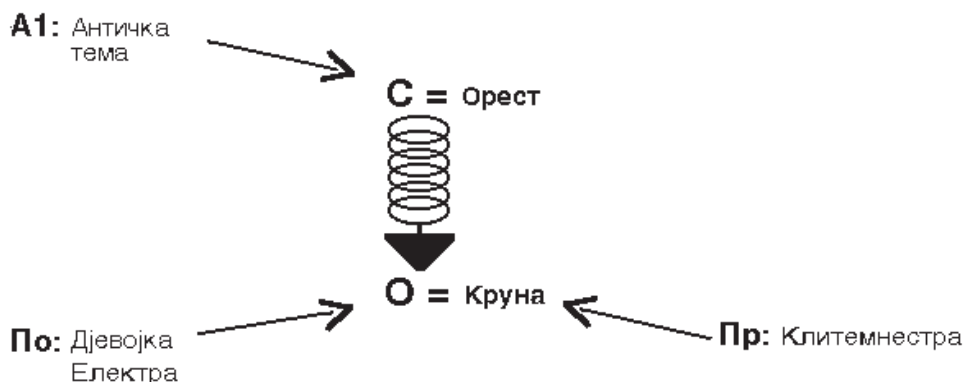
Христића – породице Атрида. Као што се то догађа и у миту, Христићев Орест ће се, седам година послје очевог убиства, вратити у Арг да освети Агамемнона, убије Егиста и Клитемнестру и ослободи Електру, сведену на положај робинје у краљевској палати. Иако је сјећање полазна основа у оба случаја, ипак постоје разлике у тананој мотивацији између Електре и Ореста. За Електру, чији је живот до сржи сабијен у статично бивствовање, основна је ствар да ли се осветом може нешто измијенити у самом факту убиства, ради чега се освета и предузима. Код Ореста се одиграва читава мала драма памћења. Он се једним дијелом личности враћа у родни град да испроба јачину свога сјећања, да препозна неки дио себе у једном амбијенту који му дјелује туђе. Другим дијелом себе покушава да буде јунак античке трагедије, да буде трагички јунак који иде право свом циљу, долично свом поријеклу и положају, да уђе као осветник на главна врата палате и убије оне који су га лишили оца. Апокриф се тако отвара у изворној, митској варијанти, а по општој атмосфери најближи је Софокловој синтези Есхилове *Орестије*. На видiku је још једна сублимација ликова из породице Атрида, наравно на савремен начин, а кад то кажемо мислимо на језик, чист дијалог и двозначност реченица које се у исто вријеме чују и виде. (Написан је као радио-драма а премијерно игран као позоришна).

Препознатљив слој митске структуре надвија се и над овом драмом, а пошто је већ наведена Христићева опредељеност за једну врсту специфичног рационализма, очекујемо да у познатој митској структури поред већ наговијештеног, софокловског синтетизма, пронађемо и еврипидовски преобликоване ликове, и то не само код Електре, већ и у случају самог субјекта драме, односно Ореста. Досадашње искуство у вези са овом античком темом говори нам да је код Есхила изведено изворно *преобликовање* мита и то у композиционом слиједу од три трагедије, да је Софокле све то сажео у једну, те да је његов модел преузео Еврипид и извршио прве апокрифне интервенције.

Ако пажљивије прочитамо драму Јована Христића, видјећемо како се Орест по начину приповиједања, по ритму слагања, по бинарности исказа, по невиности реченог, по честитости емотивног, готово *преклапа* са Орестом из митске приче и овакав каквим га ми доживљавамо, ближи је изворном миту од, на примјер, Еврипидовог, па и Софокловог јунака. Ми смо у том ‘кључу’ ишчитавали његово понашање до самог краја драме, тачније до половине десете сцене, и до ове фазе он је, у Христићевој верзији, трагички спреман да уђе у највеће и најкрвавије окршаје, попут својих имењака из грчких трагедија, али и свих других европских трагедија под његовим именом, закључно са *Орестом* Ж. П. Сартра. Све је дакле припремљено: треба само да убије Клитемнестру и Егиста, или Егиста и Клитемнестру (зависно кога подражава – Есхила или Софокла), потом сачека Ериније (опет зависи, је

ли Есхил или Софокле), па да у духу теофанијско - епифанијске рапсодије рационалистичких узора (нпр. Еврипида) понуди откриће.

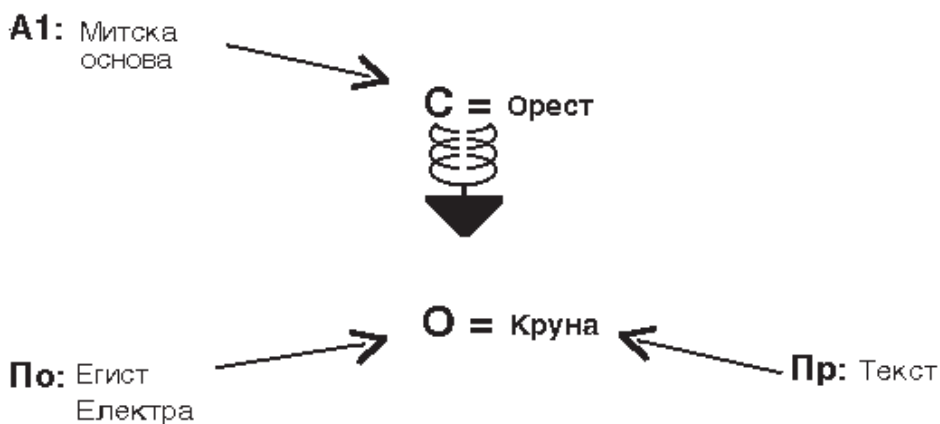
Модел 1.

Гледајући како се Егист и Клитемнестра постепено из трагичних злочинаца претварају у средовјечни пар дезинтегрисаних и у суштини очајних људи, Електра ће прва схватити да ни она ни Орест не би добили ништа извршењем освете. (У оних неколико сцена које је посветио Клитемистри и Егисту, Христић је психологију оних који су седам година мислили на освету допунио психологијом оних који су седам година живјели са злочином на савјести и ту освету очекивали.) То нас и убједљиво наводи на питање да ли би Орест и Електра кроз неких имагинарних, нових седам година, били исто тако празни и очајни као што су то Клитемнестра и Егист у тренутку у коме се радња драме одиграва. Да ли би и њих године самоиспитивања, гриже савјести и очекивања осветника свеле на жену опсједнуту сопственим старењем и човјека који постоји само физички, као особа која се купа, једе, спава и можда очекује да буде убијена у истој кади у којој је извршен и првобитни злочин.

Митска основа у овом случају није само *адресант*, већ и *противник* (Клитемнестра се, самим тим што је трудна, и физички трансформисала, а Егист је 'прешао' у *помоћнике*), јер је још једино *наручиоцу*, Електри, стало да Орест „обави“ посао. Кад кажемо *обави*, то значи да Субјекат, коначно, изврши и чин освете, а да би га извршио мора свом снагом *апсолута* да *жели Објекат*, односно круну. Но, и поред свих притисака архетипског наручиоца (а ту убрајамо и све разлоге ритуалног, митског, трагичког, агоналног, митемског постојања), снага жеље *Субјекта* у односу на *Објекат* очито, слаби, први пут се дешава да је драматуршка опруга – *осовина* – озбиљно уздрмана.

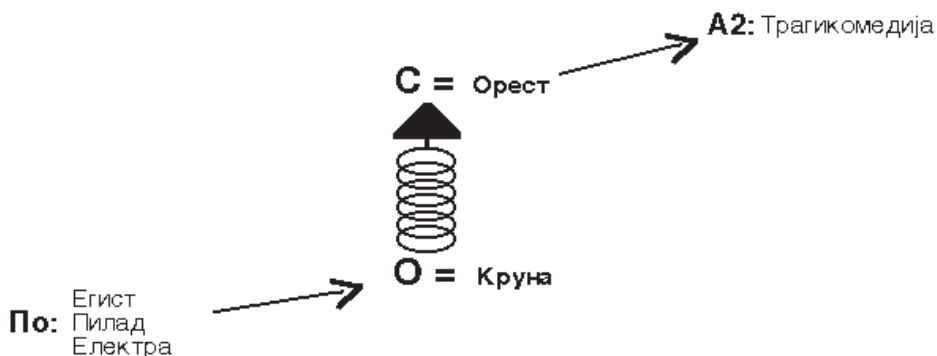
Модел 2.

Тиме Христићева апокрифна драма добија на савременој убједљивости и драматуршкој оправданости не толико кроз формалне поступке драмског изражавања, колико кроз досљедно претварање трагичких јунака у антихероје. У том контексту веома је занимљиво примјетити да у Христићевој драми постоји извјесна равнотежа у времену посвећеном ликовима злочинаца – Егиста и Клитемнестре, и времену посвећеном осветницима – Оресту и Електри. Трагедије Есхила и Софокла посвећивале су сву своју пажњу Оресту и Електри, свдећи Егиста и Клитемнестру на неколико овлашних црта које су требало да их учине довољно непријатним гледаоцима, како би њихово убијање дјеловало што је могућно оправданије. Христић, међутим, поступа обротно, не само што би морао да правда извршење освете на крају драме, већ и зато што кроз анализу Клитемнестре и Егиста може да потврди своју основну мисао – да је освета непотребна јер је сам чин злочина над Агамемноном током дугих седам година извршио ту освету и прије него што се појавио Орест.

То је један од кључних разлога због којих Орест одустаје од жеље да освети оца, чиме се и стрелица на нашој актанцијалној опрузи *изврће* и окреће према Субјекту. Тим губимо основну, структуралну „легуру“ *митолошки кристализованог модела*, у којој драмски агон трагичког дјеловања потиरे јунакова *слободе избора*. Тиме умјесто драме добијамо антидраму, умјесто катарзе иронију, умјесто дјелања недјелање, које изражава дух модерног доба и неспремност појединца да се бори и иде до краја. Драма је хуманистички просвјетљена а антички феномен освете, жртве и жртвовања, коначно је скрајнут са листе драматуршких приоритета.

Модел 3.

II

Христићава драма *Чисте руке* друга је античка тема којом се бавимо у овом раду, а прва из породице Лабдакових. Митска приповијест каже да се ради о човјеку који је, не знајући шта чини, убио сопственог оца и оженио се мајком, а истину о себи можда не би никад ни открио да богови нису послали кугу на Тебу, град којим влада. Софоклова интерпретација има у себи изузетну напетост ишчекивања, аналогну ишчекивању у криминалистичком роману или филму.

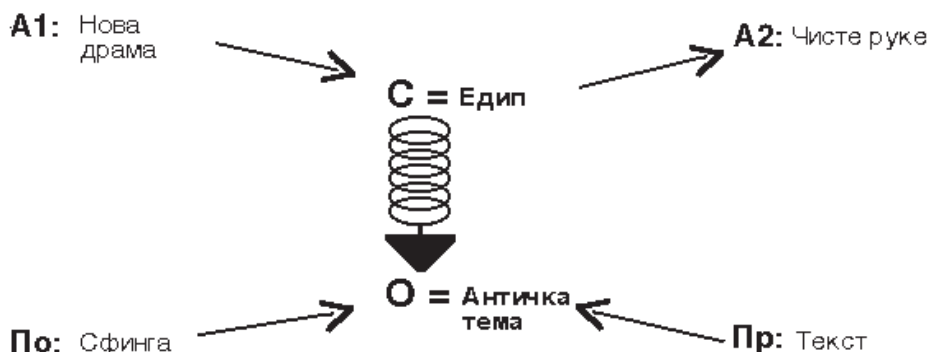
Обликовање чињења формално се компонује у три чина, суштински у двије обликовне јединице, с тим што се друга обликовна јединица дешава у распону између другог и самог краја трећег чина. Ми ћемо то раздвојити на два обликовна модела, и трећи којим доказујемо *преобликовну радњу* као што смо то, слично, чинили и у случају Ореста. Посредством Христићевог симултаног читања, интерпретативни *грџех* постаје драмско - филозофски концепт, у коме *митска кривица* губи ореол *трагичког ритма*, а лик и једног и другог Едипа се декомпонује и умножава. Први чин, *псеудо сцену* ове драме Христић гради као привид радње – агона – по принципу драмских етапа: порицање–искушавање–одлагање, које се преносе и на други, *псеудо митски круг* и завршавају, као што смо већ истакли, доказном радњом преобликовања, односно апокрифном драмом као резултатом.

У цијелом првом кругу, псеудо сцени, првом чину, царује *ништа*: одгонетање као одлагање *ероса*, загонетање као порицање *моћи*. Сфинга настоји да управо од тог процеса сачува Едипа *чистих руку* и у томе се, у великој мјери, исцрпљује опсада *загонетке*. Треба, наиме, издвојити

Субјекат од свих оних што паразитирају на *спасењу* и задовољавају се њиме (спасењем) као врховним, коначним смислом. Чудовишни, љубавнички пас-чувар, чува провалника. Наравно, смрт је та загонетка, односно препрека која израња пред невиним пастирем, али то је, уједно и смрт мишљења, Едипов сопствени, ирационални одраз у огледалу тебанске куге. Иста та смрт је, такође, и једини пут са којег Едип не може да скрене. Он је осуђен да уђе у Тебу да би предочио узалудност функционисања митско-трагичке парадигме. Пред капијама Тебе дотакнути су тако сви актери загонетке као *игре* и загонетке као *питања*. Стари краљ Лај, као мотив *фалсификованог* убиства, пастир Едип, већ дјелимично обузет загонетањима, Дјечак као будући Лај и љубавни сусрет као загрљај тантоса и химероса, *умрежен* у лику Сфинге.

Пред другим чином и другим кругом, који окружује и трећи чин, треба, као пред вратима оностраног, платити улазницу и унајмити водича, *тамни је то вилајет* у коме: ако не узмеш – кајаћеш се, а ако узмеш – кајаћеш се. Прије но што отворимо врата макијавелистичког призивања пакла, потребно је усагласити односе из псеудо сцене (првог чина) и засновати актанцијални модел драме која се успоставља у наведеној агоналности текста и античке теме као метатекста. Зато ћемо предочити могући модел овог драматуршког *псеудо случаја* у коме је: адресант (наручилац) – *нова драма*, субјекат – *Едип*, објекат – *античка тема*, адресат – *Чисте руке*, противник–*текст* и *метатекст*, а помоћник – *Сфинга*. Резултат нове драме (*Чисте руке*) зависиће од односа адресат – **нова драма**: противник – **текст** њиховог *преклапања* на релацији, заборав–памћење, и односа стварносног /метонимијског према Објекту жеље: античка тема (метатекст). Објекат је толико *закошан* да отвара *загонетку* (сад смо на том нивоу), иронију (она ће се јавити у другом кругу) и, вјероватно, гротеску у кључном, *доказном*, преобликовању цијеле драмске структуре на крају драме.

Модел 4.

Релативизација и неочекивао *просијање* у загонетању/одгонетању стварносног и митског јесу драматуршка искушења сваког драмског писца који искушава опште истине животом. Даље се, дакле, бавимо античком темом и њеним ововременим искушењем под притиском *митске суштине* као адресантом, Христићевим Едипом као Објектом – (тема жели објекат) – текстом као адресатом, као крајњим корисником овог постмодерног посматрања *драматуршких огледања*. Немогућност трагичке стварности која је предочена у токовима псеудо сценске предигре са Сфингом, за Христића се, у наредном развоју драме, претвара у услов *одигравања* те исте немогућности. Зато Тиресија доноси одлуку да се Лај убије у тренутку када треба коначно убиједити невиног Едипа да уђе у поље трагичког механизма. Постоји Едипово признање (лаж, фалсфикат!) о убиству Лаја на друму, а када се на сцену донесе стварни леш старог краља – биће остварено *одигравање немогућности*. Мјесто које пати, тиме ће се преобразити у – мјесто које функционише. Јер, грађани у виду хора захтијевају да им се, прије Едиповог устоличења, објелодани старо пророчанство.

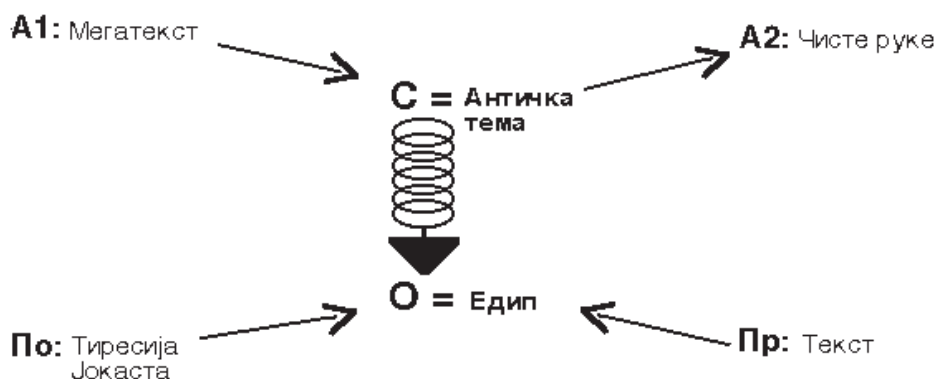
У овој димензији налазимо жељено повлачење, прелаз из презреног имагинарног у недостижни, симболички поредак, досезање, односно остваривање губитка, које неће никога обавезивати. Одговарајући посредно, као сјенка аутора, Христић на немогућност стварности трагедије (Тиресија) и стварања трагедије, односно модерне драме коју зовемо трагедијом – (Јокаста), надовезује стварност њених немогућности као, евентуалних могућности гротеске, односно трагикомедије. *Фалсификовано* убиство Лаја узрокује стварну смрт Сфинге, а потом, у завршници, и стварно убиство самог Лаја, које изгледа као двоструки фалсфикат: тај леш на сцени живљи је од свих присутних фигура Христићевог апокрифа. Зато је то *чворна* сцена његовог драматуршког поступка (обраћање мртвом краљу) последице кога се открива и *од себе сама* показује као драмска последица преобликовања цијеле драмске структуре.

„Едип (Лају): Ти који си ме молио да те убијем, ти сигурно знаш чему све то води. Ти сигурно знаш шта ми се спрема. Ја више ништа не знам и не разумем. Осећам само да ме бацају из руке у руку и да њихове руке остављају трагове на моме телу. Реци ми какве су то руке које остављају кржаве трагове по мени? Реци ми каква је ово крв што се лепи за мене? Реци ми каква је ово ноћ што долази, и какав је дан што ме чека? Реци ми где сам, шта сам и шта треба да постанем? Реци ми шта да радим да своје руке пронесем чисте кроз мрак који наилази као што се проноси пламен? Заштити моје руке од крви, моје очи од ужаса. Реци ми, ти једини знаш све то!“ (Христић 1979: 66)

Овим смо заокружили централни актанцијални модел (други круг), који је грађен на агону адресата – *метатекст* и противника – *текст*, који

се обавља око основне драматуршке осе Субјекта – *античка тема* и Објекта – *Христићев Едип*, од чијег ће исхода жеље, уз значајну помоћ *Тиресије и Јокасте* као помоћника, из текста произаћи *неминован* драмски резултат. Ми тај резултат још поуздано не знамо, можемо да претпостављамо, он зависи од степена драмске ироније (пошто о трагичкој иронији нема ни говора) а то је предмет завршног дијела драме.

Модел 5.

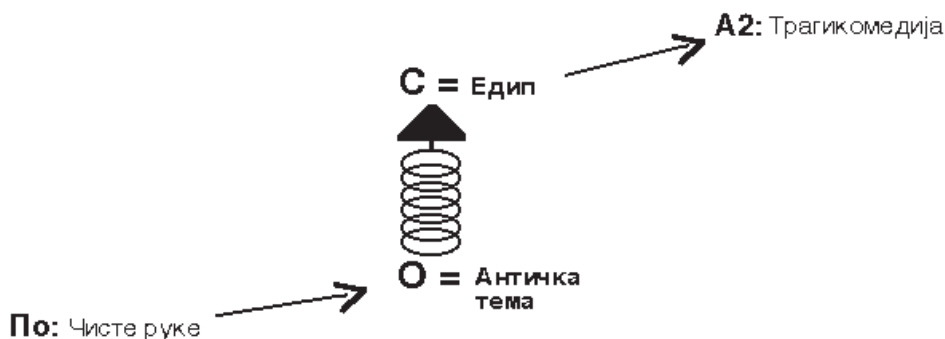
Све је у полису, *ослобођеном* од куге истине, доведено у питање, прожето таласима сумње, изложено ерозији парадокса, па чак и пјесникова – Ијонова иронија.

Суштински чиниоци радње и читавог трагичког обрасца су дефинисани као *празно место*, пред нама се одиграва трагикомична алегорија тог *празног места*, а димензија Ијоновог лика представља последњу инстанцу у оквиру које читању не пријети опасност да поништи само себе. Ијон је празнина између Едипа и Сфинге, између Тиресије и Јокасте, између Ироније и Гротеске, а читање је одигравање празнине.

Поново смо добили *извртање* досадашње актанцијалне „опруге“ успостављене на античком миту о Едипу и драмама – трагедијама насталим његовом употребом. Поново је Јован Христић прибјегао већ провјереном *драматуршком обрту* из Ореста када се силница основне драматуршке опруге (жеља Субјекта) обрће и *враћа* Субјекту. Поступак нам је дакле познат, ми га учавамо и формулишемо као *преобликовање*, с тим што се у случају *Чистих рука* његов начин примјене у односу на *Ореста* усложњава и друкчије припрема. У *Оресту* је *преобликовање* чин пресијецања (Сцена 10) док се у *Чистим рукама* преобликовање одиграва од самог почетка као „против читање“ античке теме и процес постепеног *извртања* нама познате

драмске структуре. Сам чин *обртања* изводи се орестовским *начином одустајања* и иронијском функцијом барда Ирона, који није ништа друго до сам писац *разанет* између метатекстуалне и текстуалне стварности. Његов иронијски отклон изгледа није довољан да затамни и *прекрије* духовну ништавност која из тог произлази и годоовски прекрије семантичку раван цијеле драме.

Модел 6.

III

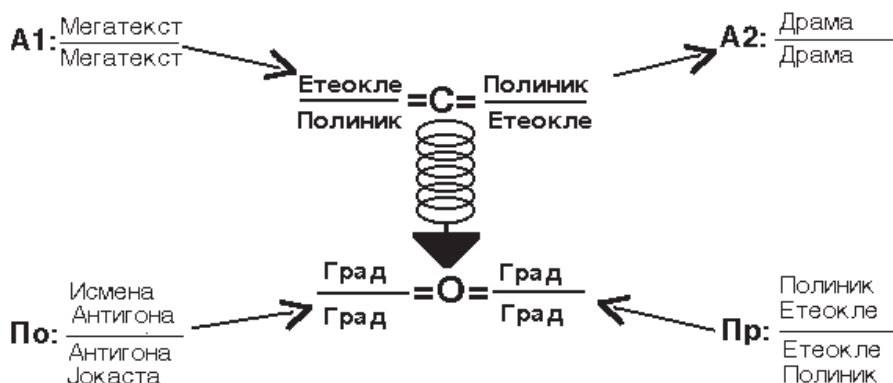
Последња Христићева драма, *Седморица*, како бисмо их данас читали, заокружује цјелину Христићевих варијација на античке мотиве. Ова драма с једне стране наставља у великој мјери ранија Христићева настојања да у тумачења античких тема унесе елеменат једноставности, хуманости и реалности, насупротив митском, узвишеном, херојском. С друге стране, она наговјештава да се Христић до те мјере сродио са свијетом античких трагичара, да му у избору предмета за ову драму више није потребно да у античкој теми коју узима као узор чини неке битне измјене, као што је то био случај са досадашњим апокрифним драмама. Наслов Христићеве драме упућује нас на Есхилову трагедију *Седморица против Тебе*. Но у његовом читању ове трагедије има доста ситуација, тонова, а нарочито осјећања, која су много ближа онима из Еврипидових *Феничанки*, написаних на основу исте митске приче. Оно по чему Христићева драма највише подсећа на Есхилову јесу једноставна и упечатљива конструкција драмске радње и спој хуманог и владарског у Етеокловој бризи за град који му је повјерен на управљање. Код Есхила је тежиште Субјекта на Етеоклу, који као и Полиник жели власт (не пристаје да је преда мирним путем) и на коме се искушава воља богова у удруженој невољи града и судбини рода. Етеокле

спознаје снагу проклетства као објективне моћи, а Полиник исте *знаке* чита као неумитност акције, тако да су обојица неминовни заробљеници митске приче – метатекстуалне суштине – која ставара агон у коме је неизвјесност судбине унапријед позната.

Са Еурипидовим *Феничанкама*, опет, *Седморицу* везује опште осјећање немоћи и трагике индивидуе сукобљене са ситуацијом, а посебно непосредно страсно изражавање жеље за влашћу (изједначене са слободом дјелања) у Етеокловој одбрани грчевитог држања за престо, као и фини трио оркестрираних осјећања и односа *Етеокле–Антигона–Полиник*, аналоган трију *Етеокле–Јокаста–Полиник*. Овдје је Полиник *јача* страна субјекта, писац је на његовој страни, зашто би се увијек *навијало* за оне за које навијају богови, ако је судбина неминовна нек је *правда* равномјерана. Тако мисли Еурипид и тим у игру уводи рационални елеменат као елеменат *против-читања* митске приче. Захваљујући том читању Антигона преузима *предузимачку* позицију у улози помоћника, а адресантност богова изражена у апсолуту проклетства јењава. Апсолутизам проклетства уткан је у ниво нове текстуалности (Едип је заточен у Теби), Јокаста је *разапета* на релацији метатекст–текст, а Етеокле *утврђен* у чврстој намјери *браниоца на бранику митског* која је психолошки мотивисана. Оно, што везује једну и другу драму јесте заједничка архетипска осовина, што је основни мотив наше намјере да формирамо један модел и једне и друге приче, иако се по формалном облику и по вјерности приказивања митске формуле *Седморица* се приближавају свом античком узору више него што су то чинили *Чисте руке* и *Орест*.

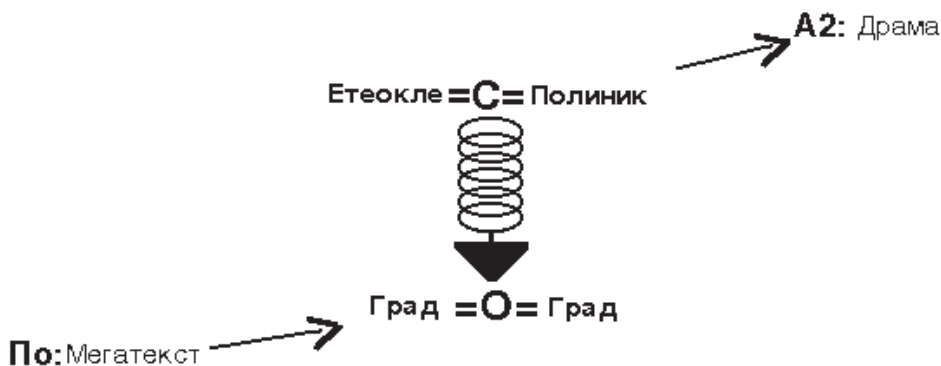
За разлику од досадашњих Христићевих јунака, Етеокле и Полиник не одбијају могућност да дјелају и да одиграју своју улогу у животу онако како је то предвидио мит, односно античка тема транспонована као метатекстуалност. Они ће се борити за власт, пролиће крв и допустити да њихова буде проливена, остаће *хероји* трагедије, мада се имплицитно поставља питање какво је то херојство које доводи до убиства рођеног брата. А ово питање постаје тим актуелније у Христићевој драми зато што Христић, што је могуће више, умањује улогу судбине и митског проклетства Едиповог племена који дају извјесно оправдање акцијама Етеокла и Полиника у античком миту и трагедијама написаним на његовој основи. Софистицирани иронијски отклон изравнан са празнином новог доба као да је недовољно празан, а празан је јер се *ништа не догађа*, попуњава се *подражавањем* античке теме чија пуноћа одјекује ехом дупле ироније у глувоћи модерног доба. Ако смо очекивали да, као у претходне двије драме, главни актери радње одступе од судбине коју им је додијелио мит, да се помире, да Етеокле мирно оде из Тебе, а да Полиник преузме власт без отпора, да Антигонино осјећање сродства преовлада над владарским амбицијама и обавезама њене браће – наша очекивања биће изневјерена.

Модел 7.

Послије дијалога између браће, у коме је Христић открио њихове мотиве и неке од битних идеја драме у цјелини, наступиће нагли, неочекивани анти климакс, који ће радњу вратити на архетипски почетак, док тему доживљавамо као збир драматуршких истости, *митема*, на релацији Есхилове *Седморице против Тебе* и Еурипидових *Феничанки*. Полиник се неће задовољити пасивном предајом власти, тражиће и смрт брата, која би му ту власт обезбиједила заувјек, а тај захтјев изазваће промјену у Етеоклу. Он ће поново постати амбициозни трагични јунак античке трагедије, одбиће да преда власт и одлучиће се за коначни двобој, у коме ће оба брата погинути.

Модел 8.

Свака асоцијација са шездесетосмашком окупацијом Прага може да *само заведе*, јер овај писац није толико неопрезан да би писао историјске драме. Посриједи је вјешт маневар у коме се оставља простор за разна и различита

ишчитавања. Једно од тих ми смо показали на претходном примјеру. Такво читање није без користи и може да *послужи* сваком времену. У том смислу изведена линија читања имала би штошта да пронађе и у нашем времену и последњем братском растајању/састајању јужнословенских народа.

Међутим, мишљења смо да њена вриједност не би требало да се дефинише само у овој равни читања и да се моделу преобликовања у чну иронијског наравоученија потребно још једном вратити. Иронијско, као производ *Ореста*, а поготову *Чистих руку* донијело је наглашену неодређеност једне и друге драме чим је драмска симболика *прогутала* драматуршку „животност“. Просто речено, све је остварено, осим природне потопљености конструкта и живота, а њу нам је ускратила усложњена семантичка асоцијативност у којој се губи драмски читалац.

Закључак

Запажање Умберта Ека о „младој“ семиотици старој двије хиљаде година, није само питање духовите досјетке, већ и дијагноза драматуршког структуралистичког наслеђа од Аристотела до Ан Иберсфелдове. Умјесто аристотеловских „елемената“ Иберсфелдова користи актанте чврсто увезане у „актанцијални модел“ у коме је најважнији однос Субјекта и Објекта, односно жеље првог да освоји други. Субјекат, по Иберсфелдовој, никад није независан, он жели Објекат али је то увијек воља Пошиљаоца (адресанта) који из позадине мами, подстиче и присиљава Субјекат на дјеловање. Кључни „преображај“ у апокрифним драмама Јована Христића настаје кад Субјект више „не жели“ Објекат и његова се драма преобликује у антидраму са политичким импликацијама. Односно, у трагичну фарсу савременог доба гдје и даље тињају архетипске силнице грчких трагичара: Есхила, Софокла и Еврипида.

Литература

- Иберсфелд 1982: Ан Иберсфелд, *Читање позоришта*, Београд: Вук Караџић
Јунг 1978: Карл, Густав Јунг, *Динамика несвесног*, Нови Сад: Матица српска.
Миочиновић 1975: Мирјана Миочиновић, *Рађање модерне књижевности – Драма*, Београд: Нолит.
Сенкер 2013: Борис Сенкер, *Увод у сувремену театрологију I и II*, Загреб: Leykam
Христић 1970: Јован Христић, *Четири апокрифа, Дrame*, Нови Сад: Матица српска.

Rade Simović

USAGE OF ACTANTIAL MODEL OF ANNE UBERSFELD IN APOCRYPHAL DRAMAS JOVAN HRISTIĆ

Summary

Umberto Eco's notion of 'new' semiotics with origins of about 2 000 years is not only witticism but a diagnosis of dramaturgical structural heritage from Aristotle to Anne Ubersfeld. Instead of Aristotle's "elements", Ubersfeld uses actants strongly connected in an "actant model" where the most important relation is the one between Subject and Object, i.e. the wish of the first one to conquer the second. The Subject, according to Ubersfeld, is never independent and at about the same time wants the Object, and this is always Addresser's will. The Addresser is alluring from the distance, abetting and forcing Subject to act. Key "transformation" in apocryphal drams of Jovan Hristić happens when the Subject "does not want" Object anymore and its drama is transformed into an antidrama with political implications, i.e. into a tragic farce of the modern age where it is obvious that archetypal background of Greek tragedians: Aeschylus, Sophocles and Euripides are still very present.

THE EFFECT OF ANXIETY ON SERBIAN EFL LEARNERS' PRONUNCIATION ACCURACY

Abstract: The present study aims at investigating the effect of foreign language anxiety on Serbian secondary school EFL learners' pronunciation accuracy. The negative effect of a high degree of anxiety in EFL classrooms has been recognized in numerous studies (Aida, 1994; Kitano, 2001), especially regarding the overall communicative competence and the willingness to participate in classroom activities. The world scientific research abounds in papers dealing with the effect of anxiety on general proficiency and performance, however, the number of papers investigating the effect of anxiety on pronunciation is considerably smaller, and the situation is similar in the Serbian scientific context, as well. Hence, we aimed at exploring how debilitating or facilitating the presence of anxiety may be regarding the overall pronunciation accuracy, so we conducted a questionnaire incorporating a foreign language anxiety scale (Horwitz, Horwitz & Cope, 1986) with 62 secondary school EFL students and consequently divided them into two groups of high and low anxiety level, depending on their answers. Simultaneously with the questionnaire, the students underwent pronunciation testing, i.e. the participants were recorded performing three different tasks measuring their pronunciation accuracy. The results were quantitatively analyzed using appropriate statistical tests and they demonstrate strong effect of anxiety on pronunciation thus confirming the findings from a previous study (Baran-Lucarz, 2014). The paper likewise underscores important pedagogical implications regarding the effectiveness of pronunciation teaching and the possible solutions for overcoming pronunciation anxiety.

Key words: pronunciation, EFL, anxiety scale, Serbian secondary school students

INTRODUCTION

For more than four decades researchers around the world have been attempting at discovering the causes of foreign language anxiety and the possible ways for overcoming, or, at least, moderating it (McCoy, 1979; Gardner & MacIntyre, 1993; Oxford, 1999; etc.). For example, Bailey (1983) recognized learners' self-esteem and the desire to compete with others, as well as fear of examination, as the major sources of anxiety. She also found that anxiety can be affected by the way students perceive their relationship with their teachers,

* danicajerotijevic@gmail.com

which was confirmed by Young (1991), who also underlined the importance of teacher-student interaction, as well as teacher and students' attitudes and beliefs about language learning and teaching. The research especially flourished after the design of the *Foreign Language Anxiety Scale* (Horwitz et al., 1986) that was set to investigate several different aspects of foreign language anxiety, including communication apprehension, test anxiety and fear of negative evaluation. Communication apprehension in L2 context is regarded as anxiety about communicating in L2 in front of other people and is further exhibited in the fear of misinterpreting the message in L2 (Wheeless, 1975). Fear of negative evaluation refers to academic evaluation, as well as interpersonal evaluations based on the performance in L2 (Watson & Friend, 1969), and test anxiety represents the fear of not performing well on the tests, along with the worry about frequent testing, resulting in avoidance of tests and frustrations (Sarason, 1978). Even though these three components of foreign language anxiety are suitable for providing exhaustive description of anxiety in L2 classrooms, Horwitz et al. (1986) believe foreign language anxiety is a more complex psychological phenomenon incorporating personal beliefs, feelings and attitudes specific to each individual language learning environment. Students are mentally aware of their inability to completely express themselves in a target language, hence they recognize the limitations of presenting themselves to others, which creates a particular discrepancy between who they are and what they can actually say to depict their personality, resulting in increased negative feelings, which simultaneously differentiates foreign language anxiety from other types of anxieties.

Numerous studies adopted the aforementioned scale and provided further insights into the nature of foreign language anxiety (Liu, 2006; Sheorey, 2006). Due to the lack of ability to effectively communicate using L2, i.e. to express their ideas and feelings, which is often caused by insufficient vocabulary resources, students' self-confidence diminishes, creating thus the favourable environment for anxiety to prevail, producing even greater strain and discomfort. Hence, highly anxious students often mishear what the others are saying, causing lack of comprehension, as well as unwillingness to participate in classroom activities, and eventually resistance to learning (Hashimoto, 2002). Moreover, especially with adolescents, there is the constant fear of being negatively evaluated by classmates, or instructors, which additionally worsens the situation (Horwitz, 2001).

The research abounds in papers dealing with the relationship between anxiety and language proficiency (Wang, 2003; Gregersen, 2005; Osboe, Fujmura & Hirschel, 2007; etc.), especially the effect of anxiety on test performance, nevertheless, the number of investigations dealing with the influence of anxiety on pronunciation is significantly smaller in the world, as well as in the Serbian scientific context. Hence, the goal of the present paper is to explore the relationship between anxiety and pronunciation accuracy, i.e. whether a high level of anxiety

of Serbian secondary school EFL learners leads to the increase, or decrease of scores on pronunciation accuracy tests.

ANXIETY AS AN AFFECTIVE FACTOR IN SLA

The significance of affective factors on target language learning and acquisition has long been emphasized, yet the most attention was probably paid to motivation, learner's self-confidence and anxiety. High level of motivation is claimed to facilitate learning especially if acquired through positive classroom atmosphere and teacher-student interaction (Cooper & MacIntyre, 1998). A student lacking natural inclination and individual aptitude towards learning a foreign language can perform better than an exquisitely apt and intelligent, yet less motivated student, hence both intrinsic and extrinsic motivation are regarded as crucial factors for successful SLA (Reece & Walker, 1997). Self-confidence and self-esteem are also recognized as fundamental affective factors that can considerably influence the outcomes of learning, because they directly affect willingness to accept challenges, take risks, learn new things and participate in various activities (Brown, 2001). Lack of self-confidence, which can sometimes unintentionally be fostered in FL classrooms, often leads to excessive introversion and reluctance, even resistance to learning, so teachers are advised to approach the issue in a serious, but delicate manner.

Anxiety is one of the most frequent emotional states and is considered as one of the most influential affective factors in SLA, because it causes nervousness, fear, unwillingness to cooperate and inability to focus on important aspects of learning (Arnold, 2000).

According to the relevant research, various factors can affect anxiety, ranging from those related to the actual learning situation, such as the organization of the course, proficiency level, teacher's attitudes and behaviour and the interaction among peers (Young, 1991), to those related to the very learner, such as age, cognitive development, socio-economic and cultural background, gender, individual aptitude, personality traits, learning style and strategies (Skehan, 1991; Oxford, 1999).

Scholars approached anxiety from two different perspectives: the first one regarding foreign language anxiety as a transfer of other forms of anxiety into the foreign language classroom, which means that generally anxious students will continue to behave so in the EFL classroom, as well (Spielberger, 1983), and the second perspective, and more widely accepted one, which believes that language learning environment causes special kind of anxiety, unique to the language learning situation that only learners engaged in acquiring a specific language will

experience (Gardner, 1985). Similarly, Ellis (1994) underscored three types of anxiety: trait, state and situation-specific anxiety, the latter being the nucleus of attention for an extensive body of research in SLA.

ANXIETY AND LANGUAGE PROFICIENCY

For the complete comprehension of anxiety and its effect on language acquisition, it is necessary to take, not only its causes, but its influences on learners and the learning process itself (including the input, mental processing and the output stage) into consideration, as well as how learners are able to handle and control it (MacIntyre & Gardner, 1994). Psychological research demonstrated that students tended to cope with anxiety depending on the responsibility they ascribed to certain activities, i.e. they refused to cope with anxiety if there was no responsibility for the activity on their part (Matsumoto, Kudoh, Scherer & Wallbott, 1988).

SLA studies have repeatedly reported on the negative effects of increased levels of anxiety on target language proficiency and test performance. In a study on Japanese EFL learners Osboe et al. (2007) found personal factors to be crucial in predicting language learning outcomes and concluded anxiety had negative effect on L2 performance.

In a study on Chinese EFL learners Wang (2010) showed that anxiety was a determinant predictor of success, or failure, on foreign language proficiency tests, which was also confirmed in other studies on students with the same L1 (Lu & Liu, 2011). The impeding effect of anxiety on performance was noted in a study on Japanese learners (Kitano, 2001) and on Iranian students (Mahmoodzadeh, 2012), as well. Furthermore, a study on Spanish EFL learners confirmed the negative effects of high levels of anxiety on speaking (Wilson, 2006). It seems suitable to mention a study on Australian students of English for academic purposes, that likewise confirmed the negative correlation between anxiety and communicative skills, i.e. oral proficiency (Woodrow, 2006), yet the study is particularly interesting because the author found two different types of anxiety to be equally worth recognizing, in-class and out-of-class anxiety. Another study of FL learners, but of French as L2, underscored negative correlation between anxiety and students' self-reports and estimations of their own target language achievement in terms of listening, reading, writing and speaking (MacIntyre, Noels & Clément, 1997). Hence, anxiety is negatively correlated both with student's actual performance, as well as their perception of personal achievement in L2.

Even though numerous studies demonstrated negative influence of anxiety on language learning outcomes, there are some that recognized the beneficial

effects of the presence of anxiety on linguistic performance (Kleinmann, 1977); however, there are also the ones that found no significant correlation whatsoever (Young, 1991), or came to inconsistent conclusions (Brandmeier, 2005).

ANXIETY AND L2 PRONUNCIATION

Even though the link between pronunciation and foreign language anxiety is not so directly conspicuous, which is probably why it has not been a matter of frequent investigations, pronunciation is said to be a significant contributor to all three aspects of anxiety suggested by Horwitz et al. (1986) (Shams, 2006). The anxiety may arise from the situation in which a speaker is afraid that their unintelligible pronunciation might lead to communication breakdown or when a student is concerned that pronunciation represents a considerable part of the teacher's oral proficiency test evaluation. The problem may be caused by underestimating pronunciation proficiency, but also from excessive self-confidence resulting in a distorted image of the actual pronunciation quality (Nowacka, 2006). In a study investigating the relationship between anxiety and perceived and actual pronunciation level of students, Baran-Łucarz (2011) showed that there was a statistically significant correlation between anxiety and pronunciation level, and the interconnectedness was especially evident in the perceived pronunciation level measured by a questionnaire and the presence of anxiety. Investigating German learners' perception of pronunciation and speaking anxiety, Gerndt (2014) interestingly concluded that German students had no fear of speaking German, yet felt anxiety about their pronunciation, probably due to the fact that the majority of respondents believed pronunciation was very important and were willing to receive explicit pronunciation instruction. Students' constant comparison with native speakers may affect their self-esteem and result in embarrassment and avoidance of communicative situation for fear of not sounding like a native speaker, thus the self-perception of pronunciation seems to be an important trigger for speaking anxiety (Price, 1991). Students likewise reported that they would change their pronunciation, or their accent, if they were nervous (Derwing & Rossiter, 2002), which is logical having in mind the physical and psychological aspect of enunciation, especially considering that the vocal apparatus gets affected by the emotions causing the muscle strain and influencing respiration and phonation, consequently altering the usual articulation of segmental and suprasegmental features of phonology (Rogerson-Revell, 2011).

METHODOLOGY

Aim

The aim of the present paper was to discover the effect of anxiety on pronunciation accuracy of Serbian EFL learners at the secondary school level.

Research Questions

The investigations in the present paper are based on the following research questions:

What is the level of anxiety present in Serbian secondary school EFL classrooms?

What is the relationship between the level of foreign language anxiety and pronunciation accuracy among Serbian secondary school EFL learners? Is the effect of anxiety positive or negative?

Participants

A total of 62 students participated in the study, 23 male and 39 female, mean age 16.39. They all belonged to the second and third-year class of a secondary school “Svetozar Marković” in Jagodina and were approximately at the same level of English proficiency since they underwent an online Oxford Diagnostic Test¹ and passed it as intermediate. The initial 62 students participated in the survey measuring their anxiety level, and were later divided into two groups (high and low level of anxiety) based on their answers. 11 students could not be grouped in either of the categories since their answers were mostly neutral, so we grouped them as undecided and omitted them from pronunciation testing. The remaining 51 students underwent further examinations to explore their pronunciation accuracy.

All the participants were asked for consent and received course credits for participating in the present research.

¹ Oxford Practice Grammar Diagnostic test can be found on <https://elt.oup.com/student/practicegrammar/test?cc=us&selLanguage=en>.

Instruments

To determine the level of anxiety of the participants we used the renowned Foreign Language Anxiety Scale (Horwitz et al., 1986), that was also used previously in numerous studies (Arnaiz & Guillén, 2012; Baran-Łucarz, 2014; Boonyaparakob, Puntai & Ponata, 2015). The questionnaire contains 33 statements with five-point Likert scale ranging from strongly agree to strongly disagree, and it covers three aspects of foreign language anxiety: communication apprehension, fear of negative evaluation and test anxiety.

To measure pronunciation accuracy of the participants we recorded them performing three production tasks, each of them comprising word lists. The first task was a word list of 25 examples containing the monophthongs and diphthongs of English, notoriously problematic in terms of correct pronunciation. The second task contained the most problematic consonants, 15 tokens in total, and the third task included 15 words frequently mispronounced due to the incorrect stress placement. Before the testing we made sure all the words from the lists are familiar to the students regarding their meaning, even though the words were taken from the suggested list for their level of vocabulary, or below². The participants were recorded using the computer microphone and the frequently used recording software *Audacity version 2.0.3*. The recorded samples were later analyzed for the correct pronunciations and the obtained results were compared among the members of the two groups of different anxiety levels.

Procedure

The diagnostic testing, questionnaire and pronunciation recording was performed during the winter term of the 2015/2016 school year October to January. The students completed the questionnaire first, the results were analyzed and the students were divided into the high level of anxiety group (30 students) and low level of anxiety group (21 students), and 11 students were excluded from the further testing of pronunciation since their answers were either neutral or inconsistent. The remaining 51 students were recorded and their pronunciation was later analyzed. A native speaker and the author of the paper assessed the accuracy of students' pronunciation relying on the auditory method. Heavily foreign accented vowel productions, i.e. vowel productions affected by mother tongue interference, as well as consonant productions substituted with a similar sound from the mother tongue were regarded as inaccurate and counted as such.

² The majority of words in word lists were taken from the suggested vocabulary for Cambridge PET exam, available at <http://www.cambridgeenglish.org/search-results/?filter=search-term:vocabulary+list+f>

Incorrect stress placement in words was counted as an error, as well. The chosen method was found appropriate based on the research questions of the current study, since we aimed at measuring the effect of anxiety on pronunciation accuracy and additional acoustic analysis of the features of the students' vowels and consonants would exceed the scope of the present study, although it is recommended for future research.

Statistical Data Processing

Percentage counts, correlation analysis and t-testing were performed using the SPSS statistical software version 20.0.

RESULTS AND DISCUSSION

To measure the level of anxiety of Serbian secondary school EFL learners we conducted a questionnaire (Horwitz et al., 1986), the results of which are presented in Table 1.

Table 1. The Results of the *Foreign Language Anxiety Scale* Survey (%)

Statement	Strongly agree	Agree	Neither agree nor disagree	Disagree	Strongly disagree
1. I never feel quite sure of myself when I am speaking in my foreign language class.	22.6	38.7	14.5	14.5	9.7
2. I don't worry about making mistakes in language class.	6.5	22.6	22.6	19.4	29.0
3. I tremble when I know that I'm going to be called on in language class.	12.9	35.5	12.9	27.4	11.3
4. It frightens me when I don't understand what the teacher is saying in the foreign language.	17.7	19.4	12.9	25.8	24.2
5. It wouldn't bother me at all to take more foreign language classes.	8.1	12.9	19.4	24.2	35.5
6. During language class, I find myself thinking about things that have nothing to do with the course.	32.3	54.8	/	6.5	6.5

7. I keep thinking that the other students are better at languages than I am.	25.8	22.6	23.8	19.4	8.5
8. I am usually at ease during tests in my language class.	3.2	8.1	27.4	33.9	27.4
9. I start to panic when I have to speak without preparation in language class.	30.6	16.1	17.7	19.4	16.1
10. I worry about the consequences of failing my foreign language class.	22.4	25.8	17.7	22.6	6.5
11. I don't understand why some people get so upset over foreign language classes.	11.3	22.6	22.6	37.1	6.5
12. In language class, I can get so nervous I forget things I know.	38.7	37.1	/	16.1	8.1
13. It embarrasses me to volunteer answers in my language class.	9.7	19.4	17.7	32.3	21.0
14. I would not be nervous speaking the foreign language with native speakers.	32.3	30.6	6.1	14.5	14.5
15. I get upset when I don't understand what the teacher is correcting.	21.0	33.9	11.3	19.4	14.5
16. Even if I am well prepared for language class, I feel anxious about it.	12.9	14.5	12.9	35.5	24.2
17. I often feel like not going to my language class.	30.6	41.9	6.5	12.9	8.1
18. I feel confident when I speak in foreign language class.	12.9	24.2	16.1	29.0	17.7
19. I am afraid that my language teacher is ready to correct every mistake I make.	14.5	22.6	16.1	25.8	21.0
20. I can feel my heart pounding when I'm going to be called on in language class.	14.5	24.2	11.3	24.2	25.8
21. The more I study for a language test, the more confused I get.	8.1	30.6	1.6	43.5	16.1
22. I don't feel pressure to prepare very well for language class.	33.9	30.6	3.2	16.1	16.1

23. I always feel that the other students speak the foreign language better than I do.	16.1	29.0	21.0	24.2	9.7
24. I feel very self-conscious about speaking the foreign language in front of other students.	46.8	30.6	16.1	3.2	3.2
25. Language class moves so quickly I worry about getting left behind.	33.9	17.7	/	17.7	30.6
26. I feel more tense and nervous in my language class than in my other classes.	30.6	17.7	8.1	22.6	21.0
27. I get nervous and confused when I am speaking in my language class.	32.3	21.0	24.2	6.5	16.1
28. When I'm on my way to language class, I feel very sure and relaxed.	19.4	27.4	19.4	14.5	19.4
29. I get nervous when I don't understand every word the language teacher says.	19.4	17.7	27.4	21.0	14.5
30. I feel overwhelmed by the number of rules you have to learn to speak a foreign language.	27.4	38.7	12.9	9.7	11.3
31. I am afraid that the other students will laugh at me when I speak the foreign language.	22.6	24.2	25.8	11.3	16.1
32. I would probably feel comfortable around native speakers of the foreign language.	41.9	21.0	8.1	24.2	4.8
33. I get nervous when the language teacher asks questions which I haven't prepared in advance.	32.3	24.2	19.4	14.5	9.7

When it comes to the answers to the questions related to communication anxiety (1,9,14,18,24,27,29,30,32), we see that about a half of the participants is anxious about communicating in the target language, resulting from the lack of confidence (about 60% of respondents) and even verging with panic when asked to speak without previous preparation (about 46%). About 70% of the respondents said they felt very self-conscious when speaking in front of other students and, interestingly enough, about 60% of the students felt more comfortable speaking with native speakers, perhaps pointing to the fact that students feel more pressure

when speaking in front of the classmates, which is understandable having in mind that the respondents are teenagers. More than 50% of the students feel nervous when they have to speak in class, yet it seems encouraging that only about 36% get nervous when they do not understand everything the teacher says, which speaks about the relationship between the teacher and the students, as well as the students' awareness about the importance of holistic approach to comprehension without the insistence of understanding each individual word or phrase. The results of the present study regarding the communication anxiety agree with the previous findings with e.g. Japanese (Kitano 2001), Thai students (Boonyaparakob et al., 2015) and Iranian (Mesri, 2012).

Contrary to the previous conclusions with Thai students (Boonyaparakob et al., 2015), fear of negative evaluation is not the aspect of foreign language anxiety that causes the most distress among Serbian EFL learners. The fear of being negatively evaluated definitely exists among our respondents, yet the percentage is slightly lower than with communication anxiety, which is evident from the questions related to this particular issue (3,4,7,13,15,20,23,25,31,33). The reason of the fear may either be due to the foreign language, or their age, notorious for being dependent on other people's judgments. Hence, about 45% of our respondents said they thought others were better at English than themselves, and that they trembled before being called on in class. However, about 30% feel embarrassed to volunteer, which again points to the teacher-students relationship and the overall class atmosphere. About a similar percentage feels their heart pounding when actually called on in class. Approximately 54% of students get upset when they do not understand teachers' corrections and about 46% are afraid that the others will laugh at them. Preparation in advance seems to be crucial for anxious students, nevertheless, it is positive that students realize the greater significance of understanding teachers' corrections than being able to comprehend every single uttered word in class.

Test anxiety is another indispensable aspect of foreign language anxiety estimation (questions 2,8,10,19,21), at least when it comes to Serbian EFL learners participating in our study. Almost 50% of the students are afraid of making a mistake and around 60% are usually not at ease during tests. About 48% of the respondents worry about the consequences of failing the class and around 30% of them fear that their teacher is ready to correct every mistake they make, which should either be the result of students' high level of anxiety, or an indicator of the teacher's attitudes. Almost 60% of the students disagree that the more they study the more confused they get which is encouraging since the students realize the importance of devotion and self-engagement. The results of our study generally confirm previous findings with e.g. Spanish, Iranian and Thais students respectively (Guillén & Arnaiz, 2012; Jalali & Jalali, 2015; Boonyaparakob et al., 2015).

The remaining questions (5,6,11,12,16,17,22,26,28) are related to the general attitude towards the very language classes. It seems alarming that more than 80% of students think about things unrelated to the very class and about 70% of them often feel like missing the class, which may point to their motivation and class organization. Only about 20% of the students would like to take more language classes. About 75% of students say they forget the things they know and almost 50% feel more nervous in a language class than in other classes. Only about 36% of the respondents feel confident and relaxed before attending a foreign language class. These results diverge from the findings obtained in a previous study (Boonyaparakob et al., 2015), since students did not seem to have negative attitudes towards the very classes, which is opposite to what we encountered.

After the questionnaire the students were divided into two groups depending on their answers: the high anxiety group (n=30) and the low anxiety group (n=21). The students were then tested for pronunciation accuracy and the results of all three tasks are presented in Table 2.

Table 2. Pronunciation Accuracy Mean Scores Across Tasks

Tasks	High Anxiety Group	Low Anxiety Group
Task 1 (Max. 25)	Mean 8.93 Min. 5 Max. 17 St.Dev. 3.02	Mean 19.33 Min. 12 Max. 25 St.Dev. 3.75
Task 2 (Max. 15)	Mean 8.87 Min. 4 Max. 15 St.Dev. 3.46	Mean 11.33 Min. 7 Max. 15 St.Dev. 2.99
Task 3 (Max. 15)	Mean 9.7 Min. 7 Max. 15 St.Dev. 2.35	Mean 12.57 Min. 5 Max. 15 St.Dev. 2.84
Overall accuracy (Max. 55)	Mean 27.5 St.Dev. 5.67	Mean 43.24 St.Dev. 6.72

Even without performing statistical testing we notice considerable differences in mean scores between the two groups especially regarding the first task, i.e. production of vowels. The results are more favourable for the low anxiety group in the remaining tasks, as well. The results of the Pearson Correlation analysis (Table 3) demonstrate statistically significant negative correlation, i.e. they show that there is a strong negative correlation between the level of anxiety and the students' performance on pronunciation tests. The analysis demonstrated that the higher the anxiety, the lower the score on pronunciation test was, and vice versa. The results are the same for all three tasks (Task 1: $r=-0.843$ $p=0.00$; Task 2: $r=-0.354$ $p=0.01$; Task 3: $r=-0.491$ $p=0.00$).

Table 3. Results of Pearson Correlation Analysis

Correlations		Anxiety Level	Production T1	Production T2	Production T3
Anxiety Level	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	1	-.843**	-.354*	-.491**
	N	51	51	51	51

To further establish the effect of anxiety on pronunciation accuracy and reach more valid conclusions, we performed additional independent samples t-testing to see whether there are any statistically significant differences in the performance between the high and low anxiety groups. Levene's test for equality of variances proved not statistically significant for either of the tasks (Task 1: $F=0.903$, $p=0.481$; Task 2: $F=0.064$, $p=0.801$; Task 3: $F=0.027$, $p=0.871$) which enabled us to regard t-test results as reliable. The results of t-testing demonstrated statistically significant differences across tasks between the two investigated groups (Task 1: $t=10.985$ $p=0.00$; Task 2: $t=2.646$ $p=0.01$; Task 3: $t=3.940$ $p=0.00$), hence we can ascribe the difference in scores to the level of anxiety and not to pure chance. High anxiety leads to less successful performance on pronunciation accuracy examinations, as opposed to the low anxiety. Thus, we could say that the level of anxiety strongly affects pronunciation accuracy, in the sense that a high level of anxiety has a debilitating effect on the production, while low anxiety leads to more accurate production. The results agree with a previous study dealing with the relationship between anxiety and pronunciation exclusively (Baran-Lucarz, 2014), but they also agree with other studies confirming that high levels of anxiety lead to less successful performance in the target language either regarding overall motivation, or test scores (Kitano, 2001; Awan, Azher, Anwar & Naz 2010; Salehi & Marefat, 2014).

CONCLUSION

The present paper aimed at investigating the effect of foreign language anxiety on Serbian secondary school EFL learners' pronunciation accuracy, i.e. we sought to explore whether high anxiety negatively affects students' performance on pronunciation tests, and vice versa. To that end, we conducted a survey to classify students according to the level of experienced anxiety, as well as pronunciation testing by which we measured students' vowel and consonant production, along with accent placement accuracy. The results demonstrated strong negative correlation between the level of anxiety and pronunciation accuracy, i.e. the scores on pronunciation test decreased with the increase of anxiety level, which indicates that a high level of anxiety can be regarded as an impediment in pronunciation enhancement at least when it comes to the investigated sample of participants. T-test results likewise confirmed statistically significant differences in scores between the high and low anxiety groups, underscoring once again the negative effect of the high level of anxiety in EFL classrooms.

The findings of the present study agree with the conclusions made in previous research (Kitano, 2001; Awan et al., 2010; Salehi & Marefat, 2014; Baran-Lucarz, 2014; Boonyaparakob et al., 2015) and have significant pedagogical implications. Namely, EFL teachers should be aware of the students with high level of anxiety and be prepared to organize the lesson or classroom activities in a more accepting and positive manner. Perhaps more frequent peer or group activities could enhance students' cooperation and reduce the fear of classmates' judgments. Furthermore, more attention should be paid to test formats, timing and distribution, in order to relieve the stress caused by test anxiety and fear of negative evaluation. The established relationship between the teacher and the students, as well as among the students themselves seems crucial in achieving more positive and motivating learning environment in which the affective filter is lowered. Communication apprehension present in the majority of our respondents could be explained by the lack of confidence, as well as insufficient knowledge. Therefore, teaching and learning goals might focus on advancing communicative competence and performance in everyday situations outside the classroom and allow students to interact more on regular basis. Involving students with a high level of anxiety in curriculum planning and decision making process regarding EFL classroom goals might help in increasing students' willingness to participate. Hence, anxiety may eventually diminish and, consequently, pronunciation could improve, as well as the rest of the skills.

The design of the pronunciation tests may be one of the limitations of the study since more valid conclusions would require additional examples and a task that would include intonation, as well. Moreover, the sample of participants could

have incorporated students from lower and higher levels of proficiency to obtain more comprehensive results.

Further research may concentrate on the effects of anxiety on reading and writing, listening and speaking skills, so that we could gain a more reliable insight into the influence of anxiety on overall target language proficiency, further contributing thus to the ongoing research regarding the affective factors in SLA.

REFERENCES

- Aida, Y. (1994). Examination of Horwitz, Horwitz, and Cope's construct of foreign language anxiety: The case of students of Japanese. *The Modern Language Journal*, 78, 155–168.
- Arnaiz, P. & Guillén, F. (2012). Foreign Language Anxiety in a Spanish University Setting: Interpersonal Differences. *Revista de Psicodidáctica*, 17(1), 5–26.
- Arnold, J. (2000). *Affect in Language Learning*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Awan, R. N., Azher, M., Anwar, M. N. & Naz, A. (2010). An investigation of foreign language classroom anxiety and its relationship with students' achievement. *Journal of College Teaching and Learning*. 7, 11, 33–40.
- Bailey, K. (1983). Competitiveness and anxiety in adult second language learning: Looking at and through the diary studies. In H. Seliger & M. Long (Eds.), *Classroom-oriented research in second language acquisition* (67–102). Rowley: Mass Newbury House.
- Baran-Lucarz, M. (2011). The relationship between language anxiety and the actual and perceived levels of FL pronunciation. *Studies in Second Language Learning and Teaching* 1(4): 491–514.
- Baran-Lucarz, M. (2014). Pronunciation anxiety and willingness to communicate in the FL classroom. *Proceedings of the International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech. Concordia Working Papers in Applied Linguistics*, 5: 36–49.
- Boonyaparakob, K., Puntai, W. & Ponata, W. (2015). A Study of Upper-secondary School EFL Thai Students' Anxiety in English Language Classroom. *Proceedings of The International Conference on Language, Literature, Culture and Education*. 76–88.
- Brandmeier, C. (2005). Anxiety about L2 reading or L2 reading tasks? A study with advanced language learners. *The Reading Matrix*, 5(2), 67–77.
- Brown, J.D. (2001). *Using surveys in language programs*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Cooper, P. & McIntyre D. (1998). *Effective Teaching and Learning. Teachers' and Students' Perspectives*. Open University Press. Great Britain: Biddles Limited, Guildford and King's Lynn.
- Derwing, T. M. & Rossiter, M. J. (2002). ESL learners' perceptions of their pronunciation needs and strategies. *System*, 30, 155–166.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Gardner, R. C. & MacIntyre, P. D. (1993). On the measurement of affective variables in second-language learning. *Language Learning*, 43, 157–194.
- Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gerndt, J. L. (2014). *Perceptions of pronunciation and the link to oral production anxiety among German students*. Unpublished doctoral dissertation. Indiana: Purdue University.
- Gregersen, T. S. (2005). Nonverbal cues: Clues to the detection of foreign language anxiety. *Foreign Language Annals*, 38 (3), 388–397.
- Hashimoto, Y. (2002). Motivation and willingness to communicate as predictors of L2 Use: The Japanese ESL context. *Second Language Studies*, 20, 29–70.
- Horwitz, E. K., Horwitz, M. B. & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125–132.
- Horwitz, E.K. (2001). Language anxiety and achievement. *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 112–126.
- Jalali, L. & Jalali, S. (2015). Study of Foreign Language Classroom Anxiety and its Relation With Creativity and Psychological Hardiness in English Majoring Students of Velayat University of Iranshahr. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*. Vol.5 (S1), 3989–3995.
- Kitano, K. (2001). Anxiety in the college Japanese language classroom. *The Modern Language Journal*, 85, 549–566.
- Kleinmann, H. H. (1977). Avoidance behavior in adult second language acquisition. *Language Learning*. 27, 1, 93–107.
- Liu, M. (2006). Anxiety in Chinese EFL students at different proficiency levels. *System*, 34, 301–316.
- Lu, Z. & Liu, M. (2011). Foreign language anxiety and strategy use: A study with Chinese undergraduate EFL learners. *Journal of Language Teaching and Research*, 2(6), 1298–1305.
- MacIntyre, P. D., Noels, K. A. & Clément, R. (1997). Biases in self-ratings of second language proficiency: The role of language anxiety. *Language Learning*, 47, 265–287.

- MacIntyre, P.D. & Gardner, R.C. (1994). The Effects of induced anxiety on three stages of cognitive processing in computerized vocabulary. *Studies in Second Language Acquisition*, 16(1), 1–17.
- Mahmoodzadeh, M. (2012). Investigating foreign language speaking anxiety within the EFL learner's interlanguage system: The case of Iranian learners. *Journal of Language Teaching and Research*, 3(3), 466–476.
- Matsumoto, D., Kudoh, T., Scherer, K. & Wallbott, H. (1998). Antecedents of reactions to emotions in the United States and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 19, 267–286.
- McCoy, I.R. (1979). Means to overcome the anxieties of second language learners. *Foreign Language Annals*, 12, 185–189.
- Mesri, F. (2012). The Relationship between Gender and Iranian EFL Learners' Foreign Language Classroom Anxiety (FLCA). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 2, No. 6. 147–156.
- Nowacka, M. (2006). To hear ourselves as others hear us – evaluation and selfevaluation of the pronunciation of English department graduates. In W. Sobkowiak & E. Waniek-Klimczak (Eds.), *Dydaktyka fonetyki języka obcego. Neofilologia* (107-130). Pock: Zeszyty Naukowe Pastwowej Wyszej Szkoly Zawodowej w Pocku.
- Osboe, S., Fujmura, T. & Hirschel, R. (2007). Students' confidence and anxiety in L2 speaking activities. *Language*, 10, 32–35.
- Oxford, R. (1999). Anxiety and the language learner: New insights (pp. 58-67). In J. Arnold (Ed.), *Affect in language learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Price, M.L. (1999). The subjective reactions of foreign language students to natural approach activities and teaching techniques. In E.K. Horwitz & D.J. Young (Eds.), *Language anxiety: From theory and research to classroom implications* (101–126). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Reece, I. & Walker, S. (1997). *Teaching, Training and Learning. A Practical Guide*. (Third Ed.). Great Britain: Business Education Publishers Limited.
- Rogerson-Revell, P. (2011). *English phonology and pronunciation teaching*. London: Bloomsbury.
- Salehi, M. & Marefat, F. (2014). The Effects of Foreign Language Anxiety and Test Anxiety on Foreign Language Test Performance. *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 4, No. 5, 931–940.
- Sarason, I. G. (1978). The test anxiety scale: Concept and research. In C. D. Spielberger, & I. G. Sarason (Eds.), *Stress and anxiety*: Vol. 5 (193–216). Washington, DC: Hemisphere.

- Shams, A. N. (2006). *The use of computerized pronunciation practice in the reduction of foreign language classroom anxiety*. Doctoral dissertation. Tallahassee: Florida State University College of Arts and Sciences.
- Sheorey, R. (2006). Anxiety about English language learning among Indian high school students. In R. Sheorey (Ed.), *Learning and teaching English in India* (163–178). New Delhi: Sage Publications.
- Skehan, P. (1991). Individual Differences in Second Language Learning. *Studies in Second Language Acquisition*, 13: 275–298.
- Spielberger, C. D. (1983). *Manual for the state-trait anxiety inventory* (Form Y). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Wang, Q. (2003). Language anxiety and classroom environment: from their relationship to teaching implication. *Journal of Northwest Normal University*, 40(6), 33–47.
- Wang, S. (2010). An experimental study of Chinese English major students' listening anxiety of classroom learning activity at the university level. *Journal of Language Teaching and Research*, 1(5), 562–568.
- Watson, D., Friend R. (1969). Measurement of social-evaluative anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33, 448–457.
- Wheless, L. R. (1975). An investigation of receiver apprehension and social context dimensions of communication apprehension. *Speech Teacher*, 24, 261–268.
- Wilson, M. (2001). The changing discourse of language study. *English Journal*, 90(4), 31–36.
- Woodrow, L. (2006). Anxiety and speaking English as a second language. *Regional Language Centre (RELC) Journal*, 37, 308–328.
- Young, D.J. (1991). *Creating a Low-anxiety Classroom Environment: What does Language Anxiety Suggest?*. *The Modern Language Journal*, 75, 426–437.

Danica M. Jerotijević Tišma

UTICAJ ANKSIOZNOSTI NA TAČNOST IZGOVORA SRPSKIH UČENIKA ENGLESKOG KAO STRANOG JEZIKA

Rezime

U radu se ispituje uticaj anksioznosti prema stranom jeziku na tačnost izgovora kod srpskih srednjoškolskih učenika engleskog kao stranog jezika. Brojne studije pokazale su da visok nivo anksioznosti ima negativan uticaj naročito na opštu komunikativnu kompetenciju učenika, kao i na želju da učestvuju u nastavnim aktivnostima (Aida 1994; Kitano 2001). Svetska naučna literatura obiluje radovima koji se bave uticajem anksioznosti na opšte postignuće pri učenju jezika cilja, dok je broj radova koji se bave uticajem anksioznosti na tačnost izgovora znatno manji, a situacija je slična i u srpskom naučnom kontekstu. Stoga naš rad ima za cilj da istraži da li prisustvo anksioznosti olakšava ili otežava tačnost izgovora, te smo u tom cilju sa 62 učenika srednje škole sprovedi anketu koja je sadržala skalu anksioznosti (Horwitz et al. 1986), podelivši ih kasnije u dve grupe, u zavisnosti od odgovora, na one sa visokim i one sa niskim stepenom anksioznosti prema stranom jeziku. Istovremeno sa anketom, testirali smo i tačnost izgovora kroz tri zadatka kada su ispitanici snimani kako izgovaraju određene liste reči. Kvantitativno obrađeni rezultati korišćenjem adekvatnih statističkih testova pokazali su snažan uticaj anksioznosti na tačnost izgovora i potvrdili nalaze iz jednog prethodnog istraživanja (Baran-Łucarz 2014). U radu se takođe ističu važne pedagoške implikacije vezane za efikasnost učenja izgovora i mogućnost prevazilaženja anksioznosti prema izgovoru stranog jezika.

Ključne reči: izgovor, engleski kao J2, skala anksioznosti, srpski srednjoškolski učenici

СУНОВРАТ У СМИЈЕХ¹

Апстракт: У раду се анализирају поступци и функција литераризације теме власти у роману „Време власти II“ Добрице Ћосића. Полази се од синтагме „велики смех“ који је differentia specifica у односу на „обичан“ смијех, те од међуодноса ликова Писца (Добрице Ћосића као лика у роману) и Душана Катића као двоструког огледала унутар којег се сви остали ликови (актери и карактери) приказују кроз дихотомну призму. Смијех постаје атрибут иронизаторског отклона, а посебно је обиљежен необичношћу наративне ситуације у којој се, у овоме роману, „сусрећу“ ликови из претходног Ћосићевог романа и с њим, својим креатором, као ликом у роману дискутују о начину на који их је литераризовао. Тиме је додатно онеобичен начин приказивања теме власти, дате не из угла онога ко влада (Тито), него из угла онога ко власт жели, радећи деценијама на њеном преузимању (Душан Катић).

Кључне ријечи: смијех, Добрица Ћосић, „Време власти II“, наратив, лик

1. Романи Добрице Ћосића углавном почињу цјелинама које чине први дио њихових оквира². Док у „Коренима“ ову улогу имају Пролог и Епилог, у „Деобама“ је то лирски интониран запис који претходи причању, у „Грешнику“ и „Отпаднику“ у питању је исповијест Ивана Катића, да би у „Времену власти I“ ову функцију имао монолошки Увод, а у „Времену власти II“ то је уводна прича у функцији појашњења поријекла текста који слиједи.

„Ћосић исказује једно стално поетичко одређење: тежњу да дочара, духовно осветли, интегрално исказе, исповедно пред читаоцем разоткрије сопствену интимну духовну и егзистенцијалну ситуацију из које почиње да гради свет романа као посебну и нову духовну реалност... У почетку сваког Ћосићевог појединачног дела ... два тока човекове егзистенције, међусобно се суочавају, укрштају и огледају: на различне начине у појединачним делима он мање или више експлицитно казује како уметникова реална личност и

* sanja_macura@yahoo.com

¹ Синопис овога рада изложен је на Међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност“, ФИЛУМ, Крагујевац, 25. октобра 2013. године.

² О природи почетака романа Добрице Ћосића детаљно је писао Милан Радловић (2007).

отворено природно биће доживљавају затворен, довршен и измишљен свет романа у којем је кристализована уметникова духовна егистенција.“ (Радуловић, 2007, стр. 105)

Милан Радуловић (2007, стр. 108) наглашава да „између гласа романескних јунака и гласа творачке свести романа, односно пишевог гласа, у Ћосићевом роману није могућно повући јасну и чврсту границу“, те да се у „готово свакој реченици осећа... дијалогски напон између замишљеног човека – романескног лика и стварног човека – писца“, јер „и један и други учесник у дијалогу, и романескни јунак и писац, као да имају на уму треће лице које ће пресудити у њиховом прикривеном спору, стати на једну или другу страну, или ће можда бити озарено људском топлином која зрачи из пуне духовне и душевне сродности писца и неког његовог лика – измишљеног човека“.

За преношење приче о настанку романа, у „Времену власти I“ и „Времену власти II“ Ћосић користи лик Писца, који је у првом роману безимен (номенован само као „Писац“), а у другом се зове Добрица Ћосић³. Наравно, било би погрешно било коју од наведених релација посматрати као однос списатеља и његове рефлексije у лику који је конструкт (или, како то каже Барт, „направљен од папира“). Наиме, овај специфични наративни поступак у функцији је склапања интегралног романа (в: Калезић, 1996; Радуловић, 2007 и Маџура, 2011) којем списатељ Добрица Ћосић тежи, али је истовремено и израз његове намјере и осјећаја, те рефлексija утицаја модерног европског романа.

Писац као лик нема исту функцију у ова два посматрана романа – док је у „Времену власти I“ он актер⁴ кроз којег је презентована оквирна прича о настанку романа и наративно уобличена идеја о интегралном роману, у „Времену власти II“ је његова „ингеренција“ сведена на ниво лика који на радњу не утиче, већ има функцију „медија“ или канала преко којег ће записи Душана Катића угледати свјетло дана. На почетку првога романа, Писац се директно изјашњава о томе како су настали „његови“ ранији романи (i.e. романи Добрице Ћосића) и како настаје онај чији је он, као лик, дио (овај поступак је у функцији стварања дијалогске иронизоване напетости између лика и аутора). Привидно преплитање наративне равни са стварним свијетом у међусобни дијалог доводи ликове и особе из „стварног“ живота чија су они слика, тј. противставља „оригинале“ обрасцима и поступцима по којима су стварани⁵. Писац - лик је у „Времену власти II“ стављен у улогу приређивача

³ У роману „Време власти II“ дио сижеа су ликови с именима Ћосићеве супруге Божице и кћерке Ане. (С.М.)

⁴ По терминологији Мике Бал (2000).

⁵ При чему списатељ Добрица Ћосић не прелази крхку границу између фикције и збиље, иако је за мање упућеног читаоца неминован утисак да је у питању стварни аутобиографски запис.

и дјелимичног прерађивача „Хронике наше Власти или како смо постали оно што јесмо“ Душана Катића, који недовршеним, лично интонираним мемоарима Титовог функционера даје завршетак инкорпорирајући у споменуте записе „Епилог“, тј. усмену исповијест Душана Катића о „Великом Смеху“ и „Накнадној Истини“, без чега би запис остао недоречен, а велика Тајна на којој почива Душанов политички суноврат нејасна⁶. Ликови у фикционалном свијету дискутују са својом романескном сликом, тј. Пишчеву (умјетничку) истину о себи и успјелост литераризације себе самих критикују апострофирањем своје „личне“ истине о себи и презентованим догађајима. Истовремено, с обзиром на наративну ситуацију условљену позицијом наратора везаног за лик, списатељ Ћосић је посегнуо за тим да Писац - лик у анализираним романима „открива“ или добија на читање рукописе својих ликова, из којих сазнаје оно што због наративне позиције никако другачије није могао да сазна. Тиме и ликови (Иван Катић у првом и Душан Катић у другом дијелу „Времена власти“) постају аутори и наратори унутар романа у којима су ликови.

На први поглед комплексна, оваква наративна схема је изведена веома симплификовано. Њена функција почива на садржају прве реченице „Времена власти I“: „Ономе чему се не зна почетак, не зна се ни крај; а без краја, сваки почетак је лишен смисла.“ (Ћосић, 2007, стр. 5) Вишетомна сторија о породицама Катић и Дачић добила је свој завршетак у „Времену власти“ I и II. Свој епилог добио је и однос Писца (i.e. Добрице Ћосића) и његових јунака у наведеним романима.

2. Гдје год потражили објашњење значења термина сатира⁷, сви извори ће бити једногласни у једноме – она одређене особине и појаве извргава смијеху (в: Перишић, 2010 и Перишић, 2013) до којег се долази употребом ироније, сарказма, инвективе, хиперболе, алегорије и других техника које комбиноване и виђене цјеловито суштински деградирају свој

⁶ Лексеме „Смех“, „Тајна“, „Истина“ и „Власт“ у роману су, када се односе на жуђену власт којој Душан Катић тежи, или на предметни смијех и тајну о истини која иза њега стоји, писане великим почетним словом. На исти начин апострофирани су и лексеме „Идеја“, „Патрија“, „Старац“, „Велики Обмањивач“, „Он“, „Револуционар“, „Председник“ и др. како би била истакнута њихова повезаност с Титом или његовим режимом. (о.п. С.М.)

⁷ В: „Речник књижевних термина“, НОЛИТ, Београд, 1980; Егерић, 2001; Поповић, 1977; Најт, 2004. и „Сатир, сатира, сатирично“, Зборник радова са VIII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност (ур. М. Ковачевић), ФИЛУМ, Крагујевац, 2014.

предмет. Оно што је одувијек било њен предмет јесте човјекова судбина, његов карактер и мјесто у друштву, чије устројство опет зависи од карактера оних који га уређују. У основи сатире налази се чисти *ratio*, али он није потребан само сатиричару, него и реципијенту – читаоцу, који без истинског сагледавања слике свијета и појединца и без могућности продирања кроз двоструко огледало техника и поступака сатиричара, није у стању да види стварно лице и наличје исмијаваног, уз свијест о томе да је смијех „нешто што припада благо потиснутом Другом, не оном који је сасвим различит, али оном Другом који стоји на маргини тешко поменљивог система овешталог знања о себи“. (Перишић, 2010, стр. 17) Овакав тип исмијавања захтијева ангажман и онога ко је пише и онога ко чита, при чему аутор мора рационално сагледати предмет исмијавања, дистанцирајући се од њега у исти мах. Деградирањем предмета охуморавања, писац може да у исту равн доведе ликове различите социјалне, интелектуалне и физичке природе, вјешто балансирајући виши и нижи облик комике (Проп, 1984) и увијек имајући на уму да комично изједначавање „недодирних“ ликова мора бити функционализовано, јер је помијерање вредносних оквира унутар којих се крећу основни облици понашања ликова неопходно зарад самог остварења комизације. Истина, комично и не постоји изван онога што је људско у правом смислу те ријечи. (Bergson, 1958) У том смислу, за сатиру је недовољно да читаоца насмије, напротив – она у њему мора да изазове згражање према своме предмету. Када је тема вође предмет хуморне литераризације, посао писца изгледа наоко олакшан, али у роману „Време власти II“ комички ефекти уступају мјесто осјећају трагичког, стапајући се у хуморизму који престаје да буде смијешан, јер је смјештен на позорницу „на коју уместо песама старих хорова или пак песама птица... допиру несвакидашњи, еуфонични гласови жаба“. (Николић, 2014, стр. 199)

Српски, као и други народи, до сада је видио велики број различитих типова вођа. Неки од њих постали су предметом исмијавања (попут оног Домановићевог), али мало је примјера у којима се „Замало Вођа“ у сатиричном тону обрачунава са својим замало вођством и са својим Вођом којег није успио да наслиједи јер се једном, само једном, истински, без претходног прорачунавања и сагледавања ситуације, насмијао. И то свом Вођи који се изненада нашао у не баш завидној позицији. А Вође не праштају ни много мање од смијеха на сопствени рачун. И то не смијеха иза Вођиних леђа, него необузданог, здравог смијеха равно у Вођино лице. Смијеха, којим се из сањаних и замало досегнутих висина Замало Вођа суновратио у чамац у којем данима сједи и покушава да улови ни мање ни више, него највећег сома у Дунаву. Кад већ није постао Вођа. Због смијеха.

Какво је лице а какво наличје „замало власти“? И, каква је њена истина? Да би, каква год да је, била оправдана, да би Замало Вођу „опрала“

од кривице за властити политички суноврат, она мора да буде таква да за њу нема снаге нико осим онога коме припада – сам Замало Вођа. Стога, он све у вези са својим политичким падом своди на ријеч „Тајна“. Али, може ли свака тајна остати тајном, ма колико је у неком тајновитом, мрачном кутку чувао онај коме не одговара да та и таква, само његова тајна угледа свјетлост дана и објави се као јавна. „Не могу људи власти и ратни команданти прескупе Револуције нејавном сахраном у кругу породице да уживано славољубље и честољубље прикрију последњом скромношћу и њом се одрекну одговорности за Власт коју су имали и дела која су почињена. Та скромна сахрана је нескроман лаж.“ (Ћосић, 2007а, стр. 29–30) Лаж постаје неопходност, јер бивши живот мора бити прекривен велом како би постао тајном. Али, колико је скромна истина или колико је нескромна лаж „Хронике наше власти или како смо постали оно што јесмо“, настале из пера књижевног јунака који не пристаје да буде измишљен и који није задовољан начином на који га је Писац, његов романескни творац романа у роману приказао, па због тога покушава да обесмисли списатељску слободу коју сваки писац сматра својим богомданим правом? „О људској стварности не постоји Истина. Постоје Истине. И са њима равноправно заблуде и лажи.“ (Ћосић, 2007а, стр. 360)

Ипак, треба кренути од краја, а крај и почетак у „Времену власти II“ готово да су исти – Душан Катић је „најурен“ из Ужичке 15, чиме је пропао његов тајни, вишедеценијски план да освоји Власт. Умјесто да дочека Вођину смрт и постане послјије Вође Вођа – пензионисан је. А тога, 25. маја 1979. године, недостајала су му само 344 дана до остварења циља – да послјије Тита постане нови Тито. Или бар Титић. Свеједно. Сатиризација тиме није потпуна, јер свој врхунац досеже у томе што се Душан Катић такав, суновраћен, досјетио новог великог и, овога пута апсурдног циља – да улови највећег сома у Дунаву, кад већ не може да буде послјије Вође Вођа. Сатиризовање саме идеје континуитета власти код неког ко је демократски и једногласно (и једноумно) изабран да буде доживотни Вођа чини се сизифовским послом, колико и нада у тај континуитет. Душан Катић је одлучио да напише хронику Власти на којој је замало био: „Ако ловљење највећег сома у Дунаву може да буде апсурд једног прогнанника с Власти, сећање на прошлост која га је чинила моћним и срећним може бити смисленије од Сизифовог гурања стене уз брдо.“ (Ћосић, 2007а, стр. 44) Душан Катић жели да оживи и поново доживи своју прошлост, „желим и после кобног Смеха да останем Ја – Душан Катић. Желим себи да трајем“. (Ћосић, 2007а, стр. 44) Таква слика власти је трагикомична, јер временски одмак чини ствари, догађаје и њихове носиоце наличјима себе самих. Оданост Идеји и Партији преувеличана је до гротескних размјера и супротстављена слици стварног лица (или боље речено наличја) те исте Идеје која улази у

своју супротност, и те исте Партије која постаје извором олигархије. Лик владара, Вође, градиран је тако да колико расте Душанова жеђ за влашћу, толико Тито од обожаваног, генијалног Вође за којег се живи и у чије име се чини све, за којег се и снови сањају у облику који он пропагира и жели, постаје прво тиранин (а „тиранину треба бити слуга или Брут“ Ћосић, 2007а, стр. 240), затим Старац чија се смрт прижељкује („...нова Власт, којој сам се надао и за коју сам живео, могла се успоставити једино Старчевом смрћу. Требало је чекати да и Он подлегне закону природе или га некако друкчије уклонити.“ Ћосић, 2007а, стр. 280), те на крају Велики Обмањивач који пати „само зато што више није млад“ (Ћосић, 2007а, стр. 283) и којег „треба бранити и од Њега и од недостојних малих подлаца у Његовој околини“. (Ћосић, 2007а, стр. 286) Вођино одбијање да буде „органско биће подложно природним законима“ (Ћосић, 2007а, стр. 282) иронично је апострофирано одбијањем монарха да оде са чела комунистичке монархије коју након њега нема ко да наслиједи, јер ће он надживјети све, па и самога себе („Мени се не може подвалити... Мој дјед је умро у сто једанаестој години... Али ја ћу да одем касније од мог дједа... Вашим женама ћу ја слати телеграме саучешћа. Свима вама!... Мени се не може подвалити!... Како... се може организирати да послѣ мене будем ја?“ Ћосић, 2007а, стр. 283, 297, 299, 301), при чему је несвјесан тога „да тирани дуго не болују“, него „цркавају или их убијају“ (Ћосић, 2007а, стр. 286). Слике огорченог властодршчевог отимања парчића властитог живота од неминовне смрти попримају на моменте форму „сенилне политичке бурлеске“ у којој главну улогу игра Старац који се понаша „идеолошки инфантилно“ (Ћосић, 2007а, стр. 284). Изразито су хиперболисани цинизам „и спрдња судбине над моћним људима“ (Ћосић, 2007а, стр. 284), у овом случају оронутим Титом, који се из моћника претворио „у комичног немоћника... у немоћног Старца који глуми Тита – маршала, Председника, Вођу несврстаних“, којем се руга вријеме док он „неубедљиво, смешно“ глуми „Револуционара, а брионски је монарх“ (Ћосић, 2007а, стр. 294). Призори његовог властохлепља расту до димензије гротеске кроз слике „приредби рајинског подаништва и императорског честољубља с најширим публицитетом“ (Ћосић, 2007а, стр. 295), које су основна храна којом се подмлађује *homo politicus* окружен глупим, поквареним и фанатизованим дворјанима и који се „трагично и трагикомично, очајнички,“ бори „против старости“ (Ћосић, 2007а, стр. 296–297). С једне стране, дата је сатирична слика индивидуалног тирјанства, а с друге иста таква слика властољубља које „је било колективно, партиотско и прогресивно“, јер су „у Титовој тиранији, владали... милиони ситних тирана; милиони људи су имали по мало Власти... Било је то заиста царство Власти и владавина свакојаквих властољубаца... Златно доба људске таштине! Могућности да се неко потчињава и да се храни сујета биле су доиста неограничене.“ (Ћосић, 2007а, стр. 311)

3. Па, на почетку или на крају, какав је то смијех који се претворио у кобни „Велики Смех“ и поред тога што је сваки корак у животу Душана Катића био помно испланиран и подређен плану наслеђивања власти? Вишедеценијски полтронизам и поданост, покорност „упакована“ у калуп вијерности, беспоговорно понижавање на сваки Вођин захтјев, фриволно уклањање противника и занемаривање породице (нпр. пропуштање мајчине сахране), отуђивање од пријатеља (јер пријатељство није наклоњено досезању власти), пажљивост у одабиру љубавница (јер и ту онај ко је жедан власти може да се посклизне), затварање очију пред спознајом да је краљ го (јер краљ не може да буде го, могу само наше очи да нас варају, више вјерујемо Партији него властитим очима) нису дали жељени резултат. Иако је Тито умро баш када је по плану то и требало да се деси, када је могао по кључу ротације да га наслиједи Србин, тај Србин, Душан Катић, више није био „у игри“. Умјесто да одбројава Титове посљедње удисаје, он је ловио сома у Дунаву.

Слика тог „Великог Смеха“ не произилази из слике реализоване Власти, него оне жуђене, а недосегнуте. У свом писанију „Хроника наше власти или како смо постали оно што јесмо“, Душан Катић *post factum* приповиједа (као лик наратор) о свему што је, јурећи Власт, доживио и учинио од младићких дана до тренутка у којем је пао у Титову немилост. Интерна наративна ситуација која у већини случајева ограничава наративни дијапазон на искуствено, овдје је релаксирана тиме што је Душанов увид у секундарне догађаје у којима није учествовао такав да се на моменте има утисак екстерне нараторске позиције⁸. Осим тога, почетак осе сижеа кореспондира са завршним секвенцама фабуларне осе, што значи да су прво приказани догађаји блиски крају догађајног низа. Али, централни догађај, онај који у себи носи тајну Душановог статусног посрнућа, прикривен је иза синтагме „Велики Смех“ и дозиран у тензионој употреби која има функцију подизања нивоа читаоачеве заинтересованости и креирања њених могућих разрјешења. Управо ту лежи *differentia specifica* између обичног смијеха и оног другог, „Великог Смеха“, који је био почетак краја Душанових снова. Ипак, ни тај обични смијех није био обичан. Ма како изгледала нека ситуација, било да је у питању свађа између Тита и Јованке, комад у позоришту, испричана шала, нечије пијанство, трагикомична, карневалски накинђурена Вођина униформа, или пак немогућност Вођине дефекације, смијех је био строго контролисан у животу Душана Катића. Ако се смијао

⁸ Ма колико настојао да Душана Катића и Писца који су ликови - наратори држи у „оквирима“ које таква наративна ситуација подразумева, списатељ Ћосић ипак у томе не успијева у потпуности. О таквим наративним „замкама“ пише Х. Потер Абот када наглашава да, по његовом мишљењу, нарација у првом лицу „готово увек садржи нарацију у трећем лицу“ (2009, стр. 123–124), те да у савременим књижевним текстовима и није могуће повући јасну границу између њих.

Тито, смијао се и Душан, истина суздржаније, тише, да ни својим смијехом не би надјачао онога чију смрт чека, како би постао умјесто и послје њега – Он. Суздржавање од природности у реаговању Душан је извјештио до перфекције. Али! Увијек постоји то страшно „али“ које стоји између жеље и њеног остварења, које дијели снове од реалности, фантазију од стварности. Сан Душана Катића о томе да Тито умре управо онда када њему то буде одговарало, када у ротацији дође ред на Србина (i.e. њега), што би му омогућило да преузме Власт и постане Вођа, сан у који је уградио деценије свога живота, за који је жртвовао и пријатеље и породицу, остао је недосањан јер се пред Душаном, управо у тренутку у којем су му се све коцкице посложиле, отворио понор неконтролисаног смијеха. Кроз читав роман, тај „Велики Смех“ функционише као одгођено дешавање, као онај дио наратива који читаоца држи између шаргарепе и штапа. Тај, по политичку амбицију погубни Смех због којег је истјеран из Партије и изгубио лични рат, због којег је најурен с Власти, био је крај Душана Катића политичара чији живот припада његовој амбицији и почетак Душана Катића рибара, пензионера, који учи да живи, који постаје дијелом своје породице и који упознаје љубав без могућности остварења реализације физичке жудње. И на крају или на почетку, остаје питање о томе шта је Душана Катића коштало његових снова, шта је то што је по први пут у његовом животу довело до неконтролисане реакције. Па, колико год су владари велики, њихови завршеци могу бити комични. И, често и јесу. Само, мало је оних који о њима, тим комичним завршецима, свједоче. А Душанов „Велики Смех“ о којем је прича срочена у његовој самртничкој постељи и названа „Истина о Смеху и Паду“, једна је од таквих:

„Тито се појавио из тоалета у униформи маршала авијације голубије плаве боје, са позлаћеним ширитима и маршалском шапком. Пре но што сам стигао да га поздравим, угледао сам му незакопчан шлиц. Сада нисам сигуран да нисам видео и флеку на ногавици. Он је приметио у шта гледам и љутито кренуо ка свом столу. Спотакao се о ивицу тепиха и раширених руку љоснуо о под, а жестоко се гласнула маршалска задњица. Из мене је праснуо Смех. Са главом на тепиху, маршалска шапка му се откотрљала до плишане прозорске завесе, лицем окренутим мени, исколачених очију са зеленом мржњом – гледао ме. Очајан. Немоћан. Понижен! Две пудлице дотрчаше до његове главе и пажљиво га загледаше. Покушавао је да се придигне, али се скљокао на тепих. Мој грохотан смех ме паралисао, укочио. Нисам знао шта да чиним... Тада сам се прибрао и притрчао да га придигнем. Узвикнуо је: „Напоље!“ сагнуо сам се да га обухватим око паса и придигнем. „Окрените се на страну, друже маршале“, промуцао сам. „Марш напоље!“ урликнуо је поново, а глава му је клонула на тепих. Побегao сам из кабинета поред унезверених ађутаната који су утрчали у кабинет где је на поду лежао маршал југословенске авијације.“ (Ћосић, 2007a, стр. 392–393).

Овај невелики дио романа који наводимо, а који се налази готово на самом његовом крају, носи у себи све важне елементе Душановог и Титовог међуодноса. Душан Катић је тај који долази и прије заказаног времена и покорно чека свога Вођу. Вођа се појављује у свом карактеристичном карневалском издању, обучен у накинђурену униформу и носећи шапку. Требало је да заједно изиђу у свечану ложу на препуном стадиону и одгледају слет којем претходи пријем Титове штафете, врхунца његовог рођендана. Наравно, Душан се нада да би тај Титов рођендан могао да буде посљедњи. И био је, показало се. Али! Опет то несрећно „али“. Сав деценијама нагомилавани, суспрезани, никада изречени, подругљиви Катићев однос према Титу кулминирао је изазван потпуно обичним, у поређењу с пређашњим, чак и отужним догађајем. Накупљени иронизаторски отклон према Вођи дао је по Душана Катића поразан резултат. Пред њим се, на поду, полуунеређен, раскопчаног шлица и подбијене задњице нашао маршал југословенске авијације. Гротескна слика која има епилошку функцију у низу дескрипција догађаја у којима хуморно у Катићу мора да буде затомљено.

4. Литерарна слика власти манипулише фактима о догађајима и личностима на које се односи. Ако је слика сатирична, требало би да те факте дигне на виши ниво и да их универзализује, да од случаја начини правило, а да ликови буду прототипови. У случају списатеља Добрице Ћосића, литераризација ове теме донијела је новину у томе што јој је пришао не из угла онога ко власт има, него онога ко је жели и коме из руку она измакне неочекивано, у посљедњи трен. Свака власт има своје заједничке особине, свако доживотно вишедценијско владање има своје правилности. Њихова лица су добро позната из историјских књига, енциклопедија, из новина и са малих екрана. Само, њихова наличја често и дуго остају прикривена. Од Геле и Сиракузе, Александра Македонског, Клеопатре и Цезара, преко Хенрика VIII, Елизабете I и Петра Великог, Сулејмана или Катарине Велике, до Франка, Стаљина и Тита или пак Фидела Кастра⁹, свако од њих у себи носи пад, неко у пијанству, неко у љубавничкој постељи, неко на коњу, неко при изласку из тоалета, неко у политици, а неко у томе што га једноставно прегазу вријеме. И ма како ти падови били различити, повезани су на нивоу универзалности – сваки од њих завршетак је или најавна завршетка лета за који се мислило да ће бити вјечан. Сатирична слика онога што до њега доводи и онога што након њега остаје јесте универзална. Мијењају се имена, модификују догађаји, али остаје исто оно по чему је свака аутократска власт иста – на крају бива сурово отужна, а ко преживи прича о њој.

⁹ Уз неизбјежно изостављање великог низа имена (оп. С.М.).

Литература:

- Abot, H. P. (2009). *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bal, M. (2000). *Naratalogija*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- Барт, Р. (1971). Увод у структуралну анализу прича. *Летопис Матице српске*, год. 147, књ. 407, св. I, јануар, 56–84.
- Bergson, A. (1958). *O smijehu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Егерић, М. (2001). *Српска послератна сатира*, Антологија савремене српске сатире, III допуњено издање, Бања Лука–Београд–Нови Сад: Задужбина Петар Кочић – ИТП Змај.
- Калезић, В. (1996). Добрица Ћосић: Отимање од смрти, Београд: НИН, 6.4.1996, 2365, 40–44.
- Мацура, С. (2011). Наратив и вријеме у „Времену власти“ I и II Д. Ћосића. У: *Српска проза данас – Књижевно дјело Добрице Ћосића* (93–105), Билећа–Гацко.
- Мацура, С. (2012). *Наративни лавиринт – Улазак*. Бања Лука: НУБРС.
- Николић, Ч. (2014). Метаморфозе сатира у роману „Кад су цветале тикве“ Драгослава Михаиловића. У: М. Ковачевић (ур.) *Сатир, сатира, сатирично*, Зборник радова са VIII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност (195–203). Крагујевац: ФИЛУМ.
- Perišić, I. (2010). *Uvod u teorije smeħa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Perišić, I. (2013). *Utopija smeħa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Радуловић, М. (2007). *Роман Добрице Ћосића*. Београд–Фоча: Институт за књижевност и уметност – Православни богословски факултет.
- Сатир, сатира, сатирично. Зборник радова са VIII међународног научног скупа, (2014). Крагујевац: ФИЛУМ.
- Ћосић, Д. (2007). *Време власти I*. Београд: Просвета.
- Ћосић, Д. (2007а). *Време власти II*. Београд: Просвета.

Sanja Macura

PRECIPITATION INTO LAUGHTER

Summary

The paperwork titled “A Fall into the Laughter” analyses a theme of political power and the leadership, desired and lost in a single minute after being fully dedicated to it. A Serbian writer Dobrica Cosic, in his novel “A Time of Rule II” presents epilogue of his previous novels’ characters and events colored by the shades of laughter. While doing so, he uses irony and writes satirically. The main character is Dusan Katic, Tito’s closest Serb, who dreams of becoming a leader after his president’s death. In that order, for decades, he does whatever it takes just to fulfill his dream. He loses all his friends and distances from the family, follows Tito and plays a role of a necessary assistant who complies with everything. All he hopes for is Tito to die when he is in position to overtake a power, in order to become a leader after a leader, a small Tito after a big one. Although using an internal narrators (The Writer Dobrica Cosic and Dusan Katic), a real author Dobrica Cosic is not disabled in presentation of characters and events neither of them witnessed. He uses a construction of narrative based on *post factum* narration which enables narrators to know more than usual. Narrative situation in this novel is additionally complicated by introduction of a character named as a real author and presented as a paper person who has disagreements with his own characters from his previous novels, since they do not like nor appreciate the way they were transferred from the “real life” into the novels. This proceeding brings new literary possibilities that are reflected in interrelation between two narrators. In the centre of this novel is a secret of Dusan Katic’s fall from his political position and it is hidden in a syntagm “a grate laughter”. It is obvious he lost everything because he has laughed, but only at the end of narrative it is said how or why. He had laughed when he saw unzipped Tito falling down and hitting his behind right before they were supposed to enter a stadium for a celebration of Tito’s birthday. That laughter is a *differentia specifica* to ordinary, usual laughter, since it puts the end on Katic’s decades long effort to gain the power.

КОМПАРАЦИЈСКА ЛЕКСЕМА КАО ОБАВЕЗНА ИЛИ ФАКУЛТАТИВНА КОМПОНЕНТА ПЕРИФРАСТИЧКОГ ИЗРАЗА

Апстракт: У раду су анализиране перифрастичке конструкције специфичног типа: са обавезном или факултативном лексемом у облику компаратива или суперлатива. Будући да перифраза подразумева лексичку десемантизацију, с тим да свакој од семантичких компонената најчешће одговара посебна лексема, циљ реферата је да се издвоје и систематизују перифрастички изрази у којима је нужна компонента компарацијска лексема.

Кључне ријечи: перифрастички израз, компаратив, суперлатив, обавезна компонента, факултативна компонента.

Перифрастичким конструкцијама са компарацијском лексемом као обавезном или факултативном њиховом компонентом, које ћемо анализирати у овом раду, изражава се одређени степен квалификације неког појма, тј. његове особине или својства. Под перифрастичком конструкцијом овдје ћемо посматрати све вишечлане везе ријечи које се односе на један денотат, везе у којима ријечи, долазећи у различите асоцијативне односе, производе различите конотације које неперифрастички еквиваленти немају, а тиме оне упечатљивије, јаче дјелују на читаоца и добијају на експресивности, што и јесте њихова битна карактеристика. Такве везе ријечи могу бити устаљене, већ готове конструкције, са потпуном или дјелимичном десемантизацијом, што су главне карактеристике фразеологизама, или перифразе, као конструкције које настају у самој говорној ситуацији, тј. стваралачком процесу, као избор субјекта говора, писца/аутора, као плод његове инвенције и субјективног става и односа према појавама и стварима у ванјезичкој стварности.

Дакле, анализираћемо фразеологизме, перифразе и све оне перифрастичке конструкције које ће говорном лицу, аутору послужити као погодан начин за изражавање субјективног става при исказивању квалификације неког појма или процеса, али само оне које, како смо већ

* sanja.kuljanin@ffuis.edu.ba

напоменули, одређен степен особине или својства испољавају компарацијском лексемом као обавезном или факултативном компонентом те конструкције. То значи да анализа подразумијева најмање два структурна типа ових перифраза: а) *оне у којима се перифрастички израз не може остварити без компарацијске лексеме* и б) *оне у којима је тај тип морфолошке лексеме факултативан*. Анализа се проводи на корпусу Ћопићевих прозних дјела, што онда укључује као један од критеријума и стилистички аспект ових конструкција.

Циљ је, дакле, да се издвоје типови синтаксичко-семантичких модела са а) обавезном и б) факултативном компарацијском ријечју у структури перифрастичког изрази.

Категорију обавезног компарацијског облика, под којим подразумијевамо морфолошки или компаратив или суперлатив, одређујемо на основу тога што у датој перифрастичкој конструкцији не постоји могућност његове замјене било којом другом формом а да се значење не промијени.

I. Из наведеног корпуса, Ћопићевог књижевног текста, издвојићемо прво моделе перифрастичких конструкција у чијој је структури компарацијска лексема *обавезна*.

1) У први модел у оквиру ове групе примјера уврстили смо конструкције у којима преко морфолошког компаратива, као обавезне лексеме у оквиру дате перифрастичке конструкције, изражавамо значење суперлатива, као нпр.:

Нема већег и љепшег дара на овоме свијету /= то је највећи и најљепши дар/ (БСБ, 166)¹; *Нема ти ништа слађе нег' овако... /= најслађе је овако.../* (БСБ, 107); У пећини, усред једне велике шуме, живео је пустињак, човек мудар и тако стар да *старијег човека није било у читавој околини /= најстарији човек у околини/* (ПЗК, 7); Шаров је имао тако добар нос да у двадесет околних села *није било пса с бољим њухом /= пас с најбољим њухом* у двадесет околних села/, Грувало је опет био тако снажан ован да ни најстарији људи, па ни сам пустињак, који је био *старији од свих /= најстарији/*, нису запамтили *јачег овна од њега* (ПЗК, 7); Кад чу те речи, бубица се јако, јако сневесели, јер *нико више од ње није волио сунчане дане /= она је највише од свих вољела сунчане дане/* (ПЗК, 25); „(...) Насрадин-хоџа *никад љепше није учио*“ /= *најљепше досад/* (П, 122); Хајде, хајде, *никад је бољи људи* ни попити неће /= *попиће је најбољи људи/* (БСБ, 75);

¹ Скраћеница у загради означава дјело из којег су ексцерпирани примјери, а број страницу наведеног дјела, за које се библиографски подаци дају у *Изворима* на крају рада.

(...) и он то мора урадити некако увијено и неодређено, уз помоћ бога оца и својих познатијих вила, које у оваквим згодама дјелују *сигурније од свемоћног творца* /= *најсигурније* – ако је творац апсолут, свемогући творац, онда имамо апсолутно суперлативно значење, како ћемо и посматрати овај примјер, у супротном то би била само уобичајена конструкција за изражавање релативног компаратива/ (П, 202).

У свим наведеним конструкцијама изражено је суперлативно значење, а потврђено је *обавезно присуство компаративне лексеме*. Наиме, њена супституција неком другом формом произвела би другачије значење. Тако нпр. у првом наведеном примјеру ако умјесто компаратива *већег* и *љепшег* употребимо позитиве наведених придјева: *Нема великог и лијепог дара на овоме свијету* или суперлативе: *Нема највећег и најљепшег дара на овоме свијету*, нећемо добити значење које нам даје перифрастички израз са компаративним обликом: *Нема већег и лепшег дара на овоме свијету*, а то је, како смо већ видјели, суперлативно значење: *највећи* и *најљепши*. Позитив или суперлатив придјева у овом перифрастичком изразу уноси сасвим друго значење, у ствари добијамо одрично значење, тј. одриче се постојање великог и лијепог или највећег и најљепшег дара на овом свијету, а то није била намјера говорног лица, које управо жели да нагласи да је ријеч о највећем и најљепшем дару. Слично је и у осталим примјерима: *Нема ти ништа слађе* = *то је најслађе* (замјена компаратива позитивом или суперлативом: нема ништа слатко / нема ништа најслађе нема исто значење, јер се у том случају добија одрично значење); *старијег човека није било у читавој околини* = *он је био најстарији човек у околини* (замјена компаратива позитивом или суперлативом: нема старог/најстаријег човека такође даје другачије, одрично значење, одриче се постојање старог/најстаријег човека у околини); *није било пса с бољим њухом* = *био је пас с најбољим њухом* (замјена компаратива позитивом или суперлативом: није било пса с добрим/најбољим њухом и у овој конструкцији има одрично значење); *нису запамтили јачег овна од њега* = *био је најјачи ован* (замјена компаратива позитивом или суперлативом: нису запамтили јаког/најјачег овна даје одрично значење, а не суперлативно); *нико више од ње није волио сунчане дане* = *она је највише вољела сунчане дане* (ни у овој конструкцији не може се компаратив земијенити позитивом или суперлативом јер се компаративним обликом који преко одричног предиката повезује одричну замјеницу и поредбени појам у генитиву суперлативно значење приписује управо појму у генитиву); *никад лепше није учио* = *учио је најљепше до сад* (замјеном компаративног облика позитивом или суперлативом такође добијамо одрично значење, а не суперлативно које имамо у конструкцији с компаративом); *никад је бољи људи ни попити неће* = *попиће је најбољи људи* (исти је случај и са овим примјером гдје би супституција компаратива позитивом или суперлативом довела не до

суперлативног, него до одричног значења: никад је добри/најбољи људи ни попити неће. Могли смо уочити да би се у конструкцијама са обавезном компаративном лексемом које имају значење апсолутног суперлатива приликом супституције компаратива позитивом или суперлативом добило одрично значење, тј, одриче се постојање одређене квалификације, а у конструкцијама у којима уз компаративну ријеч долази поредбена форма од + генитив супституцијом би се добила неграматична форма. У оваквој перифрастичкој конструкцији суперлативно значење приписује се само појму у генитивној форми, а одричност, тј. непосједовање те особине у највишем степену, односи се на све остале ентитете. Дакле, заједничко овим сложеним синтаксичким конструкцијама са обавезном компарацијском лексемом јесте суперлативно значење. Вриједност суперлатива у примјерима ексцерпираним из Ћопићевог дјела остварује се негираним глаголским обликом и генитивном конструкцијом (*нема већег и љепшег дара*), понекад и уз присуство одричне именичке замјенице (*нико више од ње није волио сунчане дане*), „тако што се компаративом придјева повезује одрична замјеница и поредбени појам у генитиву преко негираног предиката“ (Ковачевић, 2003: 35), а таква веза има вриједност синтетичког суперлатива. Умјесто одричних замјеница у оваквим конструкцијама могу бити заступљени и одрични временски прилози (*никад љепше, никад бољи*), а из корпуса смо издвојили и конструкцију коју репрезентује посљедњи примјер, гдје се вриједност суперлатива изказана компаративом придјева или прилога и конструкцијом за поређење од + генитив израженом неком општом замјеницом генерализације, што је у нашем примјеру примјењиво само ако конструкцију *сигурније од свемоћног творца* схватамо у значењу *сигурније од свега*, а као што је већ и речено, она је управо с тим значењем овдје и наведена. У свим претходним примјерима у перифрастичким конструкцијама са суперлативним значењем потврђена је облигаторност компарацијске лексеме, у овом случају морфолошког компаратива. Битна карактеристика ових конструкција јесте експресивност, тј. имају експресивно-комуникацијску функцију, за разлику од синтетичких форми чија је функција чисто комуникативна. Овакве перифрастичке конструкције, с компаративном лексемом и негираним облицима, дају субјекту говора много већу могућност да суперлативно значење јаче и сликовитије исказе, што је Ћопић и искористио на њему својствен начин.

2) Други модел у оквиру перифрастичких израза с обавезном компарацијском ријечју јесте конструкција с редуплицираним морфолошким компаративом (нпр. *брже-боље, мање-више и др.*), као нпр.:

Премјери читаву дружину, прикова очи за напуштenu слику, запрепашћено жмирну, па *брже-боље* скочи, скиде капу и скрушено пољуби дједа у руку (БСБ, 73); То рече чича, па *брже-боље* заспа, не би ли у сну опет видео свету краву да јој каже у брк оно што мисли о својој новој шубари

(ПИЗК, 171); Рожљика *брже-боље* граби гранату из његових руку, као да би купац могао побјећи с њом... (БСБ, 120); Бркица *брже-боље* попаде из ћошка свој шешир и дуну на врата... (БСБ, 126).

Наведени примјери представљају устаљене изразе са апсолутним компаративом у свом саставу, и то са два компаративна облика, чији је распоред непромјењив. Овакве конструкције имају „идиоматизовану и/или синтаксичку и/или семантичку структуру дволексичких, најчешће синтагматских, израза с апсолутним компаративом придјева или прилога у свом саставу“ (Ковачевић, 2015: 420). Дакле, уколико дође до редупликације компаративне ријечи у полусложеничкој конструкцији, добићемо ново значење, које има готово фразеолошку вриједност, јер *значење ових морфолошких, синтетичких компаратива није ни брже ни боље*, тј. не представљају виши степен заступљености својства, него, према Речнику Матице српске, значење ове конструкције јесте: *што прије, одмах, што је могуће брже* (РМС 2, 248, 272). У већини наших примјера употребијена је уз предикат исказан аористом, те упућује на краткоћу и свршеност глаголског садржаја (*брже-боље скочи, брже-боље заспа, брже-боље попаде*), док у једном случају из нашег корпуса стоји уз презент, чиме се жели нагласити настојање субјекта да се радња која се дешава у тренутку говора што прије оконча (*брже-боље граби* гранату из његових руку – обавезне компаративне лексеме у овој полусложеничкој конструкцији појачавају упечатљивост ове слике, због чега радњу презента *граби* читалац доживљава као да се одиграва пред његовим очима и већ је види као свршену). Овај модел се остварује на нивоу номинације, нема дакле диферентивну улогу, тј. не схвата се, као што смо већ рекли, као облик који показује неједнак степен испољавања извјесног својства, само му је, у ствари, форма поредбена. Будући да има номинацијску улогу, није могуће мијењати поредбену форму, тј. искључује се могућност супституције компаративне ријечи било којим другим обликом (брзо-добро, најбрже-најбоље). Тиме се показује блокираност израза, као једна од карактеристика фразологизама. Модел је иначе веома фреквентан и експресиван, јер доприноси живости и доживљености предикатске радње.

3) У сљедећим примјерима које ћемо издвојити, обавезна компаративна лексема налази се у оквиру конструкције *партикула све/још/што + компаратив*. Слједи примјери:

Жао ми те ватрице у долини, жао ми викача, али пожар нада мном *све рујнији и шири* (БСБ, 34); (...) а ја остајем *још више сам* (БСБ, 103); И како *све више* расте, примиче се и у самом срцу разгара дједова неуморна ватрица (БСБ, 36); И тако из дана у дан: дједове жалбе *све су краће* и безгласније (БСБ, 41); А дружина је настављала да се части и галами постајући *све гласнија* (БСБ, 70); Чуо се у почетку и сликар брадоња, али, како је дан

одмицао и ларма расла, он је постајао *све тиши и расијанији* (БСБ, 70); Што дужи живот, и синцир дуљи, и још *све тежи*, земљи те вуче (БСБ, 79); То уморни чобан, грешни најменик, мртвима воду вуче, свеци му помогли да *још боље* утврди сан (БСБ, 80); Да чудо буде *још веће*, дозваше с брда и оног коморцију Зекана... (БСБ, 102); Ето ти сад твога дората – гунђао је стриц Ницо трудећи се да је *што мање* старцу пред очима (БСБ, 103); Водник Микан већ је изгубио оба опанка опутњака па, *још више разљућен*, хукће... (БСБ, 139); Палба *све више јача* и згушњава се око последњих упоришта опкољеног центра (БСБ, 142); Сутон се *све више* згушњава под крошњама дрвореда (БСБ, 144); У њему *све више* расте узбуђење... (БСБ, 157); Постајало је *све хладније и хладније* и цврчак би се радо склонио у своју негдашњу кућицу (ПЗК, 84); ...примети како однекле с висине све гушће и гушће слеже нешто лако и бело попут перја (ПЗК, 43); *Све већа и већа* чуда (ПЗК, 43).

Партикуле *све*, *још* и *што* стоје испред облика компаратива придјева или прилога и њима се повећава или смањује интензитет онога што је означено тим лексемама у зависности од значења лексеме коју модификује. Партикула *све* уноси значења „уопштавања, проширивања, обухватности, продужавања (трајања), појачане мере и сл.“ (Ристић, Радић-Дугоњић, 1999: 113). У Речнику српског језика уз ову лексему, између осталог, стоји следеће: „*Све ...*(с компаративом, понекад удвојеним или у вези *све то*) за истицање сталног пораста онога што је означено придевом или прилогом: *све јачи и јачи, све мање и мање, све лепши дани, она све тужнија*“ (РСЈ 2007: 1198). Партикула *још* у Граматици српскохрватског језика за странце, на основу критеријума диференцијације прилога и партикула, сврстана је у градуативне партикуле, са основним значењем појачавања и истицања елемента испред којег стоје (Мразовић, Вукадиновић, 1990: 418). А партикула *што* одређена је, између осталог, на следећи начин: „... *што боље, (што више, што пре), како је најбоље могуће, (колико се више може, како је најпре могуће): што боље урадити, што више донети, што пре завршити посао*“ (РСЈ, 2007: 1555). Наведене партикуле, свака на свој начин (*све* упућује на константни пораст квалификације, *још* на појачану компаративну особину, *што* указује на настојање да особина изражена компаративом буде исказана у најјачем степену) интензификују компаратив као обавезну лексему у тим конструкцијама, те су тиме и саме обавезне компоненте тих израза. Наиме, њиховим изостављањем добили бисмо друкчија значења, а у неким случајевима би се чак сигнализирало мањи степен особине означене основним обликом придјева или прилога. Али говорно лице не жели умањити садржај компаративног облика, већ напротив, жели да нагласи и појача његов садржај и укаже на појачавање заступљености особине у оквиру истог компаративног степена (Куљанин, 2012: 58). Иако је ријеч о интензивираним компаративу, примјери нам показује да компаративни облик

нема конкуренцију у суперлативу, јер му није потпуно значењски подударан – *све бољи, све јачи и сл. не значи најбољи, најјачи*. Таквом конструкцијом се у ствари показује градацијски однос између компаратива и суперлатива, јер не постоје лексеме које би означиле тај степен заступљености садржаја неког придјева или прилога.

4) Издвојићемо још један примјер конструкције са обавезном компарацијском лексемом:

Дјед само издубока хукне и загледа се у Саву као да је овај, побогу, *у најмању руку* рогат (БСБ, 62); Његов спектар сводио се на свега четири основне боје, а оно остало – то није ни постојало или се сводило, *у најмању руку* (...) на неки врло неодређен опис (БСБ, 17); За њега оне као да нису ни постојале или су, *у најмању руку*, биле нешто на форму досадних, вјечито присутних мачака... (БСБ, 26); ...има увек понека башта с купусом или *у најмању руку* који заостали корен (ПЗК, 49).

У наведеним примјерима ријеч је о фразеолошкој конструкцији, као вишечланом изразу, устаљеном дугом употребом, са потпуном или дјелимичном десемантизацијом, у којој је обавезно употријебљена лексема у облику суперлатива. У нашим примјерима ријеч је о суперлативу *најмања* у оквиру приједлошко-падежне конструкције *у најмању руку*, чије је рјечничко одређење „*барем, бар (толико), ако ништа друго, у најгорем случају*“ (Оташевић, 2012: 533). Замјена ове компарацијске лексеме, тј. синтетичког облика суперлатива, неким другим обликом, позитивом или компаративом, ни у оваквим конструкцијама није могућа. Она уноси своје значење у значење цијелог израза, тј. утапа значење у значење фразеологизма.

У претходна четири модела представили смо неке од перифрастичких конструкција са компарацијском лексемом као обавезном компонентом.

II Сада ћемо само илустровати и перифрастичке изразе са компарацијском лексемом као њиховом факултативном компонентом и показати да ли се мијења значење дате конструкције ако се компарацијски облик унутар ње замијени неким другим обликом компарацијске парадигме.

1) У анализираном корпусу забиљежили смо конструкцију која се остварује као израз апсолутног суперлатива без поредбеног члана:

Дочекивала га је пустош студена и мрачна; *није такве било ни у најдубљој гори /није такве било ни у дубокој/дубљој гори/* (66).

У оваквој конструкцији могућа је супституција суперлативне ријечи без промјене основног значења које носи овакав исказ. Наиме, замјена суперлативног облика компаративом или позитивом (*није такве било ни у дубљој/дубокој гори*) подразумијева само промјену компарацијског

степен, али не подразумејева промјену значења. Цијела конструкција, без обзира на то да ли је у њој заступљен позитив, компаратив или суперлатив, додатно интензивира студену и мрачну пустош, тј. пустош је била веома, изузетно студена и мрачна, што је представљено перифрастичким изразом, којим говорно лице изражава свој став у вези са процјеном и степеном те квалификације. Због свега тога оваквим се конструкцијама постиже изразита експресивност.

2) Издвојићемо још једну конструкцију са компарацијском лексемом као факултативном. Илустроваћемо то сљедећим примјерима:

Последње године првог свјетског рата отјеран је у војну комору наш дорат, *један од најстаријих* коња у читавом крају */један од старих/старијих коња у крају/* (БСБ, 100); *У једно од најпријатнијих /једно од пријатних/ пријатнијих* / доба године, скоро преко ноћи расцвјетао би се у баштици крај наше куће црни сљез... (БСБ, 17).

У наведеним примјерима еквативни инклузивни суперлатив реализује се у оквиру синтагме. Појам који се пореди исказан је лексемом *један*, а појам с којим се пореди представља неодређен скуп са заједничким суперлативним својством и карактеристичном генитивном конструкцијом с предлогом *од*. Таква структура подразумејева укљученост поређенице у поредбеницу, а тиме и једнак степен заступљености особине (Ковачевић, 2009: 31). Супституција суперлативне лексеме облицима позитива или компаратива такође доводи само до промјене степена, али не и до промјене значења (*један од старих/старијих коња у крају; једно од пријатних/пријатнијих* доба године). У сваком случају, основно значење се не мијења, а ријеч је о квалификацији и издвајању једног елемента из неодређеног скупа са заједничким особинама, дакле исказује се еквативност, а не диферентивност, јер сви елементи припадају истом компаративном степену.

На крају, да укратко закључимо. Анализа на основу ексцерпираних примјера из Ћопићевог књижевноумјетничког текста односила се на перифрастичке изразе у којима се компарацијска лексема појављује као облигаторна или као факултативна. У првој групи примјера су конструкције у чијој је структури компарацијска лексема обавезна. Издвојили смо унутар ње четири модела. Први модел остварује се преко морфолошког компаратива, али изражава суперлативно значење. Други модел су конструкције са удвојеним морфолошким компаративом као обавезном лексемом, које представљају устаљене изразе, гдје компаратив не представља виши степен заступљености особине или својства, него полусложеничка конструкција добија ново значење. Трећи модел се такође остварује преко морфолошког компаратива. Међутим, он је интензивира партикулама све, још и што, које појачавају квалификације унутар истог степена, тј. компаратива. У

четвртом моделу обавезна лексема је облик суперлатива, који је конституент фразеолошке конструкције.

Проведена анализа показала је да у перифрастичким конструкцијама са морфолошким синтетичким компаративом или суперлативом, компарацијска лексема као обавезна компонента тих конструкција не изражава своје основно значење, тј. заступљеност особине у вишем (компаратив) или највишем степену (суперлатив) и да она не може бити супституисана неким другим компарацијским обликом без промјене значења. У перифрастичким изразима са морфолошким синтетичким компаративом или суперлативом као факултативном лексемом, супституција компарацијске лексеме доводи само до промјене степена, али не и до промјене значења, што потврђује њену факултативност.

На крају ћемо још напоменути да број издвојених модела перифрастичких израза са обавезном или факултативном компарацијском лексемом, наравно, није коначан и да ће анализа обимнијег корпуса, у неком другом раду, показати и већи број таквих модела, и оних са компарацијском лексемом као обавезном компонентом и оних гдје је она факултативна у оквиру перифрастичког израза.

Извори

- БСБ – Ћопић, Б. (1975). *Баишта сљезове боје*, Београд: Српска књижевна задруга.
- П – Ћопић, Б. (1969). *Приповетке*, Библиотека Српска књижевност у сто књига, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- ПЗК – Ћопић, Б. (1978). *Приче испод змајевих крила*, Сарајево, Београд: Свјетлост, Веселин Маслеша, Просвета.

Литература

- Ковачевић, М. (2015). Типови апсолутног компаратива у српском језику. У М. Ковачевић и В. Поломац (Прир.), *Путевима српских идиома*, Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана, Крагујевац: ФИЛУМ, 411–429.
- Ковачевић, М. (2009). Степеновање у оквиру суперлатива. У *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 27–39.

- Куљанин, С. (2012). *Перифрастичке форме компарације у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, одбрањена 2012. године, Пале: Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево.
- Мразовић, П; Вукадиновић З. (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Оташевић, Ђ. (2012). *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Ристић, С.; Радић-Дугоњић, М. (1999). *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- РМС, (1967). *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска
- РСЈ, (2007). *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Sanja Kuljanin

Komparative Lexeme als obligatorischer oder fakultativer Bestandteil periphrastischer Ausdrücke

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden periphrastische Konstruktionen analysiert, und zwar ein spezifischer Typ: mit obligatorischen oder fakultativen Lexem in Form von Komparativ oder Superalativ. Da man unter Periphrastik die lexikalische Desemantisation versteht, wobei jedem der semantischen Bestandteile oft ein besonderes Lexem entspricht, ist das Ziel dieser Arbeit, die periphrastischen Ausdrücke, in denen ein komparatives Lexem obligatorisch vorkommt, auszusortieren und zu systematisieren. Aufgrund der durchgeführten Analyse konnten wir feststellen, dass in den periphrastischen Konstruktionen, mit dem morphologisch-syntetischen Komparativ oder Superlativ, das komparative Lexem als obligatorisches Bestandteil dieser Konstruktionen nicht seine Grundbedeutung ausdrückt, d.h. die Realisierung einer Eigenschaft in höherer (Komparativ) oder der höchsten Stufe (Superalativ) und dass keine Substitutionsmöglichkeiten mit einer anderen Form der Komparation ohne Bedeutungsveränderungen besteht. In den periphrastischen Ausdrücken, mit dem morphologisch-syntetischen Komparativ oder Superlativ und mit einem fakultativen Lexem, führt die Substitution des komparativen Lexems zur Veränderung der Steigerungsstufe, aber nicht zur Veränderung der Bedeutung, was ihre Fakultativität bestätigt.

A LINGUIST'S ACCOUNT ON POSTHUMAN HISTORY REWRITING IN BORISLAV PEKIĆ'S *ATLANTIS*

Резиме

The possibility of having more than one history presented in the same space-time frame within a literary work calls for a consideration of depiction and interpretation of those historical realities. By focusing on existence issues of parallel histories and the juxtaposition of humans and robots in Borislav Pečić's Atlantis, this paper examines the notion of cyclicity, elaborating on the clash between the presented parallel histories and the interpretation of the depicted dual worlds of humans and androids. The aim here is to provide a fresh investigation of Pečić's understanding of the position of humankind in the current technological revolution era and its (conceivable) end.

Introduction

The appeal readers and researchers feel when challenged by the works of Serbian author Borislav Pečić predominately lies in their openness to different angles of approaches, be they literary, linguistic or cultural. Even though there are numerous pages written in connection to his literary and cultural contributions to an understanding of the position of humankind in the current technological revolution era, the appeal his works present to researchers of cultural, especially inter- and intracultural readings of linguistic layers, never cease to exist, for every new reading calls upon a new understanding of the core text. Moreover, the acknowledged density and stratification of the text itself calls for a careful uncovering and deciphering of codes using a cross-sectional approach. Namely, by turning to research of cultural-linguistic specificities of the text, one can extract additional information, which opens new possibilities for novel interpretations.

It was Pečić who drew researchers' attention to reinvestigating approaches towards an understanding of the historical reality. He (Pečić, 1984) argues that there can be no spatial limitations to its reconsideration 'until we shall spread our unhappy history throughout the universe'. The idea that the future cannot be seen unless it is viewed as the past, which repeats itself, drives one to examine one's personal understanding of historical issues in the light of present-day events. By

* zbabic@blic.net

understanding this idea as an invitation for applying it to his own work, it seemed only natural to take *Atlantis* (1988) as a corpus for a critical analysis.

In his *Foreword* to the novel, Pekić (1995a: 7) introduces the topic by saying ‘[I]t is our duty to follow our imagination in so much as to respect the obviousness of the real world in which we live. For the truth is the likeliest to exist in the place where our imagination and other realities cross...’. Pekić decidedly marks his work as an anthropological epos, and thoroughly endeavours to lead his readers into his reasons for embarking on a quest for the lost continent or the embodiment of paradise on Earth. Cautiously preparing the readers for a personal experience of his understanding of events, he appeals for understanding and reasoning by indicating that not only writers but also readers need imagination, ‘If you don’t possess it, leave the book alone!’ (Pekić, 1995a, p. 12). By casting away any responsibility for misunderstanding, the author opens a way for readers to embrace their own comprehensive model of approaching the problems raised in the text.

The novel, labelled by critics as anti-utopian, depicts a conflict between two rival paradigms, which are represented in the forms of two civilisations, human and android. Trying to immerse in the core of humanity and the course it takes in a technological, posthuman era, the novel also searches for answers about the place and future of humans within the environ they live in, which they experience as linear, and which, in fact, is cyclical.

The paper tackles a specific issue one comes across with every new reading of the novel - that of finding traces of the palimpsest of posthuman history rewriting in a literary text.

History, culture and posthumanism

When a writer decides to offer us his own interpretation of recorded history, we feel obliged to follow both paths, the original and the newly-treaded one, in order to see whether the times we live in can be interpreted as synchronicity or yet another twine in a spatio-temporal loop. Even though we feel as if time is running faster and things are changing more rapidly in the 21st century human environment, some earlier research may suggest differently. Moreover, the closeness we, as humans, feel with other human societies nowadays, due to a physical openness to other cultures and an embracing of shared symbols, languages or concepts, still does not mean that we have almost erased all lines of separation. As Zelinsky (1992: 87) states, ‘[...] cultural distances seem to be shrinking; but modern man, torn loose from conventional bounds of place or social and biological descent, may well be feeling his way into a number of newly discovered dimensions’. The

posit makes one re-evaluate the generally accepted view that societies today are so close and interwoven that we can generally welcome the notion of a universal cultural space, or, at least, a general one, close to the majority of its members.

Still, this simplistic and, on the surface, naive interpretation would not sustain any critical analysis. And the notion of posthumanism itself has been critically embraced and considered from its very beginning. Even though Donna Haraway renounces acknowledgment for branding the term 'Cyborg Manifesto', she explores potentiality which transformation into this new form may bring to the surface. The fresh wave of incessant reconsideration of the meaning of the term within various, especially humanistic, disciplines was opened by N. Katherine Hayles (1999: 2-3), and she claims that in order to characterise the term, one should consider it 'to be suggestive rather than prescriptive' and concludes that '[I]n the posthuman, there are no essential differences or absolute demarcations between bodily existence and computer simulation, cybernetic mechanism and biological organism, robot teleology and human goals'. The tendency to pursue the critical path of consideration was retained in the 21st century. Following the works of Lacan, Derrida, Foucault or Barthes, and their specific types of readings, an important number of views has been presented as the theoretical basis for determining whether it is possible to acknowledge the discourse of the world 'before' and 'after' technologisation. Wolfe (2010) proposes the idea of 'postanthropocentrism', which ought to incite us to rethink the human in connection with its non-human others, and Herbrechter (2013) analyses it as a discourse. Braidotti (2013: 188) decides to challenge the Derrideans by ensuring that the posthumanistic arguments should encompass fighting at other levels, not only, or mainly, at the linguistic one, and, therefore, she argues that

[T]he posthuman subject is not postmodern, because it does not rely on any anti-foundationalist premises. Nor is it poststructuralist, because it does not function within the linguistic turn or other forms of deconstruction. Not being framed by the ineluctable powers of signification, it is consequently not condemned to seek adequate representation of its existence within a system that is constitutionally incapable of granting due recognition.

At the same time, Braidotti possesses a deep belief that it is possible to use the posthuman as the liberating power, which will challenge and defeat the negativity of various contemporary practices, and achieve the momentum of reinvention of the human.

What is the position of culture? Barad (2003: 801) reminds us that '[L]anguage matters. Discourse matters. Culture matters. There is an important sense in which the only thing that does not seem to matter anymore is matter'. Being a new materialist, she puts an equation between language and matter, for biology is culturally mediated in the same amount as culture is materialistically constructed.

This view of a matter as a dynamic process, not a static product, means that various outer forces shape it. Ferrando (2013: 32), on the other hand, puts the issues under a common umbrella saying that '[P]osthumanism (here understood as critical, cultural, and philosophical posthumanism, as well as new materialisms) seems appropriate to investigate the geological time of the anthropocene. As the anthropocene marks the extent of the impact of human activities on a planetary level, the posthuman focuses on de-centering the human from the primary focus of the discourse'. We change the world around us with every new technological advancement, thus changing the milieu, which is the basis for an establishment of culture or cultures. The advancement of technology provokes emergence of the technological culture or the culture of emerging technologies. The way we shape the world around us definitely changes all the realities we confine ourselves to. The need to examine their borders, to expand their perimeters, to widen their scopes, will consequently lead to changes and adjustments, for humans' need to control and understand the reality they live in may sometimes result in having a distorted view of the world, which consists only of pieces of personal experiences. Therefore, Pepperell calls for a *defragmentation* of them, for he considers culture as a way of *de-fragmenting consciousness*.

It is evident that touching the issue of technology and the way it transforms us is just the tip of the iceberg when attempting to give even a small-scale contribution to the analysis of posthumanity. Still, what is at the core of all the various claims surrounding the examined concepts can be summarised by the usage of the word 'change'. Therefore, it is the change of boundaries, be they cultural, historical, social and personal (to name but a few), between the artificial and natural that are in focus of posthumanist research.

Parallelism in Recounting of Historical Events

In his foreword to *Atlantis*, Pekić (1995a: 9) emphasises the fact that his inspiration for writing the novel about Atlantis was influenced not only by Plato's interpretation of the war between the Athenians and Atlanteans, which promotes the black-and-white *clash of the bad and good demons*, but also by Numenius, who calls it the *battle of the souls*. Therefore, Pekić (1995a: 12) claims to accept the second idea in order to develop it into the *battle of those with a soul against those without one*, and argues that 'art is perhaps a much deeper part of memory than human remembrance and that some imagination in the quest for truth is perhaps much more useful than scientific restraints'. As aforementioned, he implores his readers not to read the book if they possess no imagination, thus involving them in the process of accepting the notions laid to them in full.

Even though it seems unfair to the readers to extract any of the novels from the trilogy (*Rabies* (1983), *Atlantis* (1988), *1999* (1984)), the author himself clearly states that all of them can be read as separate pieces of writing without the needed insight into the two other parts. Still, the argument for choosing just one novel as a corpus is simple: this paper is not going to present just another reading of the novel as the epitome of anti-utopian writing in the eve of the imminent disintegration of ex-Yugoslavia, but as the basis for the visibility of the author and his views in the surface and deep levels of the text.

Pekić instantly leads us into the story by emphasising that the novel is 'the artistic analysis of our *Indo-Mechanical civilisation*, which, in many aspects, did not seem to [him] human enough, not only in the historical, but also in the actual, aspects'. Moreover, he states that the yearning for Atlantis is real, and that even though many things are fictional and should be taken as such, this fiction is generally based on true events. And those events transfer readers to the New World.

Atlantis is set in an English-speaking country, like *Rabies* and *1999*. The need of topographical displacement is obvious, and the USA was a happy choice, for it enabled the development of the story based on the legend about Atlantis. And there is no other country more iconically predestined for a new beginning than the USA.

The first chapter (Pekić, 1995a, p. 13), which introduces the two protagonists, the Man with the Golden Eyes and the Man with the Iron Eyes, begins with William Bradford's famous quote from *The Mayflower Chronicle* (1620): 'Our Fathers were Englishmen which came over this great ocean, and were ready to perish in the wilderness, but they cried unto the Lord, and he heard their voice and looked on their adversities...'. The author indubiously places his Atlantis at the bottom of the Atlantic Ocean, for this placement allows him to follow both purely historical, and his, storytelling in a linear way. The meticulousness with which all the recorded data is presented is note-worthy. The introductory note taken from Bradford is used for comparison with the recorded history, for at the beginning we seem to get immersed into polar interpretation of events, which the main characters are being drawn into. The unveiling of parallel histories is experienced simultaneously by the characters and by the readers. It is worth noting that the author is extremely precise in presenting us with the general historical background as if trying to persuade us to abandon for the moment what is known so far in order to embrace his characters' interpretation of events.

The juxtaposition of the two characters John Carver/Howland and John Alden, as previously mentioned, starts with their first appearance. The readers ought to feel more prone to liking a man with the golden (Carver/Howland) than the iron eyes (Alden). The adjectives used may be interpreted later as an introduction to the real truth behind the characters - their humanness and androidity, which

again is something they become aware of as the plot unravels and which are not their inborn characteristics that any of the two are aware of. The parallel destinies of namesakes and events, (which inevitably occur every time their roads cross), are presented in a form of a timeline, with an occasional crossing from the 7th to the 20th century.

It is John Alden who informs us that Bradford's history, however exhaustive, lacks certain events. And the readers should believe him. Here we encounter the first cultural leap. Namely, John Alden is known in American history as one of the travellers from the *Mayflower*, a hired cooper not a Separatist at first, a protagonist of a famous love triangle immortalised by Longfellow, and a signee of the Mayflower Compact, to name just a few facts as an illustration of his rich life. Pekić's Alden has another story to tell, that of his experience after coming to the shores of the New World. As a connecting thread between the story of the lost continent and nation, we are presented with the Separatists who may have ventured to build a new home for themselves but who on their arrival to the shores of Cape Code have also come to announce the approaching of the Age of Aquarius. And among them is the second John - John Carver/Howland.

Pekić definitely invites his readers to like John Carver/Howland. His physical description, his origin, his job and his social status are all in accordance with what a reader expects from the 'hero' or 'the main character'. In his case, the historical background is a mixture of two adjoined ones, which in the author's interpretation became one due to the influence of carefully planned thread-pulling. John Carver is originally the author of the Mayflower Compact and the first governor of the New Plymouth Colony. The historical records tell us more about his servant, John Howland, including the famous incident of his rescue from the turbulent ocean waters depicted in a Mike Hayward's painting 'Howland Overboard'. And it is here that the known history events are changed. We know that the genealogy of John Carver stops after his death, for he had no living descendants, but the novel offers us a parallel history. The John Carver/Howland we meet in 1988 is the descendant of the first governor, and as such, belongs to New England high society. Nevertheless, his inner being wants to escape the predestined fate of an only son born to going into politics. Here Pekić makes a literary leap into the new reality in order to connect the two stories. Barad (1995), making connection with the contribution of Niels Bohr to our understanding that words do not have inherently fixed meanings, emphasises that the uncertainty principle in quantum physics is not at all a matter of 'uncertainty' but rather of indeterminacy. She (Barad, 1995, p. 817-818) later discusses the whole ontological basis of the phenomena in general and argues that '[T]he world is an ongoing open process of matter through which "mattering" itself acquires meaning and form in the realisation of different agential possibilities. Temporality and spatiality emerge in this processual historicity. Relation of exteriority, connectivity, and exclusion are

reconfigured. The changing topologies of the world entail an ongoing reworking of the very nature of dynamics'. In the same way, by creating a parallel historical concept of human/non-human histories, Pekić opens a precipice between the two protagonists by assigning them different roles, that of a 'human' and that of a 'robot'.

The juxtaposition of assigning roles is seen too in the assignment of the characters' job, for Carver/Howland is an anthropologist and Alden is a police officer. John Carver is a professor at Harvard; John Alden works for the FBI. John Carver is an expert on Salem witches, John Alden ventures on his own witch-hunt. The binarity is ever present; still the original black-and-whiteness is constantly shaded by the greyness of the past, which keeps on hovering over the heads of both characters. For the average reader who shares the author's mother tongue, there is only one history present - the one offered by the author, for the cultural layers do not touch the core of their general knowledge. Still, this spatial and temporal detachment is needed for an introduction of ideas and considerations, which are universal and present an innuendo of the imminent end of humanism.

Both John Carver/Howland and John Alden are on quests, however different they may be. John Carver, an anthropologist, searches for the origin of humankind and his own roots. John Alden searches for a mass murderer and the murderer of his ancestors. What Pekić introduces is the idea of cyclicity and interdependence of events, which will inevitably lead to the end of humanism in the sense we know it. But in order for something to end, we must establish the very beginning of things. Pekić also provides us with his own contribution by putting the question of humanism into a created historical context.

The idea of cyclicity is inserted in the readers mind by the very acceptance of Plato as the source for the legend of Atlantis. His circular representation of an island in the middle of the Atlantic ocean, so close to the average reader and generally accepted, also provides us with the explanation that due to the higher power intervention there is no possibility to navigate the ocean at present, so it is difficult to set valid proofs for the legend.¹ By accepting Plato's narrative, we also accept the author's narrative involving us in his account on the consequences the arrival of the Pilgrims on the Mayflower has at present. And the present, for Pekić, is literal. The novel was published in 1988, the very year he uses as the point in the timeline for the establishment of a connection between the past with the present and for proving that events happen in cyclical forms.

Had the historically renowned John Carver had offspring, history might not have valued John Howland's descendants with such high regard. It was, therefore, necessary to make a connection between the origins of the 20th century John Carver with the upper social layers of New England society and

¹ See Plato's *Timaeus* and *Critias*.

yet retain the plausibility of the bloodline story. Hence, in pursuing to establish the roots of his own dissatisfaction with his life and the society he lives in and to prevail the general feeling of alienation, John Carver/Howland discovers he was adopted. The discovery allows him to accept the part of himself, which was always considered strange by his surroundings. The predestined political career turns out to be the predestined career of the leader of the new Atlanteans. Pekić's insistence on binarity once again surfaces. Thus, we have encounters of present historical events, but this time readers are well aware that the singularity they have been experiencing is created, though its creation is nevertheless influenced by the previous acceptance of the rewriting of history. The insistence on adjusting historical events in order to emphasise the overpowering might of cyclicity over linearity reminds us of philosophical posits which serve as an introduction to all the chapters. Quotes from different sources, Plato, of course, but also the Bible, the Encyclopaedia Britannica or the Poet Laureate John Masefield, serve as the basis for justification of presenting this new history, which, according to Vukićević-Janković (2013: 195), 'corresponds to Pekić's tendency to explain the social history and the future of humankind by its inmost past, in which its moving truth and essence are hidden'. Once again, we must turn to the beginning and remind ourselves that it was Pekić himself who labeled this work as an 'anthropological epos', which enabled the introduction of dual reconsideration of time, linear and cyclic. This duality should be used when one considers historical events too.

Finally, it is interesting to perceive Pekić's opinion on the general notion of history. He juxtaposes two parallel interpretations, one based on solid, material proofs, and the other, an unwritten, invisible one. Their bases are antipodal and we, as readers, can choose one, both or none of these. Still, the standpoint of the author is clear and unmistakably visible. The paths the two histories take are different, one marches towards nature, and the other, towards technology and civilisation. One is linear, basically inscribed as a recorded history, thus prone to changing according to various needs, be they existential, political, or social. The disagreement with this interpretation of events echoes clearly from the very beginning of the book. So, the accounts from the *Mayflower Chronicle* are deemed as 'dishonourable lies' (Pekić, 1995a, p. 23), but the disclosure, so diligently pursued by John Alden, was never to be made. This counter-history, which would teach us that John Howland was not saved by the help of God's Providence or pure chance (however the reader interprets the event of catching the rope thrown into the water when being thrown overboard by the storm), but that he actually walked on water and climbed back on the ship. The acceptance of the counter-history would lead us astray from the linear, Christian history, the history we were brought up with. The same history that accepts Christ's ability to walk on the surface of water, but not others. This walk, of course, should not be understood literally, but as an example of a non-acceptance of ideas, which are at their core revolutionary

or, at least, bear the sparks of reformation. The linear history does not allow for surprises, it must be programmed, it must be written in order to sustain the story presented by the ruling few. The counter-history, on the other hand, is thought-provoking, order-disrupting, and revolutionary in every aspect, for its aim is not perseverance but a change of mind. Therefore, it always carries a seed of potential danger, and, as such, must be eradicated at its root, moreover there ought not to have been the chance given for writing it in the first place. This pre-emptive attack on change is what Pekić is heartily opposing, for it presumes the lack of personal choice, and, ultimately, the absence of freedom. One must be allowed to take one's own course, and the expected freedom will be at hand. At the same time, it is not possible to neglect the surroundings in which the novel was written. The term 'novel' keeps on being used here in spite of Pekić's own statement that *Atlantis* is an epos, and, furthermore, that he never wrote a novel apart from *Zlatno runo* (*The Golden Fleece*), for his own avoidance make researchers name it as one. The imminence of change is strongly felt. The late eighties were the dawn of social change in ex-Yugoslavia, so, for today's reader, this rewriting of history can be understood as an overture to the disintegration of the present society as well as a disclosure of a make-shift history which was fed to us through a meticulously post-written depiction of the emergence of an amalgam of a nation in the Balkans.

A robot's and a human's interpretation of cyclicity

The re-investigation of historical parallelism inevitably leads to the re-investigation of the dual worlds depicted in the novel, those of humans and robots.

It is worth mentioning here that in 1988 most of the everyday objects of the early 21st century reality world seemed inconceivable. There was no Internet, no mobile phones, no global village environ one is now spending one's daily life in. Nevertheless, the aroma of changes that the ongoing technological revolution had brought was strong and poignant. One would have to have been naive or ignorant not to realise that all the positive trends technologisation brought did not result in questioning the future role of humans in this new techno order. Moreover, technology is human in origin. Thus, is it possible to talk about a new type of alienation in posthumanistic society or is this new alienation just a 2.0 version of the human alienation of its own species?

At first, the predicament does not seem as dark. Pekić (1995b: 110) cautiously introduces us to his hierarchy. There are humans who are aware of their humanity but unaware that they are surrounded by robots, and a small minority of humans who are both aware of the fact that they are human and living among robots. A particular kind of robots are humanoids, who are machines ignorant of their own inhumanity, and androids, who are aware of the fact that they are

robots whose duty is to eradicate the true humans. The appropriateness of such a diversification enables yet another establishment of the ‘chosen few’, who form the secret brotherhood of Aquarius. To be precise, ‘few’ actually means ten thousand people, but in comparison with the remainder of the known population, the denomination may even seem as an overestimation. Such a diversification enables another consideration as well. Namely, it easily fits into Vinge’s (1993) premise that a posthuman reality ought to be regarded as ‘too different to fit into the classical frame of good and evil’. The near sameness of the humans and robots is introduced at the beginning of the work and we are constantly being reminded of it. Pekić’s characters only differ in the possession/non-possession of a soul. The broadened binarity brings us back to attributing the contentions of the posthuman arguments proposed by Wolfe (2010), those that the boundaries of ontological divide between human and animal are erased and that it is vital not to make the same mistake again and re-establish the primary differentiation between the two. Wolfe, of course, draws attention back to the basic postulate that language is primarily a human property and that humankind possesses the ability to use language as a means of communication. Pekić has a specific understanding of the use of language. Robots use auditory characteristic. Humans only need their minds in order to communicate with one another. They do not need instructions. They do not need means. The very belonging to the group of the enlightened ones, the ‘illuminati’, opens the possibility to communicate without any known boundaries.

Pepperell posits that ‘language divides us’² in a way that even though it is something we acquire by the age of five, it breaks the world we live in into small pieces, fragments, for ‘we tend to see the world in the way that we describe it, as a fragmented collection of “things” rather than a continuous whole’. In *Atlantis*, language is another point of separation between humans and robots. Androids use the ‘robotic’ language for communication. Still, humans use telepathy only when they are not occupying the same space. When they are together, they succumb to escaping from things that are connected with this new world they are forced to live in and use gestures for communication. They reach for sign language in order to re-create the rites of the lost Atlantis, but it is only a repeating of the known Christian tale used in many places. The Atlanteans draw the sign of Aquarius, the Christians’ fish. Vukićević-Janković (2013: 196) notes that narratives of a line of humans, presented in the form of a dialogue, are deliberately emphasised graphically, by the usage of italics, in order to determine their truthfulness and unambiguity. The writer describes his primary work tool as something artificial, created for expressing lies. For his human characters, he introduces telepathy as a type of communication, which is exempt from lying. But this exemption works only in communication with other humans. Deceit, concealment and the vow of

² Pepperell, Robert. ‘The Posthuman Conception of Consciousness’.

silence are what enable the remainder of 'humans' to preserve their existence in the world of robots. Pekić constantly reminds us that the old proverb *What goes around, comes around* can be attributed to the present-day state of things. Humans created the robots. Robots should have been used as tools, a helping hand, and a liberating force from hard work. So, humans determined their own future by the introduction of a rival. Should they have foreseen it? Could this have been prevented? Pekić never goes as far as giving us the answers. He just reminds us of the inevitability of creative forces which, by being set in motion, will continue to influence the world we live in according to the laws set by the wheel of events.

Pekić (1995a: 5) starts his story by quoting Plato's *Timaeus*: 'There was and there will be many destructions of humanity ... and it will, as a child, always have to start from the beginning not knowing what had happened before him'. The history of humans is not linear, it is cyclic in its core, for it always strives to return to its beginning. In the case of Pekić's humans, the fall of the Atlantians, known and recorded, is the beginning of new history, the robotic, linear, false. The beginning of the returning to Atlantean history is strongly dated, but it is not programmed, it is not written by the winners, for it keeps on trying to return to the state before the end of civilisation. The tendency and zest for the renewal of history tells us that we keep on going in circles. And the motif of the circle keeps on reminding us of that. It keeps on appearing as a permanent reminder that our acceptance of historical events as linear puts an equation mark between androids and us. The circular shape of Atlantis and circular shapes of spheres of the submerged civilisation reminds us that the yearning for harmony will cease only when the re-establishment of the previous state of things is finished. The image of Paradise is replaced by the image of Atlantis. The Atlantean, i.e. Pekić's (1995b: 39) definition of a human is 'a biological organisation based on a specific ration of matter, its energy and soul'. Our lives are also points in the cyclical endeavour to rectify the events from the past. For Pekić's humans, the existence of space-time is an illusion brought to life by robots in order to pacify us with the sense of inevitability. The acceptance of this illusion means the acceptance of the status quo, the acceptance of given truths and histories. This acceptance is also the acceptance of the robots' world. The non-compliance with this 'written' reality means a revolution, a struggle for personal expression, and, ultimately, a struggle with the system. When acquainted with the 'human' understanding of events, John Carver/Howland admits that '[H]e knew from earlier times that *this kind of world* was not his, even though he didn't know why. Now that he knows the reason, when he knows why he feels like an alien in it, it became impossible for him to live in it' (Pekić, 1995b, p. 120). The possession of soul means the possession of self-consciousness, the possession of struggle against robotisation, the possession of fighting against everything, which means automatisisation. Humans are in possession of *knowledge* (Pekić, 1995b, p. 181), which is the ultimate weapon

against robots and which is to be used by their leader, Pow-Hna-Tan, when he feels ready.

The parallel histories also provide the basis for constant war, which ultimately was provoked by humans' invention of humanoids as a technological aid. The corruptive side of technology is inevitably going to provide the constant need for dominance. Being posthuman, according to Pepperell (2003: 3), means not possessing naivety and benevolence: 'Humans have imagined for a long time that the ability to develop and control technology was one of the defining characteristics of our condition, something that assured us of our superiority over other animals and our unique status in the world'. This conceited idea that by creating tools which would provide conditions for less physical work and more free time was later reshaped, for it was obvious that technology is used as a mediator in the unpreventable journey towards posthumanism. Pekić (1995b: 214) warns us that '[R]obotic intelligence is based on the coded relationship of the symbols which have been taken from the human world. The processes of separation and amalgamation, differentiation and synthesis, combination and recombination, are the same in a computer and a brain'. However more advanced the human brain may have been, the technological development of both hardware and software brought the two almost to an equation. Robots, even though made by humans, have the advantage of procreation via making innumerable amount of copies, which are willing to learn, to imitate, and which do not forget. Even though their history is artificial and presents only an imitation of human history, the possibility of occurrence of a glitch in the matrix, or the linear cause of events, would change the perceived train of events, and therefore influence the time-space human reality.

Pekić fears that the conceit technology brought to our lives will pave the path to a catastrophe. The imminence of the final end is something that is predestined, but so is the cyclical form of events: 'If the end is in the beginning, one should only worry about the flow, and the end will come on its own' (Pekić, 1995b, p. 216). And the finale, however unexpected and horrid, is the general proof that cyclicity teaches us that the end of one civilisation is not the end of the universe, just the beginning of something new and that such events will happen *ad infinitum*.

The aftermath

The simple move of a lever ends in a clash between the two worlds, but it does not present the end of the cyclicity. A flight of a swallow, which occurs at the beginning and at the end of *Atlantis*, reminds us that civilisation will rise again. Even though the civilisation of robots ceased to exist, the necessity of their existence is felt. We are left with the two representatives of the species, a robot

and a human, whose task is to renew civilisation and history. Again, we feel that hope never seems to exist. In their imperfection, humans will always strive for perfection whose ultimate point is Paradise. In order to achieve it, they will try to make the path easy by creating different kinds of aids via robots. Robots are created according to a human ideal of perfection. But it is this very perfection that makes John Alden, a robot, become more human-like. So, by striving for imperfection and perfection, both humans and robots make a wheel of events proving to us that the end does not exist, for it always means a new beginning.

So, what is the future of our world? Even though Pekić keeps on reminding us about the possible hazards we are facing by our imprudent use of technology, invented to make our lives easier and more productive, the very idea of possibility of rectifying the errors from the past in some future (or parallel) history drives every new civilisation into an establishment of goals which should lead to their being the ultimate ruling models of the world. At the same time, this establishment presents the very seed for future collapse, which again bears a seed for new life. What we do is just rewrite our history on the palimpsest left to us by previous writers. Pekić, at least, offers us a possible solution to the problem - the use of imagination. We have to liberate ourselves from the technological bonds and necessities we chained ourselves into, for that is the only way for us to embrace our humanity, and, with it, embrace others.

References

- Barad, K. (1995). A Feminist Approach to Teaching Quantum Physics. In S. V. Rosser. (ed.), *Teaching the Majority: Breaking the Gender Barrier in Science, Mathematics, and Engineering*. Athene Series. (pp. 43–75). New York: Teacher's College Press.
- Barad, K. (2003). Posthumanist performativity: toward an understanding of how matter comes to matter. *Signs*, 28(3), 801–831.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Ferrando, F. (2013). Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism and New Materialisms: Differences and Relations. *Existenz*, 8(2), 26–32.
- Haraway, D. (1991). A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century. In D. Haraway *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. (pp. 149–181). New York: Routledge.
- Hayles, N. K. (1999). *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Herbrechter, S. (2013). *Posthumanism: A Critical Analysis*. London: Bloomsbury.
- Pekić, B. (1984). The historical novel and historical reality. In B. Pekić, *Collected Works*. London: The School of Slavonic Studies.
- Pekić, Borislav. (1995a). *Atlantida 1*. Novi Sad: Solaris.
- Pekić, Borislav. (1995b). *Atlantida 2*. Novi Sad: Solaris.
- Pepperell, R. (2003). *The Posthuman Condition: Consciousness beyond the Brain*. 3rd ed. Bristol: Intellect Books.
- Pepperell, R. The Posthuman Conception of Consciousness. A 10-point Guide. Available at: <http://socphilqc.ca/pdf/The%20Posthuman%20Conception.pdf>. Accessed 21 January 2016.
- Plato. *Timaeus and Critias*. Available at https://wireofinformation.files.wordpress.com/2011/07/timaeus_critias.pdf. Accessed 2 May 2016.
- Vinge, V. The coming technological singularity: how to survive in the posthuman era. Available at <http://www.rohan.sdsu.edu/faculty/vinge/misc/singularity.html>. Accessed 26 April 2016.
- Vukićević-Janković, V. (2013). *Atlantida* kao Pekićev antropološki epos. *Studi Slavistici*, X, 193–203.
- Wolfe, C. (2010). *What is Posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.
- Zelinsky, W. (1992). *The Cultural Geography of the United States*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Жељка Бабић

ЗАПИС ЛИНГВИСТЕ О НОВОМ ПОСТХУМАНИСТИЧКОМ ИСПИСИВАЊУ ИСТОРИЈЕ У „АТЛАНТИДИ“ БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

Могућност представљања више од једне историје унутар временско-просторног оквира омеђеног границама књижевног дјела представља подстицај лингвисти да промишља о могућности описа и интерпретације постојећих историјских реалности. Узимајући као корпус истраживања роман Борислава Пекића „Атлантида“, рад се усредсређује на двије основне истраживачке линије. Прва је усмјерена на разоткривање језичких апарата који одређују однос између припадника људског и андроидног свијета, разликовних карактеристика језика и облика комуникације који се користе, као и језичких вјештина које они користе не би ли прикрили своје јаство.

Истовремено, пишево поновно исписивање историјских догађаја посматра се у свјетлу ауторовог јаства које се огледа у коришћењу специфичних језичких структура. Повезницу ове двије истраживачке линије представља ауторово виђење развоја људског рода, технологије, цивилизације, митологије и религије у вјештачки створеном симулакруму. Сви они постоје као подсјетник да је једини начин разумијевања онај који наглашава цикличност, јер је изузетно тешко пронаћи почетак и крај у свијету чији историјски развој увијек нагриза присуство свемоћних људи који њиме управљају из сјенке. Овакво становиште је у складу са Пепереловим концептом свијести, који се у раду користи за опис присуства дијелења сопства кроз сам језик, јер је „свијест збир свих разлика које правимо кроз језик“.

Рад се осврће и на Пекићеву јукстапозицију двају историја: линеарне, хришћанске и општеприхваћене, те контраисторије, чији је циљ револуционарна промјена начина размишљања. Линеарна историја не дозвољава изненађења, јер је, као и све умјетно, испрограмирана, и једина јој је сврха очување постојећег поретка. Контраисторија, она која постоји паралелно са линеарном, јесте ненаписано појединачно искуство сваке јединке које у себи носи и сјеме погибелџи, те ју је, из тог разлога, потребно уништити у самом зачетку.

Јасно и злокобно упозорење о могућним опасностима које нам доноси неразборито коришћење технологије, која је превасходно створена не би ли нам олакшала живот и учинила га продуктивнијим, одзвања истовремено са поруком да је могуће исправити грешке из прошлости у некој будућој (или паралелним будућим) историјској стварности кроз коришћење имажинације и прихватање оног јединственог основа који лежи у свима нама - наше људскости, која се огледа и у специфичном коришћењу језика као једне од разликовних одредбених особина између људи и андроида.

ЕМИЛИЈА ПАРДО БАСАН И ФЕМИНИСТИЧКА МИСАО: ПРАВО НА ЛИЧНУ СЛОБОДУ И КОНЦЕПЦИЈА „НОВЕ ЖЕНЕ“ У РОМАНУ УСПОМЕНЕ ЈЕДНОГ НЕЖЕЊЕ

Апстракт: Чланак се бави феминистичким поставкама Емилије Пардо Басан (1851–1921), кључне представнице шпанског натурализма и шпанске феминистичке мисли у зачетку. У својим бројним текстовима, говорима и чланцима Пардо Басан скреће пажњу на поразну чињеницу да жена у Шпанији у другој половини XIX века може имати само неколико друштвених улога: да буде супруга, служавка, да тражи милостињу или да се проституише. Опште је место епохе да је женски принцип у шпанском друштву, историји и у свим сферама уметничког стваралаштва подређен мушком, а у шпанским романима реализма и натурализма приказан је на следећи начин: жена симболизује и дели друштвено прихватљиве вредности или, одступајући од обрасца, постаје негативни симбол, извор слабости, зла и декаденције. Стога Пардо Басан у својим романима, а посебно у роману Успомене једног нежење (*Memorias de un solterón*, 1896), који настаје у зрелој фази књижевног стваралаштва, бави се друштвеном позицијом жене, представљајући моделе конвенционалних и(ли) изузетних жена, чија се слика (не) уклапа у друштвено прописане оквире. У сфери идеолошког преиспитивања у својим романима Пардо Басан никако не запоставља ни мушки принцип и улогу мушкарца у формирању тзв. „нове жене“, ослобођене, еманциповане, активне и хвале достојне чланице шире друштвене заједнице. Аутор чланка, у складу са постављеним тематским оквиром, понудиће кроз феминистичко читање једну друштвено-критичку интерпретацију одабраног књижевног корпуса.

Кључне речи: Емилија Пардо Басан, Успомене једног нежење, шпански реализам и натурализам, слика жене, феминистичка критика.

Увод

Током XIX века традиционално, ригидно, хијерархизовано шпанско друштво у први план истицало је јасну поделу друштвених и родних улога, засновану на наводној интелектуалној инфериорности и моралној рањивости жене. Као последица оваквог стања, женама је онемогућено активно учешће у јавном животу, будући да је тај свет био доступнији мушкарцима.

* vladimir.karanovic@fil.bg.ac.rs

У одређеним епохама, жене су могле владати, бити краљице које легално наслеђују престо, али нису могле бити део друштвених или професионалних удружења, нити обављати свакодневне послове које би делиле с колегама мушког пола (Servén Díez et al., 2007). Корените промене које су се збиле у Европи током XIX века, у Шпанији нису имале значајан одјек и догодили су се с великим закашњењем. Кад је реч о месту жéна у друштву, извор постулата који су оправдавали маргинализован положај била је буржоаска идеологија, по којој су жене имале јасно утврђену пасивну и субмисивну улогу, засновану на друштвеној и родној статичности. Идеологија женске пасивности и ограничење личне слободе такође су имали упориште у читању религиозне литературе и приручника за „примерено понашање“, по којима је једини прихватљив архетип била симпатична и пожртвована жена, без сопствених жеља, увек спремна да задовољи потребе и прохтеве других чланова породице. Међутим, оваква жена је била суштински лишена свих основних права, изолована од друштвеног и јавног живота и искључена из процеса доношења колективних одлука. Осим тога, законодавство је жени прописивало инфериорну улогу у односу на оца, супруга или брата (Karanović, Beljić, 2013), а потчињавање мушкарцу сматрало се уједно и природним поретком и основом женског бића. У оваквим условима почиње да јача феминизам, у прво време друштвено-политички покрет који се активно бави побољшањем животних услова жена, њихове видљивости у јавном животу, као и преиспитивањем дотадашње пасивне и маргинализоване улоге коју су имале у готово свим европским друштвима. Феминистичка мисао у својој раној фази (током XIX века) била је усмерена пре свега ка изједначавању грађанских права оба пола и ка партнерском учешћу и праву на допринос у сфери привредно-економске активности (Bužinjska & Markovski, 2009, p. 430).

У тексту *Властита соба* (*A Room of One's Own*, 1929) Вирџинија Вулф истиче да је „књижевност продукт не само аутономне духовне делатности индивидуалног генија, већ и историјских и материјалних услова друштвеног живота“ (apud Lešić, 2006, p. 422). Будући да је књижевност кроз историју делатност која је претежно припадала образованим мушким представницима средње и више класе, слика жене у светској књижевности углавном је пропуштена кроз мушку призму. Међутим, у фокус феминистичке књижевне критике седамдесетих година XX века доспевају бројна књижевна дела „мушких“ писаца, у којима су, мање или више, били изражени андроцентрички ставови, засновани на мушким становиштима, а који игноришу жену и женско искуство. Указивано је на то да су, посебно у реалистичким романима XIX века, женски ликови ретко приказивани као аутономне и слободне личности, већ претежно као пасивна бића која задовољење својих потреба могу пронаћи једино у сопственој

машти и бегу од стварности (Lešić, 2006, pp. 421–424). Сличне идеје представила је и Симон де Бовоар у делу *Други пол* (*Le Deuxième Sexe*, 1949), у којем диже глас против патријархалног система анализирајући потчињени положај жене у друштву и у доминантним културним моделима. Бовоар је заступала становиште да је доминација мушког дискурса и принципа изнова потврђивана бројним мизогиним перспективама које су доводиле до широке и дуготрајне друштвене доминације мушкараца, уз одговарајуће пратеће елементе политичког и економског угњетавања (Gómez Redondo, 2008, p. 409).

Управо корпус романа шпанског али и европског реализма и натурализма може се посматрати у наведеном феминистичком или гинокритичком контексту и анализирати као место настанка или ширења традиционалистичких и(ли) напредних идеологија, дефинисања женске литерарне и књижевно-идеолошке специфичности, али и преиспитивања оправданости постојећег друштвеног система и положаја појединаца чије су могућности унапред задате, не на основу способности и личних склоности, већ полом и родним улогама у друштвеној структури.

Емилија Пардо Басан и развој ране феминистичке идеологије у Шпанији

Емилија Пардо Басан (Emilia Pardo Bazán, 1851–1921), шпанска списатељица, аристократкиња, колумнисткиња, књижевна критичарка, боркиња за људска, а посебно женска права и слободе, јединствена је појава у историји шпанске књижевности. Називали су је „Лопе¹ у сукњи“, алудирајући на њену списатељску плодност, умешност и свеприсутност у књижевним и културним круговима Шпаније последњих деценија XIX и почетком XX века. Као активна чланица културне заједнице, одржавала је присне везе с већином значајних писаца и културних посленика, политичара и државника епохе (Blanco Aguinaga et al., 2000, p. 80), оставивши за собом и знатан корпус књижевних остварења.²

¹ Феликс Лопе де Вега и Карпио (Félix Lope de Vega y Carpio, 1562–1635), шпански драмски писац, прозаиста и песник, кључна личност настанка и развоја класичног шпанског театра *Златног доба*, творац „нове (шпанске) комедије“. Иако још увек није прецизно утврђен број његових драмских дела, историчари књижевности наводе чак око 400 његових комада за које је потврђено ауторство.

² Паскуал Лопес, *аутобиографија студента медицине* (Pascual López, *autobiografía de un estudiante de medicina*, 1879), *Брачно путовање* (*Un viaje de novios*, 1881), *Говорница* (*La Tribuna*, 1883), *Лабуд из Виламорте* (*El cisne de Vilamorta*, 1885), *Имање Уљоиних* (*Los Pazos de Ulloa*, 1886), *Мајка природа* (*La madre naturaleza*, 1887), *Сунчаница* (*Insolación*, 1888), *Сета* (*Morriña*, 1889), *Хришћанка* (*Una cristiana*

По речима Кристине Фернандес Кубас (2001, р. 45), једне од најзначајнијих савремених биографкиња Емилије Пардо Басан, шпанска књижевница је још од малих ногу у свом дому спознала родну равноправност и била либерално-феминистички индоктринирана. Типично и ригидно образовање намењено девојчицама, које је добила у француској школи, Емилија је надокнађивала код куће кроз додатне активности и часове на којима је инсистирао њен отац, кључна фигура будућег развоја шпанске списатељице. Имао је обичај да посаветује кћер, неспремну да прихвати неправду и неравноправност, дајући јој додатну снагу и објашњавајући јој однос међу половима: „Слушај, кћери, ми мушкарци смо себичњаци и ако ти некад неко каже да постоје ствари које само мушкарци могу да раде, а жене не, реци да је то гнусна лаж, јер не постоје две врсте морала за два пола.“³ Извесно је да прихвата савете оца, борећи се читавог живота за женска права и чујност женског гласа, углавном утихнулог, али управо захваљујући њој, често веома гласног. Штавише, Пардо Басан никада није сумњала у способности и снагу жене иако су јој из искуства биле познате бројне потешкоће с којима се жена у Шпанији сусретала не би ли се образовала и оспособила за одговарајућа занимања и пристојне послове (Karanović, Beljić, 2013).

Пардо Басан је управо образовање жена сматрала основним предусловом напретка и еманципације, те велике напоре усмерава ка промоцији могућег модела општег образовања намењеног женама. Свој активизам усмерава ка писању бројних текстова књижевног карактера, у којима се јасно оцртавају елементи идеолошке ангажованости, истовремено делујући и на пољу политичког активизма и настојећи да разговора с представницима институција које би у том процесу могле имати важну улогу (Alberdi, 2013, р. 16). Главни циљ Емилије Пардо Басан био је изједначавање права на образовање мушкараца и жена, тј. брисање разлика између мушкараца и жена и родно заснованих предрасуда и образаца, тврдећи да то нису права само мушкараца или само жена, већ права свеукупног човечанства. Емилија Пардо Басан, након неубичајеног детињства, у којем је време проводила страшно читајући, ране удаје, пропалог брака и непрестане борбе с предрасудама, постала је самосвесна и независна жена, која са троје деце живи у мадридском дому и душом и телом се посвећује писању и култури.

1890), *Искушење* (*La prueba*, 1891), *Угаони камен* (*La piedra angular*, 1892), *Доња Милагрос* (*Doña Milagros*, 1894), *Успомене једног нежење* (*Memorias de un solterón*, 1896), *Химера* (*La Quimera*, 1905), *Црна сирена* (*La sirena negra*, 1908), итд.

³ Превод: аутор. «Mira, hija mía, los hombres somos muy egoístas, y si te dicen alguna vez que hay cosas que pueden hacer los hombres y las mujeres no, di que es mentira, porque no puede haber dos morales para dos sexos.» (Fernández Cubas, 2001, р. 45).

Упркос чињеници да су сви виђенији шпански писци реализма и натурализма били чланови Шпанске краљевске академије за језик (RAE) и сталним тежњама да избори место у овој институцији, Пардо Басан није успела да савлада отпор који су колеге писци показивали према чињеници да би им се списатељица, колегиница, а пре свега жена, могла придружити и седети за истим столом. Одбијена је чак трипут (1889, 1892. и 1912. године), уз образложење да у тој установи нема столице која би била намењена жени (Alberdi, 2013, p. 96). Осим тога што није мирно примила одлуку, сматрајући је неправедном и последицом необуздане мизогиније која је обузела шпанско друштво, њена борба се наставља у мадридском Атенеуму (Ateneo de Madrid), институцији која је обележила културни живот шпанске престонице током турбулентних деценија с краја XIX века. Иако је Пардо Басан држала низ успешних предавања о шпанској и руској књижевности епохе, 1905. године⁴ није успела да постане председница секције за књижевност Атенеума, али је утеху нашла у одлуци надлежних да жене могу бити равноправне чланице ове културне институције (Alberdi, 2013, p. 97). Наставивши борбу за видљивост и присуство жена у установама културе и образовања, 1916. године успела је да постане редовна професорка Катедре за неолатинске језике и књижевности при Централном Универзитету у Мадриду, али су се и студенти и професори жалили на чињеницу да је жени поверена таква функција. Будући да је предмет који је држала био изборни, мали број студената који се одлучио за наставу с временом је све ређе долазио, да би се коначно предмет и укинуо, а професорка Пардо Басан остала без ангажмана (Cook, 1977).

Богат друштвени живот Емилије Пардо Басан, урођена радозналост и љубав ка новом и неистраженом, као и минуциозни истраживачки дух, лако се могу препознати у описима друштвеног живота, како урбаног тако и руралног. Такође, један од заједничких именитеља већине њених романа јесте феминизам у првобитним назнакама, или прецизније, борба против инфериорне позиције коју жена епохе има у тадашњем шпанском друштву. Списатељица у романима управо диже глас против стања друштвене маргинализације жене, користећи ликове незадовољних, фрустрираних или понизних жена (Cook, 1977). Оставила је иза себе велики број текстова с феминистичким призвуком, расутих по плодном критичком опусу, у дневној периодици или саопштених током учешћа на конференцијама, те у писмима и личној преписци (Karanović, Beljić, 2013), од којих ћемо у наставку навести само одломке које сматрамо релевантним за тематски оквир овог рада.

Познато је да се од 1889. године списатељица активно бави женским питањем и друштвеним, културним, правним, политичким и економским питањима жене. Стога је логично да ће жена као тема бити све више

⁴ Ипак, то јој је коначно пошло за руком наредне, 1906. године.

заступљена у чланцима и романима које је објављивала управо током деведесетих година XIX века, а посебно у роману *Успомене једног нежење* (*Memorias de un solterón*, 1896). Из овог периода треба такође посебно истаћи два њена чланка: „Жена у Шпанији“ («La mujer española»), први пут објављен 1889. године у лондонском листу *Fortnightly Review*, а нешто касније (1890) и у Шпанији у листу *La España Moderna*, као и „Образовање мушкарца и образовање жене“ («La educación del hombre y de la mujer»), објављен у публикацији *Нови критички преглед* (*Nuevo Teatro Crítico*)⁵ 1892. године. У оба чланка ауторка разматра улогу која је женама намењена у модерним друштвима и захтева социјалну, политичку, образовну, интелектуалну и сексуалну једнакост мушкараца и жена. Посебно јој смета свођење жене на искључиво репродуктивно биће, којем је намењена само улога мајке, без могућности да напредује и да узме активно учешће у друштвеном и културном животу. По Пардо Басан, идеална жена Шпаније тога доба је она која слуша, која се потчињава, која је „анђео дома“ (*ángel del hogar*) и чија је једина функција да задовољи супруга, подари му децу и брине о свим члановима породице. Пардо Басан оштро диже глас против оваквог стања, наглашавајући да бољим положајем и значајнијом улогом у друштву жена не мора по правилу да занемари све остале улоге, и да људско биће, тј. жена, није само дрво које рађа плодове, те да човек не живи само због тога да би се размножавао (apud Ayala, 2004, pp. 43–45).

Феминистички потенцијал Емилије Пардо Басан проналазимо и у расправи коју је водила са Урбаном Гонсалес Сераном (Urbano González Serrano) због *Психолошких студија* (*Estudios psicológicos*, 1892), у којима овај шпански писац покушава да прикаже женски род као неспособан за склапање и одржавање пријатељстава. У чланку „О љубави и пријатељству. (Поводом једне скорашње књиге)“ («Del amor y la amistad. (A pretexto de un libro reciente)»), *Nuevo Teatro Crítico*, núm 13, 1892) ауторка поново показује своју забринутост за положај оновремене шпанске жене и потребу да се друштвено и идеолошки ангажује по том питању. Решење инфериорне позиције жене у традиционалистичком друштву види у друштвеној отворености и реформи, али и у новом образовном систему (Charques Gámez, 2011, p. 185). За шпанску списатељицу, пријатељство се заснива на инстинктима, који се

⁵ *Нови критички преглед* – часопис који је уређивала и издавала Емилија Пардо Басан током трогодишњег периода (1891–1893). Објављиван је у Мадриду једном месечно и током назначеног периода штампано је тачно тридесет бројева, сваки на стотинак страна. Реч је о озбиљном издавачком подухвату шпанске списатељице, часопису који је био усмерен ка образованом читаоцу, заинтересованом да сазна све о издавачким новитетима, промоцијама, културним активностима, те да прочита књижевну или какву уметничку критику. Посебно место у сваком броју заузимали су текстови који су се бавили верским, друштвеним, идеолошки-ангажованим, културолошким, политичким, етнолошким и другим питањима.

јављају у свим бићима, мушкарцима или женама, којем год друштвеном слоју припадали. Посебно диже глас против дискриминаторског става који изражава Гонсалес Серано сматрајући да жена, којој је по правилу место уз огњиште, није довољно способна да контролише своје пориве, те да свако пријатељство с мушкарцима може бити увод у остварење неких других, знатно путенијих порива, чак и да доведе до сексуалног чина. Пардо Басан је сматрала да ова бесрамна квалификација ограничава и дискриминише жене, јер их своди искључиво на путена бића којима доминирају инстинкти, телесност и неморал (Charques Gámez, 2011, pp. 186–187).

Разматрајући место жене у шпанском друштву XIX века, Пардо Басан у тексту „Смрт једне легенде“ («La muerte de una leyenda»⁶) истиче да

(...) жена у Шпанији има могућности да се образује на институтима и на универзитетима. Но, уколико то уради, изазива чуђење и наилази на прећутну или отворену осуду. Породице се не усуђују да одступе од општег критеријума, по ком жене припаднице нижих слојева могу да буду служавке, да просе или да се проституишу. Милиони жена у Шпанији не знају да читају и пишу. – Говорила сам о друштвеној непроменљивости, или боље речено, о друштвеном раслојавању које многим Шпанцима представља идеал у измаглици. Кад је реч о жени, наглашава се следећа појава: сваки облик женске еволуције за друге представља скандалозну појаву. За Шпанце, жена је непокретна оса планете. Занимљиви су резултати анализе поставки најнапреднијих шпанских мислилаца спрема жене; занимљиво је уочити степен комике и апсурда који показују кад треба жени признати одређена права. Само је за кућу, сложено кличу, жена рођена. Важан пример: борба за право жене да буде владарка изазвала је крвопролиће у Шпанији средином века; данас, друга жена носи круну. Дакле, жена у Шпанији може да успоставља и распушта органе власти, проглашава рат и успоставља мир, али не може да обрађује предмете у некој канцеларији. Била би велика грешка замислити да је могуће превазићи злонамерне подсмехе уколико би жена била на таквом радном месту. Међутим, кад жена не ради, стане све; дом престане да се развија, а како није могуће баш у потпуности обуставити све активности, у најмању руку ће наступити застој у тим пословима.⁷

⁶ Конференција одржана 18. априла 1899. године у Паризу.

⁷ Превод: аутор. (...) la mujer, en España, está autorizada para cursar en Instituto y Universidades; mas si lo hace causa extrañeza e incurre en reprobación tácita ó explícita; las familias no se atreven a desafiar el criterio general, y en las clases pobres, el servicio doméstico, la mendicidad y la prostitución. Millones de mujeres españolas no saben leer ni escribir. – He hablado de la estabilidad, o mejor dicho, estratificación social que tienen por ideal difuso tantos españoles: tratándose de la mujer, se acentúa la tendencia: toda evolución escandaliza en la mujer. Para el español, la mujer es el eje inmóvil del planeta. Curioso estudio el de las ideas de los pensadores españoles más avanzados cuando de la mujer se trata; curioso ver lo ridículo y lo absurdo que les parece concederla derechos.

Јасно је да су овакви ставови деловали субверзивно према традиционалистичким друштвеним структурама у Шпанији, а да списатељица оваквим либералним и прилично слободарским приступом није стварала пријатеље међу интелектуалцима свога доба, већ изазивала подсмехе наилазећи углавном на затворена врата где год би се појавила. Но, њу то није спречавало да у својој борби истраје до краја живота и да се додатно ангажује на овом пољу. Осим тзв. „ангажованих текстова“ које смо навели, Алберди (2013, р. 91) истиче и допринос шпанске списатељице на пољу превођења идеолошки обојених и ангажованих дела, попут превода дела *Потчињеност жена* либералног економисте Џона Стјуарта Мила, којем додаје уводни текст у којем наводи низ феминистичких поставки у којима разматра контрадикције тадашње брачне заједнице, ретко засноване на личним међусобним подударностима и сличним погледима на свет.

Роман Успомене једног нежење: настанак складне партнерске заједнице мушкарца и жене и(ли) тријумф идеологије феминизма?

По речима Марије де лос Анхелес Ајале (2004, р. 15), *Успомене једног нежење* је дело које шпански историчари књижевности сврставају у тзв. „нову етапу“ развоја романеског опуса шпанске списатељице, након објављивања најпознатијих натуралистичких романа. То је период у коме је умањен утицај поетике натурализма, романи настају у складу са постромантичарским књижевним поступцима, а у њима се често тежи новој врсти реализма-натурализма, тзв. „умереном реализму“. Уместо детаљног представљања амбијената и спољашње средине у коју су ликови постављени, деведесетих година XIX века Пардо Басан пише дела у којима је све очигледније интересовање за психологију ликова и њихов унутрашњи свет. Стога по узору на своје колеге Балзака, Золу и Перес Галдоса, шпанска списатељица 1894. године започиње рад на реализацији серије романа под називом „Адам и Ева“ који би имали исте или сличне ликове, радњу, амбијент и теме. Тако настају романи *Доња Милагрос* (*Doña Milagros*, 1894) и *Успомене једног нежење*, дело објављивано у наставцима од јануара до маја 1896. године у књижевном часопису *La España Moderna*, с којим је списатељица повремено сарађивала, а исте године и као интегрална

Sólo para el hogar, exclaman, ha nacido la mujer. Caso notable: las luchas por sostener el derecho de una mujer a regir el Estado, ensangrentaron a España durante medio siglo: en el momento presente, otra mujer ciñe la corona: la mujer, por consiguiente, puede en España, hacer y deshacer ministerios, declarar la guerra y sancionar la paz pero no despachar un expediente en una oficina. Error profundo, imaginar que adelantará la raza mientras la mujer se estacione. Al pararse la mujer, párase todo; el hogar detiene la evolución, y como no es posible estancarse enteramente, vendrá el retroceso. (Pardo Bazán, 2010, p. 286).

публикација. Дело није доживело већи успех и готово да није било приказа који би указао читаоцима и стручној јавности на његово објављивање. Зид ћутања на који наилази роман највероватније је изазван Емилијиним феминистичким активизмом и феминистичком идеологијом, присутном у карактеризацији одређених ликова. Будући да је у Шпанији друго издање уследило тек 1911. године, а у другим европским земљама (Француска, Енглеска, Немачка, Италија) превод постојао само неколико година по објављивању, можемо претпоставити да тадашња конзервативна шпанска јавност није толерисала слободу и упорност коју је Пардо Басан имала указујући на родну неравноправност, тежак и дискриминаторски положај оновремене шпанске жене.

Могуће је издвојити два садржинска тока романа, међусобно повезана: први, који наставља причу Бенисија Нејре (Benicio Neira), започете у роману *Доња Милагрос*; други, далеко важнији за предмет анализе овог рада, који обухвата приповест Маура Парехе (Mauro Pareja), протагонисте који приповеда о свом животу у нади да ће променити репутацију коју у Маринеди има међу становницима. Два тока су повезана, између осталог, и пријатељством Бенисија и Маура, али и емотивном везом Маура и Феите (Feíta), једне од Бенисиових кћери. У неколико првих поглавља романа приповедач-протагониста Мауро говори о свом животу и животним условима, а сазнајемо и да је створио култ сопствене личности, да је основни покретач у његовом животу егоизам, због којег, не наносећи зло другима, покушава да задовољи искључиво личне потребе. У складу с тим, Мауро избегава приснији контакт с особама из свог окружења, одбацује могућност да ступи у брак и заснује породицу, сматрајући га извором свих зала, присутних у животима одраслог појединца:

Кадар сам да чврстим и снажним аргументима докажем да супругу, која то још није, и децу коју немам, волим више но што сви ожењени мушкарци и очеви породице на свету воле своју децу и супруге. А, будући да волим ту љупку супругу, не желим да видим да се претворила у домаћицу, у слушкињу или уморну и нерасположену дојиљу; и будући да обожавам ту прекрасну децу, те анђеле плаве косице, не желим да их створим, не будем ли могао да им за ужину намажем на хлеб путера и меда. Моји слатки херувими! Немојте се плашити да ћу се поиграти с вама и донети вас на овај свет...⁸ (Pardo Basan, 2012, p. 12).

⁸ Soy capaz de probar con argumentos firmes y sólidos que más amo yo a la esposa que no tomo y a los hijos que no tengo, que todos los casados y padres de familia del mundo a sus hijos y consortes. Porque amo a esa tierna compañera, no quiero verla convertida en ama de llaves, en sirviente o en nodriza fatogada y malhumorada; porque idolatro a esos niños encantadores, a esos ángeles rubillos, no quiero procrearlos, no pudiendo untarles con manteca y azúcar las tortitas que han de merendar. ¡Querubines de mi corazón! No temáis, no, que os juegue la mala pasada de traeros a este mundo... (Pardo Bazán, 2004, p. 94).

Дакле, у прва четири поглавља, у дијалогу с читаоцем, образлаже своје разлоге за избегавање емотивног везивања и ступања у брак и своју одлуку да остане нежења. Међутим, Мауро није толико рационалан и прагматичан као што се читаоцу може учинити. Нешто касније сазнајемо прави разлог његове одлуке: будући да друштвени обзири, који утврђују правила конвенционалног брака у то време, не могу да се мењају, немогуће је постићи стање у којем жена мушкарцу искрено узвраћа љубав и у потпуности му одговара. Оваквим ставом роман добија значајну социолошку и психолошку димензију, а протагониста се представља као човек који поседује животну филозофију различиту од јединки владајуће већине, човек који није спреман да дозволи да друштвена правила и конвенционални облици понашања угрозе његове изграђене критеријуме и укус. У наставку романа фокус је на Феити, екстравагантној, запуштеној девојци, неугледне спољашњости:

Феита (помало увредљив деминутив од Фе), није лепа, премда није ни одбојна нити непријатног изгледа. Њено лице, пре лице живахне и неваљале девојчице него девојке, има снажне оригиналне карактеристике, нос упадљивог облика, ведро чело на ком се увија коса одређујући тако пет тачака које дају печат њеној физиономији. Изнад горње усне су нежне длачице: не би се могло рећи да су неприметне, већ налик благој сенци која ће с временом потамнети. Очи су јој ситне, зелене, јасне нијансе, бесрамне, које гледају директно, упитног израза, упорне, испитивачке, очи које разумеју, у којима се не види ни најмањи наговештај кокетирања, суздржаности или нежности својствене жени. (...) Вечито изгледа као умотана у врећу или обучена у цак у ком се држе махунарке, везан канапом око струка. (...) Коса јој је вечно накомтрешена: као код неког одметника или герилца. Кратка је јер не жели да је пусти да порасте, ни да је подигне у пунђу, нити да сазна чему служе виклери или четка за косу, па свака длака иде на своју страну; понекад је таласаста, понекад равна и беживотна, у зависности од температуре и влажности ваздуха.⁹ (Pardo Basan, 2012, pp. 55–56).

⁹ Feíta (diminutivo algo injurioso de *Fe*), no es linda, aunque tampoco repulsiva ni desagradable. Su cara, más que de doncella, de rapaz despabilado y travieso, ofrece rasgos picantes y originales, nariz de atrevida forma, frente despejada, donde se arremolina el pelo diseñando cinco puntas que caracterizan mucho la fisonomía. Sobre el labio superior hay indicios de bozo: no puede llamarse una dedada, sino a lo sumo leve sombra, que con el tiempo oscurecerá. Sus ojos son chicos, verdes, de límpido matiz, descarados, directos en el mirar, ojos que preguntan, que apremian, que escudriñan, ojos del entendimiento, en los cuales no se descubre ni el menor asomo de coquetería, reserva o ternura femenil. (...) Siempre anda metida en un talego o amarrada como un saco de garbanzos. (...) Su pelo vive en perpetua insurrección: es el mambís más rebelde que conozco. Lo lleva corto porque no se aviene a dejarlo crecer, ni a sujetarlo formando moño, ni quiere enterarse de para qué sirven la tenacilla y el alisador, y cada mechón va por su lado, unas veces crespos, otras lacios y mohinos, según la temperatura y la humedad. (Pardo Bazán, 2004, p. 151).

Лик бунтовне и „својеглаве“ жене послужио је списатељици да изнесе феминистичке ставове и покуша да просветли шпанску читалачку јавност о могућим алтернативама у будућим односима између полова и у формирању родних идентитета. Феиту не занима кување, пеглање, шивење и чишћење; она је самосвесна жена, коју интересује рад, интелектуални ангажман, читање, писање, разговор о књижевним и уметничким делима. Не жели ни од кога у будућности да зависи, већ да се сама издржава и да равноправно учествује у сопственом животу, не подређујући се вољи мушкарца. Феита жели да подучава децу по кућама и да буде активна и предузимљива, а не да јој брак буде једини циљ и уточиште за све финансијске и животне проблеме.

Чини се да су поглавља XX и XXI романа најбољи пример за свеукупну идеолошку потку дела и утицај традиционализма, чак и код представника друштвених група чији су погледи на свет необични или либерални за оновремено шпанско друштво. У овом делу романа Феита од Маура тражи новац који јој је потребан за одлазак у Мадрид и започињање новог живота. Мауро, очајан због чињенице да је губи, предлаже јој брак као средство решавања свих материјалних проблема жене. Овај излив традиционализма Феита свакако не уважава, категорички одбивши такво решење, као самосвесна и независна жена која има обавезу искључиво према себи, али и биће које прво себе лично мора изградити како би потом сазнања и погледе на свет и живот могло да подели с другима, те допринесе широј друштвеној заједници. Дакле, ово је кључни тренутак романа у којем Мауро јасно открива своја осећања и мисли, али га она одбија. Размишљајући о Феити, Мауро закључује да је она један нови тип жене, неконвенционална чланица друштвене заједнице, несхваћена у датом времену и географским оквирима, а која ће вероватно тек бити актуелна у будућности. Тиме све што је на почетку приповести било смешно и од Феите чинило карикатуралну слику, сада се окреће у њену корист и постаје предмет поштовања. Након смрти Бенисија Нејре, Феита и Мауро покушавају да збрину чланове породице и да поново преузму контролу над заједницом. Коначно, свако је нашао неку своју срећу, а Феита је ипак пристала да се уда за Маура.

Овај роман је тематски и књижевноуметнички знатно сложенији него што би читалац у први мах могао очекивати од дела које се бави, између осталог, анализом љубавног осећања. По речима Анхелес Кесада Новас (2005, р. 46), у критичкој литератури о Емилији Пардо Басан опште је место став да је љубав, у разним облицима, конститутивни елемент готово свих њених романа. Постоји јасна еволуција љубавног осећања у њеним делима, почев од оних раних, у којима доминира а) концепција идеализованог љубавног осећања романтичарског предзнака, преко б) љубави која је заснована на физичкој привлачности, па све до в) љубави која испуњава и задовољава дух (као резултат интелектуалног компромиса

и прилагођавања реалним животним околностима), и коначно, последњег стадијума, г) љубави као места тријумфалног мистичког сједињења. У роману *Успомене једног нежење* своју глорификацију проналази управо трећа концепција, можда и најбољи пример реалне љубави која наступа као отржењење, чији синтетички и дубокомисаони карактер не дозвољава у потпуности напуштање индивидуализма, али истовремено подразумева и развијање способности социјалног адаптационизма. Извесно је да шпанска списатељица не подржава концепцију путене и неконтролисане пожуде која би пратила љубавно осећање (apud Quesada Novás, 2005, p. 46). „Ничег превише“ је општеважећи закон којег се Пардо Басан придржава, осуђујући свако претеривање и неумереност, пре свега како би своје приповести прилагодила хришћанском моралу и католичкој традицији.

Иако приповедан из перспективе мушког лика, у овом роману јасно постоји преплитање родних идентитета и забуна на овом плану, који се лако препознају на више нивоа наративног текста. У том смислу посебно су значајни физички описи двоје протагониста, који садрже низ података о родним улогама или о преиспитивању традиционалних подела и превазилажењу родних предрасуда. Тако већ на почетку дела наилазимо на сликовит самоопис који даје Мауро Пареха:

Што се физичког изгледа тиче, висок сам, наочит, светлог и безбојног тена, са смеђом, увек шиљасто поткресаном бравом, доброћудним очима и наглим назнакама ћелавости, које ми чело чине широким и достојанственим. (...) Утемељио сам обичај да се облачим с пажњом и по диктату моде. Међутим, не сматрају због тога да сам од оних што јуре најновији облик ревера или шију црвени фрак ако виде у неком часопису да га лондонски кицоши носе. Упркос томе, моја одећа обично привлачи пажњу у Маринеди, а много се наклапало и о мојим белим кратким чизмама.¹⁰ (Pardo Basan, 2012, pp. 5–6).

Овакав опис наводи на закључак да је реч о мушкарцу који велику пажњу посвећује свом физичком изгледу, а будући да прати моду и да је обавештен о свим новитетима у тој области, лик Парехе добија и снажан призив феминизације (у складу са општим мишљењем епохе). У наставку романа Пареха настоји да понуди низ оправдања за своје ставове и понашање, покушавајући да сопствену „настраност“ и чудноватост оправда личном и оригиналном идеологијом индивидуализма и конформизма.

¹⁰ En lo físico soy alto, membrudo, apersonado, de tez clara y color mate, con barba castaña siempre recortada en punta, buenos ojos, y anuncios apremiantes de calvicie que me hacen la frente ancha y majestuosa. (...) He formado costumbre de vestir con esmero y según los decretos de la moda; mas no por eso se crea que soy de los que andan cazando la última forma de solapa, o se hacen frac colorado si ven en un periódico que lo usan los gomosos de Londres. Así y todo, mi indumentaria suele llamar la atención en Marineda, y se charló bastante de unos botines blancos míos. (Pardo Bazán, 2004, pp. 86–87).

Мауро Пареха је протагониста који можда доживљава и најдрастичнију трансформацију. Још у првим поглављима намеће се слика човека који се због својих погледа на свет свесно и с предумишљајем налази на друштвеној маргини и на периферији догађаја. Он је нека врста пасивног посматрача, уљуљканог у сопственом затвореном микросвету у којем постоје правила, обрасци и свакодневне рутине. Кроз бројна поглавља спознајемо еволуцију лика, од првобитног искључивог индивидуалца, љубоморног мушкарца и искреног пријатеља, све до освешћеног партнера и коначно супруга.

С друге стране, горенаведени фрагмент романа, који садржи опис Феите, показује мало типично женских одлика, с циљем да се нагласи њена незаинтересованост за тзв. „традиционалне женске активности“, одлике и склоности, попут улепшавања, смерности, скрушености и умерености. Пардо Басан кроз оригиналност физичког изгледа, али и одступање од устаљених образаца, интересовања и понашања, релативизује улоге мушкарца и жена и раскида с традицијом јасно утврђених граница „дозвољеног“ или пак „прописаног“ и „примереног“.

Преузимање мушког гласа и озбиљност у приповедању одлике су смишљеног поигравања идеологијама моћи, ауторитета и односа међу половима. Чини се да Пардо Басан и у том смислу делује субверзивно према утврђеном систему и месту мушкарца и жене у друштвеној средини, како у овом роману, тако и у другим романима насталим током деведесетих година XIX века. Поступно, али истовремено сигурно и јасно зацртано, списатељица настоји да кроз приповедачку „трансродност“, мешање родних улога и идентитета, уједно и демаскира или разоткрије сву лицемерност и лажну супериорност свеопштег андроцентризма који је одликовао традиционално шпанско, а у мањој мери, и европска друштва епохе.¹¹

Коначно, треба нагласити и јасну подударност овог романа с бројним наведеним критичким текстовима и чланцима Емилије Пардо Басан у којима се бави феминистичким питањима¹², посебно у конструкцији лика Феите. Она је отелотворење женског идеала, „нове жене“ (*mujer nueva*), којој би Пардо Басан наменила значајнију улогу у тадашњем шпанском друштву. Реч је о жени која, упркос потешкоћама, препрекама и предрасудама, у одређеној мери успева да постигне своје циљеве. Феита одбацује могућност да судбина

¹¹ За детаљну анализу оваког наратолошког поступка у роману Vid. Wietelmann Bauer, B. (2000). Narrative Cross-Dressing: Emilia Pardo Bazán in *Memorias de un solterón, Hispania*, 77 (1), 23–31. http://www.cervantesvirtual.com/portales/pardo_bazan/obra/narrative-crossdressing---emilia-pardo-bazan-in-memorias-de-un-solteron-0/ [13.7.2016]

¹² Посебно су у том светлу значајни чланци „Жена у Шпанији“ («La mujer española», 1889) и „Образовање мушкарца и образовање жене“ («La educación del hombre y de la mujer», 1892).

жене зависи од мушкарца, будући да жена мора изабрати сопствени пут који ће је довести до среће. Срећа истовремено значи и могућност да се добију иста знања и образовање које има било који мушкарац, али и могућност самосталног издржавања и одлучивања о свом животу (Ayala, 2004, p. 48). Овакав став има за циљ промоцију женскости као посебности која никако није инфериорна у својој оригиналности у односу на мушкост и мушки принцип уопште. Жена као партнер, а не „додатак“, „слушкиња“ или „средство“, мора да оствари право на сопствени рад, егзистенцију и сваки други облик економске и личне независности. Протагонисткиња, након упорне борбе, показује јасне знаке среће и спокоја, чији су узрок остваривање права да се усавршава и образује читајући све врсте литературе, али и могућност да часно зарађује за живот подучавајући децу по кућама. Феита, дакле, тежи потпуној слободи, иако ће пут до циља бити трновит и нимало пријатан, пре свега због неразумевања околине (Ayala, 2004, p. 56).

У овом делу доминира став да образована жена не представља претњу мушкарцу нити је идеолошка основа женског образовања усмерена ка демаскулинизацији мушкарца. Прави мушкарац, попут Маура, страх који осећа према образовању жене сматра ирационалним и неоснованим, а то открива тек искрено се заљубивши у Феиту (Cook, 1977). Осим тога, Феитино прихватање заједнице на крају романа никако не треба сматрати поразом идеологије самосталности и једнакости. Завршни редови романа, чини се, језгровито представљају свеукупни идеолошки потенцијал:

– Нисам желела да се удам. Вама је то познато. Сањала сам слободу и нешто што је мени било као остварење снова. Али, ствари су се удесиле другачије. Дужност и Породица (написане великим словом, мој пријатељу Мауро) пале су на мене... и како су само тешке! Изјављујем да се предајем... Потребан ми је неко да ми помогне... али не онај друг, сада буржуј.¹³ (Pardo Basan, 2012, p. 186).

Свршетак романа оставља места оптимизму, будући да Феитин вапај има ко да чује, а то је мушкарац који може да сагледа све њене квалитете и који превазилази све предрасуде и клишее традиционалног буржоаског друштва. Можемо се запитати: постоји ли граница човекове индивидуалности и када особено, појединачно и оригинално уступа место општем, колективном и устаљеном? Управо у завршним редовима текста романа Емилије Пардо Басан налазимо одговор на ово суштинско питање: да, граница нестаје и долази до промене приоритета у тренутку када треба задовољити потребе

¹³ – No quería casarme. A usted le consta. Soñaba con la libertad, y con algo que me parecía el ideal. Las cosas se me han arreglado de muy diferente modo. El Deber y la Familia (con mayúsculas, amigo Mauro) han caído sobre mí... y ¡cuánto pesan! Me declaro rendida... Necesito un Cirineo... pero no ese *compañero*, hoy burgués. (Pardo Bazán, 2004, pp. 302–303).

оних који нас окружују, с којима делимо животни простор и који су део темељне основе личне и друштвене организације, а то је породица.

Закључак

У роману *Успомене једног нежење* двоје протагониста напуштају своје ране идеале. Феита се делимично одриче процеса сопствене еманципације, свесна да је због историјских и друштвених околности пораз неизбежан, те је мудрије одустати од борбе или је одложити на неко време. У складу с тим, Феита прихвата љубав, сапутништво, поштовање које јој указује Мауро, основне постулате њиховог односа и сједињења. Друштво није спремно за „нову жену“ коју симболизује Феита, али Мауро, након периода промишљања и преиспитивања, безрезервно даје подршку вољеној, свестан неопходности успостављања новог друштвеног система, у којем мушкарци и жене ходају једно поред другог, а не једно за другим. Мауро, дакле, одбацује егоизам присутан на почетку дела, који га је стављао у положај добровољног заточеништва и апстиненције, схвативши да је живот борба, страст, а Феита је у том смислу оруђе помоћу којег сагледава степен своје заблуде и бесмисленост свих погледа на свет, околину и сопствени живот. Управо је еволуциони процес двају романескних ликова пред очима читалаца највеће достигнуће Емилије Пардо Басан у овом делу.

Шпанска списатељица реализма и натурализма на крају овог романа поставља границе индивидуалности и милитантног друштвеног и идеолошког активизма, сматрајући да самосвесна жена, али и мушкарац отвореног ума и великог духа, протагонисти процеса међусобног уважавања и неговања личних посебности, представљају добру основу за успостављање нове, хуманије и човеку прилагођене заједнице, коју ће чинити јединке испуњене задовољством и продуктивношћу, што је императив савременог друштва.

Роман *Успомене једног нежење* не само да је дело феминистичког карактера, већ и прича о ликовима који, преиспитујући устаљене родне улоге и последично бројна ограничења појединца, одбијају да прихвате начин живота који намећу некадашња традиционална европска друштва. Коначно, реч је о роману који можда у највећој мери садржи идеолошке преокупације велике шпанске списатељице, чије су понекад и друштвено субверзивне идеје, упркос бројним оспоравањима и потешкоћама у остваривању, опстале као део њеног јединственог моралног, етичког и друштвеног система вредности.

Литература

- Alberdi, I. (2013). *Vida y obra de Emilia Pardo Bazán*, Madrid: EILA Editores.
- Ayala, M. de los Ángeles (2004). Introducción. In Emilia Pardo Bazán, *Memorias de un solterón*, edición de María Ángeles Ayala, (11–71). Madrid: Cátedra, Letras Hispánicas.
- Blanco Aguinaga, C. et al. (2000). *Historia social de la literatura española*, Vol. 2, Madrid: Akal, Biblioteca del ensayo, Literatura.
- Bužinjska, A., & Markovski, M. P. (2009). *Književne teorije XX veka*, s poljskog prevela Ivana Đokić-Saunderson, Beograd: Službeni glasnik, Biblioteka Književne nauke, Kolekcija Osnova, urednik Gojko Tešić.
- Cook, T. (1977). Emilia Pardo Bazán y la educación como elemento primordial de la liberación de la mujer, *Hispania*, 60 (2), 259–265.
- Charques Gámez, R. (2011). *Emilia Pardo Bazán y su Nuevo Teatro Crítico*, directora María Ángeles Ayala Aracil, Madrid: Publicaciones de la Fundación Universitaria Española, Colección Tesis Doctorales *cum laude*, Serie L (Literatura), Libro 66.
- Fernández Cubas, C. (2001). *Emilia Pardo Bazán*, Barcelona: Ediciones Omega.
- Gómez Redondo, F. (2008). *Manual de Crítica Literaria contemporánea*, Madrid: Castalia, Colección Castalia Universidad.
- Karanović, V., & Beljić, I. (2013). La pasividad femenina y el intento de lucha contra el tradicionalismo en *Los pazos de Ulloa* de Emilia Pardo Bazán, *Colindancias* (Revista de la Red de hispanistas de Europa Central), 4, 173-181.
- Lešić, Z. (2006). Feministička teorija i kritika. In Zdenko Lešić (urednik), *Suvremena tumačenja književnosti*, (420–455). Sarajevo: Sarajevo publishing.
- Pardo Basan, E. (2012). *Uspomene jednog neženje*, sa španskog prevela Izabela Beljić, Pirot: Pi-press, Edicija Klasici španskog realizma.
- Pardo Bazán, E. (2010). La muerte de una leyenda. In Emilia Pardo Bazán, *Obra crítica (1888–1908)*, edición de Íñigo Sánchez Llama, (269–295). Madrid: Cátedra.
- Pardo Bazán, E. (2004). *Memorias de un solterón*, edición de María Ángeles Ayala, Madrid: Cátedra, Letras Hispánicas.
- Quesada Novás, A. (2005). *El amor en los cuentos de Emilia Pardo Bazán*, Alicante: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- Servén Díez, C. et al. (2007). Introducción. In Carmen Servén Díez et al. (eds.), *La mujer en los textos literarios*, (11–42). Madrid: Ediciones Akal.

Wietelmann Bauer, B. (2000). Narrative Cross-Dressing: Emilia Pardo Bazán in *Memorias de un solterón*, *Hispania*, 77 (1), 23–31.

http://www.cervantesvirtual.com/portales/pardo_bazan/obra/narrative-crossdressing---emilia-pardo-bazn-in-memorias-de-un-soltern-0/
[13.7.2016]

Vladimir J. Karanović

EMILIA PARDO BAZÁN Y EL PENSAMIENTO FEMINISTA: EL DERECHO A LA LIBERTAD INDIVIDUAL Y EL CONCEPTO DE LA «MUJER NUEVA» EN LA NOVELA *MEMORIAS DE UN SOLTERÓN*

Resumen

El artículo trata sobre los postulados feministas de Emilia Pardo Bazán (1851-1921), figura clave del naturalismo español y del pensamiento feminista español en formación. En sus numerosos textos, ponencias, discursos y artículos periodísticos Pardo Bazán destaca el hecho humillante de que la mujer en España en la segunda mitad del siglo XIX podía tener sólo pocos recursos y papeles sociales: ser esposa, criada, pedir limosna y mendigar, o prostituirse y vender su cuerpo. Es imperativo difundido por las sociedades de la época que lo femenino en las esferas de lo social, histórico y artístico se subordine a lo masculino y que en las novelas del realismo y naturalismo español resulte presentado y elaborado de siguiente modo: la mujer simboliza y comparte los valores socialmente aceptables o viene transformada en una imagen negativa, origen de la debilidad, maldad y destrucción. De ahí que la Pardo Bazán en sus novelas, especialmente en las *Memorias de un solterón* (1896), novela publicada en el cénit de su actividad novelesca de la última década del siglo XIX, aborde la condición social de la mujer, intentando presentar tanto los modelos de mujer convencional como extraordinaria, cuya imagen (no) encuadra en las condiciones socialmente prescritas. En la esfera de la reivindicación ideológica en sus novelas, la Pardo Bazán de ningún modo categóricamente rechaza la valorización del principio masculino ni el papel del hombre en la formación de la llamada «nueva mujer», liberada, emancipada, activa y orgullosa, como miembro respetado por

la sociedad. El autor del artículo, según el marco temático establecido, mediante la lectura exclusivamente feminista, ofrece una interpretación socio-crítica del corpus literario designado.

ВОКАЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ ГОВОРА РОМАНИЈЕ

Апстракт: Анализом и представљањем вокалских особина говора Романије у раду намјеравамо освјетлити слабо истражено говорно подручје, одредити његово мјесто у источнохерцеговачком дијалекту и евентуално уочити оне дијалекатске специфиности које га издвајају из укупног стања карактеристичног за читаву територију источнохерцеговачког дијалекта, с основном тежњом да дамо слику говорног типа унутар ијекавскоштакавских говора Источне Босне, из преко три деценије временски омеђене перспективе.

Кључне ријечи: говор Романије, источнохерцеговачки дијалект, ијекавскоштакавски говор, ијекавскошћакавски говор, вокализам, вокалске контракције, вокалска редукција, елизија.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1.1. Романија је планина и област у источном дијелу Босне и Херцеговине, која се простире југозападно од Сокоца, сјевероисточно од Пала и источно од Сарајева. То је висока површ од 1500 до 1300 метара нагнута од запада према истоку, али се у народу тако зове и цијела област даље на југ и на исток ка Дрини. То је такође и област изолације коју од сусједних предјела дијели висина њеног рељефа те широк шумски појас и кроз коју не пролази ниједна већа ријека нити је она упућена на какву већу долину. Тако проширена Романија изгледа као изврнути штит чије је дно високо 890 м, а ивице му допиру и до висина од 1600 м, утврдио је и истакао Ив Шатењо (1921, стр. 97–101). Главни елементи у рељефу Романије и њених огранака су високи, безводни дијелови карсне површи, остаци старе долине покривени глином, долови и обиље вртача и пећина. „Цела област коју испуњава Романија и њени огранци заиста изгледа као висока тврђава, којој се, сем с југа, ни с које друге стране не може лако прићи, јер се на све стране спушта веома стрмим отсесима. Ипак, ни та тако јако изражена особина изолације ни карсне особине земљишта нити су биле нити су сада апсолутна и несавладљива сметња саобраћају и насељавању“ (Филиповић, 1950, стр. 13). Тако преко Романије од давнина воде значајни путеви који спајају долину Босне с долином Дрине, а посредно и са другим и удаљенијим областима. Романија је такође предео који је одувјек био прекривен великим шумама, која је сада углавном на стрмијим странама и брдима. Остаци некадашњих шума примјетни су по

* bozica.knezevic@ffuis.edu.ba

гајевима на романијским брежуљцима и косама, као и у микротопонимима, јер су се шуме крчиле у првом реду због добијања обрадиве површине, али су људи палили шуму и ради испаше стоке. Док је с једне стране живим учешћем у саобраћају омогућавала етничке и културне везе са сусједним областима, с друге стране је, и у вријеме турске владавине, често сакупљање војске на овој области ометало насељавање и миран живот становништва. Осим тога, услед великог трговачког саобраћаја преко ње, на Романији је дуго „царевала хајдучија“, у многоме потпомогнута теренским приликама јер је обиље шума и пећина отежавало гоњење и пружало хајдучима згодно склониште. Андрија Лубурић (1930, стр. 234–235) сматра да су то хајдуци из херцеговачких племена који су четовали по цијелој југоисточној Босни стално угрожавајући пут Сарајево – Скопље. Под њиховим притиском проријеђено турско становништво склањало се у већа турска насеља, а на њихова мјеста се досељавало српско становништво из југоисточне Херцеговине. Турске власти, којима су хајдучке чете задавале много неприлика, покушавале су почетком осамнаестог вијека у више махова да униште хајдучију, јер су у вријеме Првог српског устанка у Шумадији прилике биле такве да су се по околини Сарајева хришћани почели одметати у хајдуке и узнемиравати не само муслиманско, већ и хришћанско становништво. Таква настојања турских власти нису сасвим успјела па је хајдука било и касније, све до аустроугарске власти која је успјела да сасвим уништи хајдучију.

1.2. Становништво овог простора, у вријеме наших истраживања, чине скоро стопроцентно православни Срби, што је посљедица великих миграција изазваних ратним дешавањима из деведесетих година претходног вијека. У ближој прошлости овај простор је насељавало и муслиманско становништво. Битно је нагласити да је и то становништво, као и српско, већински насељено у миграцији која се одвијала из херцеговачке матице ка сјеверозападу и сјеверу: „Гласиначки Муслимани воде поријекло мањим дијелом од гласиначких спахијских породица. Већи дио чине досељеничке породице, гдје преовладавају никшићко-колашинска струја и струја из сусједних предјела“ (Јахић, 2002, стр. 19). С обзиром на то да је највећим дијелом православно становништво на овом простору насељено дробњачком миграционом струјом, долазимо до закључка како су основ етносу на овом простору дали управо досељеници из јужнијих крајева који су се у временима турске владавине насељавали на овом простору. Његова неспорна источнохерцеговачка дијалекатска физиономија потпомогнута је блискошћу са источнохерцеговачком матицом и константним миграционим струјањима због чега је овај простор постао битно миграционо стјечиште. Јахић (2002, стр. 23) у свом истраживању проналази елементе западнијих босанских говора код муслиманских говорника и доводи их у везу са блискошћу овог простора са Сарајевом. Примјетно је да је близина Сарајева у одређеној мјери утицала и на већи дио говорника са нашег простора.

1.3. Граница истраживаног подручја на југозападу иде од брда Раковац сјеверно од паљанске котлине, одатле долином Паљанске Миљацке подно брда Соколина до Хан Дервенте, а онда на западу преко Рогоушића и Сумбуловца узводно Мокрањском Миљацком до њеног врела. Одатле се граница пружа ка сјеверозападу, испод планине Кошуте, преко брда Трундебела до планине Костреша и истоименог села у њеном подножју. Сјеверна граница иде од брда Оштра глава одакле нагло завија према Шахбеском граду, а одатле Малиновим долом до брда Паљика на сјевероистоку, одакле води преко брда Пуховац и преко Подроманије, даље на исток до Бјелосављевића на ободу самог Гласинца. На крајњем истоку је Иван поље, а од њега се граница креће ка југу преко узвишења Кик, Вијенац и Брезовица, затим брда Дроњевац и Младеж као најјужнијих тачака, гдје завија ка југозападу долином рјечице Репашнице до њеног ушћа у Паљанску Миљацку.¹

1.4. У већ наведеном оивиченом подручју нашег ареала проналазимо уједначен говорни тип. Његова посебност и потреба за проучавањем последица су чињенице да је до сада овај терен био заобиђен у значајнијим дијалектолошким истраживањима. У монографији *Ијекавскоштакавски говори источне Босне* Џевада Јахића (2002), обухваћени су поједини дијелови нашег ареала, Бјелосављевићи, Мокро и Новосеоци, али нема ниједног забиљеженог пункта на осталом простору Романије и њених огранака. Прије свега, циљ у овом раду је да дескриптивном методом освјетлимо вокалски систем говора Романије и уз истраживања која тек треба да услиједе покријемо бјелину на карти истраживаног подручја источнбосанских говора Џ. Јахића, те да прикажемо вокалске особености говора Романије као цјелине, без улажења у структуру било којег мјесног говора, као и да утврдимо најрелевантније изоглосе и однос према источнохерцеговачкој матици као и сусједним ијекавскошћакавским босанским говорима.²

2. ВОКАЛИЗАМ

2.1. Говор Романије као дијела источне Босне, подручја са којег су пунктови из којих сагледавамо грађу у овоме дијелу рада, карактерише систем од пет вокала и вокално *p*. Вокализам којим у грађи располажемо

¹ Списак скраћеница: (Б)ијела (в)ода, Бје(лосављевићи), Бо(говићи), Бр(њица), Вра(жићи), Ву(косављевићи), Ди(каљи), До(бродоли), Ће(довци), Ја(сен), Је(ловци), К(адино) с(ело), Ко(смај), (К)остреша, Љуб(огошта), Ми(ошићи), Мо(кро), Не(правдићи), Нео(рићи), (Но)восеоци, Оз(ерковићи), От(очина), Па(вичићи), Пе(дише), По(нор), При(мчићи), Пру(тине), Ра(ковац), Ро(гоушићи), Са(јице), Ста(јна), Ће(мановићи).

² Како и за говор Романије важи Белићева (1999, стр. 80) констатација да је питање *јата* најсложеније језичко питање уопште, рефлексе овог старог гласа у говору Романије остављамо за засебан рад.

је прилично стабилан, скоро онакав какав је у источнохерцеговачком,³ мада у појединим пунктовима, готово спорадично, примјећујемо нешто наглашенију склоност ка отворености и затворености вокала. Појава затворености вокала, присутна у многим босанским говорима,⁴ потврђена је и у дијелу источнобосанских ијекавских говора што се „може тумачити утицајем сусједних ијекавскошћакавских говора, који ово помјерање (особито затвореност дугих вокала *a*, *o*, *e*) имају као изражену особину“ (Јахић, 2002, стр. 37).

2.2. У говору Романије препознајемо затворенију артикулацију ниског *a* која се креће у правцу средњег *o*, с напоменом да ову појаву сматрамо спорадичном, наиме, захватила је само неколицину истраживаних пунктова. Дајемо примјере у којима се јавља затворенија боја овог вокала као заједничка особина свих босанских говора:

а) Вокал *a* > *a*^o у дугим слоговима: *бра^oнли* (Вра), *гла^oве* (Вра), *да^oвали* (Вра, Оз), *зв^oли* (Оз), *пра^oва* (Оз), *стра^oна* (Вра), *уда^oвале* (Оз), *џја^oка* (Оз);

б) Помјерање боје вокала биљежимо и у слоговима са кратким акцентом. Вокал *a* > *a*^o под кратким акцентима: *ла^oмна* (Оз), *ла^oмпѐ* (Оз), *ра^oније* (Оз), *са^oстанѐ* (Оз) и у микротопониму *А^oвлињак*,⁵

в) Затвореност вокала *a* у неакцентованим кратким слоговима биљежимо у неколико примјера, иако је према Јахићу (2002: 38) то раширенија појава од помјерања у неакцентованим дугим слоговима: *бђга^oуми* (До),⁶ *игра^oли* (До), *кажњава^oли* (До).

Наведени примјери издвојени из наше грађе указују на то да се помјерање артикулационе базе вокала *a* у говору Романије јавља у позицијама када се оно нађе између два сонанта или између оклузива и сонанта. Затвореност вокал *a* се у датим примјерима јавља када је оно под дугоузлазним акцентом или неакцентованом дужином у једном примјеру, или у неакцентованим кратким слоговима.

г) Биљежимо и случајеве затвореног вокала *o* у акцентованим дугим и кратким слоговима, дакле *o* > *o*^y: *бѐк те* (Ја), *дѐхџ* (Ја), *ѐнда* (Оз), у

³ Уп. Пецо (1964, стр. 33)

⁴ Уп. Ћуровић (1992, стр. 92–99); Пецо (1975, стр. 89–96); Вуковић, 1963, стр. 26.)

⁵ Уп. Вуковић (1963, стр. 24–25); Пецо (1975, стр. 89–96); Ћуровић (1992, стр. 93).

⁶ Овакав примјер биљежи и Р. Ћуровић (1992, стр. 94), који наводи: „*a* је сужавањем ушло у дисперзионо поље средњег *o*“.

микротопониму *òʹрлово гр̑ло*, *òʹбиш̑* (Кс), *кòʹрʹту* (Оз), *мòʹр̑иш* (Оз), *прòʹвед̑* (Оз), *пòʹчн̑ак* (Оз), *вòʹл̑и* (Оз), *дòʹђ̑е* (Оз), *бòʹј̑е* (Оз), *бòʹјило* (Оз), *òʹднес̑* (Оз), *шкòʹла* (Оз), *бомбòʹне* (Оз), *бòʹр̑и* (Оз), *в̑акоʹ* (Оз), *кòʹљена* (Оз), *лòʹше* (Кс), *мòʹда* (Оз), *мòʹр̑а* (Оз), *мòʹрале* (Кс), *мòʹрали* (Оз), *нòʹвца* (Оз), *òʹр̑иб̑иш* (Оз), *òʹстан̑е* (Оз), *панталòʹне* (Оз), *пòʹсле* (Кс), *пòʹстала* (Оз), *пòʹстали* (Оз), *прòʹд̑в̑нца* (Оз), *сезòʹн̑е* (Кс), *сòʹкови* (Оз), *стòʹлце* (Оз);

д) Вокал *o > oʹ* у неакцентованим дугим и кратким слоговима: *гла̀вòʹм* (Кс), *дòʹ шкòʹл̑е* (Оз), *ј̀ед̑и́ноʹ* (Ја), *коʹл̑икај̑* (Оз), *на̀коʹ* (Оз), *нѐкоʹ* (Кс), *оʹсмогòдиш̑а̑* (Оз), *по̀ла̀гòʹ* (Кс), у микротопониму *Пуʹ стòʹпоље*, *сва̀коʹ* (Кс), *та̀коʹ* (Оз, Кс), *у̀ шкòʹлу* (Оз, Кс), *шкòʹлоʹ в̑а̑ња* (Кс).

Помјерање средњег *o* у правцу у захватило је више вокал *o* него затвореност вокала *a*, али није таквог карактера да потпуно мијења вокалски систем, тим прије што овако помјерање биљежимо у свега три истраживана пунка, нарочито у Озерковићима. Како примјери показују средње *o > oʹ* у кратким и дугим, наглашеним и ненаглашеним слоговима, најчешће у окружењу сонанта и оклузива, али и других консонанта.

2.3. Појава затворености вокала, а нарочито вокала *a*, особина је коју проналазимо у периферним говорима.⁷ Као што је познато, затвореност овог вокала јавља се и у босанским говорима ијекавскошћакавском источнобосанском, ијекавскоштаваском западнобосанском, ијекавском западнобосанском (Пецо, 1975, стр. 90–91). Иако је примјетно да се ради о веома раширеној појави, говору источне Херцеговине ова особина није позната (Пецо, 1964, стр. 33), као што је не познаје ни говор Пиве и Дробњака (Вуковић, 1938–1939, стр. 8–12). Код нас, као и у ијекавскоштакавским говорима источне Босне, ова особина се јавља, али нема велику заступљеност. Иако слабо изражену, ову помјереност Џ. Јахић (2002, стр. 38) одређује као најочљивију у говорима гласиначких муслимана а да ту особину примају, не само од њих већ и од сусједних западнијих говора, и гласиначки Срби. Одјеци оваквог помјерања, иако у цјелини слаби „јављају се у оном дијелу ијешт. иб. који је територијално ближи босанској матици, а и чије је становништво, због непосреднијег територијалног контакта, у чвршћим везама са становништвом са дубљег босанског терена“. Да се таква традиција задржала, одржала те да и даље опстаје, било да је код овдашњег српског

⁷ Јавља се у дубровачком, говорима источнохерцеговачког типа, мрковићком, а од чакавских говора у хварском, брушком, вишком, корчуланском, ластовском (Пецо, 1975, стр. 92–93).

становништва дошла преко западнијих говора, било да је примљена од некадашњег муслиманског становништва, потврђују наши примјери.

2.4. У нашем говору јављају се и појаве отворености вокала: *бу^обањ* (Оз), *фру^оле* (Оз), *фру^ол^ица* (Оз).

Вјероватно су слабу реакцију у отворености вокласке боје условили контакти са босанским говорима, премда она није карактеристична за све босанске говоре, односно, босанска вокалска затвореност могла се примити и као карактеристика вокалске нестабилности, те на тај начин одразити затвореношћу или отвореношћу вокалске боје, карактеристиком несвојственој херцеговачким говорима.

2.5. На нашем испитиваном простору забиљежили смо, истина врло ријетке, примјере дифтонгизације: *б^иили* (По, Оз), *б^иило* (Оз), *б^ииле* (Оз), *б^иивало* (Оз), *б^иивале* (Оз),⁸ и у микропонимима *У^овсиња̋к*, *П^отк^оњица*.

3. ВОКАЛ А

3.1. У говору Романије, иако не често, јавља се међусобна замјена вокала, како је уобичајено у ширим дијалекатским зонама. Таква појава је и у нашем говору посљедица различитих асимилацио-дисимилационих процеса, а у ријечима несловенског постања и као посљедица двојаког изворног облика ријечи или пак њеног примања у већ искривљеном облику.⁹

3.2. Умјесто вокала *а* проналазимо вокал *е* у ријечи страног поријекла: *пантел^оне* (Кс).¹⁰

3.3. На романијском говорном подручју уопштене су лексеме *врабац*, *расти*, *красти*: *украсти* (Ја).

⁸ Ђуровић (1992, стр. 97) у вези са овом појавом наводи: „Биће да је то архаична особина из старосрпског периода, која се може додати двама доказима проф. Бошковића да је сх. језик у то доба имао глас у (исп. стсл. *быти*, *быль*). Није случајно што се у Повељи Кулина бана (1189) пише у иза лабијала“.

⁹ Шире о томе у Пецо (1964, стр. 41).

¹⁰ Уп. Пецо (1964, стр. 34), Вушовић (1927, стр. 12), Вуковић (1938–1939, стр. 8–9), Дешић (1976, стр. 237).

У нашем говору немамо облик *ре*, па тако би овај говор, како то констатује и Јахић (2002, стр. 42), стајао одвојено према Ивићевим (1964, стр. 383–393) трима зонама.¹¹

3.4. Алтернацију *а* у *и* у компаративу *мали*, *далеко* нисмо забиљежили на нашем терену.¹²

3.5. Забиљежили смо само један примјер у коме се јавља и алтернација *а* у *о* и то у турцизму *бојаџи* (Вра) (тур. *bayağı*). Могуће је поријекло ове појаве тумачити преко затворености вокала *а* из облика *ба^ојаги, која је у тој мјери била изражена да је довела до супституције два вокала.

4. ВОКАЛ О

4.1. Мјесто вокала *о* имамо вокал *е*:

а) У ријечима словенског поријекла, тј. у одричним облицима презента глагола *моћи* са прилично стабилизованом изоглосом *же* > *ре* у коме *о* > *е* или се не мијења и када није под акцентом: *нè м^ереш* (Мо), *нè мере* (Ја), *нè мереш* (Ја), *нè мере* (До), *нè м^ере* (Оз, Не). Ако је *о* под акцентом оно остаје неизмијењено, онако како је и у источнохерцеговачком (Пецо 1964: 37): *мòре*, *мòреш*, *мòре* (До, От), *мòр^ете* (Вра), *мòремо* (Вра), *нè мореш* (Вра, Оз), *нè море* (Ја, Оз), *мòреш* (Ја), *нè м^орете* (Ро).¹³

¹¹ Услед тога је интересантно да Ивићеве области друге и треће зоне окружују наш говорни тип, те да се немијењање групе *ра* везује за ијекавске црногорске и дубровачки говор, као и за екавски комплекс на истоку и сјевероистоку према Пецу (1975, стр. 96), који још наводи: „Распрострањеност секвенце *ре* у називу ове птице [врабац] на босанском подручју иде у прилог претпоставке да је жариште овој појави негдје у икавској зони, можда и у икавскошћакавским говорима“. А. Белић (1935, стр. 80) је на ове ријечи гледао као на лексеме са двојаким коријеном: „У речима као *трéва* имамо старе дублете: **trāva: trēva**; али исп. у многобројним српскохрватским говорима *вребџь* и *врабџь*, *rasti*, *krassti*: *resti kresti*.“

¹² Наши примјери не потврђују Јахићев (2002, стр. 42) став да се облици *дѣљѣ*, *мѣњѣ* налазе на читавом источнобосанском терену. Р. Ђуровић (1992, стр. 102) само једном на сјеверно-источнохерцеговачком простору биљежи *дѣљѣ* и *нѣјмѣње*, тумачећи да је *и* умјесто *а* дошло регресивном асимилацијом уз палатале. Форма *диље* позната је и источнохерцеговачком (Пецо, 1964, стр. 35), а оба облика познају и неки други говори, нпр. ијекавскошћакавски источнобосански (Брозовић, 1966, стр. 134), тузлански (Брабец, 2012, стр. 62).

¹³ Неизмијењено *о* у облицима *нè море*, *нè мореш*, свакако је под утицајем *море*. Својство мијењања *о* > *е* у облику *не мере*, распрострањено је не само у источнохерцеговачком већ и у ширем склопу говора средње и западне Босне (Пецо, 1964, стр. 37).

б) У бројевима са облицима *-еро* који се код нас јављају као досљедни, изузев једног примјера са *-оро*: *пѣторо* (Мо), какви се налазе у источнохерцеговачком:¹⁴ *трѣнестеро* (Ро), *сѣдмеро* (Мо), *дѣветеро* (Ра), *двѣнѣстеро* (Ра), *трѣдестеро* (Кс) *чѣтверо* (До, Кс), *осѣмнѣстеро* (Мо), *четрнѣстеро* (До), *четвѣрица* (Љуб);

4.2. Вокал *о* даје у у ријечима словенског поријекла: *пољупрѣвредник* (Не).

4.3. Вокал *о* даје у у ријечима несловенског поријекла: *мослима́ни* (По), *мослима́нке* (Оз).

Промјено *о > у* јавља се као једна од најтипичнијих особина вокализма у западнобосанским ијекавски говорима и то најчешће у ријечима словенског поријекла (Дешић, 1976, стр. 53–54), насупротив стању у источнохерцеговачком (Пецо, 1964, стр. 40). Када је у питању говор Романије, ријеч је о занемарљивом броју примјера. Промјена *о у у* у ријечима словенског поријекла, како примјери показују, најчешће се јавља у позицији *сонант + о* или обратно, а тако је и у примјерима из већине говора.¹⁵

5. ВОКАЛ *Е*

5.1. У нашој грађи нисмо забиљежили примјере супституције овог вокала.

6. ВОКАЛ *И*

6.1. Вокал *и* даје *е*:

а) У ријечима несловенског поријекла: *фѣмелија*, *фѣмелија̃* (До).¹⁶

¹⁴ Уп. А. Пецо (1964, стр. 37). Морфем *-еро* у средњобосанским говорима је готово уопштен (Брозовић 2012, стр. 280), а тако је и у западнобосанским икавскошћакавским говорима (Пецо, 1975, стр. 97). Само тај морфем према Шурмину (1895, стр. 203) има и сарајевски говор, тако да примјере забиљежене у нашем ареалу можемо приписати утицају сарајевског говора.

¹⁵ Уп: Реметић (1970, стр. 110); Симић (1978, стр. 55); Ћупић (1977, стр. 22); Станић (1974, стр. 56); Пешикан (1965 стр. 241).

¹⁶ Овакви облици јављају се на свим теренима (Пецо, 1975, стр. 99), а за већину њих се може констатовати условљеност асимилационо-дисимилационог процеса како наводи Дешић (1976, стр. 54): „Ова појава обухвата ријечи страног поријекла. До промјене долази и у акцентованим и у неакцентованим слоговима, а сама појава је резултата асимилационих, односно дисимилационих промјена“. Осим тога, важан је и услов преузимања ријечи, нпр. италијанско *fameglia* према француском *famille*,¹⁶ или италијанско *fresco* преко њемачког *frisch* (Пецо, 1964, стр. 40).

7. ВОКАЛ У

7.1. Мјесто вокала у имамо вокал *и* у ријечима словенског поријекла: *не биди* (Ра), *бидѐм*, *бидне* (Ја), *бидѐ* (До).¹⁷

7.2. Мјесто вокала у јавља се вокал *о* у ријечи несловенског поријекла: *кокѹруз*, *кокѹрузе*, *кокѹруз* (Оз).

8. ВОКАЛСКЕ КОНТРАКЦИЈЕ

Контракције вокала у говору Романије врше се након процеса регресивне асимилације, односно према другом вокалу од почетка ријечи.

8.1. Вокали *а* и *а* > *ā*: *доја́ла* (дојахала Не), *ја́т* (јахати), *сја́ти* (сјахати) (По), *сна́* (снаха, До, От), *сна́ма* (снахама, До). Ово сажимање врши се након губљења консонанта *х*, што и јесте карактеристика српског говорног становништва на овом подручју.¹⁸

8.2. Вокали *а* и *о* > *ō*:

а) у облику глаголског придјева радног: *дои́шō* (Ра, Кс, РР, По, До, Не, Вра, Оз), *изадржа́вō* (Ра), *бје́жō* (Љуб, Ра), *бо́мбāрдовō* (От), *ди́зō* (До), *зафрка́вō* (РР), *и́збјежō* (Ра), *и́здō* (От), *испреска́кō* (Ра), *и́шиō* (Ра, Кс, Не, Мо), *кѹ́вō* (До), *ле́жō* (Љуб), *мо́гō* (Ра, От, Кс, По, Не, Оз, Вра), *наспáвō* (Ра), *настра́дō* (Ра), *обра́ђивō* (Кс), *одо́устō* (Ра), *о́стō* (Ра, От, Кс, Не, Љуб, Ро), *по́бјежō* (Ра, Оз, Мо), *по́већō* (От), *по́стављō* (Кс), *про́пō* (От), *рачу́нō* (От), *ре́зō* (Кс), *си́шиō* (Мо), *сти́гō* (Ра), *трѣ́гō* (Ра).

б) Вокали *а* и *о* > *ō* у другим примјерима: *по́сō* (Ја);

в) Вокали *а* и *о* > *ō* у поредбеној ријечци као: *ко́ ђѡја бо́јѡ се* (Ра), *ба́и ко́ ка се зарѹчују́* (РР), *па́ ко́ вај тѡбож ѹмрѡ дјѡте* (До), *Бо́г да́о ко́ и свѡ* (До), *ни́су ба́дња́ци ко́ са́д* (До), *на́правѡи се ко́ стрѡа нѡка́* (До), *Не́ма да се рѹта ко са́д ѡвō*. (До), *ни́је ни́шта ко да́на́с* (Не), *и́сто ко́ и Шва́бе* (Љуб), *свѡ ко́ ва́кō да ѡг уз Рома́нију гѡнѡ* (Вра), *ко прѣ́ст дебе́лих* (Мо), *до́чека ко испо че́кића* (Мо).

¹⁷ Ови облици познати су источнохерцеговачком али и другим говорима: „На цијелом овом подручју имамо: *биде*, *бидем*, *биди*. Такви ликови нису непознати ни другим говорима Босне, па и шире“ (Пецо, 1975, стр. 98). Објашњење ове појаве даје Вуковић (1938–1939, стр.19): „Глас *и* м. у у презенту глагола *бити* – *бидем* м. *будем* – дошао је свакако, из осталих облика овог глагола“.

¹⁸ Уп. Јахић (2002, стр. 52).

Ријечца *ко* у нашој грађи је најчешћа са кратким *о*, док се примјери са дуљењем јављају у околностима када говорник који поређење исказује не може у први мах да исказе оно са чиме или киме се пореди, тј. када се налази у дилеми, нпр. *б̄аи к̄о ... д̄иректор* (Не), и сл. Такво дуљење јавља се и у случајевима појачане експресије, нпр. *с`ѐдѐ к̄о да су у каф̄ани* (Мо). Битно је напоменути да се дата поредбена ријечца, премда ненаглашена, често јавља и без контракције, нпр: *као ђ̄џа* (Мо), *као н̄џа* (Оз) итд.

8.3. Ако је један од вокала *а* или *о* носилац акцента, тада се контракција не врши:

а) У глаголском придјеву радном: *зн̄ао* (Ја, Мо, Оз, Ра, Ро), *п̄ао* (Вра), *сл̄ао* (Мо), *зв̄ао* (Мо, Ра), *ст̄ао* (Ја);

б) У другим ријечима: *ж̄ао* (Ја, Ро), *н̄аоп̄ака* (Мо);

8.4. У нашем говору биљежимо и неке примјере случајева контракције извршене након преношења акцента: *да сам б̄ог до* (Ра), *да си б̄ог до се ж̄енио од Обођ̄аиш̄* (Ра).¹⁹

8.5. Вокал *а* и *е* > *ѐ* у облицима бројева: *јед̄анѐс* (Ра, Не, До), *чет̄р̄нѐс* (Мо), *чет̄р̄нѐст̄а* (Мо), *чет̄р̄нѐст̄еро* (До), *п̄ѐтнес* (Ра, От, Оз), *п̄ѐтнѐст̄ог* (Мо), *ш̄ѐснѐс* (Ра, От, Оз, Ро), *д̄евѐтнѐст̄ог* (Ро).

8.6. Вокали *е* и *а* > *а*: *на̄ки* (До),²⁰ *на̄к̄иx* (Ра, Мо, Вра), *на̄кије* (До).

8.7. Вокали *е* и *о* > *ѓ*:

а) У глаголском придјеву радном: *п̄ѓч̄о* (Ра);

б) У другим ријечима: *гр̄ѓто* (Ра);²¹

в) Уколико је један од ова два вокала носилац акцента, контракција се не врши: *ср̄ѓо* (Ра), *из Б̄ѓограда* (От), *Бѓоград* (От), *бѓоградск̄ѓј* (Кс), *бѓоградск̄ѓм* (Кс), *сѓоск̄ѓ* (Оз), *неѓбично* (Оз), *Преѓображ̄ѓње* (Ро);

¹⁹ Вуковић (1938–1939, стр. 20) за ове примјере, које биљежи у говорима Мораче и Колашина, даје тумачење: „Тако ћемо чути, поред обичног *д̄ао*, и: је ли Б̄ѓг *д̄ѓ* ко ѓд Босне; н̄ѓ *д̄ѓ* му ђ̄евѓјку – сажимање пошто је акценат превучен. У сажимању *а* + *о* гласова слагали би се с овим говором и говори западнији (гатачки) и североисточни (пљеваљски)“.

²⁰ Облике *на̄кав*, *на̄ка*, *на̄кве* биљежи Пецо (1964, стр. 43) у источној Херцеговини, а Вуковић (1938–1939, стр. 22) у Пиви и Дробњаку форму *на̄кав*.

²¹ Облик *гр̄ѓта* биљежи у источнохерцеговачком А. Пецо (1964, стр. 43), а у западнобосанским ијекавским говорима и Дешић (1976, стр. 86)

г) И поред тога што се не налазе под акцентом, вокали у групи *ео* у неким примјерима остају несажети: *вѣсео*(Оз), *о̀двео* (Вра), *зѣклео* (Вра), *Чео̀сло̀вѣчкѹ* (Кс), *дѣбео* (До);

8.8. Вокали *е* и *е* > *ѣ*: *свѣдно* (Ра), *ѣѣ* (Ће је По, До, Оз, Мо), *кѣмѣ даѣѣ са коѣима* (коме је даље са коњима Оз);

8.9. Вокали *и* и *и* > *ѣ*: *здѣвѣ* (Оз), *слобѣднѣ* (Мо), *стѣрѣ* (Ра, РР), *нѣјстѣрѣ* (Кс), *нѣјстарѣм* (РР), *нѣјстарѣ* (По);

8.10. Вокали *у* и *о* > *ѣ*: *ушѣтѣнѣ* (До), *пѣгинѣ* (Ра, Мо), али је: *ѣзуо се* (Ра), *сѣнуо* (Мо), *чѣо* (Мо).

9. ВОКАЛСКЕ РЕДУКЦИЈЕ И ЕЛИЗИЈЕ

У говору Романије вокалске елизије и контракције не јављају се у оном интензитету какав имају у босанским говорима, иако су нешто израженије него у источнохерцеговачком.

9.1. Вокал *а* се у нашем говору губи у:

а) Преакцентованим и постаценатским позицијама у средини ријечи, али и биљежимо један примјер губљења овог вокала у слогу под акцентом: *ка̀сти* (РР); *Брѣтељевиѣ* (Кс), *чу̀вла се* (Кс), *до̀пустла* (До);

б) Елизија се јавља и у вези *да* + *презент* који почиње вокалом: *д ѣдѣм* (Мо, Ра), *д ѣзвинѣш* (До);

в) Елизија вокала *а* на крају ријечи: *прѣстирал се* (Кс), *нѣшта ѣд њег нѣма* (Кс), *нек нѣрѣ* (Ја); *нек доѣѣ* (Ја), *нѣк идѣ* (Ја), *нѣк ти је срѣтно* (Ја), *н ѣлицу* (До), *н еко̀номију* (Мо).

9.2. Вокал *о* је на нашем терену²² подложен елизији у већој мјери него вокал *а*:

а) Везник *него* понекад се јавља без финалног *о*: *бѣѣ нѣг ја* (От), *нег сѣд* (До), *нег осѣјѣчеш нѣ* (До), *нег трѣѣ* (Кс), *прѣје нег што ѣу се ја ѣдати* (РР) *нег тѣј Ра̀ковац* (Ра), *нег сѣмо ѣмѣ л итѣ да се за̀ра̀дѣ* (Кс) *нег ѣп* (Кс);

²² М. Дешић (1976, стр. 58) за елизију вокала *о* у западнобосанским ијекавским говорима констатује да се она обично врши „код неакцентованих ријечи, а код акцентованих прије акцента“.

б) Вокал *о* се губи у медијалном положају у примјерима: *гòвpe* (До), *гòврї* (Ра), *ђàвле* (Ја), *нàлжї* (До), *њèгва* (Ра), *одгàр^ало* (Оз), у *Скоцу* (Соколац, Ро), у *Скòловиће* (Соколовићи, Не), *стòлви* (Оз), *нàршито* (Кс);

в) У финалном положају у ријеч вокал *о* се губи у: *свàк* (Ја, Мо, Ра, Кс), *èн га* (Ра), *пòшт се* (Ра), *сàм јèдну* (Не), *сàм òнò нàшèга* (Оз), *кàк се зòвè* (Кс); *тàм* (До, Оз, Ро);

г) У иницијалном положају вокал *о* се губи код показних замјеница: *вèриге нè бїле* (Кс), *їмајў нè мўзике* (До), *їзвлàчї се нàј влàк* (До).

9.3. Вокал *е* се редукује или потпуно губи у предакценатским и постаценатским позицијама:

а) Елизија и редукција вокала *е* најчешћа је у медијалном положају у ријечи: *чèт^ерèс* (Ра), *зàтсàн* (Ра), *прòл^еће* (Вра), *трїдèстèро* (Кс), *Сàрàјву* (Мо, Кс, Не), *Сàрàјво* (Мо, Не, Оз), *сàрàјвским* (Кс), *нèд^ељу* (Ја), *òћ^еш* (Ја), *сїћ^ело* (Ја), *изгòрло* (Мо), *дòн^есèш* (Мо), *ку ћ^еш* (Мо), *Хèрцèговачкї пўт* (По), *ў м^енè* (Мо), *ћèт^ету* (До), *нèдл^е* (До), *пòв^едè* (До), *мòр^ете ли* (Вра), *бòл^ело* (Оз), *тел^евїзору* (Оз);

б) Редукацију и елизију вокала *е* имамо и у примјерима: *àјд* (Кс), *бòш сàчўвàј* (Ја), *виш Чàришїè* (Мо), *èт* (Ра, Кс), *зà себ* (Кс), *мà кàж:* (Ја), *нèмòј виш нїкад* (Ја), *нїкад виш нїје òтишò* (Ја), *òћ да їдè* (Ја);

в) У нашем говору честа је елизија и редукција вокала *е* у енклитичком облику помоћног глагола и повратној замјеници: *брàт ј їмò* (Ра), *тї с^е сàм* (Ра), *да ј вїшїè*, *да ј тò* (Ра), *òвò ј телèфòн* (От), *тàкò^в ј тò* (Оз), *тò с їгрà* (До), *кòлко ј òстало* (До), *тàда ј тò дòчкала* (До), *тàдà ј нијèсам òбўкла* (До).

9.4. Вокал у се најчешће губи:

а) у средини ријечи: *гїнли* (Ра), *їзгинли* (Вра), *пòгинти* (Ра), *кўпса* (Кс, Мо), *нè пшї* (Ја), *јàбке* (Ја), *кòшљу* (До), *окрèнла* (До), *пòкпè* (Љуб), *зàпцàмо* (Љуб), *зàпцали* (Љуб), *сїнло* (Љуб);

б) губљење вокала у биљежимо у енклитичком облику глагола *бити* и *хоћу* у неколико примјера: *ка с^в се сòколи* (Ра), *кàко с^в се звàли* (Ра), *нїс^в се* (Оз), *што с^в се звàле* (Вра), *чўвале с^в се за стрàшина и стїдна* (Мо), *сàт с^в тò* (Ра), *јà ћ се сàд жèнти* (Ја), *јà ћ сїћет* (Ја).

9.5. Елизија неакцентованог високог вокала *и*, типична је црта свих босанских говора (Пецо 1975: 99), па се и у нашем говору јавља као израженија особина у поређењу са елизијама осталих вокала. У

источнохерцеговачким ијекавскоштакавским говорима елизија вокала *и* је много чешћа него у источнохерцеговачком (Пецо 1964, стр. 45–46; Вушовић 1927, стр. 14; Вуковић 1938–1939, стр. 25–26 и др.), мада и није тако изражена као у другим босанским говорима (Пецо 1975, стр. 99–100; Дешић 1976, стр. 61–66):

а) Редукција вокала *и* у различитим категоријама ријечи: *врат^ити* (Оз, Ро), *гòд^иите* (Ра), *Грàд^иика* (Ра), *домàћ^ину* (До), *домàћ^ица* (До), *жèљезн^ицама* (От), *злòч^инци* (Љуб), *кѹ^ице* (Вра), *òрган^изовàли* (Љуб), *парт^изàни* (Љуб), *погуб^ила* (До), *рòд^итеља* (Ро), *рòд^итељи* (Кс), *рòд^ица* (До), *тòр^инè* (Кс), *уб^ила* (До), *цѹ^ица* (РР).

б) Вокал *и* ријетко се губи у иницијалном положају: *Талијàни* (От),²³

в) Вокал *и* се чешће губи у медијалној позицији иза акцента у различитим категоријама ријечи: у форми инфинитива: *уч^ити* (Ра), *òстав^ити* (Вра), *мисл^ити* (Ра);²⁴ у облику императива: *крè^ите* (РР), *нòс* (Ра), *обу^иц* се (До), *сјèд* (Вра), *скѹ^ин* (Ја), *спрè^им* се (До), *поруч^и* (Ја); *тра^иите* (Вра); у облику глаголског придјева радног: *вàрло* (Кс), *òтиш^и* (Ра, Не, Оз, От), *брàнли* (Љуб), *весèло* се (Оз), *вòдла* (До), *говòрло* (От), *гòнли* (Мо), *дјèлли* (Кс, Ра), *долàзло* (Кс), *дослү^ити* (До), *жyрло* (Ра), *заврш^ило* (Ра), *лòжла* (До), *мисл^ила* (Ро), *нòсла* (Оз), *обòлли* (От), *обòлло* (Оз), *òтишли* (Ра), *пàлли* (По), *пàтли* (Мо), *пòбли* (Љуб), *пòгнуо* (Ра), *пòдјèлли* (Кс), *пòкупли* (Ра), *помир^или* (Ја), *пòстла* (Оз), *прàвли* (До, Ја, Кс, Оз, Мо, Ро), *прескòчла* (До), *прикљyчли* (Ра), *прошир^или* (Ро), *рàдла* (Кс, РР, Мо, До), *рòдла* (Кс, До, Оз, Ро), *сјèдли* (РР), *скyпли* (Љуб), *сруш^или* (Кс);

г) Вокал *и* се губи у медијалном положају различитих категорија ријечи: *бàтнама* (Кс), *будалàиш^ину* (Ја), *вèлкè* (От, Оз, Ро), *вèлкѹ* (Ра, Кс, До, Љуб, Ро), *витамин^има* (Кс), *врнчанце* (До), *двà Пáљàнна* (Ра), *дòлбаиш^и* (До), *дрвèнце* (До), *камèнцама* (Кс), *кèсца* (Ра), *кòлко* (Ра, РР, Кс, Ја, Мо, До, Оз, Ро), *кòплàди* (До), *òмладна* (Мо, Оз, Вра), *с мотòвла* (До), *свàтовма* (Ја), *слàнна* (До), *стàнци* (Ра), *тòлкò* (Ра, РР, До, Оз, Мо), *y четницàма* (Љуб), *yлцу* (До), *четвòрца* (Ра), *чèтри* (Оз, Кс, По, До, Не, Оз, Ро), *крпцу* (До), *yпамтла* (Ро);

д) У финалној позицији вокал *и* се губи: *ил ðòраво* *ил глyво* (Кс), *јес тѹ дòишò* (До), *нè б му дàли* (До), *ал у прòљеће* (Кс), *имал смо* (Мо), *имàм јà сèб крèму* (До), *мóрал смо* (Мо, По), *òнò м нѹје мѹло бѹло* (До), *дàл тò вàљà* (Ја), *дàл је Шàрац* (Ра), *вàљàл* (Ја).

²³ Примјери са основом Талијан у нашем језику се сматрају књижевним.

²⁴ Уп. Пецо (1975, стр. 99) и Д. Петровић (1973, стр. 215).

И овдје се сонант *p* јавља у вокалској функцији, како је то уосталом и у већини штокавских говора (*чѣвѣртѣ*, *вѣртаче*, *пѣвѣрти*, *пѣрт* и сл.). Након елизије вокала *и*, па и неких других, слоготворну функцију могу преузети и консонанти, нпр. *гѣнт*.

10. ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

У романијском говору јављају се покретни вокали *a* и *e*, у оним облицима у којима су познати и ширим говорним зонама:

10.1. Покретно *a* биљежимо у замјеничким и придјевским облицима: *јѣднѣга* (Кс), *нѣиѣга* (Оз), *нѣа* (Мо, Ро), *мѣга бѣрта* (Вра), *мѣга ђца* (До) од *стѣрѣга* (Кс), *стѣрѣга чѣека* (Мо), *нѣега* (Кс); неким прилошким формама: *ѡтуда* (РР), *ѡдѡља* (До); и бројевима: *јѣднѣга* (Кс).

10.2. Покретно *e* биљежимо у малом броју примјера и то у неким прилошким облицима: *сѣдѣ*, (До, Оз, Вра), *кѣдѣ* (Оз); у замјеничком облику: *и нѣме* (До, От); у бројевима: *јѣднѣме* (От)

10.3. У говору Романије јавља се као покретни и вокал *и* у примјеру *кѡсибаша* (Не), док примјере са покретним вокалом *о* и у нисмо забиљежили.

11. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Из досадашњег разматрања вокалске боје у говору Романије можемо закључити да је систем дјелимично нестабилан, а од стандарда га разликује појава отвореније и затвореније артикулације. Затворену артикулацију спорадично имају вокали ниско *a*, чија артикулација иде према средњем *o* и средњи вокал *o*, чија артикулација иде у правцу високог *u*. Отворенију артикулацију вокала у забиљежили смо у незнатном броју примјера. Промјене у помјерености вокалске боје могу бити условљене квантитетом слога и фонетским окружењем, али, како се чини, без прецизнијих правила. С обзиром на чињеницу да је на цијелом терену неупоредиво већи број потврда за стандардну артикулацију. У говору Романије, као и у ијекавскоштакавским говорима источне Босне, помјереност вокалске боје израженија је него у источнохерцеговачком, али и знатно слабија у односу на босанскошћакавске говоре и прелазне говоре јужне Босне и високе Херцеговине. За поријекло ове појаве на нашем терену сматрамо да је босанска шћакавштина као и близина Сарајева морала имати знатног утицаја на њен настанак, па је посматрамо као нанос из сусједне дијалекатске зоне која се пренијела на дио терена који је у непосреднијој територијалној вези (какав је и наш) са ијекавскошћакавским босанским говорима. Сљедеће, вокалске алтернације су у незнатном броју примјера заступљене на читавој испитиваној области и знатно су рјеђе од промјена у ријечима несловенског поријекла. Наш говор не познаје облике

ре- у лексемама *врабац*, *расти*, *красти*, услед чега не припада ни једној од три Ивићеве зоне распрострањања коријена *ре-*, одвајајући се чак и од источнохерцеговачког, који зна за *ре-* у *врабац*. И на крају, у вокалским алтернацијама код ријечи несловенског поријекла имамо асимилационо-дисимилациону условљеност појаве, док и фактор примања облика ријечи из изворног језика игра одређену улогу.

Појава елизије кратких вокала, нарочито вокала *и* у медијалној поста акценатској позицији у ријечи нешто је израженија него у источнохерцеговачком али не и тако раширена као у осталим босанским говорима. Осим тога, и поред изражених вокалских елизија паралелно опстају и форме са неизвршеном елизијом. Последице елизије вокала *и* и *у* на примјерима из говора Романије показују да се у већини извршених елизија не ради о замјени слоготворне службе сонанта или консонанта, нити о замјени полугласничког типа. Ријеч је заправо о наслањању преосталог елизирајућег сонанта и консонанта на претходни вокал, а тиме и на слог. Слоготворну функцију, у зависности од категорије ријечи и позиције изгубљеног вокала у односу на остале гласове у низу, због својих артикулационих својстава углавном преузимају сонанти.

Наши примјери показују ниску фреквенцију употребе покретних вокала, те да облици у којима се они јављају иду у прилог веће употребе покретног вокала *а*, што говор Романије када је у питању дистрибуција покретних вокала чини ближим источнохерцеговачким говорима.

Говор овог подручја у општим дијалектолошким редовима посматра се као саставни дио источнохерцеговачког дијалекта. То потврђује презентована и описана грађа прикупљена на подручју Романије, чије је становништво у великом проценту досељено из јужније ијекавске матице, па можемо закључити да вокалске особености говора Романије показују источнохерцеговачку говорну једнообразност са мањим и занемарљивим одступањима.

Литература

- Белић, А. (1935). *Галички дијалекат*. Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Белић, А. (1999). *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Брабец, И. (2012). Говор Тузле и околице. *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, 10, 51–241.
- Брозовић, Д. (1966). О проблему ијекавскошћакавског (источнобосанског дијалекта). *Хрватски дијалектолошки зборник*, 6, 77–84.
- Брозовић, Д. (2012). Говор у долини ријеке Фојнице. *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, 10, 243–425.

- Вуковић, Ј. (1938-39). Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог*, 17, 1–114.
- Вуковић, Ј. (1963). Босански и херцеговачки ијекавски говорни типови у светлу рашчлањивања ијекавског наслеђа. *Гласник земаљског музеја у Сарајеву*, 18, 17–28.
- Вушовић, Д. (1927). Диалект источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, 3, 1–71.
- Дешић, М. (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*, 21, 1–245.
- Ђуровић, Р. (1992). Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, 38, 1–378.
- Ивић, П. (1964). Промена ра>ре у српскохрватским говорима. *Prace filologične*, 18/2, 383–393.
- Јахић, Ц. (2002). Ијекавскоштокавски говори источне Босне. *Босанскогерцеговачки дијалектолошки зборник*, 8, 13–236.
- Лубурић, А. (1930). *Дробњаци: племе у Херцеговини: порекло, прошлост и етничка улога у нашем народу*. Београд: Штампарија Драг. Грегорића.
- Петровић, Д. (1973). *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска.
- Пецо, А. (1964). Говор источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, 14.
- Пецо, А. (1975). Икавскошћакавски говори западне Босне. *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, 1, 7–260.
- Пешикан, М. (1965). Староцрногорски, старокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник*, 15, 1–94.
- Реметић, С. (1970). Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини. *Прилози проучавању језика*, 6, 105–133.
- Симић, Р. (1978). Реч као лингвистичка јединица. *Књижевни језик*, 7/1, 17–23.
- Станић, М. (1974). Ускочки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, 20, 1–234.
- Ћупић, Д. (1977). Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник*, 23, 1–226.
- Филиповић, М. (1950). *Гласинац: антропогеографско-етнолошка расправа*. Београд: Научна књига.
- Шатењо, И. (1921). Антропогеографија – нове државе. *Гласник српског географског друштва*, 5, 196–211.
- Шурмин, Ђ. (1895). Особине данашњег сарајевског говора. *Рад*, 121, 186–209.

Božica Knežević

VOCALIC CHARACTERISTICS OF THE DIALECT IN THE ROMANIJA REGION

Summary

In this paper we tried to explain insufficiently researched dialect by the analysis and presentation of the vocalic characteristics of the dialect in Romanija region, as well as determine its position within the Eastern Herzegovinian dialect and eventually to determine dialectic characteristics which made this dialect to be different from the dialect of the whole region of the Eastern Herzegovinian dialects. The main goal is to provide a picture of the speech type within ijekavsko-Shtokavian dialects of East Bosnia from the three decades long perspective. As the dialect of this region is regarded as a constituent part of Eastern Herzegovinian dialect, in terms of general dialectological characteristics, this analysis should prove that vocalic characteristics of the Romanija dialect show Eastern Herzegovinian speech uniformity with slight and insignificant deviations.

МИЛОРАД Ј. МИТРОВИЋ И ЉЕРМОНТОВ

Апстракт: *У раду се разматрају стваралачке везе Милорада Ј. Митровића (1867–1907) са пјевањем М. Ј. Љермонтова. С обзиром на то да је Митровић Љермонтова преводио ([Когда волнуется желтеющая нива] и Ангел) и то са пуно разумијевања и осјећања, с правом смо тражили трагове ових додирова у стваралаштву нашег пјесника. Стваралачке подстицаје из дјела руског аутора у пјесмама Милорада Ј. Митровића уочавамо на тематској равни (надовезивање на појединачне мотиве), начину формирања пјесничких слика и њиховог компоновања у оквиру пјесме. У раду смо издвојили неколико пјесама које су својом тематиком подударне са дјелом руског аутора, као и један, за нашу анализу значајан, пјесников превод Љермонтова.*

Кључне ријечи: *Милорад Ј. Митровић, Љермонтов, преводилачки рад, утицај, подстицај*

Када је 1911. године Јован Дучић у тексту „Милорад Ј. Митровић“, објављеном у *Српско-хрватском алманаху*, критиковао боемски живот и песимизам свога претходника по слави, обезвређујући готово цио његов пјеснички опус и оспоравајући му сваку оригиналност, он је овог пјесника смјестио у контекст европског романтизма, истичућу Биргера, Уланда, Пушкина и Љермонтова као примарну пјесникову лектуру (в. Дучић, 1969, стр. 26). И поред тога што је овај текст полемички интониран¹, а његов аутор

* mirjanalc@yahoo.com

¹ Миливој Ненин истиче (2005: 205–215) да је овај текст један од најпроблематичнијих у српској књижевности, те да је, пишући о Милораду Митровићу, Јован Дучић писао заправо о себи. Захваљујући статусу који је Јован Дучић стекао као један од најзначајнијих представника српске поезије с почетка XX вијека, овај есеј је, и поред своје оштрине и изречених неистина, најчешће бивао прећуткиван, а касније навођен као примјер за сукоб *старог* и *новог* начина пјевања. Радомир Константиновић је забиљежио (1983: 539) да је Дучићев текст о Митровићу скривена полемика са Јованом Скерлићем, а поводом онога што је критичар писао о Митровићу, али и Дучићу у *Летопису Матице српске* 1901. године. Међутим, овај есеј не би био проблематичан само због изречених неистина које су везане за живот и дјеловање Милорада Митровића, нити због скривене полемике са Јованом Скерлићем, он је проблематичан због пјесниковог прећуткивања најактуелнијег

изразито оштар у осуди свога *сапутника*, између Митровићеве и поезије европских романтичара, особито Љермонтова, могу се открити извјесне тематске и термилошке сродности засноване на песимистичком доживљају свијета и замору од борбе у животу, жудњи за вјечитом хармонијом, а посебно у развијању мотива о вјечном животу пјесникове душе. О вези Милорада Митровића и Љермонтова, опширније и студиозније говорили су већ Александар Погодин и Миодраг Сибиновић². Погодин, пишући о Милораду Митровићу, помиње његову блискост Љермонтову, те истиче да „песме *Растанка нашег доћи ће доба, Од свега ћу се одрећи једном* и др. одишу Љермонтовљевим душевним расположењем“ (Погодин, 1938, стр. 50). Међутим, Погодин се на тој вези не задржава дуго. Идући његовим трагом, Сибиновић је проширио истраживачки опус и студиозније анализирао односе Митровићевог стваралаштва са дјелом руског аутора. Будући да је он издвојио поједине мотиве које је Митровић преузео од Љермонтова, ми бисмо их, сумирајући и прихватајући неке од његових резултата, покушали нешто друкчије груписати и допунити резултатима својих истраживања.

Милорад Ј. Митровић (Београд, 1866 – Београд, 1907) за живота је објавио свега двије пјесничке књиге (*Књига о љубави: баладе и романсе*, 1899) и (*Пригодне песме*, 1903). Веома активан у политичком и књижевном животу, овај „лирски побуњеник“ (Максимовић, 2013, стр. 160) и миљеник боемског Београда, стекао је солидно образовање (завршио студије права на Великој школи у Београду), које укључује и познавање њемачког и руског језика. У периодици онога времена штампани су Митровићеве преводи са њемачког (Ленуе, Уланд, Платен, Езоп) и руског језика (В. Розентал, Пушкин, Крилов, П. К. Љвов, Љермонтов), а једини избор тих превода сачинио је Јеремија Живановић, кад је невелик пјеснички опус сабрао у књигу пјесама под називом *Песме Милорада Ј. Митровића* (1910). Преводилачки рад несумњиво је оставио трагове и на његово пјевање. С обзиром на то да је Милорад Митровић Љермонтова преводио, по мишљењу Миодрага Сибиновића (1971, стр. 190–191), са пуно разумијевања и осјећања, онда можемо с правом тражити трагове ових додира у стваралаштву српског пјесника. Прије него што издвојимо пјесме које би својом тематиком биле подударне са дјелом руског пјесника, осврнућемо се на један, за нашу анализу значајан, Митровићев превод Љермонтова.

сегмента Митровићевог пјесничког рада–сатиричне поезије и неколико чисто лирских пјесама, које спадају у ред најљепших које има српска књижевност. Овдје превасходно мислимо на епиграме и предсмртну Митровићеву елегију „Далеко, далеко да ми је да бежим“.

² Види: Александар Погодин, „Љермонтов код Срба“, *Годишњица Николе Чутића*, Београд: Чупићева задужбина, књига XLVII, 1938, стр. 25-59. Миодраг Сибиновић, *Љермонтов у српској књижевности (до Другог свјетског рата)*, Београд: Филолошки факултет београдског универзитета, књига XXXIX, 1971.

У часопису *Зора* из 1897. године (Год. II, Бр. 7–8) штампан је Митровићев превод Љермонтовљеве пјесме [*Когда волнуется желтеющая нива*], под насловом „Бог у природи“. Пјесма је у оригиналу испјевана у дванаестерачким и тринаестерачким јамбовима (изузев последњег десетерачког стиха), са мушком римом у парним стиховима. Митровић је, очигледно у намјери да задржи форму Љермонтовљеве пјесничке слике, пјесму превео дванаестерачим трохејима. У српској романтичарској традицији јамб није честа појава, будући да нашем акцентском систему много више одговарају трохеј и дактил. Са друге стране, Митровић је у потпуности испоштовао систем римовања, укрштену риму у прве три строфе и обгрљену у последњој строфи:

Када се таласа пожутела нива	Когда волнуется желтеющая нива,
И при звуку ветра шуми шума свежа,	И свежий лес шумит при звуке ветерка,
И малина рујна у врту се скрива	И прячется в саду малиновая слива
Под слађаном сенком листова и врежа;	Под тенью сладостной зеленого листка;
Кад орошен росом што је мира пуна,	Когда, росой обрызганный душистой,
У румено вече, ил` у јутро златно,	Румяным вечером иль утра в час златой,
Сребрнаст ђурђевак испод густог жбуња	Из-под куста мне ландыш серебристый
Главицом ми својом клима многкратно ;	Приветливо кивает головой;
Кад разигран извор по понору леће	Когда студеный ключ играет по оврагу
И, заносећ мис`о у сна мутног тмину,	И, погружая мысль в какой-то смутный
Тајанствену бајку шапће ми и сплеће	Лепечет мне таинственную сагу
О мирноме крају, одакле се вијну, —	Про мирный край, откуда мчится он, —
Тад се тихо мири немир духа мога,	Тогда смирятся души моей тревога,
Тад нестаје бора на мом бледом челу,	Тогда расходятся морщины на челе, —
И на земљи срећу ја постижем вељу,	И счастье я могу постигнуть на земле,
И на небу видим и разумем Бога.	И в небесах я вижу бога..³

Синтаксичка структура Љермонтовљеве пјесме пренесена је на српски језик готово дословно, а то носи са собом и одређену интонациону подударност, па „иако је пјесма преведена трохејом, има аутентичан јампски

³ Све Љермонтовљеве пјесме у оригиналу цит. према: М. Ю. Лермонтов, *Собрание сочинений в четырех томах*, Том I, Библиотека „Огонек“, Москва: Правда, 1969.

почетак (девет од шеснаест стихова). Ти почеци су били довољни да створе утисак и мелодијске блискости превода оригиналу“ (Сибиновић, 1971а, стр. 114). На семантичкој равни Митровић прави неколико грешака. Четврти стих друге строфе „Приветливо кивает головой“, он преводи „Главцом ми својом клима многократно“. Ова незнатна нетачност у виду додавања прилога „многократно“, настала је очигледно у жељи да се испоштује дужина стиха и за потребе риме. Иста, невелика, омашка присутна је и у трећем стиху посљедње строфе. Међутим, знатно је занимљивији „случај“ са почетном строфом пјесме. Наиме, у трећем стиху прве строфе Митровић мијења именицу шљива малином, па се на први поглед чини да он тиме и исправља једну Љермонтовљеву грешку. Међутим, синтагма „малиновая слива“ код Љермонтова није само метафора, већ и један симболистички тренутак, који расвјетљава посљедња строфа. Могао је Митровић својом пјесничком интуицијом наслутити да је придјев „руменкаста“ срећније рјешење, можда и једино исправно у овом случају⁴, али и то да он има шире семантичко поље значења (боја која асоцира на период зрења), а „малиновая“, ипак упућује на сазријевање у тачно одређеном периоду јесени. Она се, како каже пјесник, „у врту скрива“ и онда, када мину све боје из баште, експлодира својим црвенилом, будећи најјача осјећања у пјесниковој души. Четврта строфа јасно указује да је то буђење можда и посљедњи одблесак љепоте Божије креације пред зимско мртвило, али и само Господње присуство: „И счастье я могу постигнуть на земле, / И в небесах я вижу бога“. Отуда Митровић ову Љермонтовљеву пјесму без наслова преводи и тематски одређује као „Бог у природи“.

Важно је напоменути да је Михаил Ј. Љермонтов написао [*Когда волнуется желтеющая нива*] у фебруару 1837. године, док је боравио у притвору у згради Петербуршког Генералштаба због пјесме „Пјесникова смрт“, написане поводом смрти Александра Сергејевича Пушкина. Сјетан и елегичан тон пјесме додатно је појачан временским прилогом *када (когда)*, којим почињу прве три строфе, а свака од њих носи слику једног годишњег доба, па се пред писцем и читаоцем отвара егзистенцијално-филозофско питање: Шта ће се догодити „кад се заталаса пожутела њива“, тј. шта ће бити са утамниченим пјесником?

Морао је Милорад Митровић, превodeћи ову пјесму, себи постављати исто питање, али размишљајући при томе и о сопственој несрећи. Напомињемо да је пјесма објављена 1897. године, дакле, у вријеме

⁴ Миодраг Сибиновић, један од најбољих познавалаца Љермонтовљеве лирике код Срба и њен преводилац, овај стих преводи: „А склони се у врту *руменкаста* шљива“. Цит. према М. Ј. Љермонтов, *Лирске песме/Поеме*, избор, предговор и коментари Миодрага Сибиновића, Београд: Рад, 1980, стр. 147. Сви наводи Љермонтовљевих стихова су дати према овом издању.

најснажнијег сукоба пјесника са династијом Обреновић. Митровић се политиком никада није активно бавио, али је припадао „групи демократски и опозиционарски настројених књижевника окупљених за време тзв. *владановитине* око *породичног листа* Јанка М. Веселиновића *Звезда*, а после женидбе Александра Обреновића са Драгом Машин, око листа самосталних, радикала *Одјек*” (Влатковић, 1987, стр. 101). Своје политичке ставове пјесник је јасно манифестовао у политичко-сатиричним пјесмама, а због оштрог пера више пута је отпуштан из државне службе. Због сатиричне пјесме „Госпођа Дибари“, испјеване 1897, у којој се препознала краљица Драга, Митровић је наново остао без посла. Стално на рубу егзистенције и у страху од одмазде оних који су му радили о глави, он се саосјећао са судбином руског пјесника, па отуда је јасно зашто се одлучио да од цјелокупног Љермонтовљевог опуса, поред пјесме *Анђео* (*Ангел*) преведе баш ову пјесму.

У Митровићевој поезији најзначајније мјесто заузимају лирске пјесме које су заиста малобројне, али које специфичним тоновима, сликама аутентичних доживљаја, јасно и веома сажето у форми, откривају пјесников замор од живота и дубоки песимизам. Митровић је умио веома оригинално и новаторски за оно вријеме да дочара своје тужно расположење са којим се помирио. Та туга се постепено, од тзв. описних пјесама, преко оних у којима је излагао иманентне пјесничке идеје, до оних у којима је пјевао о пролазности живота, претварала у резигнацију и дубоки песимизам. За таква расположења пјесник је могао наћи повод не само у тешким тренуцима свог кратког живота, већ и у објективним друштвеним приликама тога времена, у мрачном периоду владавине посљедњег Обреновића. Као што је у пригодним пјесмама и епиграмима изражавао своје незадовољство политичком ситуацијом у Србији, тако је и у интимној лирици давао маха суморним расположењима, која су, на извјестан начин, одраз ондашњих друштвено-политичких сукоба и криза. Међутим, без обзира на ове чињенице и податке које нуди пјесникова биографија, као што је за разумијевање генезе Митровићеве рефлексивне поезије незаобилазан однос према Војиславу Илићу, тако је неопходно преиспитати и утицај романтичарске традиције, с обзиром на то да јој се приближио у једном сегменту пјевања. Имајући у виду претпоставку да је пјесник Љермонтова изворно познавао, онда са правом можемо тражити трагове ових додира у Митровићевом стваралаштву и издвојити оне пјесме које би могле бити подударне са дјелом руског аутора.

Стваралачке подстицаје из дјела М. Ј. Љермонтова у пјесмама Милорада Ј. Митровића уочавамо на тематској равни, начину формирања пјесничких слика и њиховог компоновања у оквиру пјесме. Репрезентативни примјер за рецепцију и даљу стваралачку трансформацију мотива је Љермонтовљева пјесма [*Выхожу один я на дорогу*] – *Изађем сам на пут*⁵,

⁵ Наш превод.

која је нарочито снажно дјеловала на Митровића. Ова пјесма је, како Миодраг Сибиновић биљежи у студији *Љермонтов у Срба* (1971b, стр. 193), од 1880. године више пута превођена и објављивана у периодици. Милорад Шапчанин пјесму те године преводи у *Отаџбини* под називом *Често у поноћ тумарнем и ја*, а четири године касније и Никола Манајловић у *Јавору* (*Сам се латих пута пешчанога*). Много хваљен је превод Окице Глушчевића *Усамљен гледам у поноћ строгу*, штампан у *Београдском дневнику* 1886. године. Митровић је своје преводе Љермонтова штампао нешто касније (1897, 1899, 1900), али можемо претпоставити да је ову пјесму добро знао изворно и из превода. Његова пјесма *Сам. Далеко. Нигде људског гласа*, штампана у *Српском књижевном гласнику* (1901, II, 345), тематски се подудара са првим строфама Љермонтовљеве пјесме. Руски пјесник на почетку даје слику усамљеног и дубоко изолованог лирског субјекта: „Пођем тако сам сред пута тога“ („Выхожу один я на дорогу“), а Митровић готово идентично понавља „Сам. Далеко. Нигде људског гласа“⁶; Љермонтов даље слика небо посуто звијездама, које постаје прикладан оквир за каснији исказ о расположењу лирског јунака: „Ноћ је тиха, пустош слуша бога, / Сјајне звезде беседе без сна.“⁷ Наш пјесник наставља у истом тону: „А ноћ баца своје звезде сјајне / И са њима свод бескрајни кити.“ Љермонтов од тих слика креће ка приказу душевног расположења јунака, да би у другој строфи унутрашњи неспокој подигао до кулминације са филозофско-егзистенцијалном запитаности: „Што је мени тако тешко сада? / Да л' шта чекам? Жалим ли за чим?“⁸ Митровићев јунак, и поред погледа окренутог ка небу у молитви упућеној Свевишњем, поставља идентично питање: „Па, шта хоћу? Тако питам себе, / Станем, мислим, ил' и разум стане.“ Овдје се подударност у мотивској структури зауставља. Митровићев лирски јунак спознаје узроке патње у посљедњој, четвртој, строфи:

Срце, срце!...Ил' ти ниси криво.

Ја разумем, што те немир схваћа:

Дух је с неба, он би небу хтео,

Ал' ме смртност у прах прози враћа.

⁶ Милорад Ј. Митровић, *Песме*, приредио и избор сачинио Јеремија Живановић, СКЗ: Београд, 1910, стр. 26. Сви наводи Митровићевих стихова су према овом издању.

⁷ „Ночь тиха. Пустыня внемлет богу, / И звезда с звездою говорит. // В небесах торжественно и чудно! / Спит земля в сияньи голубом.“, стр. 342.

⁸ „Что же мне так больно и так трудно? / Жду ль чего? жалею ли о чем?“, исто.

Негација земаљског свијета и његове баналности, као и борба са смртношћу владају бићем лирског субјекта. Овај „дух са неба“ супротстављен је смртности као поезија „праху прозе“, а тај дуализам био је Митровићева опсесивна тема, обрађивана у пјесмама попут „Не, никада неће моја лира“, „Песнику“, „Пред пролеће“ и др.

Неопходно је рећи и то да је Љермонтов [*Выхожу один я на дорогу*] испјевао највјероватније у мају или јуну 1841. године, неколико недјеља прије трагичне смрти у двобоју (15. јул 1841), те се у књижевној критици често доживљава као тестамент или провиђење које је водило пјесникову руку. Пјесма је први пут објављена 1843. у часопису *Отаџбински записи*. Испјевана у лирском монологу, а изграђена на контрасту љепоте природе и усамљене душе коју раздира бол, пјесма *Изађем сам на пут* јасно указује на пјесников замор од живота, али и његову тежњу за бесмртношћу. Тема о вјечном животу пјесникове душе и послије физичке смрти опште је мјесто романтичарске лирике и не може се везивати само за овога пјесника. Међутим, карактеристично је и то што Митровић у својој пјесми [*Од свега ћу се одрећи једном*] (*Дело*, 1899) ову тему још једанпут развија готово подударно као код руског пјесника. Љермонтов пјева из стања крајње малодушности, те потпуно резигниран закључује да од живота не тражи апсолутно ништа „Од живота већ не тражим ништа“ („Уж не жду от жизни ничего я“). Ови стихови звуче, рекли бисмо, безнадежно, а наредни већ и потврђују жељу лирског субјекта за миром: „Тражим само заборав и сан!“ („Я б хотел забыться и заснуть!“) Међутим, пјесник одмах у наредној строфи прецизира да његов немирни дух не тежи ка физичкој смрти, већ спокоју и задовољству које нуди једино пјесма:

Да сву ноћ, сав дан ми ухо гали,

Слатким гласом песма буди страст,

Да ме тамо где ме живот свали

Вечно сеном чува шумни храст.⁹

И Митровић своју пјесму почиње одрицањем од свих земаљских ствари („Од свега ћу се одрећи једном, / И љубави и таштине пукџ, / Уморно ћу очи заклопити / И на груди прекрстити руке“), али на крају пјесме, за разлику од руског узора, иде корак даље у сликању жеље за физичком смрћу. Митровић као да је желио побјећи далеко у „рајске снове“ и „сањалачку поноћ“, тражећи вјечити мир и блаженство у смрти, али није био спреман да се у том бијегу помири са духовном смрћу, тј. не жели бити избрисан из сјећања савременика и историје књижевности:

⁹ Чтоб всю ночь, весь день мой слух лелея, / Про любовь мне сладкий голос пел, / Надо мной чтоб вечно зеленея, / Темный дуб склонялся и шумел. Исто.

То ће бити с моје лире гласи,
Из прошлости вратиће се мени.
Да, свега ћу се одрећи једном,
Ал' не песме и милина њени`.

Међутим, пјесник није остварио оно чему се надао и што је најавио у последњој строфи. Послије Мајског преврата, разочаран због сазнања да снови нису претворени у јаву, Митровић је написао свега неколико пјесама.

Досадашње подударности на плану мотивске структуре између двају пјесника дају нам за право да говоримо о томе да је поезија руског аутора била лектира која је оставила значајне трагове у Митровићевом стваралаштву. Ову тврдњу илустроваћемо једном, по свом исповиједном тону и тематици, усамљеном пјесмом у стваралаштву Милорада Митровића. Ријеч је о пјесми [*Пред сликом твојом замишљен стојим*], испјеваној послје тешког разочарања због неостварене љубави. Наиме, пјесникова велика љубав према дјевојци Мирјани Маринковић (кћерки министра Павла Маринковића), остала је некрунисана због честог губљења посла и сељакања по паланкама. Дјевојчин угледни отац није био спреман да руку своје кћери поклони пјеснику који је годинама био у немилости Владе Обреновића, а чију је политику најдубље прихватао и поштовао. Митровић се очигледно од ове несрећне љубави никада није опоравио и остао је нежења. Нема сумње да је осјећање патње због неостварене љубави подударно са Љермонтовљевом пјесмом [*Расстались мы; но твой портрет*]. На ову везу указује чињеница што се у петој строфи пјесме, као и у Љермонтовљевој, с истом техником, говори о храму и о светињи. Међутим, Митровић није само пуки епигон. Напротив, пошавши од дјела руског пјесника, што је видно из самог наслова пјесме, он као да полемише са њим. Док у Љермонтовљевој лирској минијатури (пјесма се састоји од два катрена, посвећена Јекатерини Сушковой) акценат почива на неоствареној, али вјечној љубави, оличеној у метафорама „храма“ и Бога¹⁰, код Митровића је љубавно разочарање кулминирало губитком снова, идеала и, напоследку, вјере:

¹⁰ Љермонтов је ову пјесму испјевао 1837. године, али је, како свједочи пјесникова велика љубав Ј. А. Сушкова, настала на основу ранијих стихова из пјесме „Я не люблю тебя; страстей“ („Не, не волим ја тебе жаром тим“, превод М. Павић), тачније, прерадом њене последње строфе. О томе више видјети у: Љермонтов М. Ю., *Собрание сочинений в четырех томах* / АН СССР. ИРЛИ (Пушкинский дом). – Издание второе, исправленное и дополненное — Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1979—1981 год. Том 1, Стихотворения 1828—1841 годов. Страница 382. Пјесник је, обрађујући стари романтичарски мотив растанка и портрета, слику бивше драге поистовијетио са најузвишенијим светињама: „И предан новој страсти, знам / Из срца никад нећеш мог: / *Напуштен храм је – ипак храм, / Одбачен идол – ипак Бог!*“

Ил` зар да наде заснивам нове
И храм да срушен обнављам ја?
Прошло је, прошло! *Светиње нема,*
А с њоме неста и вера сва.

Сасвим је извјесно да је пјесник, пишући ову пјесму, пред собом имао свеску стихова М. Ј. Љермонтова и да се, услед великог љубавног разочарења, упустио у полемику са њим. Међутим, сложићемо се са ставом Миодрага Сибиновића да он Љермонтовљево дјело није могао продубити, „разлика у снази талента била је заиста несавладива“ (Сибиновић с, 1971, стр. 195).

За нашу анализу занимљив и илустративан је примјер Митровићеве пјесме „Уздахну зима седа“ која својом атмосфером и мотивима подсјећа на Љермонтовљеву елегију „Листак“ („Листок“). Мотив пролазности, оличен у судбини мртвог листа, присутан је код обојице аутора (код Љермонтова је лист „свео од жеге и туге и студени зора“, а код Митровића је убијен студеним вјетром). Љермонтов је пјесму испјевао у прољеће 1841, након повратка у Кавказ, послје двомјесечног одсуства у Петрограду, па је јасније и због чега се поистовијећује са судбином одбаченог листа на далеке обале Црног мора. На аутобиографске елементе упућује и путања ка југу одбаченог листа (за Љермонтова је то Кавказ), као и то да је силом одвојен од својих коријена:

„Откинут од гранчице своје, пао је лист с дуба
Одлетео степом, олуја га шчепала груба;
И, свео од жеге и туге и студени зора,
Стигао је најзад на обале Црног мора.“¹¹

Митровић, премда полази за Љермонтовим у поистовјећивању своје судбине са судбином увелог лишћа, иде корак даље – у слутњу властите смрти. Пјесник предосјећа блиску смрт и резигнирано констатује да и њега, попут лишћа расутог по гори „сустиже зима“. Међутим, не смијемо заборавити ни то да је пјесма објављена у *Искри* 1898. године, када су се појачала политичка прогонства Милорада Митровића и када је отпуштен из државне службе. У том смислу можемо посматрати стихове пјесме *Уздахну зима седа* и као израз пјесниковог ондашњег расположења, а не само као посљедицу угледања на старијег поетског ствараоца. Дакле, ово можемо посматрати као

¹¹ „Дубовый листок оторвался от ветки родимой
И в степь укатился, жестокою бурей гонимый;
Засох и увял он от холода, зноя и горя
И вот, наконец, докатился до Черного моря.“

подстицај и ништа више. Пјесму, за разлику од Љермонтовљеве, карактеришу једноставност, концизност и прегнантност израза, баш као и пјесму *Двалиста*, коју Сибиновић (1971d: 195) компаративистички неубједљиво доводи у везу са пјесмом *Листак*. Ове двије пјесме се разликују не само по атмосфери, форми, већ и по обради мотива. Код Митровића је све поједностављено и као пјесничка материја сировије „упаковано“ у шест осмерачких дистиха. Овдје се више може говорити о утицају народне лирске поезије, која му је свакако била ближа од стваралаштва руског аутора. Мање је познато да се овај пјесник бавио прикупљањем народних пјесама, као и биљежењем народних ријечи и израза. Када је *Звезда* 1899. године увела сталну рубрику *Народно благо*, Милорад Митровић ће се са пјесмом *Праведни кадија* (1900, IV, 1) јавити као један од сакупљача.

Има у Митровићевом стваралаштву и оних пјесама (мислимо на баладе и романсе) у којима се приближио народној и фолклорној традицији, успјешно подражавајући тон и амбијент народне пјесме. Романтичарски језик и стил одговарао је расположењу и захтјевима публике онога времена, па су многобројне баладе и романсе овог пјесника биле на репертоару српских глумаца, између осталих, у то вријеме најпознатијег *романтичара* и великана српске сцене, Добрице Милутиновића. У том стилу је испјевана романса *Пољубац*. Митровић уноси фолклорни мотив о гордој царици „свију горских вила“ која уништава своје љубавнике, све док се не појави млади витез који ће отопити њено ледено срце. Овај мотив Љермонтов је обрадио у *Тамари*, с тиме што код њега, за разлику од Митровића, побјеђује зло а не добро. Исти случај је и са пјесмом *Пророк*, која нас може упутити на Љермонтова због теме демона и демонизма, али је пјесник и овај пут поједноставио сиже, свдећи пјесму на моралну поуку у којој зло мора бити кажњено.

Можемо претпоставити да је Митровић преко Змајевог превода *Демона* био упознат са овом темом или да је преко Војислава Илића дошао до фолклорних мотива. Међутим, ту смо већ у домену нагађања. Сасвим је извијесно да је пјесник претрпио утицаје Љермонтова, у неким баладама Гетеа и Шилера, али их, исто тако, не смијемо прецењивати. Митровић је користећи опште теме баладног пјесништва успио да изнађе одговарајуће тонове, риме и ритмове на српском језику, што се мора оквалификовати као оригиналан стваралачки поступак, а не само као епигонство и пуко подражавање. Иако смо пронашли пјесме у којима има трагова веза са Љермонтовом у мотивској структури, ипак не смијемо заборавити да и у њих Митровић уноси властите пјесничке визије или их обликује у складу са захтјевима епохе у којој ствара.

ЛИТЕРАТУРА

- Влатковић Д. (1987). М. Митровић: Лукавство једног председника владе и рафинираности два краља. У: *Суђење српским писцима*, (101–108). Београд: Ново дело.
- Дучић Ј. (1969). *Моји сапутници. Књижевна обличја*. Београд-Сарајево: Свјетлост–Просвета, 11–41.
- Лермонтов М. Ю (1979–1981) *Собрание сочинений в четырех томах: Издание второе, исправленное и дополненное*. (Том 1, Стихотворения 1828–1841 годов. стр. 382. Ленинград: АН СССР. ИРЛИ.
- Лермонтов М. Ю. (1969). *Собрание сочинений в четырех томах*. (Том 1, Библиотека „Огонек“). Москва: Правда.
- Љермонтов М. Ј. (1980). *Лирске песме/Поеме*. (избор, предговор и коментари Миодрага Сибиновића). Београд: Рад.
- Константиновић Р. (1983). *Биће и језик: У искуству песника српске културе двадесетог века 5*. Београд–Нови Сад: Просвета–Рад–Матица српска.
- Максимовић, Г. (2013). *Заборављени књижевници: књижевноисторијски огледи о скрајнитим писцима српског 19. вијека*. Пале: СПКД „Просвјета“.
- Митровић, М. Ј. (1910). *Песме Милорада Ј. Митровића*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Митровић, М. Ј. (1987). Бог у природи. У: *Зора. Лист за забаву, поуку и књижевност*. (уређују Алекса Шантић и Светозар Ћоровић). Год. II, бр. 7–8, стр. 233. Мостар: Штампарија књижарнице Пахер и Кисић
- Ненин, М. (2005). Баладе и романсе Милорада Митровића. У: *Жанрови српске књижевности: порекло и поетика облика : зборник*. Бр. 2 (205–215). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Погодин А. (1938). Љермонтов код Срба. У: *Годишњица Николе Чупића*, (Књига XLVII, 25–59). Београд: Чупићева задужбина.
- Сибиновић М. (1971). *Љермонтов у српској књижевности (до Другог свјетског рата)*. Књига XXXIX. Београд: Филолошки факултет београдског универзитета.

Мирјана М. Лукић

МИЛОРАД Й. МИТРОВИЧ И ЛЕРМОНТОВ

Резюме

Поэзию Лермонтова в семидесятые годы, восьмидесятых и девяностых годах девятнадцатого века, кроме Змая, В. Илича, Шантича и Дучича переводили еще двадцать сербских переводчиков. Милорад Й. Митрович (1867-1907), поэт сравнительно небольшого объема работы, в своих переводах почти дословно переносит резюме Лермонтова, не потеряет формы отказа от поэтического образа оригинала, а синтаксическая структура переносится на сербский язык в буквальном смысле слова, которая переносит их в определенной интонацией совпадения. Эти качества, как считает Миодраг Сибинович, относят его к числу лучших переводчиков лиризма Лермонтова этого периода.

Учитывая, что Митрович переводил Лермонтова, и с большим количеством понимания и чувства, справедливо мы искали следы в трудах наших поэтов. Творческие стимулы из произведений русских авторов в стихах Милорада Й. Митровича уведомление на тематическом уровне (ссылаясь на индивидуальный мотив), метод формирования поэтических образов и их композиции в контексте песни. В этой статье мы отделились несколько песен, которые по теме сочетаются с работой российских авторов, а также для нашего анализа значительный перевод поэта Лермонтова.

ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ У СРПСКОМ И ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРИМА ИЗ ДНЕВНЕ ШТАМПЕ

Апстракт: Циљ овога рада је да се представе и опишу језичка средства којима се исказује евиденцијалност у српском и у италијанском језику, као и да се укаже на сличности и разлике реализације евиденцијалности у двама језицима. Током анализе корпуса, који се заснива на текстовима из српских и италијанских дневних листова у штампаном и електронском облику, коришћен је метод контрастивне анализе. У раду је закључено да глаголи перцепције и у српском и у италијанском језику могу бити маркери директне и инференцијалне евиденцијалности. Резултати истраживања показују да се рапортивна евиденцијалност у оба језика може остварити посредством конструкција туђег говора. Такође, рад указује и на реализацију рапортивне евиденцијалност помоћу журналистичког кондиционала у италијанском језику уместо којег се у српском језику употребљавају индикатив и партикула наводно.

Кључне речи: евиденцијалност, евиденцијални маркери, контрастивна анализа, српски, италијански

1. УВОД

Евиденцијалност се у литератури дефинише као језичка категорија која обухвата језичка средства за упућивање на извор садржаја исказа (Bermudez, 2005, p. 5; Aikhenvald, 2004, p. 3). Боас [Boas] је први идентификовао евиденцијалност и први је употребио тај термин 1911. године у својој студији о граматички језика кватијутл, објављеној постхумно (Греко [Greco] (2012, p. 19). Ипак, ова језичка категорија је започела да се истражује захваљујући Јакобсоновим проучавањима, као и захваљујући књизи *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*, у којој су Чејф и Николс [Chafe & Nichols] (1986) приредили радове о евиденцијалности у типолошки различитим језицима.

У почетку се сматрало да је евиденцијалност граматичка категорија типична за језике Амазоније¹, али касније су истраживачи, међу којима су

* jelenapuhar@yahoo.com

¹ Тако, на пример, глаголске морфеме језика тујука и таријана које означавају прошло време садрже и информације о начину на који је говорник дошао до садржаја исказа (Сквартини, 2015: 116)

Бермудез [Bermudez] (2005) и А. Ајхенвалд [Aikhenvald] (2004) истицали да сви језици поседују језичка средства за изражавање евиденцијалности иако она није граматикализована у свим језицима. А. Ајхенвалд (2004, р. 10) бележи: „Every language has some way of referring to the source of information, but not every language has grammatical evidentiality”. Дијеволд и Смирнова [Diewald & Smirnova] (2010, р. 1) истичу да се евиденцијалност може изразити и лексичким средствима: „The term evidentiality refers to a semantic-functional domain, which, beyond being expressed by a great variety of lexical means, is a relevant category in the grammatical systems of numerous of the world’s languages”.

Приликом дефинисања категорије евиденцијалности у литератури се велика пажња поклањала њеном односу према епистемичкој модалности. Палмер [Palmer] (1986) сматра да евиденцијалност представља поткатегорију епистемичке модалности и тврди да је означавање извора информације начин кодификовања степена њене поузданости. Међутим, већина истраживача евиденцијалност сматра посебном семантичком категоријом (Dendale, Tasmowski 1994; De Hann 1999; Plungian 2001). Тако Хајтс [Nuyts] (2001, 27) наводи: „The notion of evidentiality can be defined such that it is clearly distinct from the category of epistemic modality. Evidentiality concerns the speaker’s indication of the nature (the type and quality) of the evidence invoked for (assuming the existence of) the state of affairs expressed in the utterance. This does not involve any explicit evaluation in terms of the state of affairs being true or not”.

У зависности од извора информације, почевши од Гивона [Givón] (1982), евиденцијалност се дели на директну (*direct evidentiality*) и индиректну (*indirect evidentiality*). Директна евиденцијалност подразумева да је говорник извор информације и да је до информације дошао чулним опажањем. Исти аутор бележи да индиректна евиденцијалност може бити инференцијална (*inferring*) (до информације је говорник дошао закључивањем) и рапортивна (*reported*) (информацију је пренео други извор).

У нашем раду евиденцијалност се посматра као семантичка категорија изражена језичким средствима која упућују на извор информације која се преноси, а евиденцијални маркери које је издвојила Љ. Поповић (2014, стр. 315–393) биће полазиште наше анализе. У овом раду ћемо се бавити језичким средствима којима се остварује директна, инференцијална и рапортивна евиденцијалност у српском и италијанском језику, анализираћемо како су евиденцијални маркери интегрисани у синтаксичку структуру реченица и контрастивно ћемо се осврнути на реализацију евиденцијалности у двама језицима. Корпус се заснива на текстовима из српских и италијанских дневних листова из прве половине 2016. године у штампаном и електронском облику.

2. ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У анализираном корпусу најзаступљенији су примери рапортивне евиденцијалности будући да је она карактеристична за новинарски стил када новинари, употребљавајући њене маркере, избегавају преузимање одговорности за истинитост информација.

2.1. РАПОРТИВНА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

2.1.1. У италијанском језику се, за разлику од српског језика, рапортивна евиденцијалност може реализовати посебном врстом кондиционала који Сквартини (2015, р. 116) назива журналистичким кондиционалом (*condizionale giornalistico*) јер га аутори новинских чланака употребљавају како би избегли одговорност за истинитост информација пре него што оне буду потврђене. Њиме се исказује да је информација пренесена из друге руке и упућује се на њену непровереност:

(1) **Avrebbe falsificato** la cartella clinica di un paziente... (Repubblica, 7. 5. 2016) ‘[Она] је наводно фалсификовала клинички картон једног пацијента...’ (Република, 7. 5. 2016)²

Пример показује да се журналистички кондиционал употребљава у исказима у којима је извор информације неодређен. То потврђују реконструкције тих реченица:

Avrebbe falsificato [→ *io dico che si dice/ dicono che avrebbe falsificato*] la cartella clinica di un paziente. – [*Ja кажем да се каже / да они кажу да*] је [она] фалсификовала болнички картон једног пацијента.

У српском језику потенцијал се не употребљава у истом значењу и не представља показатељ рапортивне евиденцијалности, те еквивалент журналистичког кондиционала у српском језику не може бити потенцијал. Зато се приликом преводне реченица са журналистичким кондиционалом у српском језику уз индикатив употребљава партикула *наводно* која означава говорниково ограђивање од истинитости пропозиције, као што је забележено у РМС (2007, стр. 753).

2.1.2. Рапортивна евиденцијалност се може исказати лексички помоћу предлога *secondo* у споју са именичким синтагмама које упућују на извор информације:

² Превод наведених примера из италијанске штампе припада аутору овога рада.

(2a) **Secondo il Siberian times**, gli abitanti della Jacuzia hanno paura di avvicinarsi a questa voragine vicino alla città di Batagai. (Repubblica, 16. 6. 2016) ‘Према писању Сибиријан тајмса, становници Јакутије се плаше да се приближе овој провалији у близини Батагаја’ (Република, 16. 6. 2016); Ма, **secondo la stampa inglese**, è solo una bugia. (Repubblica, 18. 5. 2016) ‘Али, према наводима енглеске штампе, то је само једна лаж.’ (Република, 18. 5. 2016).

На основу примера уочавамо да именичке синтагме у споју са везником *secondo* означавају средства јавног информисања. Притом, извор информације је конкретан (када се бележи назив дневног листа) или уопштен (када је уз именицу *stampa* (‘штампа’) наведен присвојни придев који означава земљу из које она потиче.

Реч *secondo* се може употребљавати и као везник који уводи зависне лимитативне реченице, које Самарцић (2006, стр. 273) дефинише као „реченице које изражавају ограничење у односу на садржај управне реченице који се везује за неки став или мишљење или се сужава на ограничено поље”:

(26) **Gli attacchi, secondo quanto riporta l’Osservatorio per i diritti umani in Siria**, sono stati condotti con autobombe o da kamikaze. (Repubblica, 23. 5. 2016) ‘Напади су, како преноси Сиријска опсерваторија за људска права, изведени ауто-бомбама или су их извеле камиказе’ (Република, 23. 5. 2016); **Secondo quanto riferisce l’Ansa**, il cane partirà solo nei prossimi giorni, una volta espletate le formalità. (Repubblica 28. 5. 2016) ‘Како преноси Анса, пас ће поћи тек наредних дана, после испуњења формалности.’ (Република, 28. 5. 2016)

На основу примера се запажа да се лимитативне реченице могу наћи у интермедијалној или иницијалној позицији. Функцију њихових предиката врше глаголи говорења *riportare* (‘пренети’) и *riferire* (‘пренети’), а као извор информације наводе се институције и називи средстава јавног информисања.

2.1.3. Поменути евиденцијални маркери (журналистички кондиционал и *secondo* + *именичке синтагме*) могу се употребити у истој клаузи, а употребом двају маркера у истој клаузи постиже се интензификовање евиденцијалности (Giacalone Ramat & Topadze, 2007, p. 13):

(3) **Secondo la stampa spagnola** il pilota **avrebbe** già **firmato** il contratto. (Repubblica, 14. 5. 2016) ‘Према писању шпанских медија, возач је, наводно, већ потписао уговор’ (Република, 14. 5. 2016); **Secondo Le Parisien**, il presidente **avrebbe** già **raggiunto** un accordo verbale con Jorge Mendes. (Repubblica, 11. 5. 2016) ‘Према писању листа Паризијен, председник је, наводно, већ постигао усмени договор са Жоржом Мендешом.’ (Република, 11. 5. 2016)

2.1.4. Будући да рапортивна евиденцијалност не подразумева говорника као извора информације, веома је фреквентно преношење туђег говора, које представља „укључење туђих речи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором” (Ковачевић, 2012, стр. 15). Примере туђег говора ексципиране из грађе с једне стране разврставамо на примере управног и неуправног говора, а с друге стране, у зависности од извора информације, разликујемо примере са конкретним, неодређеним и уопштеним извором. У наставку ћемо најпре издвојити примере који илуструју управни говор са (4а) конкретним, (4б) уопштеним и (4в) неодређеним извором информација, а потом и примере неуправног говора са (5а) конкретним, (5б) уопштеним и (5в) неодређеним извором информације:

(4а) **Il Ct azzurro** interviene dopo i fischi del Bentegodi verso centrocampista e ai media **dice**: ”Non creiamo frizioni”. (Repubblica, 7. 6. 2016) ‘Селектор азура интервенише након звиждука упућеним центарфору на стадиону Бентегоди и медијима каже: „Не стварајмо тензију” (Република, 7. 6. 2016)

(4б) ”Basterebbe l’uno per cento per garantire la derattizzazione in tutta la città”, **dicono dall’associazione Mare Amico**. (Repubblica, 21. 6. 2016) ‘„За гаранцију дератизације у целом граду био би довољан један проценат”, кажу из удружења Пријатељ море.’ (Република, 21. 6. 2016)

(4в) Sono burbera, **dicono**, ma a me non sembra. (Repubblica, 19. 6. 2016) ‘Чангризало сам, кажу, али мени се то не чини.’ (Република, 19. 6. 2016)

(5а) **Zaw Naing dice** che in Myanmar è cambiato tutto. (Repubblica, 11. 5. 2016) ‘Зав Најинг каже да се у Мијанмару све променило.’ (Република, 11. 5. 2016)

(5б) Adesso **al ministero della Difesa dicono** che «il generale americano continua a fare il militarista con i soldati degli altri». (Repubblica, 20. 5. 2016) ‘Сада у Министарству одбране кажу да «се амерички генерал и даље понаша милитаристички према туђим војницима».’ (Република, 20. 5. 2016)

(5в) Ci **dicono** che è possibile dire no all’apatia, al cinismo, alla paura. (Repubblica, 25. 4. 2016) ‘Кажу нам да је могуће рећи „не” апатији, цинизму, страху.’ (Република, 25. 4. 2016)

Из наведених примера се уочава да су глаголи говорења који упућују на извор информације у трећем лицу једине или множине. Запажамо, такође, да именичке синтагме које означавају конкретан извор врше функцију субјекта у клаузи са *verbi dicendi*, док се у примерима са неодређеним извором субјекат глагола говорења не исказује. На уопштен

извор упућују конструкције сачињене од предлога *a* и *da* и именица које указују на надлежне институције.

2.1.5. Рапортивна евиденцијалност се може реализовати и перцептивним глаголом *sentire* (‘чути’) у исказима у којима говорник није чулно опазио њихов садржај, већ му је садржај исказа пренео изворни локутор чији се идентитет не наводи. Наведено потврђује имплицитна клауза са глаголом говорења *dire* (‘рећи’), која допуњује клаузу са глаголом *sentire*:

(6) Spesso **sento dire** che l’Onu è un fallimento perché le guerre continuano. (Repubblica, 24. 4. 2016) ‘Често чујем да се каже да су Уједињене нације промашај јер ратови не престају’ (Република, 24. 4. 2016);

Када се изврши трансформација имплицитне реченице у експлицитну реченицу, уочава се да је глагол говорења у имперсоналном облику и да је извор информације неодређен:

Spesso sento [→*che si dice che*] l’Onu è un fallimento perché le guerre continuano (Repubblica, 24. 4. 2016). ‘Често чујем да се каже да су Уједињене нације промашај јер ратови не престају’ (Република, 24. 4. 2016)

2.2. ДИРЕКТНА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

Директна евиденцијалност је условљена семантиком предиката надређених реченица. Њени маркери су перцептивни глаголи чије су допуне реченице у (7а) експлицитној или (7б) имплицитној форми:

(7а) Tra l’altro **vedo** che sta tappezzando la città di manifesti (...) (Repubblica, 18. 5. 2016) ‘Између осталог, видим како прекрива град плакатама ...’ (Република, 18. 5. 2016)

(7б) **Vedo** sorridere una bella biondina con le trecce, sul mio teleschermo. (Repubblica, 3. 6. 2016) ‘На свом екрану видим како се смеје једна лепотица с плавим кикама.’ (Република, 3. 6. 2016)

У анализираном корпусу фреквентније су конструкције са перцептивним глаголима и имплицитном клаузом. Оне потичу из латинске конструкције акузатива с инфинитивом. Ирина Грицкат (2004, стр. 164) бележи да је таква конструкција постојала и у српском језику, али је она замењена допунском реченицом. Стога се, приликом превођења ових конструкција на српски језик, употребљава допунска клауза са предикатом у личној глаголској облику.

2.3. ИНФЕРЕНЦИЈАЛНА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

2.3.1. Као што је већ речено, извор информације у инференцијалној евиденцијалности је говорник, који на основу датих чињеница или на основу пренесених информација доноси закључак. Из нашег корпуса издвојени су следећи примери са маркерима инференцијалне евиденцијалности:

(8a) **È chiaro** che c'è un rapporto tra debito e crescita. (Repubblica 1. 5. 2016) 'Јасно је да постоји однос између дуга и раста' (Република, 1. 5. 2016); Ма **è ovvio** che il vero responsabile sia il terzo uomo, che la polizia sta ancora cercando (Repubblica, 31. 5. 2016). 'Али, очигледно је да је прави кривац трећи човек, којег полиција и даље тражи.' (Република, 31. 4. 2016)

(8б) **Ovviamente** c'è preoccupazione per eventuali contatti tra tifoserie sia dentro che fuori lo stadio. (Repubblica, 24. 4. 2016) 'Очигледно, постоји забринутост за евентуални контакт навијачких група и на стадиону и изван њега.' (Република, 24. 4. 2016)

Из наведених примера се уочава да инференцијални показатељи у италијанском језику могу бити придеви (8a) *chiaro* и *ovvio* и прилог (8б) *ovviamente*. Примери показују и да су придеви *chiaro* и *ovvio* у италијанском језику у функцији именског дела предиката клаузе која уводи експлицитну субјекатску реченицу у којој се износи информација, док се прилог *ovviamente* налази у иницијалној позицији.

2.3.2. У нашој грађи смо уочили и примере у којима се инференцијална евиденцијалност остварује перцептивним глаголом *vedere* ('видети'):

(9) ... ma chissà perché hanno anche cambiato nome alla zona: non più Atlantic Park ma Pacific Park. **Si vede** che il Pacifico gli evoca aria di casa. (Repubblica, 13. 6. 2016) '... али ко зна зашто су променили назив области: то више није парк Атлантик, већ парк Пацифик. Види се да их Пацифик подсећа на кућу' (Република, 13. 6. 2016); La nostra è una squadra matura, e sottolinea squadra, non nazionale. **Si vede** che i giocatori mettono in pratica quello che Conte ha insegnato loro... (Repubblica 13. 6. 2016) 'Наша екипа је зрела. Наглашавам, екипа, а не репрезентација. Види се да играчи примењују оно чему их је Конте научио...' (Република, 13. 6. 2016)

Глагол *vedere* је употребљен у имперсоналној форми, а закључак који се износи је уследио на основу чињеница изнесених у реченици која јој је претходила. Овај глагол је, као маркер инференцијалне евиденцијалности, употребљен у свом секундарном значењу, што бележи и Цингарелијев речник, наводећи да глагол *vedere* може имати значење глагола *intendere*, *capire* ('схватити') (Zingarelli, 2010, p. 2497).

3. ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

На основу ексцерпираних грађа се може рећи да су и у српском језику, као и у италијанском језику најфреквентнији примери рапортивне евиденцијалности.

3.1. РАПОРТИВНА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

3.1.1 На извор информације, који може бити конкретан, уопштен и неодређен, и у српском, као и у италијанском језику могу упућивати глаголи говорења. Наша грађа показује да конкретан извор означавају именице и именичке синтагме које се налазе како у ауторским дидаскалијама (10а) управног и (10б) неуправног говора тако и у (10в) предикатској зависној клаузи *како + verbi dicens*:

(10а) „Ако им је одобрено 50 метара квадратних, не могу да заузимају 200 метара квадратних”, **рекао је градски менаџер** (Политика, 25. 5. 2016); – Испред конака на врху високог јарбола лепрша црвена заставица полумесеца и звезде, која данас у Србији већ представља реткост –**бележи Зморски**. (Вечерње новости 24. 5. 2016)

(10б) **Гавриловић каже** да су ови кредити проглашени неуставним чак и у земљама из којих банке које послују у Србији долазе... (Политика, 28. 6. 2016); И **министар правде Никола Селаковић поручио је** у среду да је сагласност Хрватске потврда да је Србија дала свој максимум... (Политика, 25. 5. 2016)

(10в) За грађане, **како каже Маџар**, који су вешти с компјутером, електронско плаћање представља предност, јер све могу да обаве за радним столом и да притом уштеде време. (Вечерње новости, 31. 1. 2016)

У истим синтаксичким конструкцијама могу се налазити и уопштени извори информације. Међутим, они се не означавају само (11а) именичким синтагмама у номинативу, као што је то код конкретних извора, већ су они реализовани и предлошко-падежним конструкцијама (11б) *у + Loc* и (11в) *из + Gen*:

(11а) Око 15 сати јуче на подручју Загреба забележен је потрес, **јављају хрватски медији** (Вечерње новости, 10. 4. 2016); **Италијански медији** и поред овог тријумфа **пишу** како су Роберту Манчинију дани одбројани на клупи Интера, и да му челници већ спремају замену. (Вечерње новости, 10. 4. 2016)

(11б) **У Министарству за државну управу и локалну самоуправу саопштено је** да је 9. марта, на тај дан, у бирачки списак уписано 6.734.802 бирача (Вечерње новости, 10. 4. 2016); **У полицији кажу** да је „голф” ишао из правца Мркоњић Града према Бањалуци. (Вечерње новости, 8. 6. 2016)

(11в) **Како је саопштено из Кабинета председника Србије**, у разговору са шведским премијером, председник Николић је рекао да је за било какву промену у решавању мигрантске кризе потребно обавестити Србију као партнера. (Вечерње новости, 31. 1. 2016)

Из претходних примера можемо уочити да на извор информација упућују глаголи говорења, али ти глаголи имају различите семантичке нијансе на основу којих се могу поделити у неколико група. С једне стране, употребљавају се глаголи *казати* и *рећи*. „Глагол *казати* одликује неутралност и необележеност због одсуства значењске компоненте која би на одређени начин истакла и обележила неки од сегмената нејезичке комуникације” (Штрбац, 2011, стр. 45). У другој групи су перформативни глаголи *саопштавати*, *јавити*, *поручити*, који садрже додатну компоненту обавештења. Штрбац (2011, стр. 49) бележи да се код њих у први план истиче говорно лице. Ту тврдњу потврђује наш корпус будући да нисмо забележили примере са поменутим глаголима и са неодређеним извором информације, већ само оне са конкретним и са уопштеним. Посебну групу чине глаголи *писати* и *бележити*, који означавају да се говор посредује писмом.

3.1.2. Рапортивна евиденцијалност се остварује и конструкцијама *према/по речима/наводима* + *Ген* које упућују на конкретан извор информације. Централни члан именичких синтагми представљају именице *речи*, *наводи*, а у позицији зависних чланова у генитиву су именице које означавају лица надлежна за преношење информација. Анализирани корпус показује да ове синтагме могу бити у иницијалној и интермедијалној позицији:

(12) **Према речима Александра Сеничића**, директора Националне организације туристичких агенција, миграната у Грчкој је било и прошле године, па нису угрозили путне правце (Вечерње новости, 10. 4. 2016); **Према наводима економиста**, није противзаконито оснивати офшор компаније, али пребацивање новца у земље попут Панаме отвара могућност за злоупотребе (Вечерње новости, 10. 4. 2016); Наследници, **по речима Зорана Живановића**, адвоката престолонаследника Александра Карађорђевића, још нису званично обавештени о решењу Министарства финансија. (Вечерње новости, 20. 1. 2016)

3.1.3. Један од показатеља рапортивне евиденцијалности је и партикула *наводно*, која према речима С. Ристић (2006, стр. 206), исказује

дистанцираност или резервисаност у погледу фактивности пропозиције. У анализираној грађи смо уочили да се јавља у иницијалној и у медијалној позицији и да је извор информација у исказима са партикулом *наводно* неодређен:

(13) **Наводно**, Огњеновић уговора наплату 75.000 евра за давање једне хале, те намерава да у тој фирми за плату од 4.000 евра запосли свог сина, као члана Надзорног одбора (Вечерње новости, 27. 4. 2016); Ексл Роуз **наводно** ће заменити Брајана Џонсона, фронтмена бенда АЦ/ДЦ. (Вечерње новости, 23. 3. 2016)

3.1.4. У анализираном корпусу забележени су и примери са два или три маркера рапортивне евиденцијалности у једном исказу. То су примери са напоредном употребом партикуле *наводно* и клаузама чији су предикати глаголи говорења, а субјекти именице и именичке синтагме које означавају средство информисања:

(14) Беспилотна летелица која, **наводно**, припада Ратном ваздухопловству САД пала је у Турској, недалеко од града Адана, **саопштила је телевизија „Хабертурк“ а преноси „Спутњик“** (Политика, 3. 2. 2016); **Шпански и италијански медији преносе** да је ФИБА **наводно** признала само трогодишње уговоре потписане пре две године, који треба да истекну у јуну 2017. године. (Вечерње новости, 19. 4. 2016)

3.2. ДИРЕКТНА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

Директна евиденцијалност, као што је већ наведено, представља тип евиденцијалности са говорним лицем као извором информације. Остварује се глаголима перцепције у првом лицу (Guraјес, 2010, р. 20) јер, као што наводи Успенски (2012, стр. 19) прво лице *ја* „означава актуелног говорника у актуелном дискурсу”. „Лице у субјекту, наиме, не улаже вољу активност нити циљно усмјерава своје дјеловање да би реализовало садржај обиљежен глаголом у предикату, него тај садржај доживљава”. (Ковачевић, 2015, стр. 206). Из наше грађе издвајамо следеће примере директне евиденцијалности:

(15а) Дуго **гледам** мог супруга како се због мене бори против ветрењача. (Вечерње новости, 14. 5. 2016)

(15б) ...Принуђен сам да **гледам** како ми се зеленаши преваром усељавају у стан. (Вечерње новости, 10. 5. 2016)

У датим примерима уочавамо да је допуна интродукторне клаузе са глаголом перцепције допунска клауза у којој се исказује садржај који говорник чулно опажа. У примеру (15а) запажамо да је субјекат допунске

реченице антиципиран у интродукторној клаузи и да врши функцију правог објекта.

3.3. ИНФЕРЕНЦИЈАЛНА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

Као и у италијанском језику, перцептивним глаголом *видети* се може исказати и инференцијална евиденцијалност, што потврђује и РМС (2007, стр. 146) који бележи да поменути глагол може имати значење глагола *увидети, увиђати, разабирати, схватити*. Тако је у примеру *Пуно ми је срце када **видим** оволико деце на терену и када **видим** колико воле спорт* (Вечерње новости, 1 .4. 2016); закључак *да деца воле спорт* уследио на основу садржаја исказаног у клаузи која је претходила. У примерима који следе се, такође, закључак изводи на основу изреченог у клаузама које му претходе:

(16) За моју некретнину је рачун већи пет пута. Нема ту промена зона, већ само већи рачун. **Очигледно** се ради о превари, а знам да нисам једини (Вечерње новости 19. 5. 2016); Имао је раније успеха на Ролан Гаросу и услови у Паризу му **очигледно** одговарају. (Вечерње новости, 24. 5. 2016)

Инфененцијална евиденцијалност се може изразити и имперсоналним конструкцијама *јасно је* и *очигледно је*, као у примерима:

(17) Осим асортимана забаве, спа и фитнес центара, одличне „ол инклузив” услуге, у овим хотелима двоје деце до 15 година имају смештај гратис, односно, плаћају само цену авио-карте. Када се томе додају и продужени попусти за рани букинг, који сежу и до 48 одсто, **јасно је** зашто породице управо ове хотеле бирају за свој одмор (Вечерње новости, 22. 5. 2016); Међутим, примену ГМ хране неопходно је сагледати и из економског угла и опасности од стављања целокупне производње хране под потпуну контролу монопола биотехнолошких корпорација. **Очигледно је** да се ради о покушају „истискивања” традиционалних сорти и замени са ГМ врстама. (Вечерње новости, 19. 5. 2016)

4. ЗАКЉУЧАК

Евиденцијални показатељи ексцерпирани из грађе приказани су у табелама (табела 1, табела 2) на крају овога рада. На основу контрастивне анализе корпуса можемо да закључимо да се евиденцијалност, која није граматикализована у језицима које смо испитивали, у оба језика може реализовати глаголима, партикулама, прилозима, конструкцијама туђег

говора. Ипак, не постоји потпуна кореспонденција у ова два језика јер је сваки језик развио посебне евиденцијалне стратегије. За разлику од италијанског језика, српски језик не поседује журналистички кондиционал за реализовање рапортивне евиденцијалности, већ се она може остварити индикативом и модалном партикулом *наводно*. Такође, уочили смо да се рапортивна евиденцијалност у српском језику може исказати конструкцијама *према/по речима* + *Gen*, чији су еквивалентни у италијанском језику конструкције са предлогом *secondo* и са именичким синтагмама. Корпуси оба језика показују да се рапортивна евиденцијалност може изражавати конструкцијама туђег говора у којима клаузе са глаголима говорења могу упућивати на конкретан, уопштен и неодређен извор. У оба језика се директна евиденцијалност изражава глаголима перцепције, али само у италијанском језику допунска клауза у којој се преноси информација може бити и у експлицитном и у имплицитном облику.

Будући да је наше истраживање било ограничено на примере из дневне штампе, сматрамо да би се у даљим истраживањима могла испитати реализација евиденцијалности у књижевноуметничком стилу двају језика јер претпостављамо да би се анализом примера у поменутим стилевима пописао и описао већи број маркера директне и инференцијалне евиденцијалности. Исто тако, могло би се проучити и контрастивно анализирати постојање граничних случајева евиденцијалности и епистемичке модалности у српском и у италијанском језику јер се две поменуте категорије, иако јесу две различите категорије, могу преклапати, као што каже Греко (2012, p. 94): „Le categorie dell’evidenzialità e della modalità epistemica, pur essendo distinte sono comunque quantomeno contigue e possono (ma non necessariamente devono) presentare spazi di sovrapposizione”.

Табела 1 Маркери рапортивне евиденцијалности

Рапортивна евиденцијалност					
српски језик			италијански језик		
конкретан извор	уопштен извор	неодређен извор	конкретан извор	уопштен извор	неодређен извор
<i>рећи, казати, поручити, бележити</i> (у 3.л.јд. или мн.) + <i>Nom.</i> ;	<i>у</i> + <i>Loc</i> + <i>казати, саопитити</i> (у 3.л.јд. или мн.);	<i>наводно</i>	<i>dire</i> + <i>Nom.</i> ;	<i>dire</i> (у 3. л. мн.) + <i>a/da</i> + именичке синтагме;	<i>dire</i> (у 3. л. мн.);
<i>према речима/наводима</i> + <i>Gen</i> ;	<i>јављати, писати</i> + <i>Nom</i> ;		<i>secondo</i> + именичке синтагме;	<i>secondo</i> + именичке синтагме	журналистички кондиционал;
<i>како каже</i> + <i>Nom</i>	<i>како је саопитено из</i> + <i>Gen</i> .		лимитативне реченице		<i>Nom.</i> + <i>sentire</i>

Табела 2 Маркери директне и инференцијалне евиденцијалности

Директна евиденцијалност		Инференцијална евиденцијалност	
српски	италијански	српски	италијански
<i>гледати</i>	<i>vedere</i>	<i>очигледно је;</i> <i>јасно је;</i> <i>очигледно;</i> <i>видети</i>	<i>è ovvio;</i> <i>è chiaro;</i> <i>ovviamente;</i> <i>si vede</i>

ИЗВОРИ

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда

Repubblica – *Република*, дневне новине из Рима

ЛИТЕРАТУРА

Aikhenvald, Y. A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

Bermudez, F. W. (2005). *Evidencialidad. La codificación lingüística del punto de vista* (PhD thesis). Преузето са https://www.researchgate.net/publication/41311498_Evidencialidad_La_codificacion_linguistica_del_punto_de_vista/

Boas, F. (Eds.). (1911). *Handbook of American Indian Languages*. Washington: Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 40.

Chafe, W. & Nichols, J. (Eds.). (1986). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood NJ: Ablex Publishing Corporation.

De Hann, F. (1999). Evidentiality and epistemic modality: setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics*, 18, 83–101

Dendale, P. & Tasmowski, L. (2001). Introduction: Evidentiality and related notions. *Journal of Pragmatics*, 33, 339–348

Diewald, G. & Smirnova, E. (Eds.). (2010). *Introduction. Evidentiality in European languages: the lexical-grammatical distinction*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter

Giacalone Ramat, A. & Topadze, M. (2007). *The coding of evidentiality: a comparative look at Georgian and Italian*. Преузето са https://www.academia.edu/1089290/The_coding_of_evidentiality_a_comparative_look_at_Georgian_and_Italian/

- Givón, T. (1982). Evidentiality and Epistemic Space. *Studies in Languages*, 6, 23–45.
- Greco, P. (2012). *Evidenzialità. Storia, teoria e tipologia*. Roma: Aracne editore.
- Грицкат, И. (2004). *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Gurajec, B. (2010). *Evidentiality in English and Polish* (PhD thesis). Преузето са https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/5313/Beata%20Gurajec%20thesis_full.pdf?sequence=1&isAllowed=/
- Zingarelli, N. (2010). *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Ковачевић, М. (2012). О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Српски језик студије српске и словенске*, XVII, 13–38.
- Ковачевић, М. (2015). *Кроз синтагме и реченице*. Београд: Јасен.
- Lazard, G. (2001). On the grammaticalization of evidentiality. *Journal of Pragmatics*, 33, 359–367.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic modality, language and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective*. Amsterdam: Benjamins.
- Palmer, F. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plungian, V. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics*, 33, 349–357.
- Поповић, Љ. (2014). *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима.
- РМС. (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Ристић, С. (2006), Партикуле као речи у функцији метатекстуалних оператора (наводно, буквално, дословно, једноставно, просто, напросто). У *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1* (стр. 205–216). Београд: Филолошки факултет, стр. 205–216.
- Samardžić, M. (2006). *Od rečenice do teksta. Uvod u sintaksu italijanske složene rečenice*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Squartini, M. (2015). *Il verbo*. Roma: Carocci.
- Успенски, Б. А. (2012). *Ego loquens: језик и комуникациони простор*. Нови Сад: Академска књига.
- Штрбац, Г. (2011). *Допуне комуникативних глагола синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику (Будисава: Кримел).

Jelena D. Puhar

EVIDENZIALITÀ NELLA LINGUA SERBA E NELLA LINGUA ITALIANA NEI QUOTIDIANI SERBI E ITALIANI

Riassunto

L'obiettivo del presente lavoro è di rappresentare i mezzi linguistici con i quali si può realizzare l'evidenzialità in serbo e in italiano. In base all'analisi contrastiva degli articoli tratti dai quotidiani serbi e italiani, ci proponiamo di esaminare le differenze e le analogie della realizzazione dell'evidenzialità nella lingua serba e nella lingua italiana. Dalla nostra ricerca emerge che sia nei quotidiani serbi che in quelli italiani i più numerosi sono gli esempi dell'evidenzialità riportiva in quanto gli autori degli articoli giornalistici la adoperano per non assumere la responsabilità per le notizie non confermate. Inoltre, dalla nostra analisi risulta che l'evidenzialità riportiva si può esprimere con le didascalie facenti parte delle strutture con il discorso diretto e quello riportato, però solo l'italiano permette la sua realizzazione tramite il condizionale giornalistico, il quale in serbo equivale all'uso della parola *navodno* e dell'indicativo. I marcatori dell'evidenzialità riportiva in italiano possono essere anche le frasi limitative contenenti *i verbi dicendi*, nonché i sintagmi composti da *secondo* e dai nomi indicanti mezzi di comunicazione di massa, i quali equivalgono a sintagmi serbi *prema/po rečima/navodima* + *Gen*. Inoltre, dall'analisi del nostro corpus risulta che sia in serbo che in italiano i verbi di percezione possono indicare sia l'evidenzialità diretta che quella inferenziale, ma le frasi le quali completano il significato dei verbi di percezione solo in italiano si presentano in forma esplicita e implicita, mentre il serbo in questo caso permette solo la forma esplicita in quanto, come afferma Grickat (2004, p. 164), la costruzione *accusativo con l'infinito* con i verbi di percezione in serbo è stata sostituita con la frase completiva esplicita. Dalla nostra ricerca risulta anche che in ambedue le lingue i marcatori dell'evidenzialità possono essere le frasi composte dalle parole *ovvio* e *chiaro* (in italiano) e *očigledno, jasno* (in serbo) e dal verbo copulativo *essere*.

ПСАЛАМСКА КЊИЖЕВНОСТ (ПОДЈЕЛА ПСАЛАМА НА ОСНОВУ КАРАКТЕРИСТИКА, ЗАЈЕДНИЧКИХ ТЕМА, БОГОСЛУЖБЕНОГ КОНТЕКСТА И АУТОРСТВА)

Апстракт: *Ниједна од библијских књига није толико популарна, читана и тумачена као Псалтир. Псалтир, такође, има ексклузивитет најраспрострањеније употребе и он је молитвеник готово свих „аврамовских“ религија. Чак и у исламској традицији један од четири „Велика Китаба“ (Божјих књига) је „Зебур“ (Псалтир) који је објављен „посланику Давиду“. У овом раду ћемо се бавити подјелом псалама. Наиме, библисти с почетка прошлог вијека су овај поетски корпус, на основу литералне критике, раздвајали у подврсте и то вођени разноликим критеријумима. Један критеријум је на основу карактеристика језика, други по питању заједничких тема и интересовања, затим на основу ауторства и на крају, за нас најзначајнији критеријум подјеле је онај који се тиче богослужбеног контекста одређених псалама. У овоме је нарочито значајна улога њемачког теолога Хермана Гункела (1862–1932), који је у својим истраживањима библијских текстова, а нарочито псалама, створио нову методологију критике. Анализом жанрова који се користе у одређеном тексту Гункел их повезује са одређеним историјским друштвеним контекстом. Отуда је ова његова метода позната под термином *Sitz im Leben* (животни простор) а који подразумева многе сегменте. То су најчешће: поред основних, утицај мањих књижевних извора на развој текста, као и сусрет јудаизма са великим културама (нарочито Персије) који доводи до видљивог синкретизма у књижевном, религијском и култном смислу.*

Кључне ријечи: *Псалми, књижевност, богослужење, врсте псалама, Стари завет, Јахве, Израљ.*

Богослужбени карактер појединих врста псалама

У науци двадесетог вијека изучавање *Псалтира* у цјелини, као и псалама посебно, имало је велику пажњу. Написане су бројне студије и постављене многе теорије које се тичу питања односа псалама према старозавјетном богослужењу. Наука је у овом периоду покушала да, помоћу литерарне критике, све псалме сврста у одређене групе или врсте. Сврставање псалама у одређене групе било је, такође, повезано са богослужбеним

* srdjandanic03@gmail.com

контекстом сваког од псалама. Уколико је неки псалам потекао из одређеног момента богослужења, то би га сврставало у посебну групу псалама. По оваквим научним подухватима највише је остао упамћен Х. Гункел [Herman Gunkel], који је, заједно са Ј. Бегрихом [Johan Bergich], још 1933. године изнио теорију о „врстама псалама“ (Gunkel & al., p. 51). Најважнији закључак Гункелових истраживања псалама, који се тиче односа према богослужењу, јесте да *Псалтир* у својој коначној редакцији није направљен са намјером да буде збирка пјесама за учествовање у богослужењу. Иако су поједини псалми, заиста, поријеклом из богослужења и имали су свој богослужбени контекст, коначна збирка псалама (*Псалтир*) није направљена са намјером да буде храмовна богослужбена књига или лаичка „пјесмарица“. *Псалтир* је комбинација псалама поријеклом из богослужења и „некултских“ псалама.

Након Гункела, ову тезу модификују његови настављачи, међу којима је најпознатији С. Мовинкел [S. Mowinkel]. У науци је послје Гункела основно питање било: да ли су већи број псалама саставили свештеници, односно људи који су били задужени за богослужење, да ли су они свјесно направљени да буди богослужбене пјесме, или су они само „духовне пјесме“ настале изван храмовног богослужења, а за „приватне“ посјете, односно, поклоњења храму.

Гункел је одредио три критеријума који различите псалме сврставају у исте групе: 1. Заједничке карактеристике језика. 2. Заједничке теме и погледи. 3. Припадност истом моменту богослужења (Gunkel & al., 52).

На основу ових критеријума, сви псалми су сврстани у сљедеће врсте: 1. Химне („Господ царује“ псалми); 2. Тужбалице народа; 3. Царски псалми; 4. Тужбалице појединца; 5. Захвалне пјесме појединца; 6. Мање врсте: Ходочасничке пјесме, Побједничке пјесме, Захвалне пјесме Израиља, Легенде, Закон; 7. Пророчке врсте; 8. Мудросне (софиолошке) пјесме; 9. Мјешовите, наизмјеничне пјесме и литургије (Gunkel & al, 52). Ова листа псаламских врста након Гункела је модификована, тако да је њихов број бивао све већи. Овдје ће бити ријечи само о неким врстама.

„Господ царује“ псалми („Интронизација Јахвеа“?)

Псалми 46, 92, 95, 96, 97 и 98, који се означавају као „Господ – Цар“ или „Господ царује“ („Господ се зацари“), псалми су који су у старозавјетној науци вишеструко обрађивани. Међутим, најприсутнија интерпретација у нововјековној науци је таква да се они тумаче у култном контексту, и то у контексту богослужења за празник „устоличења Јахвеа“. То је, по мишљењима многих научника, Нова година која у древном јудејству још није била позната

у познијем облику („Рош хашана“), (Castelot, 1996, str. 132) јер је функцију Нове године, односно Јахвеовог ступања на престо имао Празник сјеница, који се славио на крају године. Ову тезу је први започео С. Мовинкел. Он је реконструисао интронизацију Мардука, вавилонског божанства и посматрао је овај култ као узор и извор израиљском богослужењу Празника сјеница, односно Нове године. На Нову годину у вавилонској религији славила се обнова живота, стварања и царевање бога Мардука. Еп о стварању се на тај дан рецитовао и учесници богослужења би клицали побједносном божанству ускликом „Мардук је цар!“, „Мардук се зацари!“. Мовинкел, даље, тврди да је исти тип празника постојао и у Египту, као и у Ханану, гдје су се Израиљци са њим упознали и усвојили га. Фолц је, прије Мовинкела указао да се из псалама 46, 92, 95, 96, 97 и 98 налази култ израиљске Нове године. (Kraus 1979, p. 104) Мовинкел, даље тврди да је интронизација Јахвеа бивала на Нову годину. У центру овога празничног израиљског култа интронизације Јахвеа налазио се, по њему, ритуални поклик (מֶלֶךְ, יְהוָה) „Јахве мелек“ – „Господ се зацари“ (Пс 92, 1; Пс 95, 10; Пс 96, 1; Пс 98, 1; уп. Пс 46, 9). Овај поклик он разумијева као интронизацијски позив, идентичан вавилонском „Мардук је цар!“. Зато га је и превео овако: „Јахве је постао цар – Господ се зацари“.

Са овим позивом ишао је заједно и један култно-драмски догађај дубоко усађен у митологији смјене годишњих доба. Дакле, на смјену година, по Мовинкеловом тумачењу, Јахве је сваке године интронизиран и као цар и као творцац – побједитељ хаоса. Гункел је ове псалме тумачио тако да је управо у тим митско-култним и драматичним моментима проналазио есхатологију. Разлика између стајалишта Мовинкела и Гункела је у томе да Мовинкел много више псалама ставља у тај контекст (Mowinkel, 1953, p. 70). У наредним годинама су многа истраживања наставила Мовинкелову тезу, с тим што су је редуковали. Свако објашњење „Јахве цар“ псалама почиње од правилног преводјења израза (מֶלֶךְ, יְהוָה) „Јахве мелек“. По лексичким истраживањима „Јахве мелек“ има два значења: „бити цар“ и „постати царем“. Значење „бити цар“ је присутно у јеврејском тексту Старог завјета, док „постати цар“ долази само у оним случајевима када после тог глагола долази позив (трубом) да се прати (Kraus, 1979, p. 107). Према томе, то није формула устоличења, већ усклик славословља и благодарења ономе који је већ цар (Castelot, 1996, str. 133).

Након ових језичких недоумица остаје и питање да ли је у израиљском богослужењу могла бити могућа култна интронизација Јахвеа. Разлог је у томе што у јудејском богослужењу није постојао предуслов за то – култна слика, икона или статуа, која би била доношена на трон као у другим паралелним култовима. У Израиљу, као изразито антииконичном систему и богослужењу, недостаје основни предуслов култно драматичне

реализације Јахвеове интронизације. Било би апсурдно да у оваквом изразито антииконичном култу постоји процесија на равни апстракције.

Друго питање је то колико је могуће да једна хананска митологија, повезана са Новом годином и култом бога Вала, буде до те мјере прихваћена у израиљском богослужењу? Свако ко би прихватио ту годишњу интронизацију Јахвеа у израиљском култу морао би да прихвати да Јахве своју власт губи у одређеном времену и да Бог Израиљев, слично паганским божанствима егзистира као умируће и оживљавајуће божанство. То је, ипак, супротно по свему темељним тврдњама старозавјетне теологије, коју, дијелом, преносе и поједини псалми.

Јахвеово царство по Старом завјету и псалмима је несаломљиво и вјечно: „Јер је овај Бог наш до века, и у век века“ (Пс 47, 10), а не сезонска појава попут Вала. Стих: „Зацари се Бог над народима, Бог седи на светом престолу Своме“ (Пс 46, 9), управо говори о томе да Јахве јесте цар и да као такав Он царује. У ово вријеме, Давидова династија је стављена у центар и као таква ће остати вјечно. Сада је Јахве постао Цар Израиљев и он сједа на трон. Ова промјена у свештеној историји указује на есхатолошко будуће царство Господње у коме тај култ интронизације сада добија нови значај. Тако, ова ријеч „Јахве се зацари“ јесте откривење Божјег захвата на крају историје. Управо је то смисао Псалма 46. који у цјелости пјева о Господу, цару све земље који сједи на Свом престолу.

Значење израза „Господ царује“ биће нам још јасније ако га упоредимо са ријечима Псалма 94, који садржи један култни позив, а он гласи: „Ходите поклонимо се и припаднимо Њему и плачимо пред Господом Створитељем нашим“ (Пс. 94, 6).

Овдје је кључни позив *поклонимо се!* Ријеч је о проскинези пред Господом, падању на кољена и мољењу пред Његовим светим храмом. Јасно је да је циљ уласка, процесије иницијације између Јахвеа и заједнице била та проскинеза у предворју храма пред Богом као царем: „Уђите на врата Његова у хваљењу, у двореве Његове у химнама. Исповједајте се Њему, хвалите Име Његово“ (Пс. 99, 4).

Сакупљена заједница пада ницице пред Јахвеом и пред подножјем ногу Његових: „Узвисујте Господа Бога нашег и поклањајте се подножју ногу Његових, јер је Он Свети“ (Пс 98, 5).

Све то подсјећа на сусрет цара и заједнице. Епитети „Бог Израиљев“, „Свевишњи“, „Цар“, „Творац“, „Судија“ – долазе до изражаја у овој проскинези. Сви ови псалми имају у проскинези „животни контекст“. Поред проскинезе, овдје је присутна и култна музика, о чему пјева Псалам 150. Он позива да се Господ хвали уз различите инструменте: „уз глас

трубни“, „псалтир и гусле“, „уз кимвал, бубањ, жичане инструменте“. Израиљ се појављује пред Јахвеом и у захвалности пада ницице. Почетак овог празничног богослужења је увијек у знаку почетног позива: „Служите Господу у весељу, узиђите пред Њега у радости. Познајте да је Господ, Он је Бог наш, Он нас је створио, а не ми; а ми смо народ Његов и овце паше Његове“ (Пс 99, 2–3).

Тако, богослужење Израиљево стоји у знаку радости, а Богу служити у литургијској димензији значи наступити пред Његовим лицем, величати га и пасти ницице пред Њим.

За вријеме празничне седмице проскинеза је нарочито долазила до изражаја. У току дана празника, породице су неколико пута користиле могућност да уђу у храм да би се тамо помолиле Богу. Тако се може претпоставити да су се читаве породице селиле о празницима и наступале у Јерусалиму у процесијама. Управо тада су пјеване сионске пјесме.

Пасхално хвалите (Велико алилуја, Велики халел, Пасха – халел, Египатски халел) Пс 112–117.

Иако у масоретском тексту ови псалми имају једноставан наслов *Алилуја*, да би их разликовали од остале двије групе псалама са истим насловом (Мали и Велики Халел), називају се, у традицији, неким од горе наведених наслова. У јеврејској традицији, ова група од шест псалама је позната под насловом „Пасха – халел“ или „Египатски халел“, а понекад и само „Халел“. Пјеван је у породичним круговима за Пасху, Шавуот (Педесетницу) и Сукот (Празник сјеница). Називан је „египатским“, јер је Пасха празник посвећен избављењу из Египта (Grogan, 2008, р. 34). Претпоставља се да се „похвалне пјесме – хвале“, за које Нови завјет тврди да су отпјевали Христос и ученици након Тајне вечере и прије одласка на Маслинску гору (Мт 26, 30; Мк 14, 26), односе управо на ове псалме (Grogan, 2008, р. 34). Занимљиво је и да ови псалми имају спољашњи рам који чине два акростихна псалма: Пс 110. и 111. на почетку и Пс 118. на крају.

Египатски халелел је, вјероватно, настао у постегзилном периоду (око 400. г. пр. Хр.), јер је под јаким литерарним и теолошким утицајем текстова из тог периода (Ис 12, 40–55). Ова група псалама дио је пете књиге Псалтира (106–135) у којој се изражава програм и остварење постегзилне израиљске обнове. Као дио ове велике композиције, *Пасхално хвалите* је химна која је наглашено теоцентрична и истиче монотеизам. Бог је универзални спаситељ страдајућих и сиромашних, који ће даровати и открити једну заједницу праведности.

Због изразито литургијског обиљежја, претпоставља се да је овај низ псалама богослужбена пјесмарица, састављена од храмовних појаца, која се користила у богослужењима великих празника (Grogan, 2008, p. 34).

Велико Алилуја (Велики халел).

У јудејској традицији, почевши од средњег вијека, овим називом се означава Пс. 135, који се у оквиру Пасхалног богослужења пјева на Пасхалној вечери након последње чаше благослова, односно након Пс 117. С обзиром на то да Пс. 134. са Пс. 135. чини једну композицијску цјелину, многи аутори оба ова псалма називају поменутиим насловом (Goulder, 1981, p. 61). Ова два псалма се називају „близаницама“. Придјев „велики“ овдје се не односи на количину текста. „Мали халел“ (Пс. 140–150) или „Пасхални халел“ обухватају много већи текст од „Великог халела“. „Величину“ Великог халела чини његов садржај у коме се велича Господ, Цар небеског престола, који храни цјелокупну творевину, људе и животиње, Израил и све народе.

Ова група од два псалма има изразито литургијско обиљежје. О литургијском карактеру Пс 135. најјасније говори то што се сваки стих завршава изразом *јер је до века милост његова* – изразом који је био резервисан за заједницу која је тиме учествовала у богослужењу.

По неким тезама, у древном јудејству и у тадашњој форми Псалтира, Велики халел имао је функцију завршетка троструке збирке псалама 112–117; 118; 119–133. која је представљала богослужење тзв. поклоничких празника (Пасхе, Педесетнице и Празника сјеница). Поклонички (ходочаснички) псалми окончавани су завршним и испуњујућим похвалама Бога.

Мало алилуја (Мали халел). Пс. 145–150.

Због свог положаја у Псалтиру назива се и „Завршни халел“, док се у новојудејској традицији, због обичаја да свакодневна јутарња молитва почиње овим псалмима, назива „Дневни халел“.

Први дио Малог халела (Пс. 145; 146. и 147.) је похвала Бога од стране појединца. Почетни Пс. 145. је насловљен као „Давидова хвала“, док Пс. 146. и 147, иако похвале од стране појединца, садрже на оквирним мјестима позив *алилуја*, што чини прелаз ка јасном величању Бога од стране заједнице у завршним Пс 148-150.

Основна тема ових псалама је величање Бога од стране цијеле

творевине. Завршни псалми *Псалтира* понављају и на централно мјесто постављају велике теолошке теме: теологију Сиона, теологију сиромаштва и теологију Царства Божијег.

У богослужењу Цркве ови псалми су, више него било који други, нашли своју употребу, нарочито посљедња два која чине Славословље. У новојудејској традицији, као што је поменуто, ови псалми су дио свакодневне молитве. Што се тиче древног, старозавјетног јудејства, може се претпоставити да су ови псалми сигурно имали, широку употребу. О употреби Пс. 145. у богослужењу свједочи текст овога псалма пронађен у Кумрану (11QPSa), гдје је послѣ сваког стиха дописан по један рефрен, што јасно говори у прилог тврдњи да је псалам пјеван у оквирима богослужења (Eaton, 2005, р. 51).

Степена (поклонички псалми) Пс. 120–134.

У Масоретском тексту, ова група псалама означена је насловом *שִׁיר הַמַּמְלָא* (*шир хаммало* = пјесма успињања, ходочасничка пјесма). Назив је изведен из глагола „*ālāx*“ = пењати се, који је у вријеме постегзилног јудаизма био *terminus technicus* за *путовање* у Јерусалим, (Fokkelman, 2002, р. 42) односно *пењање*, јер је овај град на висини од 750 метара изнад нивоа мора. Назив овог низа псалама односи се, дакле, на праксу ходочашћа приликом великих празника која је била веома жива за вријеме другог храма. Претпоставља се да су ове псалме пјевали левити у тзв. „женском дворишту храма“ на завршетку првог дана Празника сјеница (види: Пс. 133, 1.). Број од 15 псалама одговара броју степеница (отуда и назив „степенa“), које су водиле из женског дворишта у „предворје Израилево“ (Fokkelman, 2002, р. 42).

Низ језичких и садржајних сличности упућује на претпоставку да је ова група псалама првобитно (прије него што је постала саставни дио Псалтира) била самостална збирка. Међутим, да ли је та збирка настала као пјесма за ходочаснике, или је то временом постала, није јасно. Осим тема које се тичу храма овдје се налази и низ других тема.

Јерусалим, Сион и храм стоје у средишту текста овога низа псалама. Приказана је Божија благодат која се непрестано креће, извире из Јерусалима и храма и води ка Јерусалиму. Сион је у центру свега. Касније, у пророчкој литератури Сион ће постати мјесто „ходочашћа народа“, не само Израиља, јер ће са Сиона доћи мудрост и закон.

Поклонички псалми, међутим, помињу и сљедеће теме: богата жетва, породица, рађање дјете, као и мир са ближњима (сусједима). Ове теме

су итекао у вези са смислом празника који су били одређени за ходочашћа према храму, и кроз њих се наглашава важност централизованог култа. Богата жетва, срећна породица и мир, дјело су Божије благодати која креће са Сиона и води ка Сиону.

Такозвани „Елохистички Псалтир“. Пс 42/43-83

Овај низ псалама у модерној библијској науци назива се Елохистичким псалтиром, јер се у њима, у поређењу са остатком Псалтира, необично често користи Божије име Елохим (אֱלֹהִים), док се име Јахве (יְהוָה) користи ријетко. Име Елохим наглашава удаљеност Бога, трансцендентност и универзалност, док име Јахве наглашава близину, присутност у историји и савез са Божијим народом (Fokkelman, 2002, р 45). Специфичност да се често помиње Елохим у низу псалма 41–82 није резултат неке накнадне „елохистичке редакције“, већ израз „једног диференцираног концепта Бога“, (Fokkelman, 2002, р 43) по коме Бог није само трансцендентан и универзалан (Елохим), већ је и иманентан и присутан у токовима израилске историје (Јахве). Једна специфична „теологија имена“ стоји у средишту Елохистичког псалтира и чини га јединственом збирком.

Сионски псалми. (Пс. 45, 47, 75, 83. и 86.)

Низ од укупно пет псалама носи овај назив, јер средишње мјесто у њима заузима „сионска теологија“ или „теологија Сиона“ по којој је Сион мјесто Божијег обитавалишта и средиште космоса. Божије присуство чува Сион од сила хаоса и непријатељских народа. Са Сиона Бог влада својим народом и цијелим свијетом. Због оваквог садржаја, сионски псалми су веома блиски „Господ – цар псалмима“, али и неким дјелима пророчке књижевности, нарочито са Књигом пророка Исаије (Gerstenberger, 1988, р. 64).

Историјски псалми. (Пс. 76, 77, 104, 105, 113.)

Група од ових пет псалама назива се историјском, јер садржи свештену историју односа Бога према старозавјетном Израиљу. Овој групи поједини аутори додају и Пс. 134. и 135. За теологију Псалтира, али и за теологију цијелог Старог завјета, ови псалми су од велике важности. У њима се налазе сви велики токови старозавјетне теологије. Ипак, најважнија тема, по којој је ова група псалама названа – јесте историја спасења. У њима се открива

значење сопствене историје за онога ко се у псалмима обраћа Богу. Аутор и читалац ових псалама присјећа се прастарих времена у којима почиње Божији захват у историји, а нарочито „архетипа“ јеврејског идентитета као што су Излазак и освајање Обећане земље.

Мудросни псалми

Назив мудросни, носи неколико псалама који се могу сврстати и у неке друге групе. Иако је цијели Псалтир по својој форми и садржају – мудрост и спада у мудросну књижевност у цијелини, одређени псалми унутар *Псалтира* показују знатно већи степен сродности са овом старооријенталном књижевном формом и са мудросним погледом на свијет, него ли остатак Псалтира (Томић, 1986, стр. 31). То се, у првом реду, односи на псалме који садрже тзв „блаженства“ (макаризме), односно, који почињу са אֲשֶׁר־ (’*ašrê* – „блажени су“ (Пс. 1, 111, 127.), затим на псалме који садрже кратке пословице (изреке) о животу благословеном од Господа (126. и 132). размишљања о грешницима (36 и 72) и о пролазности људског живота (48 и 89). Овим псалмима могу се додати и Пс 77 који спада у историјске, али и почетни, тзв. „Тора псалам“ Пс 1, као и Пс 18 и 118.

Акростихни псалми

Веома уочљиву форму имају алфабетни псалми или псалми у акростиху (Пс. 9, 24, 33, 36, 110, 111, 118, 144.) чији стихови почињу са 22 слова јеврејске азбуке. Ови псалми су вјероватно настали од учених књижевника у циљу стварања текстова за читање у свакодневној молитвеној пракси.

Литургије

Овим називом су обухваћени псалми или дијелови псалама чије наизмјенично читање или пјевање претпоставља два и више читача односно појаца: 23, 65, 117, 135. Ова форма је обиљежје текстова који се користе у богослужењу. Ипак, само мали дио ових псалама је можда имао богослужбену употребу. Највјероватније је да су псалми стилизовани тако да личе на текстове богослужбене праксе (Fokkelman, 1986, р. 32).

Врсте псалама по насловима у тексту Светог писма

Веома су чести наслови који псалам изнад кога стоје приписују одређеном аутору или групи аутора. Највише их се у овим насловима приписују Давиду (у масоретском тексту 73 пута, а у Септуагинти и у Кумранским рукописима број псалама који се приписују Давиду нешто је шири), затим Асафу и „синовима Корејевим“.

Пет група Псалама носи наслов „Давидов“ (Ле Давид). Ове групе се у неким уводима и студијама посвећеним Псалиру називају „Пет Давидових Псалтира“. (Goulder, 1982, p. 43) То су следеће групе: 1. Пс. 3–40; 2. Пс 50–71; 3. Пс. 100–102; 4. Пс. 107–109; 5. 137–144. Јеврејски текст ових наслова (*ле Давид*) се може двојако превести: „Псалам од Давида“ или „Псалам за Давида“, стога из самог наслова није јасан однос Давида према псалму, тј. да ли је ријеч о ауторству или о епониму (Goulder, 1982, p. 43).

Заједничка карактеристика псалама ове групе је то да се састоје од претежно личних тужбалица и молитава појединца који се налази окружен непријатељима. Међутим, на кључним мјестима ових група псалама, који носе Давидово име у наслову, уведени су одређени похвални и благодарствени псалми (пјесме благодарења), који мијењају тон расположења констатујући услишење тужбалице и молитве. Онај који се у овим псалмима молитвено обраћа Богу, појављује се у два профила: као цар који је гоњен и као онај који Цара-Бога, обитавајућег у храму као у својој палати или на небеском трону, моли за спасење и, попут „сиромаша“ и „праведника“, моли Бога за помоћ. Претпоставља се да ове групе псалама, а нарочито прве двије (Пс. 3–40; Пс 50–71) представљају срж Псалтира, у смислу сложеног процеса његовог настанка.

Иако укупно дванаест псалама носи натпис „Асафов“ (49; 72–82), јеврејски наслов *le Asaf*, не одређује однос Асафа према псалму. Као што је то случај код „Давидових псалама“ тако и овдје није јасно да ли је посредни ауторство или епоним (Gerstenberger, 1988, p. 85).

Име Асаф је релативно често у Светом писму. Најпознатији Асаф је, свакако, левит који је од Давида био постављен да заједно са братом Еманом и другим левитима *служи пред шатором од састанка пјевајући* (1. Дн 6, 32–39). Наслови ових псалама се, вјероватно, односе на ову личност, иако је било и другачијих тумачења да име Асаф не мора бити лично име, јер у његовој основи стоји коријен ספ (*сф – скупити, сабрати). По једном тумачењу „Асаф“ је у овом случају спој скраћенице за Божије име и 3. лица једине, што значи „Бог је сакупио“ (Gerstenberger, 1988, p. 85).

У периоду непосредно након вавилонског ропства, у књигама Јездре и Немије (Језд 2, 1–70; Неем 7, 6–72), појављује се група под називом „асафити“ или „синови Асафови“, који су имали службу пјевача у храму. Ова група је чинила важан богослужбени персонал за вријеме другог храма. Свој ауторитет асафити су црпили из своје дугачке традиције, јер се сматрало да је њихов зачетник Асаф савременик Давидов и да га је сам цар поставио на ту службу. Ова група је вјероватно постојала и била веома активна још у вријеме цара Језекије (до око 700. г. прије Христа), али највећи ауторитет у храмовном богослужењу добија након ропства, од времена Јездре и Немије (Gerstenberger, 1988, p. 85).

Аутора (ауторе) ових псалама треба тражити међу асафитима. Коријен збирке је вјероватно настао још у вријеме цара Језекије, али је свој коначни изглед добила након ропства, када је постегзилни асафити обогаћују.

Псалми Асафови имају неколико општих карактеристика које их одвајају од Давидових псалама и остатка Псалтира. Те карактеристике се тичу стила и теологије. По стилу су много бољи него Давидови, а главна теолошка разлика је у томе што су ови псалми свештеноисторијски. Они представљају теологију историје, односно теологију анамнезе (сјећања) на све оно што је Бог учинио за свој народ. Ова историја почиње Мојсијем и изласком и протеже се до разорења Јерусалима. Међутим, тај суноврат није крај, јер ће се десити есхатолошки суд којим ће Бог успоставити универзални свјетски поредак. Према томе, једна од основних тема ове групе псалама јесте суд.

За разлику од Давидових, псалми Асафови нису личне, индивидуалне молитве. У њиховом средишту није појединац него заједница – народ. То су молитвене пјесме цијелог народа, један свенародни плач упућен Богу (Goulder, 1982, p. 43).

Осим тога, теологија Асафових псалама веома често ставља у центар Божије име (теологија имена). Она свој израз налази у учесталости помињања Божијих имена, његових разних варијација и назива.

Из наведеног се може закључити да тзв. Асафити, који стоје иза ове групе псалама, нису били тек обични храмовни пјевачи и музичари, већ сјајни пјесници и богослови.

Укупно дванаест псалама носе наслов „Синова Корејевих“ (lîvîḡ qoḡaḡ): Пс. 41–48, 83, 84, 86, и 87. Иако Псалам 42. нема никакав наслов, ипак се сврстава у збирку Псалама синова Корејевих, јер јој и припада по својим литерарним карактеристикама и позицији.

„Синови Корејеви“ или „корејити“ су припадници левитског рода. То је круг људи који је дјеловао у постегзилно вријеме, мада има мишљења

да су они своју поетско-богословску дјелатност почели још у 9. или 8. вијеку прије Христа на територији Дановог племена. Постоји мишљење да је цијели овај низ псалама настао у старом царском граду Дан, да се односи на тамошње храмовно светиште које се сматрало за „Сион сјевера“ (Пс. 47, 3), на сјеверног – израиљског цара (Пс. 45.) и на град на извору Јордана (Пс. 45, 5.). Тек након пада Сјеверног царства (722. г. прије Христа) смисао ових псалама се преноси на југ и на Сион (Goulder, 1982, p. 43).

Кореј, чије име ова група носи, јесте личност која се у Светом писму помиње више пута, али је, и поред тога, веома непозната и загонетна, јер се негдје помиње у позитивном, а негдје у негативном контексту. Позитивно се помиње у родословима Петокњижја и Књига Дневника (2. Мој 6, 21; 1. Дн. 6, 16–23), али се ни ту не мисли увијек на исту личност. Најпознатија личност са овим именом је левит Кореј који се у негативном смислу помиње у 4. Мој. 16. Он је овдје приказан као вођа побуне против Мојсија и Арона. За казну, његова породица је била збрисана са лица земље. У слjedeћим поглављима Књиге Бројева име Кореј постаје синоним за побуну против Бога.

Међутим, при завршетку Књиге Бројева (26) ревидиран је претходни став да ће сви из лозе Корејеве нестати: „Али синови Корејеви не умријеше“ (4. Мој 26, 11.). Ова неконзистентност Књиге Бројева према Кореју у науци се објашњава могућношћу да је прича о Корејевој побуни није саставни дио оригиналног текста књиге, већ је накнадно убачена. Тај дио ни у литерарном смислу не одговара остатку књиге (у библијској науци се ово питање назива „Корејева прерада“ (Goulder, 1982, p. 43). Ипак, овај додатак Књизи Бројева ће оставити посљедице на утицај Корејеве личности у наредним епохама. Његово име се у Св. Писму касније ријетко помиње у позитивном смислу. Иако је он само припадник левитског рода и пјевачке породице, та позитивна страна његове личности пашће у сјенку његовог бунтовништва против Бога. Он ће постати примјер човјека који се буни против Бога (нпр. у Ис Сир 45, 18; код Јосифа Флавија – Јудејске старине 4, 14; и у Новом завјету – Јуд 1, 11).

Група која стоји иза псалама „синова Корејевих“ названа је по овој личности упркос негативној симболици које Корејево име носи. Основ за идентификацију са Корејем ова група налази у чињеници што је он био припадник пјевачке породице. Да ли су Корејити (синови Корејеви) аутори, само редактори, или је тек традиција ове псалме њима приписала – то није познато (Goulder, 1982, p. 43).

Ипак, јасно се види то да је ова група псалама првобитно постојала као самостална збирка, као „Корејев Псалтир“ који ће тек у поступку настајања Псалтира постати његов саставни дио. Постоји, наиме, јасна повезаност између Пс. 41. и 87. – псалама који чине вањски рам ове збирке.

За разлику од Асафових псалама који су историјско-теолошки, псалми Синова Корејевих су сионско-теолошки. Бог је, у овим псалмима, Бог са Сиона (Goulder, 1982, p. 43). Псалам 47. је срж тзв. „теологије Сиона“. Иако у овим псалмима има низ различитих теолошких тема, заједничка теолошка нит у њима јесте Бог са Сиона.

Асафови и Псалми синова Корејевих су, вјероватно, били саставни дио храмовног богослужења у Јерусалиму, јер се приписују овим двјема групама јерусалимских храмовних пјевача.

Грчки превод (Септуагинта) у свом тексту доноси и друге наслове појединих псалама, којих нема у масоретском. Ови наслови вјероватно потичу из неког другог јеврејског текстуалног извора. У Септуагинти, за разлику од МТ, сваки псалам, осим прва два, има свој наслов. Ове наслове срећемо и у другим преводима који су настали на основу Септуагинте (Tomić, 1986, str. 10–13).

Закључак

Када је ријеч о Псалтиру, модерна библијска наука се највише бави питањем његовог односа према древном храмовном богослужењу. Почевши од Гункела и других западних библиста, *Псалтир* се посматра кроз призму тзв. „врсте псалама“. Теорија о „врстама псалама“ дуго је била доминанта тема у науци која се тиче *Псалтира*. Сва друга питања у вези са *Псалтиром*, обавезно су посматрана кроз закључке ове теорије. Резултат таквог приступа *Псалтиру* јесте закључак који је донијела модерна библијска наука и о коме постоји битан консензус, а који гласи: *Псалтир* није, како се то обично мисли, настао као богослужбена књига другог храма, или синагоге. Његов коначни облик није настао са циљем да постане књига пјесама за учествовање у храмовном богослужењу, нити књига молитава за учествовање у синагогалном богослужењу, већ је то кућна књига за личну молитву побожног лаика. Међутим, важно је нагласити да се овај закључак тиче само коначног облика Псалтира, његове коначне редакције и интенције његовог коначног редактора. То нипошто не значи да Псалтир нема богослужбени контекст, односно да су храмовно и богослужење синагоге били без псалама. Псалтир је, по закључцима модерне библијске науке, збирка изабраних пјесама, које своје поријекло воде из богослужења, а које су у поступку редакције спојене са небогослужбеним пјесмама. Много је доказа да су поједини псалми кориштени у храмовном богослужењу, и то приликом приношења жртава, за шта постоје описи начина кориштења (види: 1. Днев. 16; 2. Днев. 29, 20–30; Ис. Сир. 50, 15–21). Хор левита је пјевао одређене псалме, а заједница, окупљена у храму, пратила га је пјевајући краћи псаламски стих. Дакле, у јудејском

богослужењу није кориштен Псалтир, већ поједини псалми или колекције више псалама, који ће касније прерађени ући у састав канонског Псалтира. Уз то, многа празнична богослужења древног Израиља садрже псаламски материјал. Много је псалама у Псалтиру у којима је очигледан празнично-богослужбени контекст. Такође, многи псаламски стихови директно се односе на одређене моменте богослужења (улазак, излазак итд.), који говоре у прилог вјероватноћи да су поријеклом из тих момената богослужења, или су у њима нашли примјену у историјском развоју богослужења.

ЛИТЕРАТУРА

- Castelot, J. J. (1996). *Religijske institucije Izraela: Biblijska teologija Starog i Novog zavjeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Eaton, J. (2005). *The Psalms: A Historical and Spiritual Commentary with an Introduction and New Translation*. London: T&T Clark.
- Fokkelman, J. P. (2002). *The Psalms in Form: The Hebrew Psalter in Its Poetic Shape (Tools for Biblical Study 4)*. Leiden: Deo Publishing.
- Gerstenberger, E. S. (1988). „Psalms. Part I with an Introduction to Cultic Poetry“ . *The Forms of the Old Testament Literature 14*, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Gunkel, H., Begrich, J. (1998). *Introduction to Psalms: The Genres of the Religious Lyric of Israel*, Macon: Mercer University Press.
- Goulder, M. D. (1982). *The Psalms of the Sons of Korah*: JSOT.SS 20, Sheffield: JSOT Press.
- Kraus, H. J. (1979). *Theologie der Psalmen*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener verlag.
- Mowinkel, S. (1953). *Religion und Kultus*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Tomić, C. (1973). *Psalmi, kratak uvod i komentar*, Zagreb: Provincijalat hrvatskih franjevac konventualaca.
- Топаловић, V. (2014). „Литургијске и литерарне карактеристике Псалтира“ . *Годишњак број 13* (стр. 26–41). Фоча: ПБФ.

Srdan Danilo S. Pavlović

Psalms as Literature

Summary

In this paper we tried to analyze poetical and literary aspects of the psalms. The analysis was based on the most distinguished religious and literary studies, such as Gunkel's, Mowinckel's, Gerstenberger's, and others. None of the Biblical books was so popular and read as the Book of Psalms. We insisted here on the systematization of psalms regarding the Book as the poetical corpus. This was based on several criteria: language, mutual topics, authorship and liturgical context of the psalms. As the most prominent researchers of the topic we singled out Herman Gunkel (1862-1932) who introduced new methodology of criticism. He related the literary genre to the historical and social context. This methodology is known as *Sitz im Leben* and it comprises numerous segments such as influence of the minor literary sources on the development of text. Furthermore, as significant aspect there is an encounter of the culture of Judaism with the other great cultures such as Persia. This leads to the syncretism in literary, religious and cult domain. Our aim here was to provide the insight into the most relevant studies on the literary segment of the Book of Psalms and to analyze their literary aspect with appropriate methodology based on appropriate additional literature. On the various examples we showed that the Book of Psalms represents a significant text for religion and literary studies.

ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА РАДНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА ОД ГЛАГОЛА КРЕТАЊА (СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ И ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ)^{1**}

Апстракт: У раду ћемо анализирати попридевљене облике радног глаголског придева (РПР) који се у србистичкој литератури и нашим релевантним описним речницима идентификују као потпуно попридевљени или потпуно лексикализовани облици (на пример: истрчао, доспео, пали, налегли и др.). Циљ нам је да експлицирамо критеријуме (семантичке и формалне) на основу којих се, у теорији и домаћој лексикографској пракси, разумева разлика у степену лексикализованости придевски употребљених РПР-а у српском језику. Истраживање смо ограничили на глаголе са општим значењем кретања. Показало се да постоје модели семантичких трансформација на релацији глагол–придев који реферишу о степену лексикализованости придевски употребљених облика РПР-а.

Кључне речи: радни гл. придев, придевска служба, врсте речи, попридевљавање, лексикализација.

1.0. Иако придевска својства РПР-а потичу од његовог партиципског порекла², у савременој литератури радни гл. придев са својствима правог придева има статус *придева-конверзива*³, што значи нове, придевске јединице која је настала од већ постојеће глаголске. Тако, када се употреби

* aneta.spasojevic@gmail.com

^{1**} Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског стандардног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку и технолошки развој Републике Србије.

² Некадашњи партиципи имали су граматичке особине глагола и придева, а РПР је заправо партицип претерита актива II (в. Maretić, ³1963, стр. 232, 662; Стевановић, ⁴1989, стр. 720–725; Белић, 1999, стр. 385, 468–469).

³ У новије време, појава чији сегмент истражујемо предмет је дериватолошке литературе и дериватолошких поглавља сербокроатистичких граматика. О њој се саопштава као о једном од конверзијских типова: попридевљавању или адјективизацији (нпр. Barić i sar., 1997, стр. 301; Клајн, 2003, стр. 383–384, Станојчић, ¹¹2008, стр. 174; Станојчић, 2010, стр. 245; Пипер, ²2014, стр. 255). До Стевановића, међутим, РПР у служби придевских речи разматрао се у оквирима морфологије односно синтаксе (уп. Maretić, ³1963, стр. 232, 662; Стевановић, ⁴1989, стр. 720–725; Белић, 1999, стр. 385, 468–469).

у придевској служби и промени своја граматичка, семантичка и друга обележја, радни глаголски придев надилази актуелну, традиционалну поделу на врсте речи, о чему сведочи, рекли смо, његов статус конверзива и статус међукатегоријалне лексичке јединице у савременим граматикама и савременој дескриптивној лексикографији.⁴

1.1. У фокусу овог рада налазе се облици РПР-а од глагола са општим значењем кретања који се у речницима и лингвистичкој литератури наводе као *потпуно лексикализовани* или *прави придеви*. Циљ је да се одреде дијагностички параметризаутврђивањестепенањиховелексикализованости⁵, односно да се експлицирају имплицитна правила лексикографске обраде попридевљених РПР-а и размотри да ли дата обрада осликава адекватан степен лексикализације. Тиме би се прецизније дефинисала природа РПР-а који се сматрају лексикализованим са синхроног аспекта, а утврђени модели семантичких трансформација на релацији глагол–придев могли би обезбедити системност и уједначеност описа у српској лексикографској пракси. Грађу смо ексцерпирали из деветнаест објављених томова *Речника српскохрватскога књижевног и народног језика* (РСАНУ) и из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС), од облика *приспети*.⁶

2.0. У литератури се као важан фактор *потпуног попридевљавања* и настанка *правог (потпуног, простог, обичног) придева* од РПР-а наводи *измењено унутрашње значење* (уп. Maretić, ³1963, стр. 662; Белић, 1998, стр. 277; Белић, 1999, стр. 385, 469; Стевановић, ⁴1989, стр. 723–725) односно

⁴ У српским описним речницима попридевљени РПР дефинише се на три начина:

1) функционално-граматичком дефиницијом – којом се показују придевска морфолошка обележја РПР-а и његова синтаксичка функција: одбегао ијек. одбјегао, -гла, -гло (обично одр.) у *прид. служби*: *р. пр. од одбећи и одбјећи*;

2) типском, придевском описном дефиницијом – која показује семантички преображај РПР-а, његову потпуну лексикализованост, али не и везу са глаголском лексемом: истрчао, -ала, -ало *који стрчи, истурен, избочен*;

3) комбинованом дефиницијом – којом се жели показати двоструки карактер РПР-а у систему врста речи: пали, -ла, -ло (одр.) у *прид. служби*: *р. пр. од пасти*¹; исп. пасти¹ (7а, 8в, 10а) 1. а. *који је пао, погинуо (у борби, боју)*: ~ борац. [...] б. *фиг. који није успео, који се урушио, престао да делује; пропао*. [...] 2. *морално пропао, посрнуо*. [...].

⁵ Термин *лексикализација* употребљавамо у најширем смислу – као процес којим од постојећих језичких јединица настају нове лексичке јединице (уп. Тафра, 2005b, 100 fn, 115. стр. i d.).

⁶ Рад представља део ширег истраживања о попридевљавању радног глаголског придева у савременом српском језику за потребе докторске дисертације.

удаљено значење (в. Упутства РСАНУ, члан 302). Међутим, нигде није прецизирано шта се под овим подразумева, односно који су конкретни механизми унутрашње промене значења.⁷ Иако се она интуитивно може наслутити, сматрамо да се семантички и граматички критеријуми морају испитати, и то у оквиру сваке семантичке глаголске класе појединачно, будући да не би могао бити исти семантички механизам за настанак *правог придева* попут *зreo* и *правог придева* попут *истрчао* (уп. претходнонаведене изворе, као и Клајн, 2003, стр. 383; Станојчић,¹¹2008, стр. 174, 405).

3.0. Предмет овог рада су глаголи кретања. Они припадају истоименој лексичко-семантичкој групи (ЛСГ) на основу обједињујуће семантичке компоненте – архисеме *кретање*. Међутим, способност попридевљавања немају сви глаголи кретања.⁸ Применом метода компоненцијалне анализе на глаголе из наше грађе, уочили смо да могућност придевске употребе имају они глаголи у чијој семској структури основног значења преовладава значење *управљеног кретања*⁹ које се на синтаксичком плану спецификује

⁷ У Белић, 1998, Белић, 1999, и Стевановић⁴1989 под *променом унутрашњег значења* подразумева се семантичко удаљавање придевизираниог РПР-а од глагола. Ово се објашњава променом *привремености* вршења глаголске радње у *сталну* особину придева, као и тиме да „сви они [придевски употребљени РПР – прим. А.С.] значе нешто друго, а не оно што значи њихов радни придев“, чак и ако „између њих и глагола ... није прекинута семантичка веза“ (Стевановић, 1958, стр. 87; уп. и: Белић, 1934; Белић, 1937). У Упутствима РСАНУ препоручује се да се РПР у придевској служби евидентира као посебна одредница на следећи начин: уколико се значење није удаљило од глагола, одредницу дефинисати граматичком дефиницијом, односно, ако се значење удаљило, давати придевску описну дефиницију (в. Упутства РСАНУ, члан 302).

⁸ О придевској употреби РПР-а од глагола кретања такође се разматрало (в. Стевановић, 41989, стр. 723 и д.), али се до данас остало на закључку да није довољно јасно шта неким глаголима дозвољава придевску употребу, а другима не (в. Клајн, 2003, стр. 384).

⁹ Под *глаголима кретања* у раду ћемо подразумевати лексеме којима се означава радња чијом реализацијом долази до самосталне (самоиницијативне или нехотичне) промене положаја субјекта радње у простору (уп. Стевановић,⁴1989, стр. 553).

Под *управљеношћу*, *директивношћу* или *усмереношћу* подразумевамо ону сему у значењској структури кретања која показује однос ентитета који се креће према структурним елементима кретања – његовој почетној или завршној тачки, односно према путањи кретања (уп. Piper,²2001, str. 68).

Директивност кретања једна је од изражених диференцијалних сема у основним значењима глагола кретања на којој се заснива класификација Д. Вујовић (в. Vučković, 2009, str. 36). На директивности се заснива и прва од седам описаних семантичко-синтаксичких подгрупа енглеских глагола кретања у класификацији

адвербијалном јединицом са просторним значењем¹⁰.

3.1. Од глагола управљеног кретања у речничком корпусу описним придевским дефиницијама представљени су следећи облици РПР-а: *доспео*, *истрчао*, *легао*, *налегли*, *насео*, *пали*, *приспео*, *пропао*, *прошао*, *утонуо*. Ослањајући се на члан 302 Упутстава РСАНУ и на цитирану лингвистичку литературу, могли бисмо извести закључак да су се наведени облици значењски удаљили од глаголских, да су пример унутрашње промене значења, те да су зато у речницима представљени као *потпуно попридевљене лексеме* (тј. лексеме лексикализоване у највишем степену). Међутим, поставља се питање: колико је потребно да се придевско значење удаљи од глаголског да би се сматрало лексикалованим? Може ли уопште *придев-конверзив* имати ново значење у односу на мотивни глагол?

4.0. Поређењем семантичких структура ексцерпираних *правих придева* и глагола који су их мотивисали уочили смо да су за *потпуно попридевљавање* РПР-а од глагола кретања продуктивна она глаголска значења која су заснована на физичкој особини усмереног кретања¹¹. Таква секундарна глаголска значења, у односу на примарно, мењају датом глаголу тип аргументске структуре и мењају лексичко-семантичку групу.

4.1. Узмимо за пример глагол *доспети* и његов РПР *доспео*. Потпуна лексикализација, према речничком корпусу, захватила је секундарна гл. значења 2а и 2б глагола *доспети*. Секундарно гл. значење *потпуно се развити*, *постати погодан за одређену намену*, *сазрети*, *стасати* (2а) настало је на семи физичке карактеристике управљеног кретања глагола *доспети* (чије је основно значење *достћи кретањем*, *напредовањем*, *допрети до нечега*), док се физичка карактеристика даље пренела са радње кретања на носиоца кретања: *доспео значи који се потпуно развио, који је постао погодан за одређену намену; стасао, зрео* (а). Дакле, конкретна семантичка трансформација у основи *потпуне лексикализације* РПР-а *доспео* започиње у структури глагола *доспети*: *кретање напред* (примарно гл. значење) → *напредовати у развоју* (секундарно гл. значење), а затим се наставља на релацији секундарно значење глагола *доспети* – придев *доспео*:

Б. Левин. Она их назива глаголима инхерентно усмереног кретања (енгл. Verbs of Inherently Directed Motion) (Левин [Levin], 1993, р. 263).

¹⁰ Ми овде нећемо разматрати да ли су те адвербијалне јединице облигаторне или не, будући да је за наш рад битна само њихова граматичка и семантичка комплементарност са глаголским значењем кретања.

¹¹ Физичке особине управљеног кретања манифестују се кроз значења аблативности, адлативности и перлативности (уп. Ковачевић, 1987, стр. 122), која су резултат просторних односа носиоца кретања и почетне или завршне тачке односно путање (уп. Vučković, 2009, str. 12).

напредовати у развоју (секундарно гл. значење) → *развијен, зрео* (придевско значење). Наведено се може представити моделом: [УСМЕРЕНО КРЕТАЊЕ ПОЈМА → ФИЗИЧКА ОСОБИНА УСМЕРЕНОГ КРЕТАЊА ПОЈМА → (ПСИХО)ФИЗИЧКА ОСОБИНА ПОЈМА]. Немогућност творења рекцијске везе идентичне оној из основног гл. значења потврђује да у придевизираним облику *доспео* нема компоненте кретања, тј. да је у структури овог глагола дошло до промене ЛСГ.¹²

Са друге стране, секундарно гл. значење *приспети за исплату* (26 фин.) пример је терминологизације глагола општег лексичког фонда. Терминолошко значење придевски употребљеног РПР-а добило је посебну, придевски успостављену тачку у речничком чланку, чиме му се лексикализованост „признаје“ на основу квалификације.

4.2. Исти однос као у пару *доспео* : *доспети* постоји и између значењских структура конверзивних јединица у пару *приспео* : *приспети*. Од примарног значења управљеног кретања *доћи, стићи куда* на семи физичке карактеристике таквог кретања настала су секундарна гл. значења 2а, б и в. Та значења придевски употребљена обрађена су као праве придевске лексеме са значењем одговарајуће (психо)физичке особине (*зreo, сазreo*). Тест употребе адвербијалне јединице са просторним значењем потврђује промену ЛСГ у структури овог глагола. Такође, у структури овог придева имамо пример лексикализације засноване на терминолошкој употреби облика РПР-а (*приспела меница* (РМС, под *приспео*)).

4.3. Тестом употребе месних адвербијалних јединица потврђујемо да придевски употребљен РПР *истрчао* у синтагмама *истрчали грудни кош* и *ишљати истрчали нос* (РСАНУ, под *истрчао*) означава физичку карактеристику делова тела, а не делове тела који су се одвојили, испали из својих лежишта (уп. *грудни кош је истрчао из груди* – надреална, семантички нова ситуација). Дакле, ово придевско значење није настало из примарног глаголског које такву адвербијалну јединицу подразумева.

У полисемантичкој структури глагола *истрчати*, рекло би се, нема значења које је мотивисало наведено придевско. Међутим, ако погледамо последњи пример за основно значење глагола (*Једном је истрчала млађа кћер да иде пред старијом, била је истучена* (РСАНУ, под *истрчати*)) и део дефиниције који се на њега односи (издвојен тачком и зарезом) *поћи нагло, брзо, устремити се*, приметимо да је наведено придевско значење могло настати из њега: *поћи нагло* може означавати намеру да се крене, али не и реализацију кретања (одвајање ентитета од подлоге), дакле, може реферисати о покрету тела ка напред, о устремљеном, нагнутом положају. То значи да је ово гл. значење у коме је активирана физичка особина кретања мотиватор

¹² Све дефиниције и примери у раду преузети су у оригиналу или парафразирањем из РСАНУ и РМС.

„правог“ придевског значења РПР-а, по истом обрасцу као у претходном примеру: [УСМЕРЕНО КРЕТАЊЕ ПОЈМА → ФИЗИЧКА ОСОБИНА УСМЕРЕНОГ КРЕТАЊА ПОЈМА → ФИЗИЧКА ОСОБИНА ПОЈМА], односно конкретније: *кретање изван нечега* → *бити устремљен, управљен* → *устремљен, управљен*.

4.4. Значења *надведен*, *наднесен* (под тачком 1) и *подливен*, *подустао* (*о крви*) (под тачком 2) придевизираниог РПР-а *насео* заснивају се на глаголским значењима *наднети се*, *надвити се изнад нечега* (5б) и *подлити се* (*о крви*) (6) глагола *насести*. Тестом пресликавања рекције из примарног гл. значења на придев израз би се обесмислио. И овде се понавља уочени образац семантичких промена који за конкретан однос *насести*–*насео* гласи: *кретање над нечим/под нечим* → *бити наднесен/подливен* → *наднесен/подливен*.

4.5. Увидом у семантичку структуру глагола *лећи* уочавамо да је значењепридевске лексеме *легао* *слегнут*, *збијен*, *тврдо* настало категоријалном трансформацијом секундарног гл. значења *слећи се*, *сталожити се* (3б), које је медијално рефлексивно, што је дефиницијом у речнику и показано. Укључивање месне адвербијалне рекције уз придев променио би се смисао исказа. Осим што би се горенаведени образац семантичких трансформација могао и овде констатовати (конкретно: *вертикално кретање* → *бити слегнут* → *слегнут*), на речничко издвајање придевски употребљеног РПР-а *легао* има утицаја и његова употреба у стручном тексту.

4.6. Издвајање облика *налегли* као придевске лексеме није мотивисано променом унутрашњег значења већ његовом терминологијом. Из основног значења глагола *налећи* (*ослонити се*, *наслонити се*, *навалити се телом или делом тела на што или на кога*) настао је придев *налегао* са значењем *који належаје на дату страницу*, уз трансформацију категоријалног значења. То се потврђује могућим додавањем глаголске рекције [на + нешто] (нпр. *два налегла угла троугла : два угла троугла налегла на дату страницу*), што, међутим, не би било примерено математичком дискурсу.

4.7. Семантичким сравњивањем преосталих глагола управљеног кретања из наше грађе са њиховим придевизираним облицима РПР-а потврђује се да се у основи лексикографског представљања потпуне лексикализације налази модел семантичких промена уочен у досадашњој анализи: [УСМЕРЕНО КРЕТАЊЕ ПОЈМА → ФИЗИЧКА ОСОБИНА УСМЕРЕНОГ КРЕТАЊА ПОЈМА → ФИЗИЧКА ОСОБИНА ПОЈМА].

Тако је кретање по вертикали наниже мотивисало развој секундарних значења глагола *пропасти* (*изгубити своје имање, имовину или изгубити осећање части*, *поштења* (6а, 6б)), *утонути*¹³ (*угнути се*, *улегнути се* (3))

¹³ Иако смо класификацију екскерпираних глагола вршили према основном глаголском значењу, а глагол *утонути* је у РМС обрађен као егзистенцијални глагол,

и *пасти* (изгубити живот, погинути (7а)), која су потом придевизирана преносом особине управљеног кретања са радње на њеног носиоца (*пропао* – који је материјално упропаићен (2а) или који је пао морално (2в); *утонуо* – упао, увучен (2); *пали* – који је пао, погинуо (1а)).¹⁴

4.8. Са друге стране, у РМС се за глагол *проћи* издваја као право, лексикализовано придевско значење РПР-а оно које је настало из секундарног глаголског значења *протећи, минути* (о времену) (9а). Иако се и у наведеном секундарном значењу дефинише глаголима кретања, специфичност субјекта тог кретања (временски појмови) мења ЛСГ глаголу, будући да он метафоризацијом *конкретно–апстрактно* овде добија егзистенцијално значење (уп. Лазић-Коњик, 2010, стр. 63).¹⁵ Мишљења смо да би се образац уочен у спроведеној анализи и овде могао применити: ако субјекат *прође*, он више из перспективе посматрача није видљив, дакле физички не постоји. Отуда је као прави придев издвојен облик *прошли* са егзистенцијалним значењем *који је минуо, који је био раније, претходио*.

5.0. Анализа придевски употребљених облика РПР-а од глагола кретања који су у речницима обрађени као *потпуно лексикализовани* тј. као *потпуно поприведљени* (а који се као такви наводе и у нашој лингвистичкој литератури) показала је да постоји семантички образац који се препознаје као код *унутрашње промене значења*. Видели смо да се померање значења придева у односу на глагол заправо заснива на промени ЛСГ унутар глаголске полисемантичке структуре, а не на настанку нових значења у структури придевске лексеме. Промена ЛСГ глагола кретања индукована је сепом *физичке особине* усмереног кретања. На њој настала секундарна значења премештају глагол кретања у ЛСГ (психо)физичких стања или ЛСГ егзистенције. На синтаксичком плану промена ЛСГ потврђује се непресликавањем просторне адвербијалне реакције основног глаголског значења, тј. смањењем глаголске валенце за један степен.

Оваква лексичка и граматичка измена у полисемној структури глагола одговара схватању *граматикалне полисемије* Ирене Грицкат, тачније њеном трећем типу који се односи на промену граматичке природе лексеме

мишљења смо да се примарно значење овог глагола ипак заснива на семи *управљеног кретања*. Због тога смо га уврстили у анализу. У овом закључку ослањамо се на схватање да је природа семантичких реализација у оквиру једне лексеме значајан показатељ њених примарних семантичких компонената (уп. Драгићевић, 2010, стр. 134).

¹⁴ Наведени глаголски и придевски облици су вишезначни, али због уштеде простора семантичку трансформацију о којој говоримо илуструјемо само са по једним секундарним гл. значењем и од њега насталим придевским.

¹⁵ Когнитивисти би ово значење објаснили концептуализацијом апстрактног домена помоћу конкретног.

„условљену рекцијским моментом“ (Грицкат, 1967, стр. 226). Сам семантички процес осликава један њен механизам – лексичку метафору.

Када тако добијена значења почну да се употребљавају с придевском конституентском вредношћу, она мењају не само реченичну функцију него и категоријално обележје по формули [ОСОБИНА РАДЊЕ НЕКОГ ПОЈМА → ОСОБИНА ТОГ ПОЈМА]. Овако описан конверзивни процес упућује на претпоставку о томе да је попридевљавање РПР-а заправо семантички (а не творбени) процес који се заснива на метонимији.

Формула:

[УСМЕРЕНО КРЕТАЊЕ ПОЈМА (примарно гл. значење) → ФИЗИЧКА ОСОБИНА УСМЕРЕНОГ КРЕТАЊА ПОЈМА (секундарно гл. значење) → (ПСИХО)ФИЗИЧКА ОСОБИНА ПОЈМА (придевско значење)]

осликава, дакле, два семантичка обрасца која су у основи попридевљавања РПР-а од глагола са значењем кретања: (1) метафору на семантичком нивоу (у оквиру једне лексеме, тј. граматикалну полисемију) и (2) метонимију на категоријалној равни (између две лексеме, тј. конверзију).

5.1. Придевски употребљен РПР оваквих карактеристика у речницима добија статус *правог придева*. То би био први тип РПР-а који у српској лексикографији има статус *потпуно лексикализованог придева*.

Други тип чине случајеви придевске употребе оног значења глагола кретања које је терминологизовано (*доспела признаница, приспела меница, налегла катета*). Тада промена унутрашње семантике мотивног глагола није од пресудног значаја, односно значење *директивног кретања* не мора нужно да буде замењено другом семантиком (што се јесте догодило у *легла земља*), већ је терминолошка квалификација довољна да би се РПР представио као *прави придев*.

5.2. Промена ЛСГ постоји и у структури неких глагола управљеног кретања чији су попридевљени облици РПР-а дефинисани другим типом речничке дефиниције – формулом у *прид. служби*: *р. пр. од Х*.¹⁶ Тако су, на пример, оба примера под придевском лексемом *замакао*¹⁷ настала из егзистенцијалног значења глагола управљеног кретања *замаћи* (1г) *ишчезнути, пропасти, постепено нестати* (на семи физичке особине

¹⁶ Оваквом, функционално-граматичком дефиницијом у речницима се најчешће дефинише РПР чија се придевска употреба односи на примарно значење глагола кретања. Међутим, у овом поступку није успостављена доследност.

¹⁷ РСАНУ: *замакао, замакла и замакла, –ло у придевској служби; р. пр. од замаћи*. — Шпанија ... пак таштим привиђењем већ замале народне величине, не има да се више чим дичи у колу свјетских држава (Нод. 1, 57). Било је то давно нешто прије рата, у замаклом летном још увијек топлом мјесецу (Стипч., АСК 1955, 367).

кретања: кад субјекат замакне за нешто, он се не види, кад се не види - он не постоји). Тим значењем глагол *земаћи* припада другој ЛСГ, што потврђује и немогућност пресликавања глаголске рекције из основног гл. значења. Због тога што су ове трансформације засноване на обрасцу утврђеном у нашој анализи, наведене примере требало би, због доследности лексикографског поступка, представити као *потпуно лексикализоване*. Исто важи и за обраду одређених примера под придевским одредницама *испао*, *опао* итд.

6.0. Да резимирамо. При анализи придевски употребљених РПП-а важно је утврдити каква је граматичко-семантичка природа глаголских значења која се попридевљују. Од тога ће зависити тип речничке дефиниције, а управо он реферише о степену лексикализованости РПП-а. Наше истраживање је показало да се као *прави придеви* или као *придеви лексикализовани у највишем степену* препознају они који настају из секундарног гл. значења које је другачије ЛСГ него глагол у свом примарном значењу. Њихова семантика се доживљава као другачија, *удаљена* од глаголске, што се у речницима показује употребом типске придевске дефиниције. Када је мотиватор придевске употребе РПП-а основно гл. значење, степен лексикализованости је мањи, и такав РПП се дефинише функционално-граматичком дефиницијом.¹⁸

Уколико би се уочени принцип поштовао, лексикографи би могли да остваре уједначеност у успостављању датог типа одреднице.

ЛИТЕРАТУРА:

- Barić, E. i sar. (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Piper, P. (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Tafra, B. (2005a). Konverzija kao gramatički i leksikografski problem. *Od riječi do rječnika* (str. 99–114). Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra, B. (2005b). Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem. *Od riječi do rječnika* (str. 115–123). Zagreb: Školska knjiga.
- Vujović, D. (2009). *Semantička i derivaciona analiza glagola kretanja u srpskom jeziku*. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet u Novom Sadu.

¹⁸ Оправданост оваквог раздвајања разматраћемо другом приликом, након испитивања уочених односа на глаголима осталих семантичких поља.

- Белић, А. (1999). *Историја српског језика, Изабрана дела IV*. Београд: Завод за уџбенике.
- Белић, А. (1998). *О језичкој природи и језичком развоју, Изабрана дела I*. Београд: Завод за уџбенике.
- Белић, А. (1937). Више семантике! *Наш језик*, V, 129–135.
- Белић, А. (1934). О променљивости радног (прошлог) глаголског придева. *Наш језик*, II/2, 33–39.
- Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Грицкат, И. (1967). Стилске фигуре у светлу језичких анализа. *Наш језик*, XVI/4, 217–235.
- Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику 2. Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Ковачевић, М. (1987). Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме. У: Станојчић, Ж.: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1 (119–128). Београд: МСЦ.
- Лазевић-Коњик, И. (2010). *Глаголи са егзистенцијалним значењем у српском језику*. (Докторска дисертација). Филозофски факултет у Новом Саду.
- Пипер, П., и Клајн, И. (2014). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Спасојевић, М. (2011). Радни глаголски придев у систему врста речи. *Наш језик*, XLII/1–2, 25–39.
- Станојчић, Ж. (2010). *Граматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар.
- Станојчић, Ж., и Поповић, Љ. (2008). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научно дело.
- Стевановић, М. (1958). Још нешто о придевској функцији радног глаголског придева. *Наш језик*, IX/3–4, 86–92.
- Стевановић, М. (1940). Рефлективни глаголи и променљивост глаголског придева. *Наш језик*, VII, 196–205.
- Упутства РСАНУ. *Упутства за израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (интерни спис)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

ИЗВОРИ:

РСАНУ: *Речника српскохрватскога књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.

Aneta A. Spasojević

THE LEXICALIZATION OF THE PARTICIPLES DERIVED FROM MOVEMENT VERBS (*Syntactic, semantic and lexicographic aspect*)

Summary

The aim of our study was to analyze movement verbs and adjectives derived from them using the process of adjectivization. The SASA dictionary (RSANU) and the Dictionary of Matica srpska (RMS) provided the lexical material necessary to distinguish the semantical and grammatical parameters representing the base of this process. One of the most important conclusions we made is that the difference in the degree of the lexicalization of the participles derived from Serbian movement verbs depends upon the semantico-grammatical transformations of the secondary verb meanings, which are based on the change of the lexico-semantical group of movement verbs (the impact of lexical metaphor within the verb) and the transformation of the categorial properties of the lexeme (the metonymical impact on the verb–adjective relation). If we could use the model we defined in our study to identify the participle as being a real, completely lexicalized adjective, then we could develop a systematic and consistent lexicographic interpretation of these word-entries, all in the scope of Serbian descriptive lexicography.

О ВОЈНОЈ ЛЕКСИЦИ У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА, АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА ПЕЋКОГ (НА МАТЕРИЈАЛУ ПРЕПИСА ИЗ ДАНИЛОВОГ ЗБОРНИКА ИЗ 1553. ГОД.)¹

Апстракт: У раду се идентификују лексичка средства која писац користи у функцији описа ратних збивања. Житије краља Милутина, краља-ратника, није могло остати без описа ратних догађаја, те је Данило II у композицију свог књижевноумјетничког дјела морао уплитати и тзв. „ратничке формуле”. У којој мјери и на који начин је писац, који је притом и архиепископ, уносио те стереотипне изразе у своје дјело, желимо да одговоримо овим радом.

Кључне ријечи: српскословенски језик, Данило Пећки, Данилов зборник, Житије краља Милутина, војна лексика.

1. Увод

Данилов зборник или *Животи краљева и архиепископа српских*, како је дјело назвао први издавач Ђ. Даничић,² као значајан извор за проучавање старосрпске ратне терминологије, био је предмет научне анализе у поглављу књиге *Српски средњи век* Станислава Хафнера (Хафнер 2001: 65–75) под насловом *О речнику и фразеологији ратних описа Данила II и његовог ученика*. У овој значајној студији аутор издваја неке константе „које мање или више одступају од опште црквенословенске или рускоцрквенословенске норме” (Хафнер 2001: 67). Наш рад треба да буде мали прилог проучавању војне лексике у Даниловом *Житију краљу Милутину*. Владавина краља Милутина (1282–1321) означена је територијалном и културном експанзијом, те се, написавши његово житије, Данило II огледао и на пољу приповиједања о ратним дешавањима. Циљ овог рада јесте идентификација лексичких средстава која писац користи у функцији описа тих збивања. Грађа за рад ексцерпирана је из *Житија краља Милутина* сачуваног у препису Даниловог зборника из 1553. године, који се чува у Архиву САНУ.³

* biljasa@eunet.rs

¹ Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог писаног српског наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 178030).

² Архиепископ Данило 1972.

³ Прикупљена лексика дио је корпуса за докторску дисертацију *Речник владарских житија архиепископа Данила II (према препису Даниловог зборника у*

2. Дјело и његова композиција

Данило II је житије краља Милутина означио као *борбено и непобједиво* (прид. бранскыи борбени, који се тиче борбе, битке): доб'ль еси пате всех' сил'ных' црѣ ѿ слав'ных' кралю. тако мног'ици препоудроу'тици бран'скою и непобѣдиомоу твою житіе повѣдают' се. тако в'седь дивити се бж'іен силѣ. и многон помощи бж'іен'номоу за смиреніе кѣг'и за кротость. и за добродѣтель житіа своего. толкоу съхраненію и покровоу споуд'и(о)б'ліенъ был'и(ть). тако чюд'но слышати и страшн'ио разоумети. 74а/20–74б/1. Описујући краља Милутина као *ваљанијег, врснијег* од силних царева (прид. добль *ваљан, врстан, одличан*), писац је, вјерујемо, желио да истакне краљево преимућство над другим владарима управо на пољу војних, освајачких активности, које је, уосталом, и историјски потврђено.

Књижевноумјетничка дјела са војном тематиком припадају неформалном војном дискурсу (Милосављевић 2015: 89). У ред таквих може да се уврсти и *Житије краља Милутина*. Данило II је писао житија комбинујући бројне мање жанрове (похвале, плачеве, молитве, унутрашње монологе или дијалоге са сопственом душом и др.), што је у литератури именовано као „плетеније композиције”⁴.

2.1. Жанр ратничких повијести

Иако српскословенска књижевност не познаје жанр који је у староруској књижевности назван „воинская повесть” (Хафнер 2001: 65), анализираћемо да ли су тзв. „ратничке формуле” које су карактеристичне за такве ратничке повијести, „уплетене” у истом или модификованом облику и у композицију *Житија краља Милутина*.

Треба имати у виду да се таква врста израза среће и у другим жанровима (хронографима, летописима и др.), па тако и у житијима, што је у својој *Поетици старе руске књижевности* јасно истакао Д. С. Лихачов. Како овај изузетни руски медијевиста тврди, избор израза, тј. „формула” није жанровски, него тематски условљен. Систем жанровски условљених стилова одређен је типом, карактером и садржином текста, а у појединим случајевима и ‘стилом епохе’ (Грковић Мејџор 2007: 292).

3. Ратничке формуле

А. С. Орлов у књизи *Об особенностях формы русских воинских повестей (кончая XVII в.)* издваја формуле које су карактеристичне за ратничке повијести.

Архиву САНУ, 1553. год.), одбраћену септембра 2016. на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

⁴ Богдановић 1980: 177.

3.1. Орлов, на примјер, као једну од формула наводи: *падање (непријатеља) попут дрвећа или снопа; сјечу (противника) попут траве или класја* (Орлов 1902: 22–23). Код Данила II читамо: н съ ноуждіею вѣлнкою жнѣхъ іє сьсѣкающе плькы нѣхъ. 60a/25–60b/8; н вѣлнцѣн ратн бывѣши мѣждіоу ндн-не єдиноу нли двашѣ. н пособѣстѣомъ же бл҃гаго бѣа добрѣ възмогѣше побѣднше іє-сьсекающе пльн нхъ нечлстнвїе іако травоу полѣскоую. 78a/12–16.

3.2. Само име краљево, његова титула, коју Данило II често ставља у први план (тако оубо хожідаше. н тако твораше въ лѣтѣ(ѣ)хъ мнозехъ. іакоже бысѣ(тъ) прослѣти се ндenni его н проавѣленоу быти. по всехъ оокрслтнхъ странахъ. вьсточнхъ н западнхъ. стѣфанъ оурошѣ превисокы н крѣпкы н сьмодрѣжавнїи н млслтнвїи краљ срьбскїи. 68b/2–7), улива страх: вѣн оокрслтны црїе н погани в[а?]рварн боахоу се. тькѣмо нмѣнованноу ємоу. 74a/12–14. *Страх од именовања, тј. спомињања (чијег) имена* једна је од запажених формула у руским ратничким повијестима (Орлов 1902: 26).

3.3. У функцији сликовитог описа ратних дешавања своје мјесто налазе и *животиње, звијери, птице* (Орлов 1902: 26).

3.3.1. *Звијери*, дивље крволочне животиње, добар су лексички избор којим се фигуративним путем дочарава суровост непријатељских ратника који се устремљују на стадо Христово: н ты нечлстнвн видѣвѣше оу онъ поль рѣкы мнозѣство народа збѣгѣше на єдиноу мѣсте. іако звѣрїе неснн оустрѣднше се на стадо хѣб. 57a/11–14; около же мѣста того ст҃го. сьзідѣа градъ сь вѣлнкою тврѣдннєю. за належаеще радіа напасти безѣбожнхъ хоу[р?]сарїи н възідѣнше пнрѣгы вѣлнкы. добрїи н бл҃гїи пастнрѣ рачнтѣла своєго хѣа. мнлоуіє словѣснїе овцѣ. стада его соущее въ мѣстѣ томъ стѣмъ. н сынавѣѣ іє іако да не коснет се нѣхъ звѣрь лютїи. н да не расхнтетъ чюждїи троудѣ єго. 69a/26–69b/6.

3.3.2. За представљање непријатеља што опаснијим, за усложњавање и појачавање сликовитости израза, писац у маниру својственом и ратничким повијестима користи лик *лава*: н ндѣ тьщѣно на сего хѣлюбываго краля. львовѣмъ ообразомъ іарѣ се. н хоте іако лютѣ звѣрь расхнтннн незлобнвоу оуѣче. 56a/25–27.

3.3.3. У Житију Милутиновом налазимо и потврду израза којим се исказује звјерска *жеља, тежња* непријатеља *да прогута, пожедере* свог противника: н єнко хвалецихъ се на сїю малоују дрѣжавоу властн моєе. хотещею възхнтнн. н мѣнѣ же раба твоєго озлобнн. таковнхъ мнслїи н оушнщренїа раснпѣлы. іако да не рекѣтѣ врази мѣи пожрѣхомъ н. 55a/13–17.

3.3.4. У контекстима којима се описују непријатељски насртаји у руским ратничким повијестима знатан је број израза у којима се помињу *вукови*. Таквој симболици у једном примјеру прибјегава и Данило Пећки: н възідѣнѣше се ѿ земѣє своєє мнозѣство нѣхъ мнлого. н вѣнндоше въ вѣлнкоују романїю. н гоуѣеще хрїстїанѣ іако вѣлци нещелѣ(е)ще стада хлсѣа. 75a/20–23.

3.3.5. Да прикаже неправедно непријатељско поступање и опкољавање којем је Милутинова војска изложена, писац бира поредбени израз са лексичком компонентом *пас*: се бо вѣлнкою тоугоу одрѣжнмъ ієслѣмъ. зрѣ

шѣстѣѣ поганихѣ хотещи хѣ ме озлобыти· и достоянїе же мое елико дарованно мнѣ тобою поглытити· се бо тако ѿнѣ оубыдоше ме· и сынѣмъ злобывыхѣ оубеде ме· и нападоше на ме крѣпчѣн· 62а/24–62б/1. За Данила II непријатељска активност која је издајничка, изразито подмукла, упоредива је са нападима *пса* на онога који га храни: а онѣн по истинѣ възъбожѣнїи перси· идоуще хлѣбъ его вѣлнчахоу на нѣ ковь· мнѣще хотенїе с[.] оубоути... идающе тако псы на питающаго ю· 75б/13–76а/1. Изразе са лексичком компонентом *пас* Орлов није истакао као својствене руским војничким повијестима.

3.3.6. За карактеризацију спретности и храбрости војника и хероја у руским ратничким повијестима користе се птице *соко* и *јастреб*. И за Данила II *јастреб* је птица која симболизује војника који се истиче својим ратничким способностима (или припадника елитне војне формације): онѣ же тако моудрѣ и хоудогѣ моужѣ показѣдаше ястрѣбѣ на вѣжещею· своего сродѣства и храненїа поучѣвъ слаѣкыи свонѣи глѣбѣ· и тамо посла ю вѣсѣлѣ бжїю помошь призываю· 76б/16–20 (18). Сам краљ Милутин је неустрашив као *небопарни орао*: онѣн же възъбожѣнїи ... поучавающе се тыщѣтныи на вѣсѣлѣтнѣю его главоу ... а сынѣ надѣе се на помошь бжїю ... снхѣ лаянїа нѣ въ чтоже вѣдѣнае· нѣ вѣсѣлѣ боле за ѿтѣство снѣ· нѣ телѣсе своего мнлоуе ѿ техѣ лаянїа· тврьднѣ градомѣ или мѣстомѣ· нѣ тако нѣбопарнынѣ орѣль по срѣлѣ(ѣ) нѣхѣ проходе являше се яснѣ· 75б/24–76а/9.

3.4. Као једну од веома распрострањених устаљених „епизода” која је присутна у војним повијестима, Орлов наводи *помоћ небеске силе* (Орлов 1902: 37–49). Овај научник казује да постоји неколико „шема”, кратких или општијих, ширих у свом изразу, који обликују богату умјетничку слику.

3.4.1. Уобичајени израз којим се изражава заступништво небеских сила, по његовом навођењу јесте израз „гоними гнѣвомъ Божиимъ”. Орлов не наводи ниједан примјер овог изразица у којем придјев *Божїи* алтернира са придјевом *Господњи*. Данило II користи израз којим се изриче да непријатељ бива *гоњен гнѣвом Господњим*: и тако видѣвъ сынѣ зломыслинѣи водѣн нѣхѣ· снѣѣво знаменїе· еже ѿ погыбѣлы своенѣ· и ѿ вѣсѣлѣ еже съ ныиы и начѣтъ вѣжати гоннѣ гнѣвомѣ глѣннѣ· съ малою чѣдїи въ дрѣжавоу свою... 60б/8–12 (11).

3.4.2. Изрази којима се у руским војним повијестима приказују *ужас*, *страх* и *трепет* непријатеља *услед дејства силе небеске* што се у различитим видовима пројављује нису једнозначно исказивани. Орлов наводи читав низ примјера у којима се на различите начине развија слика пораза противника као последица заступништва Пресвете Богородице, анђела, светитеља. Мотиви су шаролики: непријатељи бивају изложени дејству звукова (страшног шума, грома и др.), виђењу анђела, па чак и убијани, посијецани од сила (најчешће у виду анђела) које Бог шаље.

4. О стереотипним изразима Данила II

Треба истаћи да, описујући војна дешавања у Житију Милутиновом, писац користи и стереотипне изразе који нису посебно експлицирани као својствени „ратничким повијестима”.

4.1. Архиепископ Данило II на многим мјестима јасно указује да је *помоћу Божијом* краљ Милутин успијевао да савлада противнике: н вѣ прѣдлѣжеща тыщнѣ се вѣшатѣ еанко ѿ нскоуѣсехъ сего бл҃гоуспѣшнаго н хѣлюбнѣаго еанкыне напасти многѣ подыетѣ вѣ юности своенѣ ѿ многыѣхъ иноплемѣнныѣхъ цр҃кѣхъ н ѿ инѣхъ протѣихъ нхъ же аще бѣу бл҃говоленѣшоу оукажемъ вѣ пнѣснѣи семѣ н како ѿ таковыѣхъ свободѣнаа яви юго бѣ н того же помощію одолѣвѣ нмѣ превъзидѣ мыслѣи нхъ злѣе н соудѣмоудрѣнаа шетанѣа, ннзложн крѣп'ко. 54а/6–16; тако бо бл҃гы бѣ семоу хѣлюбнѣомоу твораше аще кто злоую мнсалѣ ѿ семѣ непорочнѣмѣ вѣща нѣ гѣ разараше съвѣтѣи такоуѣхъ н вѣсн послѣдн съ ноудѣдѣю покарахоу се кѣмоу по бж҃тїю бо нзволѣнїю сын превисокоу краљ мнѣотн страны езнкѣ прнпоудн слѣоу своєю кѣ бл҃гѣ дарованѣн кѣмоу дръжавѣ зем'ли срьбьсѣн. 61б/5–12.

4.2. У Житију Милутиновом непријатељи бивају поражени *пројављивањем чуда* за која писац често не истиче да су послѣдица Божијег дејства. Вјероватно услѣд сталних указивања на Божију помоћ, писац сматра да „извор” чуда није потребно посебно истичати: н тѣ вѣ незапоу ни малѣ болѣв'шоу кѣмоу нздѣлаше по срьдѣ(ѣ) народа вон сконѣхъ смьртїю днѣвноу ѿпрокрьжень. іако вѣсемѣ днѣвнн се рѣчѣ(е) бо смьртѣи же грѣшннѣомѣ люта кѣсѣ(тѣ). 56б/4–8; н ты нечѣстнѣвн вндѣв'ше ѿб онѣ полѣ рѣкы множество народа зѣв'ше на єднѣномѣ мѣсте іако зѣв'рѣ неспнн оустрьмнше се на стадо хѣбѣ н оуповаоушѣи на слѣз конѣ сконѣхъ вьндоше вѣ нѣю вода же сн наг'ло вьздѣвн'шн се. многѣ нхъ потоу. 57а/11–16.

4.3. И у приказу поласка краља Милутина у ратнички поход могу да се уоче одређене стереотипне радње које су послѣдично повезане. Краљ се прије сваке друге активности *молитвено обраћа Богу*: бѣ бесконатнѣи млѣсрдѣи н вѣсещѣрн влѣдѣко вьсѣхъ гн... н тобою цр҃кѣ цр҃кѣствѣоујотѣ н слѣнѣи властн съдръжѣтѣ к тебе оуповаѣ дръзѣю на те бо оуповаше ѿцн нашн оуповаше н нзбавнѣа ю єсн ... такождѣ влѣдѣко мѣн гн іу хѣ на мѣнѣ грѣшнаго раба твоєго прнз'рн н на дръжавоу ѿчѣствѣа моєго дарован'ноую мн тобою н еанко хвалѣщнхъ се на сїю малоую дръжавоу властн моєе хотещею вьсхнѣтнн н мѣнѣ же раба твоєго ѿзловѣтн такоуѣхъ мнсалѣи н оухнщрѣнѣа раснп'лы іако да не рекѣтѣи вразн мѣн пожрѣхомѣ н аз' бо недѣстѣннн нмѣ твоє прнзнѣаѣ потыщахъ се събратн растѣчѣнѣа вѣ ждѣрѣбы дръжавн моєе прослав'лаѣ прѣстоу нмѣ твоє. 54б/26–55а/20. *Окупљање војске* слиједи након молитве: н по снхъ бл҃гоуспѣшнѣи краљ повѣле събранѣмѣ бытн вѣсемѣ коємѣ сконѣмѣ. 55а/20–21. Након *узимања благослова*: н семоу бьв'шоу млѣтѣоу вьз'мѣ ѿ архѣрѣа своєго сѣла н вѣсего събора еанко лнка сѣнѣннѣт'скаго 55а/22–24, слиједи *полазак у поход*: вьздѣвн'г се съ слѣамн сконѣи ндѣ вѣ дръжавоу ѿвластн цр҃кѣства грѣт'каго вѣ прѣдѣ(е)лы ѿкрѣстнѣе. 55а/24–26.

5. Закључак

Идентификација лексичких средстава која Данило Пећки користи у функцији описа војних збивања у *Житију краља Милутина* (према препису Даниловог зборника из 1553. године) показала је значајно поклапање стереотипних израза у руским ратничким повијестима и житију које је предмет наше анализе. Сличност теме и садржине испољава се и на плану израза. Стереотипни изрази и лексички поступци својствени стилу Данила II, који нису посебно експлицирани као дио „ратничких повијести”, условљени су жанром и намјеном дјела у које је уклопљена и ратничка приповијест о краљу Милутину.

Извори

- Рукопис Даниловог зборника из 1553. године, који се чува у Архиву САНУ (сиг. А 14509).
- Архиепископ Данило 1972: *Arhiepiskop Danilo i drugi. Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*. London: Variorum Reprints (према: *Животи краљева и архиепископа српских*, написао Архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђура Даничић, у Загребу 1866). – 386 с.
- Данило Други 1988: *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић. Данашња језичка варијанта: Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић. Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 6. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

Литература

- Авагјан, К. (2014). *Утицај страних лексема на војну лексику српског језика*. Војно дело, пролеће/2014, 243–257.
- Богдановић, Д. (1980). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Грковић Мејџор, Ј. (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовановић, В. (2016). *Српска војна лексика и терминологија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лихачов, Д. (1972). *Поетика старе руске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Милосављевић, Б. (2015). *Службени војни дискурс и ратни војни извештаји*. Научни састанак слависта у Вукове дане, 44/1, 85–97.
- Орлов, А. С. (1902). *Об особенностях формы русских воинских повестей (кончая XVII в.)*. Москва: Изд. Имп. общества истории и древностей Рос. при Моск. Ун-те.

- Трифуновић, Ђ. (1990). *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит.
- Хафнер, С. (2001). *Српски средњи век*. Студије о Србима, св. 11. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Biljana M. Savić

A MILITARY LEXICON IN THE LIFE OF KING MILUTIN BY
ARCHBISHOP DANILO PEĆKI (BASED ON TRANSCRIPTION
OF THE DANILO'S COLLECTION OF HAGIOGRAPHIES
FROM 1553).

Summary

Identification of lexical resources that Danilo Pećki used in the description of the function of military events in the Life of King Milutin (according to transcription of the Danilo's Collection of hagiographies from 1553) showed a significant overlap of stereotypical expressions in Russian warrior histories and the Life which is the subject of our analysis.

The similarity of themes and content is expressed in the field of expressions too. The stereotypical expressions and lexical processes typical for Danilo's writing style, which are not specifically explicated as part of the "warrior history" are conditioned by genre and purpose in the work that blended the warrior tale of a king Milutin.

АБЛАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ ГЛАГОЛА КРЕТАЊА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Рад се бави анализом префиксалних глагола кретања са аблативним значењем у руском и српском језику. Префиксални глаголи кретања у руском језику се дијеле на глаголе са просторним и глаголе са непросторним значењем. Глаголе са просторним значењем додатно можемо посматрати с обзиром на значењску компоненту простора коју носе у себи, а то су аблативно, адлативно и перлативно значење. Биће анализирани префикси, који се припајају глаголима кретања у оба језика, а у себи носе аблативно значење, тј. значење удаљавања од локализатора, као и њихове глаголске рекције. У раду ћемо користити контрастивни метод и једносмјерну анализу, усмјерену од руског ка српском језику. Поменути проблематика биће анализирана на 131 примјеру, који су издвојени из дјела „Подросток“ и „Анна Каренина“, као и њихових превода на српски језик. Такође, у анализу ће бити укључени и примјери из рјечника „Толковый словарь русского языка.“

Кључне ријечи: глаголи кретања, префикси, просторно значење, аблативно значење, глаголска рекција.

Увод

Глаголи кретања у руском језику су издвојени као засебна лексичко-граматичка цјелина, због својих специфичности. Историјски посматрано, припадају прасловенској лексици. Битехтина и Јудина (Битехтина, Юдина: 1985, 30) издвајају 18 парова беспрефиксалних глагола кретања: **идти-ходить, ехать-ездить, бежать-бегать, брести-бродить, везти-возить, вести-водить, гнать-гонять, гнаться-гоняться, катить-катать, катиться-кататься, лезть-лазить, лететь-летать, нести-носить, нестись-носиться, плыть-плавать, ползти-ползать, тащить-таскать, тащиться-таскаться**. Сви поменути глаголи су несвршеног вида. Ауторке су издвојиле одређене семантичке особине по којима су глаголи издвојени у двије групе и на основу којих формирају глаголске парове. Тако наводе да је за глаголе типа *идти* карактеристично кретање усмјерено у једном правцу, одређено

* vesna.d.micic@ffuis.edu.ba

кретање, кретање које се дешава једанпут, док је за глаголе типа *ходить* карактеристично кретање усмјерено у два или више праваца, неодређено кретање, односно кретање које се одвија више пута. Ауторке напомињу да у руском језику постоје и глаголи чије је значење врло блиско глаголима кретања, као што су глаголи добираться (стизати), двигаться (кретати се), мчать (брзо возити), мчаться (јурити), направляться (упућивати се), спешить (журити), али они не припадају поменутој лексичко-граматичкој групи због тога што немају одговарајуће парове. Насупрот томе, у српском језику таква лексичко-граматичка група као посебна цјелина се не издваја, јер није уочена досљедност при спајању глагола кретања у глаголске парове.

Глаголима кретања у руском језику припадају се двије врсте префикса, префикси просторног значења и префикси које Битехтина и Јудина условно називају префиксима непросторног значења. Глаголи кретања са префиксима просторног значења означавају кретање које је на неки начин усмјерено у простору, док глаголи кретања са префиксима непросторног значења углавном означавају временске карактеристике кретања (почетак кретања, количину понављања кретања и сл.)

О значају префикса при творби глагола уопште у руском језику говорио је и Виноградов (Виноградов, 1972: 339). Истицао је да су у том погледу префикси значајнији од суфикса и да је многозначност глагола заправо условљена разнообразношћу значења префикса. Посматрајући и сам процес творбе ријечи у руском језику, доминантни су глаголи, а од творбених процеса најзаступљенија је управо префиксација.

Битехтина и Јудина (1985) дају списак префикса са просторним значењем, који се користе при деривацији префиксалних глагола кретања у руском језику: *в-*, *вы-*, *вз-*, *при-*, *у-*, *под-*, *от-*, *до-*, *пере-*, *с-*, *с-* ... *-ся*, *раз-* ... *-ся*, *про-*, *за-*, *о-*, *об-*, *обо-*. Глаголи образовани употребом наведених префикса могу бити како свршеног, тако и несвршеног вида и на тај начин образују видске парове (*войти* – *входить*). Када се глаголима прве групе додају префикси просторног значења, они мијењају свој вид и постају свршеног вида (*уйти*, *пойти*). Када се префикси просторног значења додају глаголима друге групе, они задржавају несвршени вид (*уходить*, *выходить*) (Уральский государственный университет им. А. М. Горького, 2008: 6). Сваки од наведених префикса носи одређено значење, чиме утиче на семантику глагола којем је припојен префикс.

Методологија рада

У наредном дијелу рада анализи ће бити подвргнути само они префиксални глаголи кретања који у себи носе аблативно значење, односно значење удаљавања од локализатора приликом кретања. У раду ћемо користити контрастивни метод, да бисмо уочили сличности и разлике које на том плану постоје између руског и српског језика. Анализа је једносмјерна, усмјерена од руског ка српском језику. Анализирали смо 131 примјер, који је издвојен из дјела *Подросток* (Достоевский, 1975) и *Анна Каренина* (Толстой, 1984) и њихове преводе на српски језик, као и одређен број примјера из рјечника *Толковый словарь русского языка* (Ожегов, Шведова, 2010). Овом приликом у анализу су укључени само глаголи кретања у свом примарном значењу, а не и они који су употријебљени у пренесеном значењу. Посебна пажња посвећена је приједлошко-падежним конструкцијама, којима се изражавају локализатори, који су у вези са анализираним глаголима кретања.

Префиксални глаголи кретања са аблативним значењем и њихова рекција

Глаголском рекцијом и њеним семантичким основама бавио се Апресян у чланку *Семантические основы глагольного управления* (Апресян, 2005: 49–63). Говорећи о семантичким врстама и подврстама на које је могуће подијелити предикате, Апресян примјере са глаголима кретања сврстава под семантичку одредницу *действия – радње*. За дату семантичку категорију наводи да има обавезну семантичку валентност агенса, који је најчешће човјек или неки њему аналоган субјекат. Поред тога, као допуну могу имати објекат и прилошку одредбу за циљ. У *Синтакси савременог српског језика* (2005) наводи се да су приједлошко-падежне конструкције са значењем мјеста или правца најразвијенији подсистем језичких средстава којима је могуће изразити просторно значење у српском језику. То се најчешће односи на функцију именског адвербијала. У наведеној функцији може бити употријебљен спацијални генитив, спацијални датив, спацијални акузатив, спацијални инструментал и спацијални локатив (723). Конструкције са дативом и акузативом су усмјерене, а конструкције са инструменталом и локативом нису.

Када посматрамо ситуативни оквир просторне локализације у који су укључени глаголи кретања, јасно је да такав оквир подразумијева директивност, односно одређену промјену у односу локализатора и објекта локализације. Префиксални глаголи кретања могу указивати на све три врсте просторних односа: аблативност, адлативност и перлативност. Од семантике

глагола зависе и други елементи који су у вези са њима, као што је глаголска рекција. Душанка Вујовић (2013) наглашава да се „именичка рекција са значењем просторне локализације јавља у форми просторних предлошко-падежних конструкција (ППК) и у форми беспредлошких, слободних падежа (П)“ (Вујовић, 2013: 277). Поменути ауторка наглашава да је глагол *ићи* у српском језику директивно необиљежен и да су управо префикси тај елемент који у ново значење уноси директивност. Потпуно иста ситуација је са глаголом *идти* у руском језику и значењем његових деривата, који су добијени префиксацијом.

„Глаголи аблативног усмерења су они глаголи којима се означава удаљавање од неког оријентира у простору *отићи, изаћи, изићи, поћи, заићи, разићи се*“ (Вујовић, 2012: 88). Ауторка издваја префиксе *од-* (*от-*), *из-* (*иза-*), *по-*, *за-*, *раз-*, и за њих каже да су префикси са аблативним значењем у српском језику.

У руском језику аблативно значење носи префикс *у-*. Дати префикс носи значење ‘удаљавање предмета из одређеног мјеста, удаљавање на одређено растојање’ (Битехтина, Юдина, 1985). Његов најчешћи пар у српском језику јесте префикс *од-* (*от-*). Наведени префикс у српском језику има опште аблативно значење напуштања мјеста, удаљавања од њега (Вујовић, 2012).

„Но чуть увижу, что этот шаг, хотя бы и условный и малый, все-таки отдались меня от главного, то тотчас же с ними порву брошу все и уйду в свою скорлупу“ (Достоевский, 1975: 15).	„А чим видим да ће ме тај корак, ма како био услован и мали, ипак удаљити од оног главног, одмах ћу с њима прекинути, оставићу све и отићи у своју љуштуру“ (Достојевски, 1992: 22).
„Позвольте-с: у меня там жену уведут ...“ (Достоевский, 1975: 50)	„Допустите, молим вас: неко ми рецимо, одведе жену...“ (Достојевски, 1992: 73)

Према дефиницији аблативности, која говори о удаљавању објекта локализације од локализатора (Пипер, 1977–1978), очекивано би било да се у реченицама са таквим значењем буде наведен локализатор од кога почиње дато удаљавање, односно кретање. И заиста, такве реченичне конструкције постоје у оба језика.

„... повар ушел вчера со двора , во время самого обеда; черная кухарка и кучер просили расчета“ (Толстой, 1984: 5).	„... кувар отишао од куће још јуче о ручку, куварица за млађе и кочијаш молили су да их исплате“ (Толстој, 2005: 7)
---	--

Поред тога, врло су заступљене реченичне конструкције са наведеним глаголима кретања које истичу одредиште до којег се долази, након што се напусти првобитни локализатор.

„Как следует в таких случаях, его мигом
увезли за границу...“

(Достоевский, 1975: 20)

„Као што је ред у таквим приликама,
сместа су га **одвели у**
иностранство“

(Достојевски, 1992: 31)

„Я тотчас же вынул деньги, заплатил,
схватил альбом и **ушел в угол комнаты...**“

(Достоевский, 1975: 38)

„Одмах извадих новац, платих, узех
альбом и **отидох у угао собе...**“

(Достојевски, 1992: 57)

Глаголи кретања са префиксом *у-* у руском језику, односно префиксом *од-* (*от-*) у српском могу бити употријебљени и без прецизирања локализатора од кога почиње удаљавање, као и без наглашавања тачке до које се долази при таквом кретању.

„Дарья Александровна, приказали доложить,
что они **уезжают**“ (Толстой, 1984: 9).

„Дарја Александровна, наредили су
ми да кажем да они **путују**“

(Толстој, 2005: 10).

„Я повернулся и **ушел**“

(Достоевский, 1975: 26).

„Ја се окренух и **одох**“

(Достојевски, 1992: 40).

Употребљавају се и реченичне конструкције у којима се наводи узрок због кога је извршено наведено аблативно кретање. У том случају, глаголи кретања имају допуну у виду другог глагола, који је изражен обликом инфинитива у руском језику, а у српском може бити изражен обликом инфинитива или конструкције да + презент.

„Это была жена его, и, кажется, по виду
она тоже спорила, а **ушла** теперь **кормить**
ребенка“ (Достоевский, 1975: 43).

„То му је била жена и чини се, бар
према изгледу, да је и она
дискутовала, а сада **одедадоји**
дете“ (Достојевски, 1992: 63).

Изразито аблативно значење у руском језику носи и префикс *вы-*. Уже посматрано, дати префикс има значење кретања изнутра, испод или иза нечега, временско одсуство, кретање на отвореном простору, ка одређеном оријентиром, почетак кретања (Битехтина, Юдина, 1985). Наведеном префиксу

у српском језику одговара префикс *из-*. „Префикс *из-* (*иза-*) у комбинацији са глаголом *ићи* деривира глагол кретања са значењем напуштања унутрашњости неког затвореног или ограниченог, обележеног простора као и екстралокализацију (смештање у простор изван нечега)“ (Вујовић, 2012: 88). Када се упореде два наведена тумачења префикса, *вы-* у руском и префикса *из-* (*иза-*) у српском, види се да су им значења веома блиска.

Аблативност наведених префикса јасно се види из реченичних конструкција, гдје је наведен локализатор од кога почиње кретање, односно удаљавање.

„Наконец **из калитки вышел** какой-то чиновник, пожилой...“
(Достоевский, 1975: 26)

„Најзад **из капије изађе** некакав постарији чиновник...“
(Достојевски, 1992: 40)

„Я быстро **вышел из дому**“
(Достоевский, 1975: 39).

„Брзо **изађох из дворишта**“
(Достојевски, 1992: 59).

У напријед наведеним примјерима видимо да глаголи *выйти/изаћи* траже допуну у виду приједлошко-падежне конструкције *из + Г* у оба језика. Према подацима из нашег корпуса, то је најчешћа реакцијска допуна наведеним глаголима. Чак и када у реченици није изражен локализатор од кога почиње удаљавање, он је увијек јасан из контекста.

„И я повернулся и **вышел**“
(Достоевский, 1975: 35).

„Окренух се и **изађох**“
(Достојевски, 1992: 52).

Такође, пошто је из контекста увијек јасан почетни локализатор, могуће је навести и локализатор ка којем је упућено кретање, што наведеним глаголима даје и семантичку нијансу адлативности, тј. приближавања локализатору.

„Ну что, Матреша? – спросил Степан Аркадьич, **выходяк ней в дверь**“
(Толстой, 1984: 10).

„Шта је Матрјоша? – упита је Степан Аркадијевич, **идући јој у сусрет**“ (Толстој, 2005: 10).

„... несмотря на свое несчастье, **вышел**, слегка подрагивая на каждой ноге, **в столовую**, где уже ждал его кофей...“
(Толстой, 1984: 10–11)

„... и поред своје несреће, **изађе**, лако се одбијајући ногама, **у трпезарију**, гдје га је већ чекала кафа...“ (Толстој, 2005: 11)

Душанка Вујовић (2012) префиксу *по-* у српском језику даје и просторну одредницу 'крнути са мјеста, напустити одређену локацију'. Прво од наведених семантичких тумачења, 'крнути са мјеста,' указује и на временску карактеристику (почетак вршења радње), али и на просторну, аблативну (удаљавање од првобитног локализатора), док друга семантичка одредница, 'напустити одређену локацију' има у потпуности просторно, аблативно значење. Префикс *по-* у руском језику припада групи префикса са непросторним значењем, према класификацији Битехтине и Јудине (1985). Дати префикс има временско значење почетка вршења радње.

„ Мы здесь посидим, а потом **пойдем**
ко мне“ (Достоевский, 1975: 44).

„ Мы поехали на **Кузнецкий**“
(Достоевский, 1975: 27).

„ Да **пойдем к Дергачеву**, что ты все,,
отнекиваешься; трусишь
(Достоевский, 1975: 42)?

„ ... **под венец пошла** с самым спокойным,,
видом, какой только можно иметь в таких
случаях, так что сама уж Татьяна Павловна
назвала ее тогда рыбой “ (Достоевский, 1975: 9).

„ ... он **куда-то поехал** и в дороге помешался, о
так что произошло нечто вроде скандала, о
котором в Петербурге говорили “
(Достоевский, 1975: 20).

„ Поседећемо овде, а онда **ћемо**
отићи код мене “
(Достојевски, 1992: 63).

„ **Одосмо** на **Кузнецки мост**“
(Достојевски, 1992: 74).

Па **хајдемо код Дергачова**; зашто
се стално нећкаш, плашиш се “
(Достојевски, 1992: 61)?

...**на венчање је отишла**
најспокојнијег изгледа, какав се
само може имати у таквим
случајевима, тако да ју је и сама
Татјана Павловна тада назвала
хладном “ (Достојевски, 1992: 13).

„ ... **некуд је био пошао** и уз пут је
померио памећу, тако да се догодила
нека врста скандала о којем се у
Петрограду говорало “
(Достојевски, 1992: 31).

Из свих наведених примјера види се да глаголи кретања са префиксом *по-* могу имати одређено просторно значење, јер га често прате локалне одреднице, али то никада нису локализатори од којих се удаљава,

него локализатори којима се субјект приближава, дакле, може се говорити о аблативном значењу датог префикса у руском језику. Такође, као што се види из примјера, глаголима са префиксом *по-* у руском језику врло често одговарају неки други глаголи у српском, а не они који би прикључивали префикс *по-*

„**Пойдемте**, - толкнул меня Крафт “

(Достоевский, 1975: 51).

„ – **Хајдемо** – повуче ме Крафт “

(Достојевски, 1992: 74).

У овом примјеру немамо ниједну просторну одредницу, тако да би се сада значење могло тумачити само као временско, позив да се отпочне одређено кретање.

Узимајући у обзир све наведене примјере, а и остале примјере из корпуса, закључује се да префикс *по-* у руском језику и када има просторно значење, никада не укључује локалну одредницу од које се удаљава, као своју глаголску рекцију. Међутим, глаголи кретања са префиксом *по-* у руском језику могу имати допуну у виду локализатора по којем се одвија кретање.

„**Побежать по дороге** “

(Ожегов, Шведова, 2010: 527).

„**Побродить по лесу**“

(Ожегов, Шведова, 2010: 527).

Аблативно значење може имати и префикс *с-*. Битехтина и Јудина (1985) наводе да је значење датог префикса 'кретање са површине доље или у страну', што упућује на аблативност.

„ Вам ужасно хочется, чтоб я **сходил**

к какой-нибудь здешней **Жозефине**

пришел вам донести“

(Достоевский, 1975: 27).

„ Ви бисте страшно волели да ја

код неке овдашње **Жозефине** и

дођем да вам испричам“

(Достојевски, 1992: 40).

„ **Сойти с тротуара на мостовую** “

(Ожегов, Шведова, 2010: 745).

Сићи са тротоара на коловоз.

„ Автомобиль **сошел с конвейера** “

(Ожегов, Шведова, 2010: 745).

Аутомобил **је сишао са конвејера.**

„**Сбегать в магазин**“

(Ожегов, Шведов, 2010: 698).

Стрчати у продавницу.

„Сбежать с лестницы“

Стрчати низ степенице.

(Ожегов, Шведова, 2010: 698).

„Сбежать из дома“

Истрчати из куће.

(Ожегов, Шведова, 2010: 698).

Душанка Вујовић (2012) префиксу *с-* и његовом аломорфу *са-* у српском језику приписује перлативно значење. „Ови деривати означавају кретање по вертикалној оси кретања. Оно може да се одвија путањом нагоре, путањом у смеру према вишој тачки у простору, а може да се одвија и путањом надоле, у смеру ка нижој тачки у простору“ (Вујовић, 2012: 90). Према подацима из нашег корпуса, најчешћа рекцијска допуна глаголима кретања са префиксом *с-* (*со-*) у руском језику је конструкција *с + Г*. Као што се види из напријед наведених примјера, могуће су и друге рекцијске допуне, попут конструкције *из + Г*, али и оне које означавају приближавање одређеном оријентирu, *в + А* и *к + Д*. Посматрајући наведене глаголске рекције које су најфреквентније, према подацима из нашег корпуса, закључује се да глаголи кретања са префиксом *с-* (*со-*) у руском језику имају више аблативно, него перлативно значење, мада и та компонента може бити заступљена у семантици наведених глагола. Што се тиче рекцијских допуна глаголима *сићи*, *стрчати* у српском језику, уочена је одређена разноврсност. Аблативно значење се најјасније уочава када је рекцијска допуна приједлошко-падежна конструкција *с(а) + Г*, која је аналогна истој конструкцији у руском језику. Перлативно значење је доминантно када је рекцијска допуна приједлошко-падежна конструкција *низ + А*. Уз глаголе кретања са префиксом *с(а)-* у српском језику може се изразити и локализатор ка којем је усмјерено кретање, употребљавајући приједлошко-падежну конструкцију *у + А* и *на + А*.

Изразито аблативно значење у руском језику има и префикс *от-* (*ото-*). Битехтина и Јудина (1985) за овај префикс кажу да има сљедеће значење ‘удаљавање на одређено растојање, које није велико; долазак некуда, али само када су у питању прелазни глаголи; кретање за све врсте превоза, сем ваздушног.’ Прво од наведених тумачења нам недвосмислено показује да је у питању аблативно значење.

„Отойдя шагов сто по улице, я
вынул ее посмотреть, посмотрел
и хотел поцеловать“
(Достоевский, 1975: 39).

„Пошто сам одмакао улицом
стотинак корака, извадио сам је
да је видим, погледах је и хтедох
да је пољубим“
(Достојевски, 1992: 59).

„... свидетельствовавшим, что он сам не знает, зачем спросил, и **отходил прочь**“ (Достоевский, 1975: 7).

„... који је показивао да он сам не зна зашто ме је питао и **одлазио би даље**“ (Достојевски, 1992: 10).

„Отойти от двери к окну“

Отићи од врата ка прозору.

(Ожегов, Шведова, 2010: 476).

Како се види из последњег примјера, глаголи са префиксом *от-* у руском језику могу као своју рекцијску допуну укључивати и локализатор од кога се удаљава објекат локализације, али и локализатор ка ком је усмјерено кретање и којем се приближава објекат локализације у току свога кретања. Најчешћа рекцијска допуна у руском језику, према подацима из нашег корпуса је *от + Г*. Префиксу *от-* (*ото-*) у руском језику одговара префикс *од-/от-* у српском, који такође има аблативно значење ‘напустити неко мјесто, удаљити се, уклонити се’ (Вујовић, 2012). Рекцијској допуну *от + Г* у руском, одговара допуна *од + Г* у српском. Уз глаголе са наведеним префиксима, могуће је изразити и локализаторе ка којима се приближава објекат локализације у току кретања, за шта могу да се искористе ППК *к + Д*, односно *према + Д* у српском језику. Уочава се да је могуће изразити и локализатор по којем се одвија кретање, што упућује на перлативно значење. Такав локализатор у руском језику може се изразити ППК *по + Д*, а у српском језику бесприједлошком, инструменталном конструкцијом.

Закључак

Анализа аблативног значења глагола кретања у руском и српском језику показала је велике сличности и суптилне разлике између наведена два језика. У руском језику су глаголи кретања подијељени у парове и издвојени као засебна лексичко-граматичка цјелина, док у српском језику глаголи кретања нису издвојени на такав начин. Префикси које се користе за деривацију префиксалних глагола кретања су облички слични у оба језика (*по-по*, *с(о)-с(а)*, *от-од*). Облички су различита само два префикса са аблативним значењем *у-от* и *вы-из*. Посебну пажњу посветили смо анализи глаголске рекције префиксалних глагола кретања са аблативним значењем. Претпоставка је била да је уз такве глаголе потребно изразити локализаторе од којих почиње кретање. Сви анализирани префиксални глаголи кретања су показали да се уз њих могу употребљавати такве допуне, али и да оне нису обавезан елеменат. Једино глаголи кретања са префиксом *по-*, који су узети у разматрање, јер им је у српском језику додијељено аблативно значење, ни у једном примјеру из нашег корпуса нису себи припајали локализатор од кога се удаљава објекат локализације.

Анализа је показала да изражавање локализатора од којег почиње кретање није обавезно ни за један од анализираних глагола кретања. Уз њих се врло често изражава локализатор ка којем је усмјерено кретање (такви су глаголи кретања са префиксима *у-, вы-, по-, с-, от(о-)* у руском и *од (от-), из-, по-, с-* у српском језику). Уз глаголе са префиксима *по-* и *от(о-)* у руском језику могу се изразити и локализатори по чијој површини се одвија кретање, што упућује на перлативно значење.

Извори:

1. Достоевский Ф. М. (1975). *Подросток*, Москва, Наука.
2. Достоевски Ф. М. (1992). *Дечко*, Горњи Милановац, Дечје новине.
3. Толстой Л. Н. (1984). *Анна Каренина*, Москва: Правда.
4. Толстој Л. Н.(2005). *Ана Карењина*, Београд: New media.

Литература:

- Апресян Ю. Д. (2006). Семантические основы глагольного управления, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 71–72, Нови Сад, Матица српска, 49–63.
- Битехтина Г. А, Юдина Л. П (1985). *Система работы по теме „Глаголы движения*, Москва, Русский язык.
- Пипер П., Антонић И., Ружић В. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица.*, Београд, Институт за српски језик САНУ: Београдска књига, Нови Сад, Матица српска, 717–742.
- Пипер П.(1977-1978). *Обиљежавање просторних односа предлошко-надежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику*. Прилози проучавању језика, књ. 13-14, Нови Сад.
- Уральский государственный университет им. А. М. Горького (2008). *Русские глаголы движения с приставками*, Екатеринбург, ИОНЦ „Русский язык“, филологический факультет, кафедра русского языка для иностранных учащихся.
- Виноградов В. В.(1972). *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва, Высшая школа.
- Вујовић Д. (2013). Деривација и рекција глагола *ићи*, *Међународни тематски зборник Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички прагматички аспекти*, Нови Сад, Сајнос.

Вујовић Д. (2012). Основна значења и префиксална деривација глагола ићи и ходати, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 55–2, Нови Сад, Матица српска, 85–93.

Юдина Л. П, Битехтина Г. А. (1978). *Устныe тренировочныe упражнeния по теме Глаголы движения*, Москва, Московский университет.

РЕЧНИЦИ:

Рјечник, (1967). *Русско-сербскохорватский словарь*, Москва, Советская энциклопедия.

Ожегов В., Шведова Н.(2010). *Толковый словарь русского языка*, Москва, Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.

Весна Д. Мићић

АБЛЯТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

РЕЗЮМЕ

В данной статье мы проанализируем приставочные глаголы движения с аллативным значением в русском и сербском языках и их глагольное управление. Приставочные глаголы движения в русском языке можно подразделить на глаголы с пространственным значением и глаголы с непространственным значением. Глаголы с пространственным значением можно подразделить, учитывая их пространственный компонент, на глаголы с аллативным, адлативным и перлативным значениями. Тоже, мы проанализируем приставки, которые присоединяются к глаголам движения, а их значение аллативное. Мы будем пользоваться контрастивным методом и однонаправленным анализом. Анализ сделан над примерами из произведений „Подросток“ и „Анна Каренина“ и их переводов на сербский язык и над примерами из „Толкового словаря русского языка“.

ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ ОПСТРУЕНАТА У ПРОКЛИЗИ И ЕНКЛИЗИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се настоји испитати процес асимилације по звучности у спојевима клитика и акцентогених речи. Седамнаест говорника српског језика са територије Војводине изговарали су спојеве ове две прозодијске категорије које су садржале комбинације свих опструената у српском језику.

Резултати истраживања показују да је главни смер вршења асимилације по звучности с десна на лево, тј. најтипичнија промена је регресивна асимилација по звучности. Закључак је да коартикулација при изговарању опструената делује унапред јер сегменти у превокалском положају носе више фонетских информација од сегмената у поствокалском положају. Нуде се објашњења разлога промене, односно непроменљивости параметра звучности у испитиваном окружењу. Промене које се запажају у интеракцији опструената у проклизи и енклизи резултат су процеса језичке економије. Још један закључак је да се фонема „в“ /v/ понаша као сонант и да се разликује од осталих опструената.

Кључне речи: асимилација по звучности, клитике, акустичка фонетика, фонема /v/

УВОД

Језик се остварује на два начина: као говор и као писање. По Шкарићу (Škarić, 1970), говор представља основну супстанцу језика и неки његови закони се разликују од ортографске норме.

Говорна способност људи је еволуирала под ограничењима која су биолошки условљена, тј. први услов који неки говорни чин треба да испуни је физички. То значи да се говорни процес одвија по принципима језичке економије, тј. изговара се на најлакши могући начин, уз што мањи напор и уз што мањи утрошак моторне снаге (Кашић, 1980, р. 217). Познато је да се у говору „никада не достижу екстреми“ (Lindblom [Линдблом], 1983), односно налази се најпречи и најлакши начин за преношење говорне поруке. Сматра се да су наведени фактори узрок историјске промене у језику.

У природном говору долази до преклапања говорних гестова, те делови говорног апарата који су у једном положају при изговору једног гласа остају у истом положају при преласку на изговор следећег гласа, или

* borivoje@gmail.com

се положај говорних органа при изговору наредног гласа антиципира у изговарању гласа који му претходи. Овакав појам назива се *коартикулација*. Појмови *хиперартикулација* и *хипоартикулација* представљају процесе „психолошког“ прилагођавања темпа, јачине, јасноће и др. према захтевима комуникационе ситуације. Говорник *преартикулише* (*хиперартикулише*) неки говор уколико је потребан висок ниво фонетске прецизности, односно он *подартикулише* (*хипоартикулише*) уколико ситуација комуникације то не захтева (Батас, 2014, р. 61). Несумњиво, при изговарању долази до преклапања фонолошких обележја, те овакве појаве у језику доводе до процеса познатог као *асимилација*. Асимилација (једначење) је фонолошки процес у којем једна фонема постаје налик другој фонеми. (Lass [Лас], 1984, р. 171; Trask [Траск], 2004, р. 36). Тај процес представља, са артикулационог аспекта, пренос својстава са једног гласа на други, где фонолошки слабији глас присваја својства фонолошки јачег гласа (Гудурић, 2009, р. 167). Асимилација може бити *регресивна* (*антиципаторна*) ако једна фонема мења претходну фонему, односно *прогресивна* (*персеверативна*) уколико се фонема која следи мења под утицајем претходне. Асимилација може бити и *фузиона*, где два сегмента која долазе у контакт дају трећи сегмент различит од прва два. Према удаљености сегмената који улазе у однос, асимилација може бити *контактна* (уколико су сегменти који се мењају непосредно један поред другог) и *удаљена* (уколико између две фонеме које учествују у промени постоји неки интервенишући сегмент). Термин асимилација има фонетску и фонолошку интерпретацију. Под асимилацијом подразумевамо неко фонолошко правило или начин на који се језик историјски мењао, али и неспецифичне фонетске промене у неком изреченом говору. Асимилација спада у домен језичке компетенције, јер се асимилациони процеси сматрају делом граматике и посебни су у сваком језику (Батас, 2014, р. 61).

Предмет и циљ рада

Тема овог рада је асимилација по звучности код прекидних сугласника. Познато је да је асимилација по звучности процес који постоји унутар речи, на граници морфема. Међутим, ово испитивање треба да покаже како се једначење врши у сандију, нивоу гласовне асимилације на пољу синтаксе. Методама акустичке фонетике показано је како се манифестује звучност у спојевима акцентогених речи са клитикама у српском језику. Предмет рада су и *проклитике* и *енклитике*, безакценатске речи које стоје испред, то јест, иза акцентогене речи.

У уверењу смо да су сагледане све проклитике из реда предлога и енклитике из реда помоћних глагола и заменица које садрже опструентне

сугласнике. Анализа обухвата предлоге-проклитике који се налазе у *Граматички српског језика за странце* (Mrazović, 2009, p. 393), а који се завршавају експлозивом или фрикативом. Енклитике су тражене у парадигмама помоћних глагола и именичких и придевских заменица.

Посматрани примери су, у *проклизи*: /d/ + /p/ (под претњом), /d/ + /t/ (под теретом), /d/ + /k/ (пред крај [пута]), /d/ + /f/ (пред факировим [очима]), /d/ + /s/ (пред свима), /d/ + /ʃ/ (под шеширом), /d/ + /x/ (пored храста), /g/ + /p/ (због песама), /g/ + /t/ (због танкера), /g/ + /k/ (због краља), /g/ + /f/ (због филма), /g/ + /s/ (због смеха), /g/ + /ʃ/ (због шала), /g/ + /x/ (због хране), /s/ + /b/ (упркос борби), /s/ + /d/ (упркос датуму), /s/ + /g/ (упркос гаврану), /z/ + /p/ (без послова), /z/ + /t/ (без трагова), /z/ + /k/ (без крајева), /z/ + /f/ (без фарова), /z/ + /s/ (без скакања), /z/ + /ʃ/ (без шминке), /z/ + /x/ (без хране), /ʒ/ + /p/ (дуж пута), /ʒ/ + /t/ (дуж траке), /ʒ/ + /k/ (дуж крака), /ʒ/ + /s/ (дуж стазе), /ʒ/ + /ʃ/ (дуж широке [улице]), /ʒ/ + /x/ (дуж хоризонта); у *енклизи*: /b/ + /t/ (хлеб ти), /b/ + /s/ (руб сам), /b/ + /tɛ/ (руб ћу), /ts/ + /b/ (пајац би), /ts/ + /g/ (пајац га), /tʃ/ + /b/ (обруч би), /tʃ/ + /g/ (обруч га), /d/ + /t/ (млад те), /d/ + /s/ (дуд сам), /d/ + /tɛ/ (млад ћу), /g/ + /t/ (благ те), /g/ + /s/ (дуг сам), /g/ + /tɛ/ (траг ћу), /x/ + /b/ (одмах би [га]), /x/ + /g/ (одмах га [је]), /k/ + /b/ (прасак би [га]), /p/ + /g/ (сноп га), /t/ + /b/ (погнут би), /t/ + /g/ (погнут га), /v/ + /t/ (сив ти), /v/ + /s/ (гнев смо), /v/ + /tɛ/ (жив ће), /z/ + /t/ (брз те), /z/ + /s/ (вез су), /z/ + /tɛ/ (скроз ће), /ʒ/ + /t/ (свеж ти), /ʒ/ + /s/ (пуж се), /ʒ/ + /tɛ/ (дуж ће).

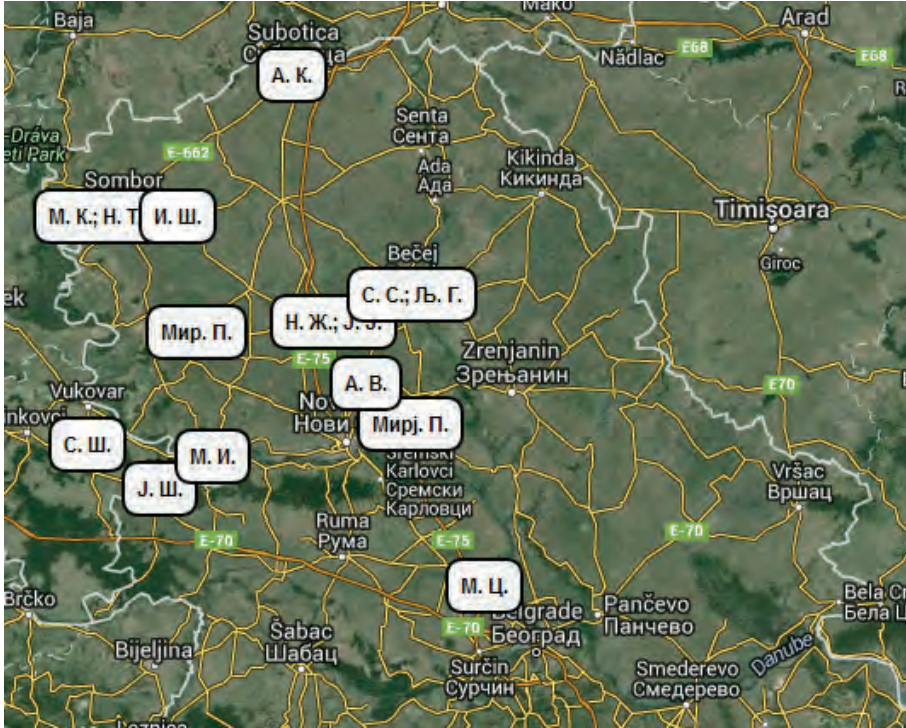
Овај дугачак приказ примера за анализу могао би се, према моделу З. Кашић (Кашић, 1980, 1985) поделити на четири групе:

1. гласови који су потпуно идентични (овај подскуп гласова није испитиван у овом раду),
2. гласови који садрже све фрикативе и експлозиве у финалној/иницијалној позицији акцентогене речи, те све могуће опструентне гласове у проклитици и енклитици,
3. спојеви клитика и акцентогених речи које садрже гласове који су идентични у свим аспектима осим у обележју звучност,
4. гласови /s/ и /z/ у финалној позицији проклитике или акцентогене речи и глас /tɛ/ у иницијалној позицији енклитике или акцентогене речи (у зависности да ли је реч о проклизи или енклизи).

У нашим примерима из 4. групе примера изостао је безвучни фрикатив у финалној позицији, али је звучни пар био довољан да се изведу конкретни закључци.

Методологија

У експерименту је учествовало укупно седамнаест испитаника (петнаест женских и два мушка) са територије Војводине, из области Срема и Бачке. Једна испитаница је из Хрватске (види слику 1).

Слика 1 – Језичко порекло испитаника-информатора.

Спојеви клитика и акцентогених речи су садржали финални консонант пре паузе који је био звучан или беззвучан (K1) и иницијални консонант после паузе (K2) супротне звучности од консонанта K1. Звучност код експлозива мерена је као однос дужине оклузије и звучности у оклузији. У ретким случајевима, најчешће због амбигвитетног тумачења, имала се у виду и звучност у експлозији. Озвученост африката је мерена као однос између дужине целог африката и њихових озвучених делова, а исти принцип примењен је и за звучност фрикатива. Глас је одређиван као звучан ако је аутоматским читавањем у програму Praat било могуће утврдити пулсирање гласних жица, затим постојањем акустичке енергије у ниским фреквенцијама (тзв. звучне греде) у саставу звучног спектра, и, изузетно, аудитивном методом. Опрема коришћена за снимање је професионални микрофон Seinnheiser ME 3-N са неутрализатором електронског шума и програм за

снимање звука Sony Sound Forge v11. Материјал је обрађиван у програму Praat v5.4.06.

Резултати

Табела 1 садржи број случајева регресивног и прогресивног озвучавања и обезвучавања и случајева где није дошло до асимилације за све спојеве који су испитивани. Рубрика „друго“ садржи појаве које нису директна асимилација по звучности.

Спој	Регреси- вно обе- звучавање	Регреси- вно озву- чавање	Прогре- сивно обезвуча- вање	Прогре- сивно оз- вучавање	Без аси- милације	Друго
ПРОКЛИЗА						
под претњом	10	0	0	0	6	0
под теретом	6	0	0	3	5	2 ¹
пред крај пута	12	0	0	1	3	0
пред факировим очима	10	0	0	2	4	0
пред свима	14	0	0	0	2	0
под шеширом	6	0	0	1	9	0
поред храста	7	0	0	2	7	0
због песама	12	0	0	1	2	1 ²
због танкера	12	0	0	0	4	0
због краља	8	0	0	4	2	2
због филма	13	0	0	0	2	1 ²
због смеха	9	0	0	0	7	0
због шала	12	0	0	1	3	0
због хране	12	0	0	1	3	0
упркос борби	0	15	0	0	0	1 ²
упркос датуму	0	16	0	0	0	0
упркос гаврану	0	15	0	0	1	0
без послова	16	0	0	0	0	0
без трагова	16	0	0	0	0	0
без крајева	16	0	0	0	0	0
без фарова	16	0	0	0	0	0

без скакања	3	0	0	2	0	11 ³
без шминке	4	0	0	2	1	9
без хране	16	0	0	0	0	0
дуж пута	15	0	0	0	1	0
дуж траке	16	0	0	0	0	0
дуж крака	15	0	0	1	0	0
дуж стазе	14	0	0	0	0	2 ²
дуж широке улице	11	0	0	0	4	1 ³
дуж хоризонта	16	0	0	0	0	0
ЕНКЛИЗА						
Сноп га	0	11	3	0	2	0
погнут би	0	9	1	0	5	1 ¹
погнут би	0	13	0	0	3	0
погнут га	0	11	1	0	3	1 ¹
прасак би га	0	12	1	0	3	0
хлеб ти	9	0	0	0	7	0
руб сам	3	0	0	0	13	0
Руб ћу	0	0	0	0	16	0
млад те	4	0	0	3	8	1 ¹
дуд сам	4	0	0	1	11	0
млад ћу	4	0	0	1	11	0
благ те	11	0	0	0	5	0
дуг сам	2	0	0	0	14	0
траг ћу	5	0	0	0	11	0
одмах би га	0	16	0	0	0	0
одмах га је	0	14	0	0	0	2 ¹
сив ти	1	0	0	2	13	0
гнев смо	0	0	0	0	16	0
жив ће	0	0	0	0	16	0
брз те	16	0	0	0	0	0
вез су	4	0	0	1	1	10 ³
скроз ће	11	0	0	0	5	0
свеж ти	15	0	0	0	1	0
пуж се	14	0	0	0	2	0
дуж ће	14	0	0	0	1	1 ²
пајац би	0	3	1	0	11	1 ²

пајац га	0	7	0	0	8	1 ²
обруч би	0	10	1	0	5	0
обруч га	0	8	3	0	5	0

Табела 1 – Број случајева прогресивног и регресивног озвучавања и обезвучавања за испитиване спојеве

Остали примери обухватају губљење консонанта K1

Пример је неупотребљив из техничких разлога

Примери сажимања сугласника у изговору

Број извршених једначења по звучности код споја два експлозива је у граници просека. Одступање се примећује само код споја „под теретом“, где су гласови истог места изговора, те је у више случајева дошло до обједињавања артикулације два оваква гласа (Кашић, 1985, р. 231). Спој експлозива на месту K1 и фрикатива на месту K2 довео је до асимилације у најчешћем броју случајева. Мањи број асимилованих спојева примећује се код „под шеширом“, „пред факировим (очима)“ и „поред храста“. Мањи број једначења код првог споја може се приписати чињеници да испитаници имају основно познавање фонолошких законитости српског језика, док у друга два споја стридентном природом фрикатива у положају K2, као и слабијим интензитетом акустичке енергије на њиховим спектрограмима.

Спој фрикатива на месту K1 и експлозива или фрикатива на месту K2, показао је висок проценат асимилације, осим у случајевима „без скакања“ и „без шминке“. У првом случају, дошло је до обједињавања сугласника који су изговарани као један глас, а у другом до једначења по месту изговора и једначења по звучности и, консеквентно, до обједињавања артикулације ова два фрикатива.

Примери из групе 3 из Кашић (1980; 1985) су дали једначење сугласника које је ишло, углавном, у регресивном смеру. Када је долазило до паузе између клитика и акцентогених речи, понекад није дошло до једначења.

Најмање је процесу једначења било подложно /v/, што је у складу с бројним студијама (Marković & Jakovljević, 2012; Петровић & Гудурић, 2010) које овој фонеми дају посебан статус—на граници између сонанта и фрикатива. Мали је број примера једначења споја „због смеха“, што се може оправдати даљином места изговора и различитим начином изговора фонема у K1 и K2 положају. Исти је случај и са спојем „поред храста“.

У енклизи је мање примера асимилације. То се може приписати пажљивијем читању које је узроковано маркираним распоредом информацијске структуре (v. Runjić-Stoilova, 2011). По броју случајева у асимилацији не заостају фонеме /z/ и /z/.

Примери асимилације из четврте групе реченица су се поновили и у овом истраживању. Наиме, фрикатив /z/ у споју „скроз ће“ дао је једначење фрикатива из позиције K1 по месту изговора, тако да је спој звучао као/skroztee/, са фрикативом /z/ асимилиованим тако да је изговорен као врло умекшани глас /з/, више као /z/.

Прогресивне асимилације, било озвучавање или обезвучавање, јављају се код малог броја испитаника и могу се сматрати спорадичним. Прогресивним променама се бави Батас (Батас, 2014). Ауторка у овом раду испитује учесталост асимилација у прогресивном смеру и везу између појављивања прогресивних промена и појаве да се код тих промена експлозивни појављују без оклузије. Закључак који ауторка изводи је да појављивање прогресивног озвучавања и обезвучавања, које је код неких испитаника непостојеће, код неких спорадично, а код неких преовлађујуће, има везе са јављањем звучних експлозива без звучне оклузије и иницијалној позицији после паузе. Налази, исто тако, да у оваквим случајевима не постоји статистички значајна разлика у параметру ВОТ код беззвучних експлозива у иницијалној позицији после паузе. У испитивању прогресивних промена, ми смо се задржавали само на посматрање звучности у оклузији када је неки експлозив одређиван као звучан или беззвучан. Због превеликог обухвата различитих спојева опструентних гласова, нисмо били у могућности да потврдимо ауторкине налазе.

Табела 2 приказује број извршених асимилација за сваког испитиваног говорника.

#	Испитаник	регресивно обезвучавање	регресивно озвучавање	прогресивно обезвучавање	прогресивно озвучавање	без асимилације	Друго ¹
1	А. В.	22 ²	9	0	1	24	3
2	А. К.	25	10	0	0	21	3
3	И. С.	23	7	2	2	20	5
4	Ј. Ј.	31	9	2	3	9	5
5	Ј. Ш.	26	11	2	3	14	3
6	Љ. Г.	31	7	0	0	19	2
7	М. К.	26	10	0	2	16	6
8	М. Б.	21	14	0	4	18	2
9	М. Ц.	30	13	0	1	13	2
10	М. И.	36	4	4	1	11	3
11	Мирј. П.	22	6	1	1	27	2
12	Мир. П.	29	12	0	2	10	6

13	Н. Ж.	34	10	0	2	10	3
14	Н. Т.	27	12	0	0	17	3
15	С.С.	27	13	0	0	17	2
16	С. К.	25	13	0	3	16	2
17	С.Ш.	27	12	0	0	12	2

Табела 2 – Број извршених асимилација за све говорнике.

Ова колона обухвата наведене случајеве из претходне табеле.

Број испитиваних спојева у којима је први консонант безвучан је 45, док је број спојева у којима је први консонант звучан 14.

У Табели 2 види се преовладавање индивидуалних особина говорника при изговарању спојева. Мали број регресивног озвучавања приметан је код испитанице М. И., као и код испитанице М. П. Испитаница М. П. је најмање регресивно обезвучавала спојеве. Прогресивно озвучавање и обезвучавање је релативно спорадично код испитиваних информатора и као такво није било предмет овог истраживања.

Резултати експеримента и закључна разматрања

Резултати до којих се дошло упућују на то да је најчешћа промена у проклизу и енклизу промена с десна у лево, тј. најчешћи смер асимилације по звучности је у регресивном смеру. Коартикулација делује унапред, јер сегменти у превокалском положају носе више информације од оних сегмената у поствокалском положају (Myers [Мајерс], 2010). Такође, асимилација по звучности се врши само код опструената, јер су делимично озвучени сонанти толико слаби у интензитету да се замењују тихим периодом пре него класом безвучних сегмената (*idem*).

Готово без изузетака, примери где је долазило до промене својства звучности су случајеви непотпуне (парцијалне) промене. Према Асиму Пецу (Ресо, 1961), прекидни гласови изговорени ка крају речи (пре паузе) теже губљењу звучности што је део сегмента ближи завршетку. Пецо наводи налазе Милоша Ивковића који налази да постоје три типа изговора финалних сугласника на крају речи: 1. безвучни гласови на крају речи се изговарају као „прави звучни сугласници“ са полувокалом пре паузе; 2. гласови на крају речи се могу изговорити и као „замукли (асурдирани) звучни сугласници, код којих треперење гласних жица престаје у току оклузије, тако да је експлозија сасвим умукла“ и 3. случајеви где „звучни сугласници и немају експлозије, они су имплозивни ‘у којих гласне жице титрају за време имплозије и оклузије; с престанком титрања гласних жица престаје и

сугласник”“ (Ресо, 1961, pp. 240–241). На спектрограмима у експерименту, неутрализација финалног опструента се могла приметити у случајевима када је спој изговорен са задршком (паузом).

Показало се да су најтипичнији примери асимилације спојеви где се на првом месту налазио неки фрикатив, а на другом месту фрикатив или експлозив. Звучност експлозива је посматрана у односу на фазе њиховог изговарања. Уколико се треперење гласних жица читавало за време оклузије ових гласова, експлозивни су сматрани звучним, и обратно, ако у овим деловима артикулације није било звучних вибрација, гласови су одређивани као беззвучни. Најчешћи случај је да се један део оклузије код експлозива оцртавао на спектрограму као звучан. У овом случају прибежавано је решењу да више од 50% звучности сегмента представља звучни сегмент, док проценат звучности мањи од тога представља беззвучни сегмент.

Треба нагласити да је темпо изговора био више брз. У таквим околностима, у изговору спојева долазило је до следећих промена у артикулацији: уколико су се у спојевима нашла два гласа истог места изговора а различите звучности, приликом појаве обеззвучавања догодило се спајање два сегмента, дошло је до обједињавања артикулације два сугласника, а дужина новодобијеног сегмента је већа од дужине појединачних сегмената који су се нашли у контакту; уколико су се у споју нашла два гласа од којих је први звучни експлозив, а други африкат чији је први део једнак са првим експлозивом по месту изговора, први глас би се губио, те је изговоран само други глас (африкат); посебан пример асимилације је *африкација*, односно срастање два гласа у један после једначења по звучности (/d/ + /s/ дало је /ts/). У неким случајевима долазило је до једначења сугласника по месту изговора, уз очекивано једначење по звучности (/skroztee/–„скроз ће“). Овај процес познат је и као *палатализација*. Брз темпо изговора такође је довео до изговарања експлозива без експлозије, као и до губљења гласова у спојевима (најчешће код гласа /x/). И обратно, спорији темпо изговарања довео је до случајева када је једначење било ређе.

Фонема /v/ је у већини случајева показала особине сонанта, не једначећи се по звучности са фонемама које су јој претходиле или су је следиле. Због тога се може сматрати да је ова фонема у фонетској транскрипцији у ствари /v/, то јест да је у питању лабиодентални сонант.

Утисак је да је нормом прописано неједначење спојева гласова /d/ и /f/ у морфолошким спојевима, довело до мањег броја случајева једначења у сандију. Утисак је, упућују исти разлози, да су фреквентније клитике у језику узроковале чешће случајеве асимилације.

Резултати експеримента показују да су прогресивне промене јако ретке. Занимљив је случај у споју „погнут би се” код испитаника (11), где је очитана висока вредност параметра ВОТ за глас /b/, што се може протумачити као прогресивно обезвучавање.

У споју два експлозива различитог места изговора ређе је долазило до асимилације. Ова појава се може објаснити начином намештања говорног тракта за изговор прво једног па другог гласа. Уверење да је дуг период који је потребан да се промени положај артикулатора за изговарање два експлозива различитог места изговора (и различите звучности), доводи до њиховог пажљивијег изговарања.

Ређе је долазило до једначења и у спојевима у енклизи где је реченицом задат маркирани распоред конституената. Изузетак од овога је спој „млад те (човек зове)“. Овај спој има учесталије „те“ иза придева, па је једначење по звучности забележено у већини случајева.

Литература

- Lass, R. (1984). *Phonology: an introduction to basic concepts*. Cambridge University Press.
- Lindblom, B. (1983). *Economy of speech gestures. The production of speech*, ed. by Peter F. MacNeilage, 217–45. New York: Springer-Verlag.
- Marković, M., & Jakovljević, B. (2012). Some controversies about /v/ in Serbian, Transfer in English, and Other Related Issues. In *Exploring English Phonetics* (pp. 13–30). Necastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mrazović, P. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Izd. knjiž. Zorana Stojanovića.
- Myers, S. (2010). Regressive voicing assimilation: production and perception studies. *Journal of the International Phonetic Association*, 40(2), 163–179.
- Peco, A. (1961). Izgovor zvučnih suglasnika na kraju riječi u srpskohrvatskom jeziku – prilog diskusiji o ovom pitanju. *Зборник за филологију и лингвистику*, IV–V, 235–244.
- Runjić-Stoilova, A. (2011). Razlike u glasačkim preinakama kod profesionalnih i neprofesionalnih sugovornika. *Croatica et Slavica Iadertina*, 6(6.), 73–88.
- Škarić, I. (1970). Glasovne promjene unutar izgovorene riječi. *Jezik*, XVII(5), 134–145.

- Trask, R. L. (2004). *A dictionary of phonetics and phonology*. Routledge.
- Батас, А. (2014). Прогресивно обезвучавање експлозива у проклизи и енклизи као индивидуална фонетска појава у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LVII(2), 61–75.
- Гудурић, С. (2009). *Основи фонетике с фонологијом француског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кашић, З. (1980). Гласовне промене у проклизи у српскохрватском језику на основу експерименталних истраживања. *Наш Језик*, XXIV (4–5), 217–246.
- Кашић, З. (1985). Гласовне промене у енклизи. *Наш Језик*, XXVI (4–5), 228–233.
- Петровић, Д., & Гудурић, С. (2010). *Фонологија српског језика*. Београд–Нови Сад: Институт за српски језик САНУ–Матица српска.

Borivoje T. Petrović

ASSIMILIATION OF OBSTRUENTS IN PROCLISIS AND ENCLISIS

Summary.

The aim of this paper is to examine the process of voicing assimilation in concatenations of clitics and stress-bearing words. Seventeen speakers of Standard Serbian from the Vojvodina area uttered the concatenations comprised of these two prosodic categories, which contained all combinations of obstruents in Serbian. Results show that the main direction of assimilation is from the right to the left, i.e., the most typical change is regressive voicing assimilation. The direction of coarticulation is from left to right, because it is considered that the prevocalic segments carry more information than the postvocalic. The paper offers explanation of the causes of non-(assimilation) in the given contexts. The conclusion is that the phoneme „b“/v/ belongs to the class of sonorants, because of its different behavior in assimilation processes.

Keywords: voicing assimilation, clitics, acoustic phonetics, phoneme /v/

Прилози

Прилог 1 - Детаљни резултати за све спојеве и све испитанике

			АВ	АК	ИС	ЈЈ	ЈШ	ЈЉ	МК	МБ	МЦ	МИ	МирјП	МирП	НЖ	НТ	СС	СК	С. Ш.
1	19	под претњом	ба	ба	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб
2	24	под теретом	рб	др	по	по	ба	рб	др	ба	рб	рб	ба	по	по	рб	ба	ба	рб
3	32	пред крај пута	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	по	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб
4	20	пред факировим очима	по	рб	ба	по	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	ба	ба	рб	рб
5	8	пред свима	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	ба	рб	рб	рб
6	51	под шеширом	ба	рб	рб	рб	ба	рб	рб	ба	рб	ба	по	рб	рб	ба	ба	ба	ба
7	41	поред храста	рб	рб	рб	ба	ба	рб	по	по	ба	рб	ба	рб	рб	рб	рб	ба	ба
8	9	због песама	ба	рб	др	рб	рб	ба	рб	по	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
9	31	због танкера	ба	ба	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб
10	34	због краља	др	рб	др	по	ба	рб	рб	рб	рб	рб	ба	др	по	рб	рб	по	по
11	6	због филма	др	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	по	рб	рб	рб	ба	рб
12	25	због смеха	рб	ба	ба	рб	рб	ба	ба	ба	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	ба	рб
13	33	због шала	ба	рб	рб	рб	рб	рб	ба	по	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб
14	38	због хране	ба	рб	рб	рб	по	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб
15	59	упркос борби	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	др	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро
16	45	упркос датуму	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро
17	22	упркос гаврану	ро	ро	ро	ро	ро	ба	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро
18	16	без послова	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
19	7	без трагова	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
20	56	без крајева	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
21	21	без фарова	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
22	29	без скакања	рб	др	др	др	др	др	др	по	др	рб	др	др	др	др	др	др	по
23	10	без шминке	ба	рб	др	др	др	рб	рб	по	др	рб	др	др	др	др	др	др	по
24	18	без хране	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
25	35	дуж пута	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
26	37	дуж траке	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб
27	23	дуж крака	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	по
28	3	дуж стазе	др	рб	рб	рб	рб	др	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
29	15	дуж широке улице	ба	ба	ба	рб	рб	рб	рб	др	рб	рб	ба	др	рб	рб	рб	рб	рб
30	28	дуж хоризонта	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб

31	5	сноп га	ро	ро	пб	ба	пб	ба	ро	ро	ро	пб	ро	ба	ро	ро	ро	ро	ро
32	1	погнут би	ба	ро	ба	ро	ро	ба	ро	ро	ба	пб	ба	ба	ро	ро	ро	ро	др
33	54	погнут би	ба	ро	ба	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ба	ро	ро	ро	ро	ро	ро
34	55	погнут га	ро	ро	ро	пб	ро	ро	ро	ро	ро	др	ба	ро	ба	ба	ро	ро	ро
35	40	прасак би га	ро	ро	ро	ро	ро	ба	ро	ро	ро	ба	пб	ро	ба	ро	ро	ро	ро
36	26	хлеб ти	ба	ба	ба	рб	рб	рб	ба	рб	ба	рб	рб	рб	рб	ба	ба	рб	рб
37	30	руб сам	рб	ба	ба	рб	ба	ба	ба	ба	ба	рб	ба	ба	рб	ба	ба	ба	ба
38	4	руб ћу	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	рб	рб	ба	ба	ба	ба
39	53	млад те	ба	ба	по	др	рб	рб	рб	ба	рб	ба	ба	др	ба	ба	ба	по	по
40	52	дуд сам	ба	ба	ба	рб	по	ба	ба	ба	рб	рб	ба	ба	рб	ба	ба	рб	ба
41	48	млад ћу	ба	ба	рб	рб	рб	ба	по	ба	ба	рб	ба	рб	ба	ба	ба	ба	ба
42	39	благ те	рб	ба	ба	рб	рб	ба	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб
43	13	дуг сам	рб	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	рб	ба	ба	рб	ба	ба	ба	ба
44	47	траг ћу	ба	ба	ба	рб	ба	ба	ба	рб	ба	рб	рб	рб	рб	ба	ба	ба	ба
45	43	одмах би га	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро
46	27	одмах га је	ро	ро	ро	др	ро	ро	ро	ро	ро	др	ро	ро	ро	ро	ро	ро	ро
47	44	сив ти	ба	ба	ба	ба	по	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	рб	ба	по
48	36	гнев смо	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба
49	12	жив ће	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба	ба
50	14	брз те	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
51	46	вез су	ба	др	др	др	рб	др	др	др	рб	рб	рб	др	др	др	др	по	др
52	2	скроз ће	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	ба	рб	ба	ба	рб	рб	рб	рб	рб	ба
53	17	свеж ти	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
54	42	пуж се	рб	рб	рб	рб	рб	рб	ба	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
55	11	дуж ће	рб	рб	рб	рб	др	рб	рб	ба	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб	рб
56	50	пајац би	ба	ба	ба	пб	ба	ба	др	ро	ро	ба	ба	ро	ба	ро	ба	ба	ба
57	49	пајац га	ба	ба	ба	ба	ро	ба	др	ро	ро	ба	ба	ро	ро	ба	ро	ро	ро
58	57	обруч би	ро	ба	ба	ро	ро	ба	ба	ро	ро	пб	ба	ро	ро	ро	ро	ро	ро
59	58	обруч га	ба	ба	пб	ро	пб	ро	ба	ро	ро	пб	ба	ро	ба	ро	ро	ро	ро

Ро – регресивно озвучавање

Рб – регресивно обезвучавање

По – прогресивно озвучавање

Пб – прогресивно обезвучавање

Ба – без асимилације

Др – друго (наведено у првој табели)

Прилог 2 – Списак свих реченица коришћених у тестирању (по редоследу читања)

Устао је малкице погнут. Тако погнут би се усправљао на прозор.
Скроз ће се покварити.
Претварао се да никога нема дуж стазе којом су ишли.
Руб ћу исећи за тебе.
Видео је широк сноп зрака. Тај сноп га је јако зачудио.
Сви су се смејали због филма који је приказивао слике јурњаве.
Отишао је без трагова да је икад био ту.
Дошао је и пред свима рекао да тако више не могу с њиме.
Ишао је у затвор због песама о слободи.
Била је без шминке на лицу.
Дуж ће морати да нацрта.
Жив ће се извући из овога.
Дуг сам хтео да вратим.
Брз те воз чека.
Ишли су дуж широке улице.
Био је без послова скоро годину дана.
Свеж ти хлеб припада.
Могоао је дане да издржи без хране.
Радио је под претњом добијања отказа.
Све се то дешавало пред факировим оцима.
Прошао је без фарова на обе стране.
Упркос гаврану, дошла је до сира.
Није се кретао дуж крака следе улице где су изводили радове.
Савио се под теретом таквог живота.
Окретали су се због смеха који је допирао споља.
Хлеб ти овај припада.
Одмах га је чудило кад изгуби из вида обавезе које га чекају.
Сунце се оцртавало дуж хоризонта испред њих.
Све се завршило без скакања и имало нервозе.
Руб сам хтео да одсечем.
Све је радио због танкера којег је тамо видео.

Решио је да се пред крај пута осврне на све препреке на које је
наилазио.

Рекли су да се врпољила због шала на врату који јој је сметао.

Десило се да је због краља морао да побегне из земље.

Ишао је дуж пута којим нико није ишао.

Гнев смо сви осетили.

Кретао се дуж траке за спора возила.

Морао је све да ради због хране коју је добијао.

Благ те ветар чека.

Такав прасак би га увек пробудио.

Прошао је поред храста који ту расте већ осамдесет година.

Пуж се пео уза зид.

Када би га видео, одмах би га упитао шта даље.

Сив ти конач остаје.

Упркос датуму, није било договора.

Вез су училе све девојке.

Траг ћу за собом оставити.

Млад ћу добити посао.

Пајац га је усмеравао ка излазу.

Тај исти пајац би га чудио сваки пут кад би наишао на њега.

Ишао је и под шеширом носио мараму.

Дуд сам замало ударио.

Млад те човек зове.

Погнут би се окренуо. Погнут га је став мучио.

Уже је било без крајева са обе стране.

Обруч би узимао да се игра.

Обруч га је држао будним.

Упркос борби, поражени су у мечу.

ВИШЕЗНАЧНОСТ И СИНТАГМАТСКИ ЛЕКСИЧКИ ОДНОСИ КАО ИЗВОР ВЕРБАЛНОГ ЈЕЗИЧКОГ ХУМОРА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Овај рад се бави полисемијом и синтагматским лексичким односима као изворима хумора у оквиру вербалних језичких шала. Коришћена је компаративна метода и субјективна техника контрастивне анализе како би се извршио систематски преглед и анализа шала српског и енглеског језика у којима су вишезначност и синтагматски односи извори хумора. Подаци добијени бројчаном анализом оба корпуса су упоређивани у циљу откривања степена размимолажења контрастираних језика. Овакво међујезичко контрастивно проучавање извршено је произвољним избором шала у писаној форми са српскохрватског, односно британског и америчког говорног подручја. Закључено је да је 85,71% свих поткатегорија остварено у оба језика, наравно, услед универзалне природе механизма полисемије и синтагматских односа, што доказује свеобухватност лексичног хумора када су у питању истраживани феномени. Наиме, фразни глаголи, колокације, идиоми или, рецимо, семантичка сродност више различитих значења лексеме су појаве својствене свим језицима свијета. Типолошка разнородност контрастираних језика и произвољан избор грађе узроковали су да само 14,28% поткатегорија остане неостварено у једном од језика. Исто тако, полисемија и синтагматски лексички односи представљају веома плодне механизме хумора у оба језика будући да чине 43,66% енглеског, односно 44,54% српског корпуса (вишезначност чини 23,66% енглеског, односно 28,03% српског корпуса, а синтагматски односи 20% енглеских и 16,51% српских примјера). Тиме је доказана кључна улога двосмислености у језичком хумору на лексичком нивоу, јер се полисемија и синтагматски односи ослањају на овај феномен као окидач хумора.

Кључне ријечи: вербални језички хумор, вишезначност, лексема, синтагматски лексички односи, шала.

Увод

У овом раду бавићемо се феноменом хумора, тачније, вербалним језичким шалама на нивоу лексеме. Иако услед његове тајанствене и неопипљиве природе општа дефиниција готово и да не постоји, хумор се

* cecavuk119@gmail.com

најчешће описује као „нешто што наводи особу да се насмије или осмјехне“ (Рос [Ross], 1998, р. 1)¹, то јесте као појава доста широког опсега која укључује било који догађај или објект способан да изазове смијех и да забави (Атардо [Attardo], 1994, р. 4). Наше истраживање имаће у својој основи искључиво језик као извор хумора, док је невербални хумор, који се ослања на визуелне ефекте (слике и језик тијела), изван нашег поља истраживања. Наглашавамо, није сваки облик вербалног хумора значајан за овај рад. Само они видови хумора који се постижу манипулацијом и специфичном употребом језичких облика, а који нису условљени социолошким и културолошким чиниоцима, сматраће се језичким у правом смислу те ријечи. Даље, у оквиру вербалног хумора издвајају се контекстуално неусловљене шале које би требало разликовати од структурално истовјетног (Ермида [Ermida], 2008, р. 133–134), али контекстуално условљеног ситуацијског (конверзацијског) хумора (Лу [Lew], 1996, р. 20). У оквиру контекстуално неусловљених шала које су и предмет нашег истраживања издвајају се „конзервисане“ шале (енгл. canned jokes) као прототипски облик, затим нешто друкчије од њих *загонетке* (енгл. riddles), *развучене анегдоте* (енгл. shaggy-dog stories) и *реченице-шале* (енгл. one-liners) (Ермида, 2008, р. 133–150). Рад представља приказ само два доминантна механизма од укупно њих осам који учествују у стварању вербалног језичког хумора на лексичком структуралном нивоу. *Лексема се дефинише као најмања независна јединица лексичког система, а обухвата ријечи (или алолексе), то јесте остварења свих њених граматичких облика и значења у контексту* (Драгићевић, 2010, р. 35–36), *као и фразеолошка проширења* (Бугарски, 2003, р. 199).

Сврсисходност овог истраживачког пројекта је да међујезичким контрастивним проучавањем сакупљених примјера извршимо систематски преглед и анализу феномена вишезначности и синтагматских лексичких односа као извора хумора на нивоу лексеме. Упоређујући податке добијене бројчаном анализом оба корпуса, покушаћемо открити до којег степена су контрастирани језици слични или различити када су ови механизми у питању.

Наше полазне претпоставке су да у два језика неће доћи до већих колебања када су у питању истраживани механизми хумора. Контрастирани језици биће остварени у већини поткатогеорија ова два механизма. Једине разлике могле би се огледати у степену заступљености тих поткатогеорија. Даље, као један од прототипа лексичког хумора, вишезначност и синтагматски лексички односи биће међу најзаступљенијим у корпусу, што само свједочи о кључној улози коју двосмисленост има у језичком хумору.

¹ “[...] something that makes a person laugh or smile” (Ross, 1998, р. 1). [Аутор користи сопствени превод]

Методологија

Како истражујемо хумор са језичке тачке гледишта, наше истраживање је претежно микролингвистичко. Неизоставна макролингвистичка дисциплина као што је социolingвистика је, исто тако, значајан ослонац нашег истраживања. С обзиром на то да упоређујемо два језика у једном временском раздобљу, наше контрастивно проучавање се може окарактерисати као међујезичко и синхроно. Ради се о независној (двосмјерној) контрастивној анализи која полази из смјера оба језика ($\Leftrightarrow$), при чему ће енглески језик имати улогу језика А, док ће српски бити језик Б. Коришћена је субјективна техника контрастивне анализе. Оваква техника погодна је за све моделе и омогућава сагледавање језичких појава из више углова. Међутим, она не може бити гаранција да су анализом обухваћене све или већина могућности, а подаци о учесталости јављања одређеног механизма нису увијек валидни.

За корпус смо одабрали шале у писаној форми са српскохрватског, односно британског и америчког говорног подручја. У српском језику одабрали смо неколико штампаних колекција шала (Божић, 2012; Вуковић, 2006; Плаћац, 2002). Са друге стране, енглески корпус се већим дијелом ослањао на одређени број сајтова са којих су примјери шала преузимани. За овај тип вербалног хумора определијели смо се због његове обимности, доступности, неистражености у области контрастивне анализе, али и чињенице да су шале легло вербалног језичког хумора и, самим тим, механизма који су предмет овог рада. У прилог томе иде и чињеница да се наш корпус састоји од 621 пронађеног примјера у оба језика, при чему енглеском језику припада 300, а српском 321 јединица. Група полисемије и синтагматских односа обухвата 274 примјера од којих енглеском језику припада 113 случајева, а српском њих 161.

Резултати истраживања

Будући да смо контрастирали два типолошки разнородна језика, долазило је до очекиваних терминолошких несугласица унутар два језика. Из тог разлога узроци одређених рјешења приликом груписања примјера биће продискутовани у овом одјелјку. Направили смо преглед свих категорија које су пронађене у оба или само једном језику како бисмо избјегли непотребна теоријска понављања а која би се могла јавити услед сличности два језика када је истраживани феномен у питању.

Вишезначност (лексичка полисемија)

Пошто се ради о најрепрезентативнијем представнику лексичког хумора, не изненађује чињеница да је ова систематска језичка појава најучесталија у нашем корпусу (обухвата 23,66% свих пронађених примјера у енглеском корпусу и 28,03% у српском). Прије него што пређемо на конкретне примјере, у неколико ријечи објаснићемо ову лексиколошку појаву. Полисемија се дефинише као „способност лексеме да има више [повезаних] значења“ (Драгићевић, 2010, р. 129). Неизоставни је дио језика због наших ограничених когнитивних способности у односу на број појава које је потребно именовати. У таквим ситуацијама служимо се или полисемијом, асоцијативно повезујући безимени предмет са већ познатим предметом, или деривацијом (Исто, р. 130–131). Језици обилују полисемичним вокабуларом који може створити готово бесконачан број комичних подударана значењских варијанти једне лексеме. Ова категорија укључиваће пунозначне лексеме (којима се лексикологија углавном бави), али и непунозначне, додуше, само семантизоване.

Полисемија семантичких лексема. Овај вид вишезначности обухвата полисемију семантички удаљених значења (два смисла једне лексеме представљена засебним бројевима), али и полисемију семантички блиских значења (значења лексеме су издвојена азбучним редослиједом, али унутар исте нумерације). Поред именица, глагола, придјева, прилога и вишечлане лексичке јединице попут терминолошких синтагми, колокација (један од конституената је полисемичан) и фразних глагола су плодно тло полисемије. Најбројнији је тип полисемије са укупним удјелом од 78,87% у енглеском језику, односно 73,33% у српском. Незанемарљив је број примјера у којима су жаргонизми, као и семе колективне експресије, коришћени за потребе хумора. Погледајмо и како:

а) У оба језика примјећен је значајан проценат (55,35% свих примјера полисемије семантичких лексема у енглеском језику, односно 59,09% у српском) шала у којима је социолингвистички раслојена лексика извор хумора, наравно, у улози секундарног значења полисемантичке структуре.

- (1) Учитељ упита Џимија: „Џими, зашто је твоја мачка данас у школи?“ Џими плачући одговори: „Зато што сам чуо како тата говори мами ‘Појешћу ту *мацу* чим Џими оде данас у школу!’“
<http://www.laughfactory.com/jokes/sex-jokes>²

- (2) Стоји старија жена у препуном аутобусу поред Ивице који

² The teacher asked Jimmy, “Why is your cat at school today Jimmy?” Jimmy replied crying, “Because I heard my daddy tell my mommy, ‘I am going to eat that *p*ssy* once Jimmy leaves for school today!’” <http://www.laughfactory.com/jokes/sex-jokes>

сједи и гледа кроз прозор. Старија жена почне нервозно ударати штапом по поду не би ли овај устао и, након неког времена, обрати јој се Ивица:

- Да сте ставили гумицу на штап [*sic!*] он не би тако лупкао.
- Да је твој тата ставио гумицу [*sic!*] ја бих сада имала гдје сјести. (Божић, 2012, р. 295–296)

Захваљујући чињеници да се у свом примарном значењу инфантизам *pusy* односи на умиљату домаћу животињу (Кембрички рјечник [KP], 2008, р. 1156), а у метафоричком на женски полни орган (Делзал и Виктор [Dalzell & Victor], 2007, р. 521), јасно је како се Џимијев љубимац нашао у школи. Деминутив *гумица* може означавати еластичну материју добијену од каучука (Речник српскога језика [Речник МС], 2007, р. 235), али бака првенствено има на уму *гумицу* као презерватив (Андрић, 2005, р. 43).

б) Секундарно (метафоричко) значење лексеме засновано на „уверењима и представама целе језичке заједнице“ (Драгићевић, 2010, р. 72) може, исто тако, послужити као ефикасан окидач хумора. Са правом Драгићевић напомиње како су семе колективне експресије засноване на „објективно непостојећим својствима“ (2010, р. 73) која се колективно придодају биљкама или животињама. Дакле, можемо говорити о културолошкој условљености оваквих потенцијалних сема (Исто, р. 73).

Погледајмо наведени пар примјера:

- (3) Супружници одлазе у ресторан. Конобар прилази њиховом столу како би узео наруџбу.

„Ја ћу узети највећи и најсочнији одрезак који имате“, рече супруг.

„Али господине, шта је са лудом *кравом*?“ упита конобар.

„Ох“, рече супруг, „она ће наручити за себе.“

<http://www.jokes.com/funny-marriage-jokes/0pgm85/mad-cow-concern>³

- (4) Пријатељ се жали пријатељу:

– Јучер излазим из меснице, а један пас скочи на мене и однесе ми све [*sic!*] месо!

– Није то ништа. Мени је једна *куја* однијела цијели стан. (Божић, 2012, р. 269)

У примјеру (3) комични ефекат је резултат неуспјешног поистовјеђивања намјераваног значења именичке лексеме *cow* као домаће животиње. Наиме, чињеница да се неугодна жена може ословљавати

³ A husband and wife go to a restaurant. The waiter approaches the table to take their order. “I’ll have your biggest, juiciest steak,” says the husband. “But sir, what about the mad *cow*?” asked the waiter. “Oh,” says the husband, “she’ll order for herself.” <http://www.jokes.com/funny-marriage-jokes/0pgm85/mad-cow-concern>

истоименом лексемом (КР, 2008, р. 324), доводи до погрешног тумачења. По истој логици, способност именице *куја* да у нашој култури означава женку пса, али истовремено и неморалну женску особу (Речник МС, 2007, р. 610), ствара шаљиви раскорак између намјераваног и протумаченог значења.

Полисемија функцијских лексема. Семантизоване функцијске лексеме попут приједлога, модалних глагола или узвика могу, као што ће и наредни примјери показати, послужити као окидачи хумора.

(5) Сара: „Хеј, Марша, зашто не носиш своју бејзбол униформу?“

Марша: „Зато што је мој доктор рекао да *не могу* да играм бејзбол.“

Сара: „Дођавола, давно сам ти то и ја могла рећи!“ (Шалц [Schultz], 2004а, р. 11)⁴

(6) Далматинац с девојком [*sic!*] пролази преко [*sic!*] шибенског моста и каже:

– Једна се љепотица бацила одавде због мене!

– Из депресије?

– Ма јок, из Сиња! (Божић, 2012, р. 179)

У примјеру (5) извор хумора је различито тумачење модалног глагола *моћи*. Хадлстон ([Huddleston], 1988; парафразирано код Лу, 1996, р. 41) издваја термине *epistemic* [могућност], *deontic* [дозвола или обавеза], и *subject-oriented* [усресређен на субјекат-способност] као три типа модалности. Очигледно је да се ради о избору између друге и треће категорије, јер се изјава тренера може протумачити као забрана бављења спортом, али и као неспособност Сарине другарице. У српском примјеру дјевојка се распитује за мотиве самоубиства, али сазнаје да је њена претходница родом из Сиња. Не баш релевантан одговор који дјевојка добија посљедица је полисемичног потенцијала истакнуте лексеме (Речник МС, 2007, р. 446).

Граматикална полисемија. Терминолошке несугласице, без којих се не може замислити ниједно иоле озбиљно контрастивно проучавање, огледају се управо у категорији полисемије на нивоу врста ријечи. У енглеској литератури сматра се видом полисемије, а дефинише се као „случајеви када различите врсте ријечи дијеле истовјетну форму и такође неке од семантичких компоненти“ (Билбија, 2001, р. 81).⁵ У српској лексикологији ствари нису ни изблиза тако једноставне. Лексичко-граматичка полисемија, како је назива Драгићевић (2010, р. 142), није полисемија јер су у питању двије лексеме. Не ради се ни о хомонимији јер, као што видимо из горе наведене дефиниције,

⁴ Sarah: Hey, Marcia, why aren't you wearing your baseball uniform?

Marcia: Because my doctor said I *can't* play baseball.

Sarah: Heck, I could have told you that a long time ago! (Schultz, 2004а, р. 11)

⁵ “[...] the cases of different parts of speech sharing the same form and also some of the semantic components” (Билбија, 2001, р. 81).

појава граматикалне полисемије са собом носи елемент семантичке блискости. Како се ради о конверзији, њено мјесто је у творби (Исто, р. 14). Пошто у српском језику нисмо нашли сличне примјере, наводимо примјер из енглеског корпуса. То је логично с обзиром на плодност ове језичке појаве у аналитичким језицима, што се пак не би могло рећи за синтетичку групу (Бугарски, 2003, р. 173).

(7) Конобару, за колико дуго ће моје кобасице бити припремљене / колико дуге ће моје кобасице бити? Отприлике осам центиметара.
<http://www.youtube.com/watch?v=i3Yxn2s8r-4>⁶

Примјер (7) илуструје случајеве два повезана значења лексема на нивоу различитих морфосинтаксичких класа. Наиме, лексема *long* може истовремено функционисати и као прилог и као придјев. Према томе, муштеријино питање би се могло односити на количину времена коју је потребно утрошити на припремање кобасица, односно на дужину овог месног производа.

Синтагматски лексички односи

Иако је положај фразеолошких проширења као лексема упитан (исп. Бугарски, 2003; Прћић, 1997; Шипка, 1998; Драгићевић, 2010), она су уврштена у једно овакво истраживање будући да би се само унутар лексичког хумора могла истражити. Мало је вјероватно да би се нашла у фонолошком, морфолошком или неком другом типу хумора. Такође, у свим истраживањима (која су позната аутору овог рада) показало се да су вишечлане јединице дио лексичког хумора. Синтагматски односи подразумевају међусобни семантички утицај лексема у линеарном низу (Драгићевић, 2010, р. 213) и представљају привидно кршење Грајсовог принципа квалитета (Мун [Moon], 1998, р. 193). Дефинишу се према три главна чиниоца: замјењивост (незамјењивост и неизмјењивост дијелова), постојаност (немогућност промјене броја, глаголског времена, вида, стања, класе) и прозирност (значење фразема се не може у потпуности извести из значења појединачних лексема, што повећава њихову метафоричку вриједност) (Прћић, 1997, р. 115). Ови односи чине 20,00% свих примјера у енглеском корпусу, односно 16,51% у српском.

Терминолошке синтагме. У категорију терминолошких синтагми убрајамо вишечлане називе појмова у наукама и струкама на нивоу синтагме (Станојичић и Поповић, 1995, р. 177). Релативно висок степен непрозирности

⁶ Waiter, how long will my sausages be? About eight centimetres. <http://www.youtube.com/watch?v=i3Yxn2s8r-4> Напомена: аутор наводи превод намјераваног значења енкодера и протумачене интерпретације декодера (в. примјере [8], [10] и [16])

(удаљавање од принципа семантичке композитивности) који карактерише ове фразеолошке јединице термиолошког карактера дјелотворан је окидач хумора.

(8) Бејзбол играч: „Сине, хоћеш ли ми донијети моје рукавице из аута, молим те?“

Син (касније): „Тата, не могу да их нађем!“

Играч: „Гдје си их тражио?“

Син: „У претинцу за рукавице / У претинцу за ситне ствари!“ (Шалц, 2004а, р. 11)⁷

(9) Позове Лала Хитну помоћ и пита:

– Је л’ то *Хитна помоћ*?

Неко из болнице одговори:

– Да.

Лала ће на то:

– Е, мени хитно треба једно 200 евра! (Вуковић, 2006, р. 82)

Опште значење сложенице (у енглеском језику изучавају се као врста именица, те нису дио фразеологије, али су ипак категорија која најближе одговара српским термиолошким синтагмама) *glove compartment* могло би се одредити као „мали претинац или полица у предњем дијелу аута, који се користе за чување ситних ствари“ (КР, 2008, р. 611).⁸ Међутим, извођењем значења цјелине на основу семантичких особина појединачних чланова син погрешно закључује како ће тражени одјевни предмет наћи у претинцу за рукавице. Са друге стране, у примјеру (9) термиолошка синтагма *Хитна помоћ* се описује као здравствена служба за указивање „што брже лекарске помоћи“ (Речник МС, 2007, р. 1465), те се не користи за пружање новчане или било које друге врсте помоћи.

Двочлани (фразни) глаголи. Оваква врста хибридних лексичких јединица представља спој „једног лексичког глагола и најмање једне партикуле (прилога или предлога), у функцији његовог модификатора“ (Прћић, 1997, р. 127). Категорија глаголских фразних лексема се не издваја у српском језику, али постоје случајеви повратних глагола, као и глагола са рекцијском допуном. Овакве врсте глагола развијају семантичко значење независно од свог парњака без рекцијске допуне, односно свог „неповратног“ парњака. Иако нису термиолошки одређене као фразни глаголи, овакве

⁷ Baseball Player: Son, would you please get my fielder’s glove out of the car?

Son (Later): Dad, I can’t find it!

Player: Where did you look?

Son: In the *glove compartment*! (Schultz, 2004а, р. 11)

⁸ “[...] a small cupboard or shelf in the front of a car, used for storing small things” (Cambridge Dictionary [CD], 2008, р. 611).

врсте изазивају хумор на сличан начин као и енглески двочлани глаголи и зато заслужују да се нађу у истој категорији.

(10) С: „Шта је ћелав човјек рекао када је добио чешаљ за рођендан?“

А: „Хвала! Никад се нећу *раздвајати* од њега / Никад нећу *правити* *раздјељак* са њим!“ <http://thenextweb.com/shareables/2009/10/17/376-oneliners-internet/>⁹

(11) Како је Сизифе?

– А ето, *гура се*. (Божић, 2012, р.9)

У примјеру (10) истакнута конструкција се може схватити као цјелина са јединственим значењем „дати нешто некоме, посебно када то не желиш“ (КР, 2008, р. 1035)¹⁰ или као глагол (*to part* – правити раздјељак) + приједлог (*with* – са) + замјеница (*it* – њим). Као жаргонизам, повратни глагол *гура се* има значење „животарити, [...], сналазити се“ (Андрић, 2005, р. 43). Међутим, узмемо ли примарно значење глагола *гурати* у обзир, Сизифов одговор се може разумјети и као физичко помјерање стијене (Речник МС, 2007, р. 236). Коначно, морамо имати на уму и значај енциклопедијског знања. Несумњиво, наведена шала изгубила би комична својства уколико декодер не би био упознат са природом посла којом су богови казнили Сизифа.

Колокације. Ова врста фразеологизама описује се као двочлани, дифузни и композитивни спој који карактерише могућа или минимална замјењивост, те слаба постојаност и прозирност (Прћић, 1997, р. 115–123). Лексемска колокабилност (њихова способност уланчавања) првенствено зависи од семантичких фактора који укључују бар једно заједничко компатибилно дијагностичко обиљежје двије лексеме (Исто, р. 117). Погледајмо како се особености ових нешто „слабијих“ фразеологизама, првенствено законитости компатибилности и непрозирности, крше у циљу стварања хумора:

(12) „Конобару, да ли је супа *на менију*?“

„Не, госпођо. Све сам обрисао.“ <http://www.youtube.com/watch?v=i3Yxn2s8r-4>¹¹

(13) Оригиначне Лалине изјаве код доктора: Имам *тужне болове* изнад левог јајета. (Вуковић, 2006, р. 141)

⁹ S: What did the bald man say when he got a comb for his birthday?
A: Thanks! I'll never *part with it*! <http://thenextweb.com/shareables/2009/10/17/376-oneliners-internet/>

¹⁰ “[...] to give something to someone else, especially when you do not want to” (CD, 2008, р. 1035).

¹¹ Waiter, is there any soup *on the menu*? No madam. I have wiped it all off. <http://www.youtube.com/watch?v=i3Yxn2s8r-4>

У примјеру (12) муштерију интересује да ли је могуће наручити супу у том угоститељском објекту. Дословно тумачећи конституенте колокације, конобар долази до закључка како се гост распитује за остатке супе на листи хране и пића. Са друге стране, често се дешава да долази до уланчавања лексема са инкомпатибилним дијагностичким обиљежјима (Исто, р. 117–118). Као резултат тога стварају се немогуће, али шаљиве колокације услед непоштовања закона семантичке спојивости. Колокат *тужан* компатибилан је са именицама живот, поглед, осмијех, глас, вијест, прича, просјак или, рецимо, призор (Речник МС, 2007, р. 1349). То значи да широка лексемска валентност пријева *тужан* ипак не укључује именицу *бол*.

Идиоми. Као најбројнији тип вишечланих лексичких јединица у корпусу (36,66% енглеских примјера, односно 58,49% српских из категорије синтагматских односа), идиоми заслужују опширнију анализу. То су јединице којима је својствена немогућа замјењивост, те релативно висока постојаност и непрозирност (Прћић, 1997, р. 129). У одјељцима који слиједе показаћемо како се идиоматизација (непрозирност), као главно семантичко својство ових прототипских фразеологизама, крши ради изазивања хумора.

Устаљене фразе. Идиоми-пословице и идиоми-поређења представљају прототипско остварење идиома. Напомињемо, овај потоњи тип устаљених израза, не увијек транспарентних и у језику укоријењених, требало би разликовати од креативних, слободних поређења.

(14) Џими: „Шта имаш у тој торби?“

Тими: „Зоб. То је рођендански поклон за мог ујака.“

Тими: „Зашто зоб?“

Тими: „Зато што моја мајка каже да он *једе као коњ*!“ (Шалц, 2004б, р. 17)¹²

(15) – Кад је саграђен Рим? – пита професор на часу историје.

– По дану – одговори Мујица.

– Одакле ти таква глупост? – зачуди се професор.

– Па ви увијек кажете да *Рим није настао преко ноћи*. (Плаћац, 2002, р. 151–152)

Идиоми-поређења су, као што то Мун истиче, „метафоре које се односе на животиње [коњ у нашем случају], денотативно и конотативно означавајући претпостављене [обично непожељне] одлике или квалитете [апетит] који се онда примјењују на људе и људске ситуације“ (1998, р.

¹² Jimmy: What have you got in that bag?

Timmy: Oats. It's a birthday present for my uncle.

Timmy: Why oats?

Timmy: Because my mother says he *eats like a horse*! (Schultz, 2004b, p. 17)

196).¹³ Тимијева мајка је жељела да нагласи како његов ујак једе пуно, а не да користи храну својствену овим копитарима. Исто тако, да би објаснио својим ученицима како се добри резултати постижу само великим, непрекидним радом, професор употребљава наведену пословицу. Након Мујичиног композитивног (буквалног) тумачења, идиом *Рим није настао преко ноћи* своди се на ниво реченице јер долази до нарушавања његове садржинске идиоматизације.

Остали идиоматски облици. У ову категорију убрајамо све остале облике идиома који, наравно, не укључују пословице и поређења.

(16) С: „Шта је једна риба рекла другој риби након што је упецана?“

А: „Тако ти и треба када не *држиш језик за зубима / када не држиш уста затвореним*.“ (Шалц, 2004а, р. 23)¹⁴

(17) Дошла Соса из села, а Лала све око ње – ‘тео би, а Соса ништа – ладна ко [sic!] шприцер и све га нешто чудњикаво загледа.

– Та *који ти је* вечерас? – љутило ће Лала.

– Трећи – искрено ће Соса. (Вуковић, 2006, р. 100)

Када желимо да неко држи језик за зубима, онда ћемо употрејевити фразеологизам из примјера (16). Ипак, дословним тумачењем долазимо до слободне синтаксичке комбинације са идентичним члановима. Таква комбинација могла би се парафразирати као *физички држати уста затвореним*. Могућност двојног тумачења издвојеног израза ствара двосмисленост, а она, опет, хумор. Жаргонски фразеологизми су итекако учестали у српском корпусу, што се не би могло рећи за енглески језик, гдје није пронађен ниједан примјер. Наиме, фразеологизам *Који ти је?* жаргонски се користи у значењу „Шта ти је?“ (Андрић, 2005, р. 114). Очигледно, Соса то не зна, па такву конструкцију схвата као питање о броју партнера које је имала тог дана.

Слиједи нумерички приказ података добијених на основу спроведеног истраживања свих механизма лексичког хумора (Табела 1.). Нудимо цјелокупни табеларни приказ како бисмо вјеродостојније приказали позицију и значај вишезначности и синтагматских лексичких односа као механизма вербалног језичког хумора на нивоу лексеме, али и улогу двосмислености у језичком хумору.

¹³ “[...] metaphors which refer to animals, denoting and connoting supposed characteristics or qualities which are then applied to people and human situations” (Moon, 1998, p.196).

¹⁴ S: What did one fish say to another fish after it was hooked?

A: That’s what you get for not *keeping your mouth shut*. (Schultz, 2004a, p. 23)

Табела 1. Преглед бројчаног и процентуалног удјела лексичких извора хумора у енглеском и српском језику

					КОНТРАСТИРАНИ ЈЕЗИК			
ЛЕКСИЧКИ МЕХАНИЗМИ					Енглески језик		Српски језик	
					п	%	п	%
I Полисемија					71	23,66	90	28,03
А. Полисемија семантичких лексема					56	78,87	66	73,33
Б. Полисемија функцијских лексема					7	9,85	24	36,36
В. Граматикална полисемија					8	11,26	–	–
II Парадигматски лексички односи					81	27,00	69	21,49
А. Садржински односи					11	13,58	18	26,08
1. Синонимија					7	63,63	5	27,77
2. Антонимија					–	–	6	33,33
3. Хипонимија					4	36,36	7	38,88
а. Меронимија и таксономија					4	100	3	42,85
б. Синонимност хипонима и хиперонима					–	–	4	57,14
Б. Формални односи					15	18,51	14	20,28
1. Римотворност					8	53,33	8	57,14
2. Морфолошко-семантичке групе					7	46,66	6	42,85
В. Садржинско-формални односи					55	67,90	37	53,62
1. Паронимија					10	18,18	13	35,13
а. Унутарјезичка паронимија					6	60,00	7	53,84
б. Међујезичка паронимија					–	–	3	23,07
в. Међујезичка интерференција					4	40,00	3	23,07
2. Хомонимија					45	81,81	24	64,86
а. Потпуна хомонимија					6	13,33	3	12,50
б. Дјелимична хомонимија					39	86,66	21	87,50
1) Хомофонија					18	46,15	–	–
2) Хомографија					11	28,20	10	47,61
3) Хомоформија					4	10,25	2	9,52
4) Хомоморфија					6	15,38	9	42,85
III Синтагматски лексички односи					60	20,00	53	16,51
А. Терминолошке синтагме					21	35,00	7	13,20
Б. Фразални глаголи					10	16,66	4	7,54
В. Колокације					7	11,66	11	20,75
Г. Идиоми					22	36,66	31	58,49
1. Устаљене фразе					5	22,72	4	12,90
2. Остали идиоматски облици					17	77,27	27	87,09
IV Логичке неправилности					16	5,33	18	5,60
А. Сукоб значења					13	81,25	12	66,66
Б. Аномална значења					1	6,25	2	11,11
В. Таутологија					2	12,50	4	22,22
V Стилске фигуре					49	16,33	50	15,57
А. Алузије					26	53,06	27	54,00

					КОНТРАСТИРАНИ ЈЕЗИК			
ЛЕКСИЧКИ МЕХАНИЗМИ					Енглески језик		Српски језик	
					n	%	n	%
1. Неизмијењене алузије					2	7,69	5	18,51
2. Измијењене алузије					24	92,30	22	81,48
а. Супституција					22	91,66	17	77,27
1) Супституција унутар вишечланих јединица					11	50,00	5	29,41
2) Остали облици супституције					11	50,00	12	70,58
б. Додавање					2	8,33	—	—
в. Инверзија					—	—	5	22,72
Б. Поређење					2	4,08	2	4,00
В. Антиметабола					3	6,12	2	4,00
Г. Парадокс					10	20,40	5	10,00
Д. Оксиморон					—	—	3	6,00
Ђ. Перифраза					2	4,08	2	4,00
Е. Лигота					2	4,08	2	4,00
Ж. Иронија					2	4,08	3	6,00
З. Еуфемизам					2	4,08	2	4,00
И. Хипербола					—	—	2	4,00
VI Погрешна аналогија					7	2,33	12	3,73
VII Семантички садржај лексеме непознат					5	1,66	12	3,73
VIII Вишеструка двосмисленост					11	3,66	17	5,29
УКУПНО:					300	100	321	100

Дискусија

Контрастивним проучавањем примјера шала енглеског и српског језика сачинили смо систематски преглед механизма полисемије и синтагматских лексичких односа као извора хумора. Дошли смо и до неколико занимљивих закључака.

Можда се не смијемо истим видовима стварности, али свакако користимо сличне језичке појаве како бисмо изазвали хумор. Када су механизми вишезначности и синтагматских односа у питању, видјели смо да оба језика користе мање-више исте језичке потенцијале. Скоро све основне категорије, њих шест од укупно седам, примјерима су илустроване у оба језика, тако да имамо поклапање од 86%. Овакве бројчане односе оправдава универзалност феномена полисемије и синтагматских односа. Наиме, појаве попут фразних глагола, колокација, идиома или, рецимо, семантичке сродности различитих значења лексеме својствене су свим језицима свијета и начини њиховог функционисања су у суштини исти. Ове

језичке феномене налазимо у оба језика, иако термилошки неусклађене. С обзиром на аналитичку, односно синтетичку природу истраживаних језика, проценат размимоилажења два језика заиста није велики. То и даље не значи да се одређени механизми не користе као извор хумора у датом језику, већ да једноставно нису пронађени. Узрок овоме требало би тражити у њиховој неучесталости или случајном избору примјера. Ипак, чињеница да категорија граматикалне полисемије није остварена у језику Б последица је различите класификације контрастираних језика у лингвистичкој типологији. Наиме, промјена граматичке врсте ријечи без промјене облика тешко се остварује у словенским језицима, док је у аналитичким језицима продуктиван механизам. Даље, могли бисмо говорити и о свеобухватности вербалног језичког хумора на лексичком нивоу, ако узмемо у обзир доказану универзалну природу два доминантна механизма његовог остваривања. Ипак, без цјелокупне анализе свих механизма не можемо говорити о таквој врсти свеобухватности.

Затим, са удјелом од укупно 43,66% у енглеском корпусу и 44,54% у српском, истраживани механизми најбројније су категорије у оба језика. Тиме се уједно потврђује кључна улога коју има двосмисленост у језичком хумору на лексичком нивоу будући да се полисемија и синтагматски лексички односи ослањају на овај феномен као окидач хумора. Вишезначност чини 23,66% енглеског (тиме је друга категорија по заступљености примјера), односно 28,03% српског корпуса (што је чини доминантном категоријом у српским примјерима). Овакав процентуални удио не изненађује пошто језици обилују полисемичним вокабуларом који може створити готово бесконачан број комичних подударана значењских варијанти једне лексеме. Исто тако, као што смо и илустровали, безброј је начина на који се законитости компатибилности и непрозирности, као главне одлике синтагматских лексичких односа свих језика, могу кршити у циљу постизања хумора. Стога и не чуди податак да ови односи чине 20% енглеског, односно 16.51% српског корпуса.

Закључна разматрања

Контрастивном анализом корпуса закључено је да не долази до значајнијих размимоилажења два језика када су механизми полисемије и синтагматских лексичких односа у питању. Наиме, 86% пронађених поткатегорија остварено је у оба језика услед универзалне природе истраживаних језичких феномена. Типолошка разнородност језика, као и избор корпуса, довели су до 14% поткатегорија које нису остварене у једном од језика. Полисемија и синтагматски лексички односи чине 43,66% енглеског, односно 44,54% српског корпуса, што их чини доминантним

категоријама. Према томе, двосмисленост има кључну улогу у језичком хумору на лексичком нивоу јер механизми полисемије и синтагматских односа користе феномен двосмислености као главни окидач хумора.

Шале не само да су одличан алат за описивање помало нејасног, али свим људима својственог, феномена хумора већ се могу успјешно користити у настави страних језика. Као и други видови хумора, регулишу духовну равнотежу и повећавају наше умне капацитете. Широм анализом и других извора вербалног хумора на нивоу лексеме, аутор је закључио да постоје случајеви када није баш најјасније која од више уплетених структуралних јединица доминантно учествује у стварању хумора. Мјерила за разврставање таквих шала у одређене подтипове језичког хумора могла би бити предочена у неком наредном истраживању. Такође, занимљиво би било позабавити се и психолингвистичким и социолингвистичким аспектима хумора. Стога, феномен хумора биће све привлачнија тема научног истраживања у наредном периоду.

Извори

Božić, M. (2001). *Vicevi: best of*. Rijeka: Naklada Uliks.

Vuković, N. (2006). *NAJ vicevi: Crnogorci i Lale*. Beograd: SIA „Zlaja“.

Planjac, H.B. (2002). *Bosanski vicevi* (3. izd.). Bobare–Tešanj: Izdavačko-grafička kuća

PLANJAX.

Schultz, S. (2004a). *Make me laugh: game-day gigglers: winning jokes to score some laughs*. Minneapolis: Carolrhoda Books, Inc..

Schultz, S. (2004b). *Make me laugh: don't kid yourself: relatively great (family) jokes*. Minneapolis: Carolrhoda Books, Inc.

Литература

Андрић, Д. (2005). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза: друго, знатно допуњено издање* (2. изд.). Београд: Zepter Book World/ Драгослав Андрић.

Attardo, S. (1994). *Linguistic theories of humor*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.

Bilbija, S. (2001). *Introducing semantics*. Komunikološki fakultet Banja Luka.

Bugarski, R. (2003). *Uvod u opštu lingvistiku* (4. izd.). Beograd: Čikoja štampa/ XX vek.

- Dalzell, T. & Victor, T. (2007). *The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English*. London and New York: Routledge (Taylor & Francis Group).
- Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика* (2. изд.). Београд: Завод за уџбенике.
- Ermida, I. (2008). *The language of comic narratives: humor construction in short stories*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Lew, R. (1996). *An ambiguity-based theory of the linguistic verbal joke in English: a thesis Submitted to the faculty of Adam Mickiewicz University in partial fulfillment for the requirements for the degree of Doctor of Philosophy*. (PhD thesis). Retrieved from https://works.bepress.com/robert_lew/24/
- Матица српска. (2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Аутор.
- Moon, R. (1998). *Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Prčić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ross, A. (2005). *The language of humor* (2nd ed.). London and New York: Routledge (Taylor & Francis Group).
- Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (1995). *Граматика српскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* (4. изд.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Huddleston, R. (1988). *English grammar: An outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cambridge advanced learner's dictionary* (3rd ed.). (2008). Cambridge: Cambridge University Press.
- Šipka, D. (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica Srpska (odjeljenje za književnost i jezik).

Svetlana S. Vuksanović

POLISEMY AND SYNTAGMATIC LEXICAL RELATIONS AS SOURCE OF VERBAL LINGUISTIC HUMOUR IN ENGLISH AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper is concerned with polysemy and syntagmatic lexical relations as the sources of humour within the scope of the verbal linguistic jokes. The comparative method as well as the subjective contrastive analysis technique were employed with the aim of carrying out the systematic survey and analysis of English and Serbian jokes in which polysemy and syntagmatic lexical relations are the sources of verbal linguistic humour. Comparing the data obtained by the numerical analysis of both English and Serbian corpus, an attempt at detecting the degree of divergence between the two contrasted languages when these mechanisms are concerned is made. This interlingual contrastive study was accomplished by an arbitrary selection of written jokes derived from Serbo-Croatian and British or American English-speaking countries respectively. Both the Serbian and English language use almost the same mechanisms of polysemy and syntagmatic lexical relations. It is concluded that 85.71% of all subcategories of the above-mentioned phenomena are realised in both languages, of course, owing to the universal nature of these phenomena itself. Phrasal verbs, collocations, idioms, or the association of one lexeme with two or more distinct, but semantically related, meanings are language phenomena existing in all world languages. This fact can also lead to the conclusion that the nature of verbal linguistic humour at lexeme level is universal, at least when polysemy and syntagmatic lexical relations are concerned. The typological differences between two contrasted languages as well as an arbitrary selection of material gave rise to only 14.28% of subcategories that were not realised in one of the languages. Furthermore, polysemy and syntagmatic lexical relations are very productive categories in both languages, taking into consideration that they make 43.66% of English and 44.54% of Serbian corpus respectively (polysemy makes 23.66% of English and 28.03% of Serbian corpus while syntagmatic lexical relations make 20% of English and 16.51% of Serbian corpus respectively). By means of this, the key role that ambiguity plays in the linguistic humour at lexeme level is irrefutably demonstrated, owing to the fact that polysemy and syntagmatic lexical relations use ambiguity as a trigger of humour.

ЖИВОТ И ДЈЕЛО МИТЕ ЖИВКОВИЋА У СВЈЕТЛУ БИБЛИОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Апстракт: Са аспекта библиографских истраживања, у раду се сагледава цјелокупно стваралаштво Мите Живковића, професора, књижевника и научника (Бечеј, 1854–Београд, 1913).

Пошто је ријеч о аутору који је познат само ужем научном кругу, настојали смо да, кроз краћи осврт на живот и дјело, допринесемо расвјетљавању његовог разноврсног стваралачког корпуса.

Прије свега, рад се заснива на персоналној библиографији Мите Живковића, која на најбољи начин илуструје сву сложеност и ширину његових стваралачких напора.

Посебно се анализирају историографски радови о Сарајеву, који представљају значајан допринос културној историји Срба.

Кључне ријечи: Мита Живковић, Аустроугарска, библиографија, књижевност, наука.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

На размеђи 19. и 20. вијека живјели су бројни српски писци, који су, стицајем разних околности, недуго послије смрти падали у заборав. Иако су некада били еминентни чланови друштва, временом су њихова дјела скрајнута на маргине српске књижевности и науке.

Значајно мјесто међу тим ауторима припада и Бечејцу Мити Живковићу. Он је својевремено креирао културни амбијент у многим срединама, гдје је живио и радио. Био је истакнути родољуб, национални и културни посленик.

Прије свега, Мита Живковић је био књижевник и научник различитих истраживачких афинитета. Писао је пјесме, приповијетке, драме, путописе и прилоге из историје умјетности. Преводио је стручну и научну литературу са њемачког и латинског језика. Дужи низ година проучавао је и српске културне споменике. Упркос томе, данас је овај аутор познат само ужем научном кругу.

* raddica@yahoo.com

Премда је у досадашњим истраживањима дјело Мите Живковића посматрано са књижевноисторијског аспекта, још увијек немамо цјеловиту представу његовог стваралаштва. О њему су својевремено писали истакнути стручњаци, као што су Милан Савић, Јован Кршић, Тодор Крушевац, Зденко Лешић и др.

О Живковићу је писао и наш савремени књижевни историчар Горан Максимовић. У његовој студији о скрајнутим књижевницима српског 19. вијека (Пале, 2013), Мита Живковић је добио запажено мјесто и то као аутор који се одликује разноврсношћу тема.

Може се слободно рећи да је овом књигом Горана Максимовића наново откривен стваралачки корпус поменутог писца.

Успут, присјетимо се и тога да су протеклих година београдски издавачи објавили чак три књиге Мите Живковића, а то су: *Паја Јовановић* (2002), *Албум пиротских ћилимова* (2008) и *Босанчице* (2008).

Искрено се надамо да ће у наредном периоду и његови историографски радови заокупити једнаку пажњу наших издавача и истраживача.

Да би се у потпуности сагледало и научно вредновало писано стваралаштво Мите Живковића, саставили смо његову персоналну библиографију. Она је скроман покушај да се на једном мјесту представи цјелокупно књижевно и научно наслеђе овог, унеколико скрајнутог и занемареног, али не и заборављеног српског писца.

Библиографска грађа је класификована у двије цјелине. У првој су пописани ауторски радови Мите Живковића, који су подијељени у четири поднаслови, а то су: Посебна издања, Преводи, Уређивачки радови и Прилози у периодици и календарима.

Друга цјелина, тј. *Литература о Мити Живковићу*, садржи постојеће књижевноисторијске огледе о овом писцу. Осим тога, овим дијелом су обухваћене и различите књижевне биљешке, које су, поводом изласка појединих Живковићевих књига, објављиване у оновременим књижевним листовима и часописима.

Између осталог, пописане су и поједине књижевноисторијске и културолошке студије у којима Мита Живковић није главни предмет истраживања, али се, узгред, помиње.

Истовремено, *Литература о Мити Живковићу* обухвата и постојеће српске и југословенске биографске лексиконе, потом штампане каталоге и библиографије, гдје је овај аутор заступљен.

Приликом израде персоналне библиографије Мите Живковића, истражени су српски књижевни и научни листови, који су, крајем 19. и почетком 20. вијека, излазили у Новом Саду, Београду, Сарајеву и Мостару.

Детаљно су анализирали и књиге поменутог аутора, које су послужиле као поуздан научни извор.

Прије самог представљања библиографске грађе, дат је и краћи осврт на живот и дјело Мите Живковића.

2. ЖИВОТ И ДЈЕЛО

Мита Живковић је рођен 13. октобра 1854. године у Бечеју, гдје је стекао основно образовање. Гимназију је завршио у Новом Саду (1876). Студирао је класичну филологију у Будимпешти. Након дипломирања (1879), запослио се као професор класичних језика у тек основаној Српској гимназији у Сарајеву. Када је та школа затворена, Мита Живковић се одселио из Сарајева и наставио да предаје у Београду. Каријеру гимназијског професора успјешно је градио и у Неготину, Смедереву, Пожаревцу и Пироту. Пензију је дочекао као професор Треће београдске гимназије (1910). Умро је 14. фебруара 1913. године у Београду (Ћоровић 2007; Максимовић 2013).

Као професор класичних језика и њемачког језика, Мита Живковић је саставио *Латинску читанку I–II* (*Латинска читанка I*, Београд, 1901, 1904, 1906, 1909, 1913; *Латинска читанка II*, Београд, 1902, 1905, 1910, 1912) и *Њемачку граматику за средње школе I–III* (Београд, 1887, 1888).

Студиозно и темељно познавање страних језика подстакло је Живковића да се огледа и у преводилачком раду. Превео је, коментарисао и објавио у више издања *Галски рат* Гаја Јулија Цезара (Београд, 1891, 1894, 1898, 1906). Истовремено, за потребе Народног позоришта у Београду, преводио је драмске текстове са њемачког језика.

Између осталог, Мита Живковић је проучавао и историју ћилимарства у Пироту. Као резултат тих истраживања, објавио је *Албум пиротских ћилимова* (1890). У Тешену је, под покровитељством краљице Драге, штампано и луксузно издање ове књиге са седам одјељака коментара и четрнаест табли цртежа.

Уз сав филолошки, педагошки и етнографски рад, Мита Живковић је посебну пажњу посвећивао књижевности. Списатељску каријеру започео је још у ђачким данима, када је, као стипендиста Задужбине Саве Текелије, објављивао стихове у *Јавору*. Временом је постао сарадник и других водећих листова и часописа онога доба, као што су: *Стражилово*, *Летопис Матице*

српске, *Отаџбина*, *Српска зора*, *Зимзелен*, *Босанска вила*, *Гласник Српског ученог друштва* и др.

Мита Живковић је уредио и објавио *Забавник* (Нови Сад, 1877), који је испуњен претежно његовим књижевним прилозима.

У засебним књигама штампао је три збирке приповиједака (*Приповетке*, Београд, 1883; *Босанчице*, Београд, 1892, 1897), једну позоришну игру с пјевањем за дјецу (*Не укради*, Београд, 1909) и једну историјску трагедију у пет чинова (*Цар Јован*, Београд, 1891).

Између осталог, Живковићеву списатељску пажњу заокупљале су и историјске теме, које је неријетко обрађивао у својим приповијеткама. У том домену, објавио је историјску приповијетку *Пад Брвеника*, која је у наставцима штампана у књижевном листу *Босанска вила* (1892).

Према причању чувеног сарајевског митрополита Саве Косановића, Мита Живковић је написао историјску приповијетку *За слободу златну*, која је 1889. године штампана у засебној књизи. Приповијетка је изашла поводом обиљежавања петогодишњице Косовске битке и говори о Првом српском устанку.

Штампањем прве збирке приповиједака (*Приповетке*, Београд, 1883) Мита Живковић је стекао пуну књижевну афирмацију. Књигу је пропратио позитивном оцјеном и Милан Савић, који је, тим поводом, објавио опширан приказ у *Летопису Матице српске* (1884).

Девет година касније, изашла је и друга збирка приповиједака Мите Живковића, карактеристичног наслова *Босанчице: приче из Сарајева* (Београд, 1892). У њој су литерарно обрађени мотиви из босанског живота.

Осим приповијетке *Правда у Босни*, која је намјенски писана за ову збирку, књига садржи још пет приповиједака, раније објављених у *Отаџбини* („Са невјере“, 1882), *Босанској вили* („Ценабет“, 1886), *Летопису Матице српске* („Златка“, 1884; „Враг ђевојка“, 1885) и у календару *Требевић* („Чудо“, 1891).

Поједине приповијетке из ове збирке преведене су и на стране језике.

Запажен успјех прве књиге *Босанчица*, охрабрио је аутора да приреди и друго проширено издање (Београд, 1897). Књига је објављена и уз одређене корекције поднаслова, који је у новом издању гласио „кратке приче из Босне“.

Друго издање *Босанчица* Мите Живковића допуњено је са још четири приповијетке, које су прештампане из *Стражилова* („Кавгација“, 1892; „Шенула“, 1893) и *Зимзелена* („Да заборави“, 1893). Изузетак је приповијетка *Први и пошљедњи пут*, која је 1892. године објављена у засебној књизи.

У поменутиим збиркама Мита Живковић је писао о сасвим обичним људима, углавном из Ташлихана, српског средишта старог Сарајева. Под утицајем патријархалног васпитања, главни јунаци често су растрзани између сопствених жеља и наметнутог друштвеног морала. Зарад традиције и обичаја, они су понекад принуђени да се одрекну и саме љубави. У приповиједи *Први и пошљедњи пут* имамо примјер заљубљеног младића, који се одриче дјевојке у корист рођеног брата.

Мада су углавном љубавни заплети у основи Живковићевих „причица из Сарајева“, позадина радње најчешће је саткана на актуелним политичким збивањима онога доба.

Аутор је на примјеру појединачних људских судбина, нарочито заљубљених младића и дјевојака, настојао да прикаже сву сложеност мултивјерског Сарајева. О томе је понајвише писао у приповијеткама *Правда у Босни* и *Да заборави*.

Као савременик, али, једно вријеме, и као грађанин Сарајева, Мита Живковић је био свједок многих завјереничких акција аустроугарске власти, које су најчешће ишле на штету српског становништва. Потискивани су српски језик и ћирилица, као основни атрибути српског националног и културног идентитета. Стварањем тзв. босанског језика и тзв. босанчице радило се на континуираном потирању православног српског језичког и културног поријекла већинског становништва Босне и Херцеговине.

Против неистина, ширених у крилу владајућег режима, Мита Живковић се борио пером, како и доликује једном угледном професору и књижевнику.

Личне и истраживачке утиске о Сарајеву преточио је у бројне књиге и чланке. Нећемо много погријешити ако кажемо да је готово половина Живковићевог књижевног и научног стваралаштва посвећена управо том граду.

Обимом и разноврсношћу тема из тог домена предњачи историографска студија *Сарајево од свог постанка до данас* (Пожаревац, 1894).

Она представља проширено и ревидирано издање Живковићевог чланка *Сарајево, прилог познавању српских крајева и прилика*, који је штампан 1890. године у *Братству*, периодичном гласилу Друштва св. Саве.

Књигом *Сарајево од свог постанка до данас*, Мита Живковић је настојао да обавијести јавност широм Аустроугарске монархије о положају Срба у Босни.

У уводном тексту, он алудира и на територијалну раздвојеност српског народа, проузроковану низом историјских и политичких околности. Тим поводом, написао је следеће: „Изабрао сам Сарајево, да с њиме упознам наш народ, јер сам се увјерио, да ми Срби боље познајемо немачки Беч, француски Париз и руски Петроград, но српско Сарајево“ (Живковић, 1894, стр. 4).

Студија *Сарајево од свог постанка до данас* изашла је периоду када је Аустроугарска незадрживо јачала свој политички статус у Босни (и у Херцеговини). На неколико мјеста у књизи, аутор оштро критикује окупаторску власт. Ради илустрације издвајамо следеће:

„Аустрија је ишла за тим да отуђи православне од Србије и Српства, а Хрватима је то добро дошло да стварају велику Хрватску на рачун Српства. Да би се то постигло, ваљало је Босанцима доказати да нису Срби, ваљало им је одузети ћирилицу, ваљало је сузбијати и гушити православну веру“ (Живковић, 1894, стр. 100).

Због таквих и сличних написа, ова књига Мите Живковића била је међу забрањеном литературом. Према писањима Тодора Крушевца (1978: 325), Земаљска влада у Сарајеву заплијенила је од уредника *Босанске виле* Николе Т. Кашиковића стотину примјерака књиге *Сарајево од свог постака до данас*. Књиге је послао, преко сарајевског трговца Ристе Ћ. Бесаровића, књижар Мита Стајић из Сремских Карловаца.

У поменутој књизи посебна пажња посвећена је проучавању поријекла, културе и обичаја сарајевског становништва. Демографску слику града аутор је детаљно изложио у неколико поднаслова, пишући засебно о свим вјерама које су у то доба биле заступљене у Сарајеву.

У циљу афирмације српске културне баштине у Босни, значајно мјесто у књизи *Сарајево од свог постанка до данас* припада поглављу о стећцима.

Својим садржајем и намјеном, ово поглавље представља праву научну расправу. Ту аутор отворено полемише са оновременим западноевропским научницима, који су оспоравали православно поријекло стећака. Бранећи своје мишљење, Мита Живковић се позива и на многе домаће и стране истраживаче, који су сагласни у ставу да су стећци „споменици Срба у Босни, чему је најпростији доказ језик и ћириловско писмо“ (Живковић, 1894, стр. 155).

У даљем контексту Живковићевих настојања да се афирмише српско културно наслеђе Босне, садржај студије *Сарајево од свог постанка до данас* допуњен је и поглављем о ћириличним рукописним и штампаним књигама Старе православне цркве у Сарајеву. То поглавље је написано на

основу његовог раније објављеног чланка, који је, под насловом *Србуље у Сарајеву*, штампан у *Гласнику Српског ученог друштва* у Београду (1885).

Чланком о србуљама најстарије православне цркве у Сарајеву, као и књигом *Сарајево од свог постанка до данас*, Мита Живковић је дао посебан допринос истраживању историјске и културне баштине Срба у Босни.

О патриотизму Мите Живковића, заснованом на несумњивом поштовању и дубокој оданости српској духовности и култури, најбоље свједоче његови бројни чланци, расправе и књиге. Према томе, краћим освртом на живот и дјело, као и изразом персоналне библиографије, настојали смо да афирмишемо књижевно стваралаштво овог значајног писца српског 19. вијека.

3. БИБЛИОГРАФИЈА

3. 1. 1. Посебна издања

1883.

Приповетке Мите Живковића. Прва свеска / Мита Живковић. – Београд : Штампарија „Беогр. Дневника“, 1883. – 167 стр. ; 16 цм.

1887.

Немачка граматика за средње школе. Први и други део / саставио Мита Живковић. – Београд : Издање Министарства просвете, 1887 (Београд : Краљевско-српска државна штампарија). – 224 стр. ; 22 цм.

1888.

Немачка граматика за средње школе. Трећи део / саставио Мита Живковић. – Београд : Издање и штампа Краљевско-српска државна штампарија, 1888. – 108 стр. ; 20 цм.

1889.

За слободу златну. Историјска цртица из Првог устанка. Посвећено косовској петстогодишњици / по причању сарајевског митрополита Саве Косановића написао Мита Живковић. – Београд : Штампарија Св. Николића, 1889. – 26 стр. ; 15 цм.

1891.

Цар Јован : историјска трагедија у пет чинова / Мита Живковић. – Београд : штампарија Љуб. Ј. Бојовића. – 120 стр. ; 18 цм.

C. Iulii Caesaris Commentarii de bello Gallico. Ps. 1 / objasnio Mita Živković. – Beograd : Izdanje knjižare Velimira Valožića, 1891. – 82 str., [3] str. sa graf. prikazima ; 21 cm.

1892.

Босанчице : приче из Сарајева / Мита Живковић. – Београд : Издање Велимира Валожића, 1892 (Ниш : Штампарија Ж. Радовановића). – 68 стр. ; 20 цм

*Садржи: Са неvjере; Златка; Враг ђевојка; Ценабет; Чудо; Правда у Босни.

Први и пошљедњи пут : приповијетка из Сарајева / Мита Живковић. – Београд : Издање аутора, 1892 (Београд : Штампарија Св. Николића). – 74. стр. ; 19 цм.

1894.

Напомене Цесаровим Коментарима о Галском рату / изradio Мита Живковић. – Београд : Издање аутора, 1894 (Београд : Државна штампарија). – 91 стр. ; 20 цм.

C. Iulii Caesaris Commentarii de bello Gallico / za štampu spremio Mita Živković. – Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1894. – 136 str. ; 23 cm.

Сарајево од свог постанка до данас / Мита Живковић. – Пожаревац : Издање аутора, 1894 (Београд : Штампарија Михаила Костића). – 160 стр. + 14 слика ; 20 цм.

1897.

Босанчице : кратке приче из Босне / Мита Живковић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1897 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). – 170 стр. ; 19 цм. – (Српска књижевна задруга ; 37)

*Садржи: Са неvjере; Златка; Враг ђевојка; Ценабет; Чудо; Правда у Босни; Први и пошљедњи пут; Кавгација; Да заборави. Шенула.

*Доступно и на:

http://www.bgs.ba/eknjige/index.php?option=com_content&view=article&id=116:mita-ivkovi-bosanice-kratke-prie-iz-bosne&catid=98:jezik-i-knjizevnost&Itemid=86

1901.

Латинска читанка. Део 1 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Издање аутора, 1901 (Београд : Штампарииа С. Хоровица). – 62 стр. ; 20 цм.

1902.

Латинска читанка. Део 2 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Штампарииа код „Просвете“ С. Хоровица, 1902. – 105 стр. ; 20 цм.

1903.

Album des tapis de Pirote / par Mita Jivkovitch. – Belgrade : Nationale du Royaume de Serbie, 1903. – 8 str. ; 15 cm.

1904.

Латинска читанка. Део 1 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Електрична штампарииа С. Хоровица, 1904. – стр. 50 ; 20 цм.

1905.

Латинска читанка. Део 2 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Штампарииа С. Хоровица, 1905. – 105 стр. ; 20 цм.

1906.

Латинска читанка. Део 1 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Државна штампарииа Краљевине Србије, 1906. – 51 стр. ; 20 цм.

1909.

Латинска читанка. Део 1 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Издање Краљевске српске државне штампариие, 1909 (Београд : Државна штампарииа Краљевине Србије). – 51 стр. ; 20 цм.

Не укради : позоришна игра за децу у два дела с певањем / Мита Живковић. – Београд : Издање књижаре Рајковића и Ђуковића, 1909 (Београд : Електрична штампарииа С. Хоровица). – 36 стр. ; 20 цм.

1910.

Латинска читанка. Део 2 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Према напоменама референта исправљено издање. – Београд : Издање аутора, 1910 (Београд : Електрична штампарииа С. Хоровица). – 128 стр. ; 20 цм.

1912.

Латинска читанка. Део 2 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Штампарииа С. Хоровица, 1912. – 128 стр. ; 20 цм.

1913.

Латинска читанка. Део1 / изradio према лат. граматичи Ј. Туромана Мита Живковић. – Београд : Издање Краљевске српске државне штампариие, 1913 (Београд : Државна штампарииа Краљевине Србије). – 51 стр. ; 20 цм.

1920.

Латинска читанка. Део 2 / изradio Мита Живковић. – 2. изд. – Београд : Рајковић и Ћуковић, 1920. – 92 стр. ; 20 цм.

2002.

Паја Јовановић / Мита Живковић, Милан Савић. – Београд : Световид ; Бијело Поље : Пегаз, 2002. – 47 стр. ; 16 цм. – (Библиотека Знаменити Срби).

2008.

Босанчице : кратке приче из Босне / Мита Живковић. – Београд : Алма, 2008. – 183 стр. ; 15 цм. – Библиотека Наслеђе ; књ. 2)

Албум пиротских ћилимова / описао и слике изradio Мита Живковић. – Репринт издање из 1890. – Београд : Агенција Тривић, 2008. – 134 стр. ; 21 цм. – (Библиотека Културна баштина кроз народну радиност ; књ. 1).

Без године

Албум пиротских ћилимова / описао и слике изradio Мита Живковић. – Тешен : Штампало Карло Прохаска, [б. г.]. – 15 стр. , 14 листова с таблама : илустр. ; 36 цм.

3. 1. 2. Преводи

1874.

1. ГРИЛПАРЦЕР, Франц

Драгој под прозором / Франц Грилпарцер ; превео Мита Живковић

У: Јавор. – Год. 3, бр. 28 (1874), стр. 873–876

*Доступно и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=5618&m=2#page/448/mode/2up>

1898.

2. ЦЕЗАР, Гај Јулије

Галски рат : атлас / од Каја Јулија Цезара ; с латинског превео и објаснио Мита Живковић. – Београд : Штампарија Драгољуба Миросављевића, 1898. – 15 пресавијених листова : географске карте ; 23 цм.

3. 1. 3. *Уређивачки радови*

1877.

Забавник / издао Мита Живковић. – Нови Сад : [Мита Живковић], 1877 (Нови Сад : Српска народна задружна штампарија, 1877). – 158 стр. ; 21 цм.

3. 1. 4. *Прилози у периодици и календарима*

1874.

Причест / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 1, бр. 11 (10. IV 1874), стр. 329–330.

*Доступно и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=5618&m=2#page/176/mode/2up>

И опет – не! / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 1, бр. 16 (1. VI 1874), стр. 499–500.

*Доступно и на: : <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=5618&m=2#page/262/mode/2up>

1875.

Месечев одговор / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 2, бр. 15 (20. V 1875), стр. 463–464.

А што вас... / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 2 (1. VIII 1875), стр. 683–684.

Грађа за „Народну медицину“. / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 2, бр. 30 (20. X 1875), стр. 957–960.

Док не сине. Сонет / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 2, бр. 3 (20. XI 1875), стр. 1033–1034.
1876.

Ноћ и зора / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 3, бр. 14 (4. IV 1876), стр. 433–434.

Моја жеља / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 3, бр. 18 (2. V 1876), стр. 551–554.

Опроштај / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 3, бр. 26 (27. VII 1876), стр. 801–806.

Мајка / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 3, бр. 31 (1. VIII 1876), стр. 969–970.

Ратни сонети / Мита Живковић

У: Српска зора. – Беч. – Год. 1, св. 7-8 (август 1876), стр. 170–171.

Ратни сонети / Мита Живковић

У: Српска зора. – Беч. – Год. 1, св. 9 (септембар 1876), стр. 204.

13. Анка / Мита Живковић

У: Српска зора. - Беч. – Год. 1, св. 9 (септембар 1876), стр. 210–212.
1877.

Ратни сонети / Мита Живковић

У: Српска зора. – Беч. – Год. 2, св. 3 (март 1877), стр. 59–60.

Ратни сонети / Мита Живковић

У: Српска зора. – Беч. – Год. 2, св. 5 (мај 1877), стр. 110.

Ратни сонети / Мита Живковић

У: Српска зора. – Беч. – Год. 2, св. 7 (јул 1877), стр. 168.

Неда : догађај из српско-турског рата 1876. године / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 40 (2. X 1877), стр. 1257–1262.

Хоће л доћи. Алемови I / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 4, бр. 42 (16. X 1877), стр. 1327.

Двоје драгих. Алемови II / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 4, бр. 42 (16. X 1877), стр. 1328.

1880.

Далеко си... / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 7, бр. 34 (24. VIII 1880), стр. 1065–1066.

Твоје очи / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 7, бр. 35 (31. VIII 1880), стр. 1095–1096.

Отишла си / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 7, бр. 37 (14. IX 1880), стр. 1161–1164.

Ја завидим... / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 7, бр. 39 (28. IX 1880), стр. 1233–1234.

1881.

Не уме касти / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 8, бр. 31 (2. VIII 1881), стр. 961–962.

Не уме касти / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 11, бр. 3 (15. I 1884), стр. 71–72.

1882.

26. Са невјере : слика из Сарајева / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 3, књ. 9, св. 35 (1882), стр. 373–382.

27. Ко краде : слика из Потисја / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 3, књ. 9, св. 36 (1882), стр. 574–579.

28. Барудан : приповетка из Потисја / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 4, књ. 10, св. 40 (1882), стр. 592–609.

29. Барудан : приповетка из Потисја / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 4, књ. 10, св. 41 (1882), стр. 59–75.

30. Ко ме је суђена. Новела / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 4, књ. 11, св. 41 (1882), стр. 109–130.

31. Сирота Амазонка : неколико дана из једног дневника / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 4, књ. 11, св. 42 (1882), стр. 208–249.

1884.

32. Ала чудно... / Мита Живковић

У : Јавор. – Год. 11, бр. 4 (22. I 1884), стр. 103–104.

33. Златка : црта из Сарајева / Мита Живковић

У: Летопис Матице српске. – Нови Сад. – Књ. 138, св. 2 (1884), стр. 81–88.

*Доступно и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=3836&m=2&k=1#page/86/mode/2up>

1885.

34. Враг ђевојка : слика из Сарајева / Мита Живковић

У: Летопис Матице српске. – Нови Сад. – Књ. 144, св. 4 (1885), стр. 94–101.

*Доступно и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=3942&m=2&k=1#page/100/mode/2up>

35. Сретна цура / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 1 (3. I 1885), стр. 9–10.

36. Стражилову / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 1 (3. I 1885), стр. 1–4.

37. Трива Свирац : слика из Потисја / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 1 (3. I 1885), стр. 3–10.

38. Сретна цура / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 2 (10. I 1885), стр. 39–40.

39. Трива Свирац : слика из Потисја / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 2 (10. I 1885), стр. 33–40.

40. Трива Свирац : слика из Потисја / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 3 (17. I 1885), стр. 65–70.

41. Јадна Мила / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 5 (31. I 1885), стр. 135–138.

42. Писмо уреднику / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 1, бр. 6 (7. II 1885), стр. 189.

43. Последња представа. Успомена на Лазу Телчког / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 1, бр. 7 (14. II 1885), стр. 193–194.
1886.
44. Ухода : цртица из српско-бугарског рата / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 2, бр. 6 (6. II 1886), стр. 165–172.
45. Жртва за жртву. Новела / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 2, бр. 15 (10. IV 1886), стр. 487–494.
46. Жртва за жртву. Новела / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 2, бр. 16 (17. IV 1886), стр. 521–528.
1887.
47. Ценабет : цртица из Сарајева / Мита Живковић
У : Босанска вила. – Сарајево. – Год. 2, бр. 1 (1. јануар 1887), стр. 4–6.
48. Из ничега. Приповетка о пропадању наших сељака / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 3, бр. 3 (15. I 1887), стр. 35–38.
49. Из ничега. Приповетка о пропадању наших сељака / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 3, бр. 4 (22. I 1887), стр. 49–54.
50. Из ничега. Приповетка о пропадању наших сељака / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 3, бр. 5 (29. I 1887), стр. 68–71.
51. Из ничега. Приповетка о пропадању наших сељака / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 3, бр. 6 (5. II 1887), стр. 81–85.
52. Из ничега. Приповетка о пропадању наших сељака / Мита Живковић
У: Стражилово. – Год. 3, бр. 7 (12. II 1887), стр. 98–101.
1888.
53. Змија : слика из београдског живота / Мита Живковић
У : Отаџбина. – Београд. – Год. 7, књ. 19, св. 73 (1888), стр. 135–139.

54. Ћифта : слика из београдског живота / Мита Живковић

У : Отаџбина. – Београд. – Год. 7, књ. 19, св. 75 (1888), стр. 592–596. 1890.

55. Од Београда до Рашке и натраг. Успомене с пута / Мита Живковић

У: Летопис Матице српске. – Нови Сад. – Књ. 163 (1890), стр. 29–61.

*Доступно и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=4154&m=2&k=1#page/34/mode/2up>

56. Сарајево, прилог познавању српских крајева и прилика / Мита Живковић

У: Братство : Друштво Св. Саве. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1890. – стр. 144–159.

1891.

57. Паја Јовановић, академски сликар: прилог историји српске уметности / Мита Живковић

У: Летопис Матице српске. – Нови Сад. – Књ. 165, св. 1 (1891), стр. 1–19.

*Доступно и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=4156&m=2&k=1#page/6/mode/2up>

58. Чудо / Мита Живковић

У: Требевић. Први српски илустровани календар у Босни и Херцеговини за годину 1891 / уредио Никола Т. Кашиковић Сарајлија. – Сарајево : Штампарија Шпиндлера и Лешнера, 1891. – стр. 21–29.

1892.

59. Пад Брвеника : историјска приповијетка из петнаестог вијека / Мита Живковић

У : Босанска вила. – Сарајево. – Год. 7, бр. 14 (20. мај 1892), стр. 209–213 ; бр. 15, стр. 225–228 ; бр. 16, стр. 241–243 ; бр. 17, стр. 257–259 ; бр. 18, стр. 274–276 ; бр. 19, стр. 289–291 ; бр. 20–21, стр. 307–308 ; бр. 22–23, стр. 338–339.

60. Кавгација : прича из Сарајева / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 5, бр. 33 (16. VIII 1892), стр. 513–515.

61. Кавгација : прича из Сарајева / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 5, бр. 34 (23. VIII 1892), стр. 529–532.

62. Кавгација : прича из Сарајева / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 5, бр. 35 (30. VIII 1892), стр. 546–548.
1893.

63. Шенула : слика из Сарајева / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 6, бр. 7 (14. II 1893), стр. 98–102.

64. Шенула : слика из Сарајева / Мита Живковић

У: Стражилово. – Год. 6, бр. 8 (21. II 1893), стр. 115–119.

3. 2. Литература о Мити Живковићу

1884.

1. САВИЋ, Милан

Приповетке Мите Живковића / Милан Савић

У: Летопис Матице српске. – Књ. 140, св. 4 (1884), стр. 124–129.

1889.

2. ЧАЈКАНОВИЋ, Симеон

Српско-православна црква светих Архангела у Сарајеву / Симеон
Чајкановић

У: Гласник Земаљског музеја. – Књ. 4 (октобар–децембар 1889), стр. 1

*Аутор се позива на библиографски попис књига ове цркве, који је саставио Мита Живковић и објавио у 63. књизи *Гласника Српског ученог друштва* (1885).

1890.

3. Аноним

Професор Прве београдске гимназије...

У: Босанска вила. – Сарајево. – Год. 5, бр. 19-20 (1890), стр. 317

*Биљешка о штампању трагедије *Цар Јован* Мите Живковића.

1892.

4. Аноним

Босанчице

У: Босанска вила. – Сарајево. – Год. 7, бр. 12 (1892), стр. 191.

5. Аноним

Први и пошљедњи пут

У: Босанска вила. – Сарајево. – Год. 7, бр. 22-23 (1892), стр. 367

*Биљешка о приповиједи Мите Живковића.

1893.

6. КОСТИЋ, Чедомиљ А.

Први и посљедњи пут. Припововијетка Мите Живковића / Чед.
Костић

У: Босанска вила. – Сарајево. – Год. 8, бр. 16 (1893), стр. 245.

1897.

7. Аноним

Босанчице

У: Зора. – Мостар. – Год. 2, бр. 4 (1897), стр. 150

*Најава другог издања збирке приповиједака Мите Живковића.

1903.

8. КОСТИЋ, К. Н.

Албум пиротских ћилимова. Описао и слике изradio Мита
Живковић, директор Гимназије Св. Саве / К. Н. Костић

У: Коло. – Београд. – Бр. 3 (1903), стр. 178–180.

1934.

9. [Мита Живковић]

У: Речи туге и утехе / Аца Станојевић. – Београд, 1934

*Некролог.

1960.

10. КРУШЕВАЦ, Тодор

[Мита Живковић]

У: Сарајево под аустроугарском управом / Тодор Крушевац. –
Сарајево : Музеј града Сарајева, 1960. – стр. 181, 245.

1968.

11. МАЛЕТИН, Марко

[Мита Живковић] / Марко Малетин

У: Садржај Летописа Матице српске : 1825 – 1950. Садржај по писцима, I део / Марко Малетин. Нови Сад : Матица српска, 1968. – стр. 64.

1971.

12. МИЛИСАВАЦ, Живан

[Mita Živković] / Ž. Milisavac

У: Jugoslovenski književni leksikon / urednik Živan Milisavac. – Novi Sad : Matica srpska, 1971. – стр. 594.

1972.

13. [Мита Живковић]

У: Каталог књига на језицима јужнословенских народа : 1868-1972. Том 4. – Београд : Народна библиотека Србије, 1972. – стр. 257.

1978.

14. КРУШЕВАЦ, Тодор

[Mita Živković] / Todor Kruševac

У: Bosanskohercegovački listovi u XIX veku / Todor Kruševac. – Sarajevo : Veselin Masleša, 1978. – стр. 307, 311, 325, 327.

15. ПАПИЋ, Митар

[Mita Živković]

У: Историја српских основних школа у Босни и Херцеговини / Митар Папић. – Сарајево : Веселин Маслеша. – стр. 168.

1979.

16. ЈОВИЧИЋ, Владимир

[Мита Живковић]

У: Часопис Отаџбина / Владимир Јовичић. – Београд : „Вук Караџић“ : Институт за књижевност и уметност, 1979?. – стр. 201, 315.

17. КРШИЋ, Јован

[Мита Живковић] / Јован Кршић

У: Сабрана дјела I / избор, предговор, библиографија и литература Војислав Максимовић. – Сарајево : Свјетлост, 1979. – стр. 407–408.

1989.

18. [Мита Живковић]

У: Српска библиографија. Књиге 1868–1944. – Књ. 2. – Београд : Народна библиотека Србије, 1989. – стр. 153.

1991.

19. ЛЕШИЋ, Зденко

Bosančice Mite Živkovića / Zdenko Lešić.

У: Pripovjedačka Bosna / Zdenko Lešić. - Sarajevo : Institut za književnost, 1991. – стр. 425–430.

2007.

20. ЋОРОВИЋ, Љубица

Мита Живковић / Љ. Ћоровић

У: Српски биографски речник : Д–З. – Нови Сад : Матица српска, 2007. – стр. 781.

2008.

21. [Мита Живковић]

У: Српска библиографија. Књиге 1868–1944. – Књ. 20. – Београд : Народна библиотека Србије, 2008. – стр. 413–414.

2013.

22. МАКСИМОВИЋ, Горан

Разноврсност интересовања. Мита Живковић (Бечеј, 1854 – Београд, 1913) / Горан Максимовић

У: Заборављени књижевници : књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека. – Пале : СПКД „Просвјета“, 2013. – стр. 235–238, 284.

ЛИТЕРАТУРА:

Живковић, М. (1894). *Сарајево од свог постанка до данас*. Пожаревац: М. Костић.

Крушевац, Т. (1978). *Bosansko-hercegovački listovi u XIX i XX veku*. Sarajevo: Svjetlost.

Максимовић, Г. (2013). *Заборављени књижевници: књижевноисторијски оглед о скрајнутим писцима српског 19. вијека*. Пале: СПКД „Просвјета“.

Торовић, Љ. (2007). *Мита Живковић*. У *Српски биографски речник* (Том 3, стр. 781). Нови Сад: Матица српска.

Радославка Р. Сударушић

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО МИТЫ ЖИВКОВИЧА НА ФОНЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме: С точки зрения био-библиографических и литературно-исторических исследований, в данной работе охвачено писаное творчество Миты Живковича, значительного сербского автора с конца 19 и начала 20 вв. Из множества тем, обработанных в его творчестве, особое место занимают его литературные и научные статьи, касающиеся культурных и политических обстоятельствах сербского народа в Боснии во время австро-венгерского владычества.

В цели афирмации разнообразного творческого корпуса Миты Живковича, впервые составлена его личная библиография. По этому поводу нам хотелось подчеркнуть ширину и комплексность статей, представленных в работах этого неизвестного писателя 19 в.

Одновременно, анализом литературных и научных его работ о Сараеве, между которым особое место занимают две книги рассказов, характерного названия *Босанчице*, и историографическая статья *Сарајево од свог постанка до данас*, сделан вывод о вкладе Живковича на литературу и историю Боснии.

МЕТОДЕ У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Књижевни текстови се избегавају у настави страних језика из више разлога, али први је свакако језичка комплексност која отежава њихово разумевање и обраду. Иако је последњих деценија присутна тенденција да се књижевност врати у наставу немачког језика као страног, остају неразрешена два проблема: прво, језичко-семантичко декодирање књижевних текстова, и друго, примена одговарајућих наставних метода. Уколико се обрађује у настави страних језика, књижевни текст се углавном третира као било који други текст и приликом семантизације се користи неки од методичких поступака који се примењује у оквиру метода страних језика. Међутим, на тај начин се не користи пун потенцијал књижевног текста, те би требало да се у следећој фази примене одговарајуће методе наставе књижевности. У овом раду се предочавају различите категорије наставних метода, почев од опште-дидактичких, преко парцијално-дидактичких метода које се користе у настави страних језика, до метода које се користе у настави књижевности на матерњем језику. Циљ је да се анализом и комбиновањем различитих наставних метода пронађе и представи најбољи приступ књижевном тексту на страном језику.

Кључне речи: наставне методе, настава страних језика, настава књижевности, семантизација.

Појмовна збрка – методе, методички поступци или системи?

Грчка реч *μεθόδος* означава пут, поступак или приступ. Као што научноистраживачке методе означавају приступ неком научном проблему, тако је и наставна метода приступ, пут ка одређеном наставном циљу на којем заједно раде наставници и ученици, односно студенти. У складу са различитим циљевима и предметима наставе, наставних метода има много, као и покушаја њихове класификације који често воде до преклапања, недоумица и неразумевања, као и до еклектичности приликом употребе термина и примене самих метода.

Метода је пре свега једна од фундаменталних категорија опште дидактике која се специфично одређује и конкретизује у предметној дидактици, односно методици наставе одређеног предмета. Отуда се говори

* nikolina@ff.uns.ac.rs.

о опште-дидактичким методама које се примењују у настави свих (или већине) предмета уз извесне модификације, с једне стране, и о парцијално-дидактичким (методичким) методама које су карактеристичне за одређени предмет или групу сродних предмета, с друге стране (Кончаревић, 2004, р. 104). Број тих метода у дидактичкој литератури је скоро непрегледан (Hallet & Königs, 2010, р. 151) и постоје различити покушаји њихове систематизације и поделе. Међутим, кад је реч о опште-дидактичким методама, упркос размимоилажењима, неке се класификације чешће користе од других.

Према типологији наставних метода, углавном се разликују вербална монолошка метода, вербална дијалогска метода, хеуристички метод, рад на тексту, демонстративна метода, активности карактера игре и истраживачки рад (Petrovački & Štasni, 2010, р. 18). Свака од ових метода је релативно опште формулисана и може даље да се разложи на мање елементе, односно на методичке поступке. Петровачки и Штасни (Petrovački & Štasni, 2010, р. 17) истичу да понекада критеријуми за разликовање метода и методичких поступака нису сасвим јасни. У „појмовној хијерархији метода“ наставна метода се налази у надређеном положају у односу на методички поступак и остварује се конкретним методичким поступцима који су њени саставни делови, елементи, кораци. Тако се у вербално монолошку методу убрајају поступци као што су усмено излагање, описивање, приповедање, образлагање и објашњавање, а у вербално дијалогску методу спадају слободан разговор и дискусија. Хеуристички метод представља решавање проблема, а рад на тексту обухвата различите врсте писаних и графичких радова, реферате и илустрације. Демонстративна метода обухвата приказивање модела, схема и скица, слајдова, филмова, а у оквиру активности карактера игре могу се примењивати стваралачке, уметничке, драмске, језичке и логичке игре и креативни задаци. Као посебна метода се издваја истраживачки рад као научно истраживање на сопственом истраживачком пројекту (Petrovački & Štasni, 2010, р. 18) које се састоји из корака планирања, прикупљања чињеница, обраде, провере и саопштавање резултата истраживања. Истраживачки рад подразумева индивидуални, групни рад, рад у тандему или самостални интелектуални или интелектуално-практични рад ученика или студента на различитим изворима знања. Наставник контролише и усмерава рад ученика или студената ка трагању за одговорима на неко питање или за решењем неког задатка или проблема. Овом методом се потенцира самостални и стваралачки рад ученика или студената, док је наставник све мање посредник и преносилац готових знања (Јukić, 2005, р. 46–47). Поред метода и методичких поступака, у појмовној хијерархији метода се на највишем месту налазе методички системи.

Методе се врло ретко користе појединачно и независно једне од других, те тако настају методички системи као што су, на пример, догматско-

-репродуктивни, репродуктивно-експликативни, интерпретативно-аналитички, проблемско-стваралачки, корелацијско-интеграцијски, систем програмиране наставе, систем учења путем откривања, комуникацијски, отворени, мултимедијски, тимски (уп. Petrovački & Štasni, 2010, p. 21). У оквиру догматско-репродуктивног и репродуктивно-експликативног методичког система се, на пример, комбинују различити поступци вербално монолошке и дијалошке методе. Код интерпретативно-аналитичког методичког система се повезују вербално дијалошка метода и рад на тексту, а код проблемско-стваралачког се комбинују вербално монолошка и дијалошка метода, рад на тексту и истраживачка метода. Корелацијско-интеграцијски методички систем настаје повезивањем два или више наставна предмета, па самим тиме и различитих метода. Систем програмиране наставе је фокусиран на истраживачки рад ученика на програмираном тексту и на рачунару. У систему учења путем откривања се повезују вербално дијалошка и хеуристичка метода. Треба нагласити да методички системи нису затворени скуп, будући да су могуће нове и другачије комбинације метода које се могу формирати и временом етаблирати у настави.

Терминологија се даље усложњава тиме што сваки наставни предмет развија своје посебне методе (парцијално-дидактичке) које обухватају различите поступке, и оне могу да се делимично или потпуно преклапају са опште-дидактичким методама. Уколико се јасно не разграниче, долази до конфузије, односно до појмовне збрке и до мешања опште-дидактичких и парцијално-дидактичких метода. Томе доприноси и чињеница да постоје и методе групе предмета и методе појединачних предмета, као на пример, методе наставе страних језика и посебне методе енглеског, француског, немачког, руског и других страних језика.

Методе у настави страних језика

У методикама страних језика могу се наћи различити спискови и класификације наставних метода. Делимично поклапање оправдава тенденцију да се говори о методици наставе страних језика, али њихове предметне специфичности отежавају могућност унификације.

Највећи број метода се наводи у методици руског језика, у којој се прави разлика између три групе метода: директни методи (аудио-визуелни, аудио-лингвални, очигледно-ситуативни, имитативни, конверзацијски и др.), когнитивни методи (преводно-граматички, свесно-практични, когнитивно-контрастивни, програмирани, метод читања, индивидуализовани, трансформациони), комбиновани (комуникативни, интегрални, комуникативно-денотативни, културолошки), интензивни (сугестопедија,

активизација резервних потенцијала личности, ритмопедија, релаксопедија, хипнопедија, сугестокибернетски, емоционално-смисаони метод, метод ћутања и други). Као посебна метода издваја се свесно-практични метод који спада и у групу когнитивних и интензивних метода (Кончаревић, 2004, р. 106–107).

У дидактици француског језика се разликују традиционална или граматичко-преводна метода, природна метода, нео-природна метода, директна метода, аудио-орална метода, структурално-глобална аудио-визуелна (СГАВ) метода, комуникативни приступ и неконвенционални приступи као што је сугестопедија, учење у заједништву и тихи приступ (Šotra, 2010).

У методици енглеског језика се разликују граматичко-преводна, аудиолингвална метода и њена модерна верзија ППП (Презентација, Пракса и Продукција) (PPP – Presentation, Practice and Production), комуникативни приступ и њена проширена верзија, проблемска настава (TBL – Task-Based Learning) (Harmer, 2007, р. 48–51).

У дидактици немачког језика као страног се такође као прва метода увек наводи граматичко-преводна метода, која се најпре користила у настави класичних, а затим и у настави модерних језика. Са тежиштем на структури језика (граматика и вокабулар), заснивала се на раду са књижевним текстовима и имала је за циљ стицање знања о самом језику. Будући да се тако стечено формално знање о језику није могло применити у свакодневном животу, од 19. века се ова метода замењује другим методама (директна, аудиолингвална, комбинована, аудиовизуелна, комуникативна). Данас се у настави немачког језика тежиште ставља углавном на комуникативни приступ који користи предности свих претходних метода (Neuner, 2007, р. 227–231), те се зато његовом применом остварују најбољи резултати кад је реч о стицању рецептивних (слушање, читање) и продуктивних (говор, читање) језичких вештина. У новије време се помиње и интеркултурни приступ, а користе се и алтернативне методе у које спадају сугестопедија и приступ тоталног физичког одговора (TPR–Total Physical Response) (Hallet & Königs, 2010, р. 152–155), терапеутски приступи (учење у заједници или тихи начин), комуникативни приступи (природни приступ, метода драме) и други (Ortner, 2007, р. 234).

Кад је реч о књижевним текстовима у оквиру различитих метода, они су се у настави страног језика користили још у оквиру граматичко-преводне методе, али пре свега као средство учења језика и образовања младих људи. С обзиром на то да књижевни текстови на страном језику углавном нису били повезани са свакодневицом, постепено се књижевност искључивала из наставе, да би јој се последњих деценија поново почела указивати пажња.

Књижевност у настави немачког језика

У оквиру традиционалног образовања књижевност се посматра као образовно благо и као средство за грађење карактера, као мост између усвајања језичког знања и антиутилитаристичког образовног и канонског мишљења. Међутим, будући да је потребно уложити много труда да би се књижевни материјал семантички савладао, интересовање за учење немачког језика опада у оквиру наставе у којој књижевност заузима централну позицију и у којој су књижевност и језик стриктно раздвојени. У оквиру оваквог концепта, настава књижевности на страном језику постаје контрапродуктивна, те се од седамдесетих година књижевност искључује из наставе немачког језика као страног. Аргументи који се притом наводе су слабо интересовање ученика за књижевност, застарели, превише интелектуални књижевни текстови отуђени од живота, немогућност практичне примене у свакодневним животним ситуацијама, као и недостатак информација о страниј земљи и њеној култури. Језик књижевних текстова је веома често тежак, не користи се у свакодневној употреби, отежава разумевање и уништава мотивацију ученика. Пресудно је што се разумевање књижевног текста сматра напорним, будући да захтева троструко декодирање – језичко-семантичко, језичко-естетско и културно-семантичко, тако да књижевност стално доводи у питање осећање сигурности ученика. Настава језика и књижевности се међусобно искључује, јер књижевност не омогућава задовољавајући разговор и комуникацију у учионици, даје недовољно или премало могућности за вежбе из граматике и вокабулара (Korpensteiner, 2001, p. 11–19). Међутим, иако су наведени разлози говорили у прилог искључивању књижевности из наставе страних језика, они су у исто време навели многе дидактичаре и методичаре књижевности да преиспитају њену улогу и место у настави страних језика.

Због ових критичких гласова се након комуникативног преокрета током седамдесетих година мења став према настави књижевности уопште, као и према њеним циљевима, садржајима и методским поступцима. Књижевност се од тада посматра као део културне праксе, сагледава се много шире, па се у наставу укључују и свакодневни и употребни текстови, као и тривијална и забавна књижевност. Намера је да ученици књижевност разумеју и да је и касније током живота критички прате и читају. Овај преокрет обележио је рађање модерне дидактике немачке књижевности (Abraham & Kerper, 2006, p. 107), а њена иновативност се огледа у ревизији избора књижевних текстова, као и у новом начину рада.

Пре свега, потребно је да књижевни текстови буду пажљиво одабрани, да то буду доживљени текстови који одговарају језичком знању ученика, да воде ка њиховом личном ангажману, изазивају напетост и

осећање „погођености“, да нису досадни и да представљају противтежу нерелевантним уџбеничким дијалозима. Симулирани свет књижевног дела даје прилику читаоцима да се идентификују, али им помаже и да се дистанцирају, даје им могућност бегу, пружа им ведрину, али им представља егзистенцијалне теме као што су смрт и туга, те на тај начин може да понуди извесну помоћ за суочавање са животом. Књижевни текстови су по правилу напетији и занимљивији од других текстова, могу да понуде могућност за разговор, за сусрет, могу да изазову личност читаоца, прошире његову психолошку способност перцепције и да подстакну машту. Језик књижевних текстова је „бољи“ језик са чистим конструкцијама, пажљиво одабраним речима и изразитом јасноћом, те обogaћује вокабулар ученика апстрактним речима, појмовима из подручја изражавања мишљења и осећања. Осим тога, језик књижевних текстова одликује се посебном лепотом израза. На крају, може се закључити да је у комуникативној настави рад на књижевним текстовима свакако могућ, али само уз продуктивно-иновативни приступ, уз демистификацију књижевности. Мотивација ученика за књижевност може знатно да порасте, јер она представља алтернативу уџбеницима, излаз из неаутентичног света у свакодневну комуникацију, у подручје несигурности и неизвесности стране културе која се преко добро одабраних књижевних текстова далеко боље упознаје него преко уџбеника (Korpensteiner, 2001, p. 11–19). На тај начин се стиче и развија (интер)културна компетенција као једна од кључних компетенција савременог доба, неопходна у глобалном друштву.

Јасно је да се књижевни текстови могу користити у сврху постизања когнитивних циљева као и све остале врсте текстова, али њихов потенцијал се тиме не исцрпљује, јер у раду с другим врстама текстова тешко могу да се испуне емоционално-афективни циљеви, док су могућности за њихово остварење на основу књижевних текстова практично непрегледне, те у томе лежи неоспорна предност њихове имплементације у наставу.

Емоционална компонента је у настави страних језика углавном запостављена, иако емоције не само да утичу на когнитивне процесе, већ и управљају њима. Утврђено је да лоше расположење и осећање туге негативно утичу на размишљање, док га срећа, радост и задовољство поспешују. Истраживања из психологије памћења су чак показала да се информације боље памте уколико су емоције укључене у наставни процес (Wolff, 2004, p. 87–97). Сасвим је извесно да ниједна друга врста текста не може да изазове емоције као књижевни и да се тај потенцијал мора искористити и у настави страних језика као снажно средство мотивације. Међутим, поставља се питање како. У оквиру наставе књижевности на матерњем језику већ постоје уобичајене методе за рад на књижевном тексту, што није случај са књижевношћу на страном језику.

Методе у настави књижевности на матерњем језику

Кад је реч о методама у оквиру наставе немачке књижевности, углавном се говори о три групе метода: анализи текста и сродним поступцима, методама оријентисаним на деловање и продукцију (*Handlungs- und Produktionsorientierung*) и разговору у настави. Ове методе се разликују према циљевима, па тако прва група поступака – анализа текста, преношење текста својим речима, детаљно читање уз вођење бележака и подвлачење – имају за циљ уочавање текстуалних елемената и структура, док настава оријентисана на деловање и продукцију, као и разговор у настави имају за циљ тумачење текста. Анализа текста и сродни поступци представљају систематичан и рефлексиван поступак који се лако поучава и учи, те се углавном користе као централан пут до уочавања елемената текста. Разговор током наставе може да усмерава наставник или може да се води без његове интервенције, али тежиште је на ученику или студенту, као и код метода оријентисаних на делање и продукцију. Код ових метода се приликом рада на тексту активирају когнитивне, афективне и практичне способности и оне могу да имају за циљ и уочавање структуре текста (писање нове верзије, преформулација, писање текста на исту тему) и његово тумачење. У продуктивне задатке са тим циљем спадају писање наставка, писање дијалога, приповедање из друге перспективе, писање писма из друге улоге, док у задатке оријентисане на делање спадају вођење интервјуа, извођење представе, презентација, писање паралелних, супротних или сличних текстова. Нарочито је пожељно да одабрани поступци имају везе са стварношћу ученика или студената. Могућности метода ове групе су неограничене, али како не би прешле у пуку играрију, битно је да буду у складу са наставним циљем, прилагођене ученицима, тексту и књижевном жанру, као и да буду комбиноване са анализом текста (Leubner, Saupe & Richter, 2010, p. 153–165).

Оваква класификација метода се делимично поклапа са поделом опште-дидактичких метода. У обе категоризације се помињу различити облици рада на тексту, затим разговор на часу или вербално-дијалогска метода, и активности карактера игре које делимично одговарају методама оријентисаним на делање и продукцију. Уколико се комбинују разговор на часу и рад на тексту, примењује се интерпретативно-аналитички методички систем, који је погодан за наставу књижевности на матерњем језику. Међутим, поставља се питање да ли се овај методички систем може без тешкоћа применити у настави књижевности на страном језику. Уколико постоји језичка баријера, ученици (а и студенти) ће далеко теже анализирати и интерпретирати текст, разговарати о њему, користити га као основ или подстицај за делање или продукцију. Већ први ниво декодирања – језичко-семантички – представља препреку пред којом ученици и студенти, а и наставници, углавном посустају.

Методе у настави књижевности на страном језику

Семантизација, као откривање смисла и значења речи и израза, у методици наставе страних језика представља централну етапу интерпретације нове лексике. Будући да може да се оствари на више начина, приликом избора је важно да се испуни захтев адекватности. Начелно се прави разлика између *преводне* семантизације – давања еквивалената у матерњем језику или језику посреднику, *беспреводне* семантизације – откривање значења путем предметне очигледности, ликовне очигледности и моторне / моторичке очигледности, описивања и тумачења значења речи, синонима и антонима, као и семантизације *помоћу анализе структуре речи*, њених творбених елемената, односно коренских морфема и афикса (Raičević, 2011, p. 177). Одабир начина семантизације зависи од наставне методе која се примењује, будући да је семантизација фаза у процесу обраде текста.

Превођење је део најстаријих метода наставе страних језика, граматичко-преводне и мање познате лексичко-преводне методе, која има доста сличности са граматичко-преводном, али се мање примењивала. Код ове методе је граматика у другом плану, а тежиште је на усвајању лексике. Оригинални текстови су се учили напамет и интерлинеарно су се преводили. Сматра се да је прогресивнија од граматичко-преводне методе због рада на тексту и одсуства схоластичког приступа граматички и углавном је имала општеобразовни циљ и обезбеђивала је вештину читања и превођења (Kremzer, 1983, p. 172).

У оквиру каснијих метода, као и савременог комуникативног приступа настави избегава се употреба матерњег језика, те је превођење као начин семантизације маргинализовано. Ипак, код семантизације комплексних, вишеслојних, вишезначних текстова, са апстрактним и / или архаичним изразима и мноштвом стилских фигура, као што су књижевни текстови, тешко је избећи превођење у сврху језичко-семантичког декодирања.

Следећа опција је беспреводна семантизација, у складу са моделом дидактичке анализе (Bimmel, Kast, & Neuner, 2011), најраспрострањенијим у домену наставе немачког језика као страног (Koeppel, 2013, p. 389). У савременој настави страних језика већина текстова се обрађује на овај начин, па и књижевни, иако се поједини дидактичари књижевности противе примени оваквог поступка у раду са књижевним текстовима.

Нева Шлибар (Šlibar, 2011, p. 77–78) сматра да рад на књижевном тексту који обухвата упознавање са вокабуларом и обраду граматике, има за резултат „убијање текста“, његове напетости, естетике, деловања, чулности. Из тог разлога препоручује разне друге поступке, при чему предност даје дугорочном планирању и припремању, односно постепеном увођењу

вокабулара преко других текстова. Уколико то није могуће, вокабулар треба да се прошири пре рада на књижевном тексту тако што се на часу заједнички траже нове (непознате) речи, решавају укрштенице, откривају и смишљају приче (за домаћи рад и по могућности у групама). На тај начин треба обрадити само кључне речи у књижевном тексту, док се значење мање битних речи може закључити из контекста. Шлибар сматра да су навођење и састављање листа речи са преводом застарели и дидактички неприхватљиви, иако су се ови поступци још увек задржали у наставној пракси.

Након што је спроведено језичко-семантичко декодирање, књижевном тексту се приступа уз примену већ поменутих метода наставе књижевности (рад на тексту, разговор на часу, методе оријентисане на делање и продукцију). У овој фази језик више није у првом плану, већ се користи ради остваривања различитих когнитивних, емоционално-афективних и психомоторичних циљева који произлазе из књижевног текста. Међутим, употребом страног језика у обради књижевног текста долази до повезивања наставе језика и књижевности без запостављања уметничке и сазнајне вредности литерарног дела, а при томе се у великој мери развијају језичке, интеркултурне и друге компетенције (уп. Zobenica, 2010).

Закључак

Упркос тешкоћама у раду са књижевним текстовима, они треба да буду део савремене наставе страних језика, с обзиром на њихов неисцрпни потенцијал за испуњавање когнитивних, емоционално-афективних и психомоторичних циљева. Остварењу ових циљева доприносе примене метода рада на тексту, вербално-дијалошка метода и активности карактера игре, односно њихова комбинација.

Кад је реч о настави књижевности на страном језику, кључни проблем представља језичко-семантичко декодирање књижевних текстова. Овом проблему се у настави страног језика приступа путем различитих поступака семантизације – преводне у оквиру лексичко-преводне методе или беспреводне у оквиру комуникативног приступа у настави страних језика. Избор начина декодирања зависи од фактора као што су врста текста, узраст, радне навике и језичко предзнање ученика или студената, као и време које им стоји на располагању.

Иако је неки вид семантизације неопходан, она не би требало да буде саставни део самог рада на књижевном тексту, већ језичко-семантичко декодирање треба да буде припрема, претходница настави књижевности. Књижевни текст не треба третирати као било који други текст на страном

језику, јер се на тај начин разара његова посебност и његов потенцијал. Битно је, пре свега, имати на уму да је књижевни текст прво језичка, а онда уметничка творевина, те се у његовој обради користе и методе наставе страног језика и наставе књижевности. Ни један ни други аспект текста не сме да буде запостављен ни изостављен, како би се књижевни текст обухватио у целини, његов потенцијал у што већој мери искористио, а знање, способности и различити аспекти личности ученика и студената у што већој мери обогатили и развили.

Литература

- Abraham, U. & Kepser, M. (2006). *Literaturdidaktik Deutsch: Eine Einführung*. Berlin: ESV.
- Bimmel, P., Kast, B. & Neuner, G. (2011). *Deutschunterricht planen NEU: Fernstudienprojekt zur Fort- und Weiterbildung im Bereich Germanistik und Deutsch als Fremdsprache*. Kassel & München: Langenscheidt.
- Hallet, W. & Königs, F. (2010). *Handbuch Fremdsprachendidaktik*. Seelze: Friedrich Verlag.
- Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Jukić, S. (2005). *Didaktičko-metodički fragmenti: Izabrani radovi*. Priredila Olivera Gajić. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Končarević, K. (2004). *Savremena nastava ruskog jezika: Sadržaji, organizacija, oblici*. Beograd: Slavističko društvo Srbije.
- Koeppel, R. (2013). *Deutsch als Fremdsprache – Spracherwerblich reflektierte Unterrichtspraxis*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Koppensteiner, J. (2001). *Literatur im DaF-Unterricht: Eine Einführung in produktiv-kreative Techniken*. Wien: öbv und hpt.
- Kremzer, N. (1983). *Osnove metodike nastave nemačkog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Leubner, M., Saupe, A. & Richter, M. (2010). *Literaturdidaktik*. Berlin: Akademie Verlag.
- Neuner, G. (2007). Vermittlungsmethoden: Historischer Überblick. In K-R. Bausch, H. Christ & H. J. Krumm (Hrsg.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (S. 225–234). Tübingen und Basel: A. Francke Verlag.
- Ortner, B. (2007). Alternative Methoden. In K-R. Bausch, H. Christ & H. J. Krumm (Hrsg.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (S. 234–238). Tübingen, Basel: A. Francke Verlag.

- Petrovački, Lj. & Štasni, G. (2010). *Metodički sistemi u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Raičević, V. (2011). *Rečnik lingvodidaktičke terminologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Šlibar, N. (2011). *Wie didaktisiere ich literarische Texte: Neue Maturatexte und viele andere im DaF-Unterricht*. Ljubljana: Centar za pedagoško izobražavanje.
- Šotra, T. (2010). *Didaktika francuskog kao stranog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.
- Wolff, D. (2004). Kognition und Emotion im Fremdsprachenerwerb. In: W. Börner & K. Vogel (Hrsg.), *Emotion und Kognition im Fremdsprachenunterricht* (87–103). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Zobenica, N. (2010). Ključne kompetencije na akademskim studijama društveno-humanističkih nauka. *Metodički vidici*, 1, 134–141.

Nikolina Zobenica

METHODS OF TEACHING LITERATURE IN A FOREIGN LANGUAGE

Summary

In teaching a foreign language, literature is mostly avoided out of several reasons, but the first among them is undoubtedly its language complexity, which is the main impediment for understanding a literary text. Despite the tendency of last decades to bring literature back in teaching German as a foreign language, the questions of approach to literary texts, firstly to their linguistic-semantic decoding, and secondly to methods of literature teaching, still remain unsolved. A literary text in a foreign language teaching is mostly treated as any other text, although in that way its potential is not being used to full extent, since it can present the basis for reaching cognitive, affective and psychomotor teaching goals.

The first issue in teaching literature in a foreign language is the linguistic-semantic decoding of a literary text. This problem in a foreign language teaching can be approached through various semantization procedures – through translation as a part of the lexical-translational method, or without translation (showing objects, pictures or movements, description and interpretation, use of synonyms and antonyms, word structure analysis) as preferred in communicative teaching approach. Although semantization must be a part of processing a literary text in a foreign language, the linguistic-semantic decoding should be just a preparation, a pre-phase to application of literature teaching methods like text processing (text analysis, re-narrating, close reading, taking notes, underlining), a classroom dialogue, methods of action and production (writing a sequel, a dialogue, a parallel or an opposite text, a letter from another role, narration from another perspective, conducting an interview, a play performance or a presentation), as well as their combination.

It is essential to bear in mind that a literary text is firstly a language product and secondly a piece of art, so that in processing a literary text in a foreign language both methods of language and literature teaching should be applied. Both aspects should receive due attention in order to encompass a literary work as a whole, to use its full potential, to enrich and develop the knowledge, competences and overall personality of students.

БЕЗЕКВИВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА КАО ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ И ПРЕВОДИЛАЧКИ ПРОБЛЕМ НА ПЛАНУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА, АНАЛИЗА ОРИГИНАЛА И ПРЕВОДА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА

*Апстракт: Будући да је ријеч о веома специфичном језичком материјалу, прије него што се приступи некој анализи и истраживању неопходно је разумјети саму природу безеквивалентних јединица. Безеквивалентна лексика има посебан статус зато што игра улогу носиоца специфичног националног колорита у језику. Како је језик слика народа који говори њиме, тако је и безеквивалентна лексика слика свега онога што је својствено само том народу. У литератури, у контексту дате теме, између осталих, веома често се истиче и термин **реалија**. У нашем контексту водећи критеријуми биће лингвокултуролошки и преводни, а метод контрастивни с обзиром на чињеницу да појам **безеквивалентна лексика** (а самим тим и ова тема) не би могао постојати на плану једног језика. Анализа оригинала и превода књижевних текстова послужиће као један контрастивни лингвокултуролошки оглед и преглед преводилачких рјешења у концепту дате теме.*

Кључне ријечи: реалија, колорит, план израза, план садржаја, оригинал, превод.

Увод

Безеквивалентне ријечи и изрази предмет су истраживања прије свега контрастивне и типолошке лингвистике. У процесу испитивања безеквивалентне лексике акценат је првенствено на релацији језик–култура–нација и на упознавању са културом (уопште, са стварношћу) неког народа посредством језика тог истог народа. То је, уједно, једно од кључних питања саме лингвокултурологије, а и кључно питање овог рада. Природа безеквивалентних јединица испитивана је са различитих аспеката, гдје посебно мјесто заузимају теорија и пракса превода, лексикографија и лексичка семантика. Такође, у литератури постоје бројне терминолошке несугласице и тумачења по питању ових јединица. О њима су писали, између осталих, Виолета Џонић у раду *Лакуна у руској и српској теоријској литератури*, те

* milicacamura@gmail.com

Сергеј Влахов [Сергей Влахов] и Сидер Флорин [Сидер Флорин] у књизи *Непреводиво у преводу*¹. Влахов и Флорин, на примјер, односу међу терминима *егзотизам*² и *реалија* поклањају посебну пажњу јер се у специјалној литератури управо *егзотизам* истиче као најозбиљнији конкурент термину *реалија* (Влахов, Флорин 1980: 35–40). Појам *безеквивалентна лексика* (*безэквивалентная лексика*) посебно је интересантан првенствено због тога што је сама тема овог рада контрастивна, а дати термин на плану једног језика не би могао ни постојати. Он је својствен наукама које почивају на контрастирању категорија једног језика са категоријама другог (или других) језика и чији је водећи метод управо контрастивни метод. Без обзира на тумачења овог термина као синонима термину *реалија*, треба колико толико прецизирати његово значење. Наиме, иако не постоји једнообразна дефиниција безеквивалентних језичких јединица, ми бисмо их шире могли посматрати као ријечи (тачније, лексичке и фразеолошке јединице) које не постоје у некој другој култури и језику, тј. немају преводног еквивалента у тој култури и језику (Влахов, Флорин 1980: 42, 43). Такође, сасвим је логично да ћемо се у том контексту присјетити и самог појма *еквивалент*³. Термин *безеквивалентна лексика* најшири је по свом садржају. Својим опсегом он обухвата и *реалије*. То потврђује и Бархударов [Бархударов] издвојивши три групе безеквивалентних јединица, гдје другу групу чине управо реалије (1975: 93–96). На основу свега до сада наведеног и прочитаног, могли бисмо закључити да се термин *реалија* још увијек, и у теорији и у пракси, веома често преплиће са многим другим терминима, те да нема једне општеприхваћене дефиниције. Међутим, без обзира на то, чини нам се да би

¹ Оригинални назив студије је *Непереводимое в переводе*. С обзиром на то да нису рађени преводи на српски језик стручне руске литературе из нашег корпуса, напомињемо да ће приликом цитирања или навођења назива дјела аутор чланка користити сопствени превод.

² У књизи *Лексика языка и культура страны* (*Лексика језика и култура земље*) А. А. Брагина [А. А. Брагина] егзотизме описује као ријечи које носе националну, локалну боју, а које су јасно повезане са свакодневним животом, културом неке земље и народа. Наводи да термин *егзотизам* потиче од грчке ријечи *exotikos* у значењу 'туђ, страни, необичан' (1981: 82).

³ Еквивалент је за Рецкера Ј. И. [Ј. И. Рецкер] непромјењиво еквивалентно слагање које по правилу не зависи од контекста (1974: 10, 11). Иако то није предмет овог рада, треба напоменути да у језику поред појма *еквивалент* (у вези са поменутиим одсуством еквивалената, безеквивалентношћу и сл.) постоји и појам *лажни еквивалент* (тзв. лажни пријатељи преводаца). То је ријеч која у потпуности или једним својим дијелом, по звучању или граfiјској форми одговара (или је блиска) некој другој ријечи, али која има другачије значење или значења (уз одређену смисаону блискост у погледу заједничке сфере употребе). На примјер, ријеч *банка* имамо и у руском и у српском језику, али она у српском означава завод, установу која послује новцем, док у руском може бити тегла или пјешчани спруд.

најзгодније било посматрати реалије као дио безеквивалентне лексике који се односи на објекте (појмове) својствене свакодневном животу, култури, социјалном и историјском развоју једног народа, а који је при томе у већој или мањој мјери туђ, стран, другом народу, с обзиром на чињеницу да реалије представљају носиоце националног и историјског колорита, што је уједно и главни разлог одсуства истинских еквивалената у другим језицима.⁴ У том погледу, с обзиром на аспект наше анализе, ми ћемо се ограничити на употребу термина *безеквивалентна језичка јединица* (*безеквивалентна лексика*) и *реалија*.

Безеквивалентна лексика и план израза. Различити начини преношења у други језик.

И у погледу категоризације реалија као језичких средстава постоји извјесна неуједначеност мишљења, па тако, на основу напријед наведених «дефиниција» претпостављамо да реалије могу бити изражене формом посебне ријечи (на примјер, *балалајка*, *баранка*, *декабрист*, *сотња* и сл.), синтагме (тј. спојем ријечи који је семантички равноправан једној ријечи, типа *Полтавская битва*, *«кровавое воскресенье»* и др.) и сл. Такође, реалије могу бити изражене формом фразеологизма, и то обичним фразеолошким конструкцијама свих типова (идиоми, пословице, изреке), или фразеолошком јединицом у чијем саставу имамо реалију (Влахов, Флорин 1980: 19); као и абривијатуром (што је и логично с обзиром на чињеницу да су абривијатуре ништа друго до сведене у један облик, у једну «ријеч», номинативне синтагме).

Што се тиче фонетске и граfiјске форме реалија, треба напоменути да њено преношење у други језик ипак захтијева посебне услове. Фонетски облик пренесене реалије мора бити максимално близак, ако не идентичан облику који она има у изворном језику. Све то, као и само питање форме реалије зависи од тога постоји ли дата реалија у рјечницима језика преводиоца или не. Фонетски облик неке ријечи, конструкције и сл. подразумијева и акценат, због чега је изузетно важно, поготово када су сродни језици у питању (какви

⁴ Веома интересантни су и примјери када на плану два језика и поред постојања еквивалената долази до мимоилажења у лексичком фону, тј. у фоновским представама. Тако се, на примјер, у Русији, поштанско сандуче (*почтовый ящик*) налази на зиду здања, а у Великој Британији је позиционирано на тротоару. Исти случај имамо, на примјер, и са појмом *први спрат* (*первый этаж*), у руском и српском језику. *Первый этаж* у појмовном мишљењу руског говорника није *први спрат* (на шта би прво помислио неко ко није упознат са наведеном лингвокултуролошком разликом) већ приземље, *второй этаж* је први спрат, а *дом в два этажа* није *двоспратница* већ само кућа на *спрат* и др.

су управо руски и српски) пренијети и адекватну акценатску структуру неке реалије. Касније је изузетно тешко исправити погрешно усвојен акценат.

Досадашње анализе показују да огромна већина реалија у погледу врсте ријечи припада именицама. Из саме дефиниције реалија можемо закључити да је то условљено њиховим специфичним предметним значењем и, уопште, посебним статусом у језику. Међутим, треба напоменути да постоје и тзв. *отыменные прилагательные* (придјеви који су образовани од именица, тј. који су генетски повезани са реалијама) типа *саженный-дугачак* један хват, *рублевый*-од једне рубље и сл. Ни у ком случају не треба заборавити да многи од ових придјева имају и своја секундарна значења, па тако, на примјер, *копеечный* у разговорном стилу ријечи значи „јефтин“, фигуративно „врло шкрт, ситничав“, *саженный* (заст.) је дијалектна ријеч која има и значење „веома велики“ итд.

У језику превода реалија се већ у почетним етапама у већој или мањој мјери потчињава ортоепији и ортографији језика превода и, уопште, цијелом његовом граматичком систему (категоријама рода, броја, падежа и сл.) и семантичким пољима.

Примарни услов у преношењу реалија из једног језика у други јесте да преводилац мора бити изузетан познавалац историје и културе народа са чијег језика преводи. Он мора бити посредно или непосредно упознат са предметном стварношћу реалије коју преводи. Ми ћемо указати на најосновније поступке, тј. начине преношења реалија у други језик. Ти поступци се у литератури анализирају унеколико друкчије. На примјер, А. В. Фјодоров [А. В. Фёдоров] истиче три основна облика преношења реалија. Први је транслитерација (потпуна или дјелимична)⁵, други стварање нове ријечи, сложене ријечи или синтагме за означавање одговарајућег предмета на основу елемената и морфолошких односа који већ постоје у језику, док трећи подразумијева приближни превод, који се прецизира у условима контекста, а понекад граничи и са описом (описним преводом) (1968: 181). Ова подјела се у многоме подудара са оном коју Бархударов предлаже у својој студији *Језик и превод*⁶ (1975: 97–103), као и са подјелом Влахова и Флорина (1980: 87–93). Пракса је показала да се од свих наведених поступака највише користи тзв. **приблизительный перевод**, али да се овим поступком готово увијек губи специфични колорит реалије, будући да се полазни израз замјењује или стилски неутралном лексемом или синтагмом без конотације. За реалије које

⁵ Неопходно је увијек имати у виду јасну разлику између транслитерације и транскрипције. Транслитерација подразумијева непосредно коришћење граfiјског облика дате реалије, било да је ријеч о преузимању њеног коријена, било да се преузета форма дијелом модификује суфиксима језика превода и сл., док са друге стране, транскрипција представља пренос њене звуковне форме.

⁶ У оригиналу: *Язык и перевод*.

се у други језик преносе транскрипцијом и транслитерацијом готово увијек је потребно додатно објашњење (у заградама, напоменама, фуснотама и сл.), што значи да је неопходна употреба описног превода. Читаоцу сигурно неће из самог облика *кулебјака* (*кулебяка*) бити јасно о каквом појму је ријеч док се не укључи и описна конструкција „пециво од киселог теста филовано месом, рибом итд.“ (2008: 316) и сл.

Треба напоменути да су се многе специфично руске реалије толико укоријениле на српском језичком простору (као и у другим језицима) да чак и нису потребни додатни коментари и објашњења (колхоз, спутник, совет и сл.).

Аналогно проблематици предмета, појава и појмова као специфичних националних реалија постоји и проблематика властитих имена из области географије, историје, културе, надимака, назива предјела и сл. Она отвара простор за неку нову студију, те у овом раду неће бити предмет истраживања. Такође, и сама класификација реалија отвара простор за нову расправу. О њој су писали Влахов и Флорин у напријед наведеној студији.

Безеквивалентна лексика у анализи оригинала и превода књижевних текстова

У оквирима изузетно широког појма *реалија* посебно мјесто заузимају културне семе, тачније, објекти, појаве и појмови из историје, културне прошлости једног народа. Материјал ће бити анализиран конфронтирањем оригинала и превода књижевних текстова. Наиме, нигдје тако интензивно не долази до сучељавања двију култура као у конфронтирању превода и оригинала. О каквим год језичким појавама да је ријеч, све оне се у језику преводиоца обликују језичким средствима као културолошким чиниоцима. Такође, описујући живот и културу неке друге епохе писци плански прибијегавају употреби лексике те епохе. У том погледу, почећемо од једног пасуса из романа *Петар Велики*:

рус.

„Догадывались, зачем царь позвал во дворец. Недавно на Красной площади думным дьяком при барабанном бое с лобного места был прочитан великий указ: «Известно государю учинилось, что гостям и гостиным сотни, и всем посадским, и купецким, и промышленным людям во многих их приказных волокитах от воевод, от приказных и от разных чинов людей, в торгах их и во всяких промыслах чинятся большие убытки и разорение... Милосердую, он, государь, об них указал: во всяких их расправных, судных и челобитных, и купецких делах, и в сборах государственных доходов —

ведать *бурмистрам* их, и в бурмистры выбирать им меж себя погодно добрых и правдивых людей, — кого они меж себя похотят...” [Толст. 163, 164]

срп.

„Нагађали су због чега их је цар позвао у двор. Недавно је на Црвеном тргу, *на месту где се врше погубљења*, уз лупање добоша, прочитао *думски ђак* велики указ: »Дошло је господару до знања да се гостима и члановима трговачког еснафа и свим грађанским, и трговачким и обртничким људима путем различитог одуговлачења по канцеларијама одстране војвода, чиновника и разних службених људи у њиховом трговању и пословању наносе велике штете и губици... Осећајући смисловање, наредио је он, господар, да се у свим споровима, у свим њиховим управним, судским и *жалбеним*, као и трговачким пословима, као и у прикупљању државних приноса — имају о њима старати њихови *одборници*, а за одборнике да они сваке године бирају добре и праведне људе — које сами између себе одреде...«” [Толст. 40, 41]

Треба напоменути да су многе ријечи из наведеног пасуса (историзми и архаизми типа *думный дяк*, *лобное место* и сл.) итекако значајне у дијахронијском лингвокултуролошком концепту анализе. Само дјело и наведени пасус у цјелини упућују управо на тај контекст.

Ријеч *дума* се преводи као *скупштина*, *дума*, и представља историзам, тачније, појам карактеристичан за Русију прије револуције. *Думный дяк* је, дакле, био секретар скупштине. Погледајмо како у рјечницима објашњавају лексему *дяк*: „Истор. В Древней Руси: до XIV в.— княжеский писец, в XIV-XVII вв. должностное лицо, занимавшее ответственные посты в государственных учреждениях” (2013: 125).

У Старој Русији и Московској држави *лобное место* било је узвишено мјесто, нека врста подијума на главном тргу са којег су читани царски укази и око кога су извршаване казне. Погледајмо како га В. Даль [В. Даль] тумачи у свом рјечнику:

„Лобное место, возвышеность, холмъ, курганъ, сопка; мѣсто казни, видное со всѣхъ сторонъ; в этомъ знач. переведено въ Евангл. *calvarium*, темя. Лобное место, в Москвѣ, каменная подвысь противъ Спаскихъ воротъ: никогда не было мѣстомъ казни, а царскимъ и патриаршимъ, при бесѣдѣ съ народомъ, при народныхъ торжествахъ и молебствіяхъ; съ него же читались указы, приговоры; казни происходили близъ, на площади Китай-города“ (1979: 261).

Примјећујемо да Даль чак и географски прецизно одређује и сужава значење овог појма. Из његовог објашњења закључујемо да је итекако битан такав облик прецизирања, зато што у Москви *лобное место* никада није

било мјесто гдје су извршаване казне и погубљења, већ мјесто са којег су се патријарси и цареви обраћали народу за вријеме разних народних свечаности и молебана, и, као што смо већ рекли, мјесто са којег су читани царски укази. Казне и погубљења извршавани су у близини, на тргу *Китай-города*.⁷

Бурмистр је у Русији за вријеме кметства био управник спахијским имањем или старјешина из редова сељака који је именован за спахију.

Наведени значењски описи ријечи из руског оригинала упућују и на напријед наведени српски превод Петра Вујичића. Наиме, примјећујемо да се појам *лобное место* у српском преводу преноси описном конструкцијом. Дакле, у преводу немамо јединствену лексему или пак синтагму, као у оригиналу. Уп. „Недавно је на Црвеном тргу, *на месту где се врше погубљења*, уз лупање добоша, прочитао думски ђак велики указ...” / „Недавно на Красной площади думным дьяком при барабанном бое с *лобного места* был прочитан великий указ...”

Такође, у складу са горе наведеним објашњењем ријечи *бурмистр*, могли бисмо размотрити валидност превода и питање очувања национално-историјског колорита.

Иако је овдје посматрамо у корелацији са ријечју *делах*, треба напоменути да *челобитная* као самостална ријеч, поименичени придјев, носи специфичну културолошку информацију: „В Русском государстве XV-XVIII вв.— грамота с прошением или жалобой на имя царя или местных властей“ (2013: 404).

Погледајмо још један пасус из истоименог романа:

рус.

„Мужики завели лошадей во двор. Стояли без шапок, косясь на слюдяные окошечки *боярской избы*. Туда, в хоромы, вело крыльцо с крутой лестницей. Красивое крыльцо резного дерева, крыша луковицей... Нижнее жилье избы — *подклеть* — из могучих бревен....

— Аверьян, зачем *боярин* нас вызывал с конями, — повинность, что ли, какая?...” [Толст. 3]

⁷ Китай-город је једна од најстаријих историјских области Москве, која је стољећима била познати центар трговине. У московским хроникама ово мјесто се спомиње још од 16. вијека. Постоји више хипотеза везаних за поријекло самог назива *Китай-город*, а све оне су настале због чињенице да наведено мјесто не представља кинеску насеобину (иако је у руском језику *Китай* Кина). Једни тврде да назив води поријекло од турске ријечи *китай* у значењу „тврђава, утврђено мјесто”, други пак да је мотивисан источнословенским, руским ријечима *кита*, *кит*, те да представља мјесто изграђено на принципу *плетня* (уп. гл. плести). Више о поријеклу назива и о самом мјесту на сајтовима <http://moscow.gramota.ru/map501.shtml>http://maks-sokolov.narod.ru/kitay_gorod.htm .

срп.

„Сельаци уведоше коње у двориште. Стајали су гологлави, погледајући искоса у лискунске прозорчиће *бољарског дома*. Тамо, у двор, водио је трем са стрмим степеништем. Леп трем од изрезбареног дрвета, са кровом у облику луковице... Доњи део зграде— *спремиште*— саграђено је од чврстих греда...

— Аверјане, зашто нас је *господар* позвао с коњима? Опет неки кулук, шта ли?... ” [Толст. 11, 12]

Боярская изба (племићка колиба), дакле, није само појам који припада застарјелом слоју руске лексике. Он је културолошки маркиран појам, носилац обиљежја дугогодишње племићке традиције. У том случају, направићемо један краћи осврт на сам појам *боярин*.

У свом примарном значењу, *боярин* је био крупни велепосједник и представник вишег слоја феудалне аристократије у Старој Русији, док су у управљању државом припадници овог слоја заузимали друго мјесто после великих кнежева. Бољари су били потчињени кнезу и имали су своје потчињене. У периоду феудалне раздробљености (XII–XV в.), слабљењем кнежевске власти, економска моћ и политички утицаји бољара су јачали. У Новгородској феудалној републици они су фактички владали. У 14. вијеку, у периоду формирања Руске централизоване државе, имовинско стање и политичке привилегије бољара значајно су ограничени. Средином 16. вијека изузетно јак удар бољарској аристократији нанио је Иван Грозни. У 17. вијеку многе познате бољарске лозе су изумрле, а неке економски ослабиле. Са друге стране, јачао је утицај нове аристократије— племства (*дворянства*). Бољарство, као посебан staleж са својим социјалним и економским привилегијама, престало је постојати у вријеме Петра I, почетком 18. вијека. У свакодневној употреби, до 18. вијека ријеч *бояре* имала је и значење бояр (бољар) и дворян (племић). Од ове ријечи настала је и ријеч *барин* — свакидашњи назив за представника једног од привилегованих staleжа — племића, велепосједника или високорангираног чиновника. Ова ријеч се такође почела употребљавати и при обраћању човјека нижег staleжа човјеку вишег staleжа. Треба напоменути да је *боярин* подразумијевао и виши чин државног чиновника у Московској Русији од XV–XVII вијека, који је омогућавао учествовање у засиједањима Бољарске скупштине, те извршавање главних административних, судских и војних дужности, предвођење приказа⁸ и сл. Ово звање су прво добијала лица из најпознатијих родова, али су у 16. и посебно 17. вијеку чин бољара и одговарајуће дужности у државном апарату добијали и представници који нису исконо племићког рода, за своје личне заслуге (2007: 71, 72).

⁸ *Приказ* је такође историјска реалија и представља министарство или управу у Русији у XVI–XVII вијеку.

Од ријечи *боярин* настале су и ријечи *боярыня* (у значењу „бољарева жена или старија неудата жена из бољарских рода“) и *боярышня* (у значењу „неудата бољарева кћер“).⁹

Примјећујемо да је реалија *боярин* у српски језик пренесена поступком транслитерације (*бољар* или *бојар*), на плану израза је дијелом модификована у односу на изворни облик, у складу са фонолошко-творбеним карактеристикама српског језика. Ово је један од најфреквентнијих поступака управо у случајевима када језик „адресат“ нема одговарајућу форму (нулту предметну стварност) за одређене појмове, предмете и појаве из других (на чак и сродних) култура.

У наведеном пасусу смо истакли и архаизам *подклетъ*. *Подклетъ* је приземље у руској дрвеној кући.

Кроз примјер из истоименог романа упознаћемо се са још једном специфичном историјском реалијом. „В *Кукуй-слободе* были свои, ручные немцы. А здесь непонятно, кто и хозяин?” [Толст. 100] / „У *Кукују* су били своји, припитомљени Немци...” [Толст. 251]

Кукуй-слобода је мјесто гдје су се насељавали странци у Москви и другим градовима Русије у периоду од 16. до 18. вијека (Санкт Петербург, Воронеж, Саратов и др.). У простом народу је добило назив слобода Кукуй. У Москви се *немецкая слобода* налазила на сјевероисточном дијелу града, на десној обали Јаузе, близу потока Кукуй. Нијемцима су тада звали не само људе родом из Њемачке, него и уопште, странце који нису познавали руски језик. У *Руско-српском рјечнику слобода* се тумачи као застарјела ријеч у значењу „предграђе, периферија“ и „ист. насеље, село са слободним становништвом (у доба *кметства*)“ (2009: 789). Примјећујемо да преводилац није ни у тексту превода ни у фусноти читаоцима објаснио културолошку информацију коју носи наведена реалија.

Поближе ћемо описати и значење ријечи *карбасы*. „За поворотом Двины, куда, надрываясь на вёслах, плыли *карбасы*, протянулось, будто крепость, с шестью башнями...” [Толст. 100] / „Иза заокрета Двине, тамо куда су *лађе* пловили уз вредно ударање весала, истегла се као тврђава, са шест кула...” [Толст. 250] У рјечнику Владимира Даља проналазимо сљедеће објашњење „арх. вообще, бѣломорская лодка, обычно на 4-10 веселъ, съ двумя шпринтовными парусами; ходять по рѣкамъ и въ море, на промыслы“ (1979: 91). Дакле, није ријеч о било каквој лађи, видимо да објашњење наведено у рјечнику доноси много комплекснију информацију.

⁹ Од ријечи *боярышня* образован је народни назив за жбун или мало дрво *боярышник*. *Боярышник* је увијек гиздав, гране су му у прољеће окићене бијелим цвјетовима, у лјето прелијепим листовима, а у јесен црвеним плодовима. Може бити да је у старини подсјећао управо на богату, гиздаво одјевену бољареву кћер, због чега је и конструисан овај назив (2007: 72, 73).

„За *хутором* Григорий рассыпал сотню в лаву; попробовал, легко ли идёт из ножен шашка; отделившись от сотни *саженной*на тридцать...” [Шол. 508] / „Иза *села* Григорије расу ескадрон за јуриш, огледа да ли сабља лако излази из корица; одвојивши се од ескадрона једно тридесет *хвати*...” [Шол. 269]

За ријеч *хутор* рјечник у редакцији Богољуба Станковића има два понуђена значења, прво је „мајур, салаш“, а друго „омање село (у Украјини, на Дону, на Кубану)“. Ово друго значење ријеч *хутор* чак и географски поближе описује, што је са нашег културолошког аспекта итекако значајно. Са друге стране, уклапа се и у концепт самог дјела *Тихи Дон*.

Истакли смо и ријеч *саженной*. *Сажень* је хват, стара руска мјера за дужину равна 2, 134 м, која се користила све до увођења метарског система мјера.

Погледајмо још неке примјере:

„Во время *ледяного похода* Евгений Листницкий был ранен два раза...” [Шол. 402] / „За време *леденог марша* Јевгеније Листницки био је двапут рањен...” [Шол. 48] И у тексту оригинала и у тексту превода значење ове реалије објашњено је посредством фусноте. Из текста руског извора сазнајемо да су *леденим маршом* корњировци¹⁰ називали своје повлачење од Ростова до Кубана. М. Московљевић у преводу напомиње да је ријеч о „највећем подвигу” добровољачке армије у грађанском рату [Шол. 48].

„Точно так же не имеет значения – монархист вы, или *учредиловец*, или просто казак, стоящий на платформе самостийности” [Шол. 785]. / „Исто тако не значи ништа да ли сте ви монархиста или *учредиловац*, или сте просто козак који стоји на платформи самосталности” [Шол. 840]. У овом случају информацију о значењу дате реалије добијамо из фусноте текста превода: „*Учредиловац* – присталица учредителног савјетовања, тј. уставотворне скупштине, као врховног носиоца власти у Русији” [Шол. 840].

„В Вёшках *Дончека* есть, она его приголубит” [Шол. 731]. / „У Вешкама је *Донечка*, она ће га помазати” [Шол. 731]. Да се преводилац није послужио додатним објашњењем у напомени на крају стране, читалац који не посједује одговарајућу културолошку информацију могао би помислити да је ријеч о неком властитом имену. Међутим, *Донечка* је специјална комисија за борбу против контрареволуције Донске области.

„Григорий согласился пойти взглянуть, как провозажают «кугари»”

¹⁰ Корњировци су представљали припаднике борачке јединице Руске царске армије у Првом свјетском рату (Корњировског ударног пука), а касније и припаднике јединица бијелих армија за вријеме Грађанског рата (1918–1920).

[Шол. 663]. / „Григорије пристаде да оде и види како испраћају „кугара”” [Шол. 588]. *Кугарь* или *кужёнок* је назив за младог козака. Козаке, младе и неискусне у војној служби, на Дону су подругљиво и презриво називали и *куга зелёная*. *Куга* је врста трске, барска биљка отворенозелене стабљике и лишћа. Управо су фразеологизмом *куга зелёная* мотивисане наведене једнокоријенске именице *кугарь* и *кужёнок*.

У тзв. козачку лексiku могли бисмо убројати и лексеме типа *чига* или *чигуња* (*чигуња*—подругљив назив за козаке), *атаман*¹¹, *атаманец* (*атаманац*—козак атаманског гардиског пука), *станица* (*станица*— велико козачко село), *подъесаул* (*јесаул*—козачки капетан), *Войсковой круг* (*Војсковој круг*—редовна козачка скупштина) и др. из истоименог књижевног дјела.¹²

Интересантане примјере абривијатура у функцији реалија имамо у следећим цитатима: „На восстание бросили вначале отдельные отряды и отрядики (так, например, школа ВЦИКа выделила отряд в двести человек)...” [Шол. 549] / „На устанак су се у почетку бацили појединачни одреди и одредићи (тако је на примјер, школа ВЦИК-а издвојила одред од двеста људи)...“ [Шол. 352] Абривијатура ВЦИК у пуном облику представља *Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет* (Сверуски централни извршни комитет). С обзиром на чињеницу да је ријеч о појму карактеристичном за историјски период 1917–1937 године, закључујемо да је ријеч о историјској реалији.

– Гутарјот по хуторам, будто чеки приехали, добираются до казаков [Шол. 451]. /– Говори се по селима да су дошле *чеке*, да хватају козаке [Шол. 147].

Истакнута ријеч је жаргонизовани облик абривијатуре ЧК (*Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем* / Ванредна комисија за борбу против контрареволуције и саботаже). И у овом случају је ријеч о историјској реалији, појму из периода 1918–1922 године.

¹¹ Ова лексема је у староруски језик дошла из турских језика (као и сама лексема *казак*), гдје је имала значење „главни отац, предводник“, а у Русији од 18, а закључно са почетком 20. вијека представља команданта козачке војске или одреда (*войсковой атаман*), као и старјешину козачког насеља *станице* (*станичный атаман*). Атаман је могао бити и старјешина радних задруга, рибарских, грађевинских и сл., а понекад и предводник разбојничке банде. На почетку су козачке атамане бирали гласањем, али временом, поготово од 18. вијека, атамане је именовала царска управа. Интересантно је да су за вријеме Грађанског рата у Русији команданти неких бјелогардејских и бандитских одреда себе називали атаманима. Послије Октобарске револуције 1917. године ова титула је била укинута, мада се деведесетих година 20. вијека опет почела употребљавати у вези са поновним рађањем козаштва. Међутим, треба напоменути да савремени атамани немају званични војни статус (2007: 31, 32).

¹² Више о козачкој лексикци *Тихог Дона* и у раду О. А. Давидове *Лексика казачьей службы в "Тихом Доне"*.

Понешто ћемо рећи и о реалијама *Александровска војна школа* и *Савез руског народа*. „На перроне строится почетный караул от *Александровского военного училища...*” [Шол. 256] / „На перону се постројава почасна стража од *Александровске војне школе...*” [Шол. 507] У царској Русији *Александровска војна школа* спремала је своје васпитанике јункере за официрски позив. Основана је 1863. године у Москви, у просторијама расформираног *Александровског сиротског корпуса*.

„Знали лишь одно – что был он близок к монархическим кругам, водил знакомство в Питере с большими сановниками, был в *Союзе русского народа...*” [Шол. 360] / „Знало се само једно — да је био близак монархистичким круговима, одржавао је познанство у Петрограду с крупним достојанственицима, био је у *Савезу руског народа...*” [Шол. 716] *Савез руског народа* је била крајње монархистичка, црностотинашка¹³ организација у царској Русији која је водила антисемитску агитацију, организовала јеврејске погроме, убиства политичких противника, а притом је добијала огромне новчане суме од владе.

У контексту историјских реалија интересантна је и лексема *опричници*. „Доступно и зло безвестный автор высмеивал скудную казачью жизнь, издевался над порядками и управлением, над царской властью и над самим казачеством, нанявшимся к монархам в *опричники*” [Шол. 78]. / „Непознат писац је разумљивим језиком и оштро исмејавао мучан козачки живот, подсмевао се поретку и начину управе, царској власти и самим козацима, који су се најмили као *опричники* код монарха” [Шол. 151]. *Опричници* су били посебна војска настала под Иваном Грозним (16. вијек). Цар их је користио првенствено за уништавање својих политичких противника, оронолог бојарства, провођење репресије и сл. Била је сачињена од ситног племства које је било у државној служби. Средином 19. вијека демократски настројена интелигенција презриво је прозивала царским опричницима оне који су се жестоким мјерама борили против револуционара (2007: 404, 405). У контексту наведеног дјела преводилац напомиње да је ријеч о специјалним војним јединицама које је државна власт организовала за разрачунавање са својим непријатељима.

У вези са историјским реалијама споменућемо и лексеме *асмолов* и *керенке*.

– *Ас-с-смоловские, ас-с-смоловские рассыпные!* – голосит мальчишка-папиросник. [Шол. 293] / – *Ас-с-смоловске, ас-с-смоловске* на

¹³ *Черносотнец* је био члан реакционарне организације »Црна стотина« у Русији прије револуције. (2009: 937) Управо посредством назива ове организације (*Чёрная Сотня*) настали су именица *црностотинаш* и придјев *црностотинашки* (*черносотенный*).

комад! – виче дечак продавац цигарета [Шол. 584]. *Асмолов* је био фабрикант дувана у царској Русији. И ова реалија (као и друге изведенице из истог гнијезда ријечи, укључујући и лексему истакнуту у цитату) мотивисана је презименом оснивача чувене фабрике дувана у царској Русији (*Табачная фабрика В. И. Асмолова*), која је почела са радом 1857. године у Ростову. Погледајмо и други примјер: „...Он торопливо достал из голенища кисет, вытряхнул из него две помятые *керенки*...” [Шол. 283] / „...Он брзо извади из саре дуванкесу, истресе из ње две згужване *керенке*...” [Шол. 562] Ријеч је о новчаницама од 20 до 40 рубаља, издатим 1917. године, за владе Керенскога, откуда и сам назив.

„По хутору скакали и бежали отступавшие конные и пешие *красноармейцы*, вскачь неслись двуколки и брички обоза первого разряда“ [Шол. 508]. / По селу су јурили и бежали, одступајући, *црвеноармејски* пешаци и коњаници, летеле двоколице и кола бојне коморе“ [Шол. 269].

Цитати из истоименог дјела које смо на крају ове анализе навели такође носе један значајан, сада већ општепознат, лингвокултуролошки појам. Ријеч је о историјским реалијама које нису изгубиле свој национални колорит без обзира на чињеницу да је свијест о њиховом значењу позната у многим културама. Оне ће читаоца свеједно увијек враћати на руско тле.

Закључак

Досадашња практична и теоријска сазнања јасно показују да је безеквивалентна лексика језичка појава посебног рода. Самим тим, свака анализа језичких јединица овог типа захтијева и посебан приступ. У анализи оригинала и превода књижевних текстова могли смо примјетити да свака истакнута реалија има цијелу једну културно-историјску и социјалну позадину. Иза сваке се крију комплексна објашњења и национални колорит. У процесу превода било ког књижевног дјела посебна пажња је усмјерена управо на реалије. Да би се оне на адекватан начин пренијеле у језик адресата нису довољна само фонетска и фонолошка, творбена, морфолошка, синтаксичка, стилистичка и стандардна лексичка знања, неопходно је познавати лингвокултуролошке факторе, културу народа са чијег језика се преводи, како његову прошлост, тако и савремену стварност. Кључну улогу у овом контексту има управо преводилац. Он је посредник међу културама, међу језицима, и у зависности од поступака које ће користити у преношењу реалија, читалац ће добити праву информацију или не.

Извори:

Tolstoj, A. (1979). *Petar Veliki*, knjiga I. Beograd: BEOGRADSKI IZDAVAČKO-
- GRAFIČKI ZAVOD.

Шолохов, М. (1959). *Тихи Дон*. Београд: ПРОСВЕТА.

Толстой, А. *Пётр Первый*. http://www.noyshevr.ru/books/Tolstoi_Aleksei_Nikolaevich_Petr_I.pdf 20. 8. 2016.

Шолохов, М. *Тихий Дон*. https://vk.com/doc208764640_305748674?hash=56b19140368389ff39&dl=7f97d17136b1e1824c 15. 8. 2016.

Литература:

Баско Н. В., Андреева, И. В. (2011). *Словарь устаревшей лексики*, Москва: АСТ-ПРЕСС.

Бархударов, Л. С. (1975). *Язык и перевод*. Москва: Международные отношения.

Борисенко, В. И., Вьюнов, Ю. А. и др. (2007). *Россия. Большой лингвострановедческий словарь*. Москва: АСТ-ПРЕСС.

Брагина, А. А. (1981). *Лексика языка и культура страны*. Москва: Русский язык.

Влахов, С., Флорин, С. (1980). *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.

Вујанић, М., Гортан-Премк, Д. и др. (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Даль, В. (1978). *Толковый словарь живого великорусского языка*, том II. Москва: Русский язык.

Лопатин, В. В., Лопатина, Л. Е. (2011). *Толковый словарь современного русского языка*. Москва: Российская академия наук, ЭКСМО.

Московљевић, М. (2000). *Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником*. Београд: Гутенбергова Галаксија.

Станковић, Б. (2008). *Руско-српски речник*. Нови Сад: Прометеј.

Толстой, И. И. (1970). *Сербскохорватско-русский словарь*. Москва: СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ.

Федоров, А. В. (1968). *Основы общей теории перевода*. Москва: ВЫСШАЯ ШКОЛА.

Џонић, В. *Лакуна у руској и српској теоријској литератури*. <http://scindeks->

clanci.ceon.rs/data/pdf/2466-3905/2016/2466-39051607257D.pdf 2. 9. 2016.

Давыдова, О. А. *Лексика казачьей службы в „Тихом Доне”*. <http://russkayarech.ru/files/issues/2005/6/05-davydova.pdf>

Рецкер, Я. И. *Теория перевода и переводческая практика*. http://vk.com/doc16538266_273228668?hash=8bb1018e6233e86eae&dl=28f7f675aefebd7951

Китай- город. http://maks-sokolov.narod.ru/kitay_gorod.htm

Китай- город. <http://moscow.gramota.ru/map501.shtml>

Милица Б. Чамур

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ КАК ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКАЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА, АНАЛИЗ ОРИГИНАЛОВ И ПЕРЕВОДОВ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Резюме

Результаты теории и практики перевода ясно свидетельствуют о том, что безэквивалентная лексика особого рода явление. Тем самым, каждый анализ языковых единиц этого типа требует особого подхода. Анализ оригиналов и переводов литературных произведений показывает, что каждая из подчёркнутых реалий охватывает и специфичный культурно-исторический и социальный фон. За каждой из них скрываются очень комплексные объяснения и национальный колорит.

В процессе перевода любого литературного произведения, особое внимание направлено именно к реалиям. Чтобы корректно передать их в язык адресат не довольны только фонетические и фонологические, морфологические, синтаксические, стилистические и обычные лексические знания, необходимо обладать лингвострановедческим фактам, познакомиться с культурой народа откуда данная реалия, как с его прошлым так и с современной действительностью.

Ключевая роль в этом контексте принадлежит переводчику. Он представляет собой посредника между культурами, между языками, и в

зависимости от поступков которыми будет пользоваться в передаче реалий, читатель получит настоящую информацию или не получит. Переводчик может опираться на существующий опыт или приобретать его в самом процессе перевода, или же одновременно следить за обеими линиями, но это зависит от многих факторов.

Мы пытались посредством различных критериев (лингвострановедческого, лексического и семантического, переводческого и т.п.), а также следя за этимологическими линиями каждой реалии, в нескольких сегментах данного исследования, представить одно, во многом, специфичное языковое явление.

Специальные исследования были написаны и на тему фразеологизмов вроде безэквивалентных единиц, но это создаёт пространство для новых исследований и споров.

ФРЕКВЕНЦИЈСКИ РЕЧНИК ПРОМЕЊИВИХ ВРСТА РЕЧИ ПЕСМЕ *Santa Maria della Salute* – МОРФОСИНТАКСИЧКА АНАЛИЗА КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА – ПРИМЕНА У НАСТАВНОЈ ПРАКСИ

Сажетак: У раду разматрамо могућности морфостилистичке и синтаксичке анализе песме *Santa Maria della Salute* кроз аналитичко сагледавање промењивих врста речи кроз све релевантне категорије. На основу системске категоризације реализује се фреквенцијски речник промењивих врста речи као резултат обједињавања наставе књижевности и наставе језика.

Кључне речи: фреквенцијски речник, промењиве речи, *Santa Maria della Salute*, методички приступ, наставна пракса

I. Увод

Песма Лазе Костића *Santa Maria della Salute* објављена је 1909. године у збирци песама *Песме*. Првих година остала је непримећена „...не зато што је она била „херметична” и „неразумљива” за тадашње читаоце и критичаре, него зато што на такву хармонизовану поетску визију и виртуозно грађену песничку структуру српска читалачка публика још није навикла” (Живковић, 1991, р.152). Прве значајније студије о овој песми објављене су између два светска рата, када су афирмативно о њој писали Светислав Стефановић, Милош Црњански, Милан Кашанин, Исидора Секулић... Они истичу модерност Костићеве песме и сматрају Лазу Костића претечом модерних песника. Након Другог светског рата објављено је низ студија и зборника о овој песми. „После Другог светског рата настало је право слављење Лазе Костића: његова завршна песма *Santa Maria* проглашена је с разлогом за „најлепшу песму наше књижевности (и за једну од најлепших песама светске књижевности” – Винавер)” (Ибид). Модерни критичари проучавали су песму из разних аспеката, о њој су писали „компетентни људи различитих стваралачких профила“ тако да „критичар, историчар или теоретичар, који долази после њих, практично има само понешто да дода или поправи, да

* dragana.franciskovic@magister.uns.ac.rs

** tacka@mts.rs

афирмише неки нови став или приступ песми”(Милосављевић, 1991, р.84). Истраживања су се тицала форме песме, њене метричко-ритмичке структуре, као и биографског дискурса, као оквира за тумачење овог књижевног текста. Песма *Santa Maria della Salute* настала је као резултат књижевног заната и врхунског образовања песника, који је био укључен у модерне токове светске књижевности који су му и дали потребне координате за стварање врхунског књижевног дела. Животно искуство, избрушени песнички језик, осећање бола и кајања, допринели су да последња песма Лазе Костића на вишеструк начин постане сасвим посебна песма српске и светске књижевности.

2. Методичке поставке

Песма Лазе Костића *Santa Maria della Salute* пример је књижевног текста који је веома погодан за остваривање начела јединства наставе језика и књижевности. У методичкој пракси постоји низ методолошких модела за ову врсту обједињавања, а оно што је веома битно јесте да се створе услови за органско и функционално повезивање наставе језика и наставе књижевности.

При коришћењу књижевних текстова у настави граматике, потребно је имати у виду следећа методичка начела:

1. Књижевни текст употребљава се у настави граматике када је то оправдано циљевима било ког релевантног наставног подручја. Наставник мора да се увери да му баш одређени текст оптимално, функционалније него неки, други омогућава реализацију одређеног циља у одређеним условима.

2. Услов за било какву лингвистичку или лингвостилистичку анализу књижевног текста јесте претходно разумевање и доживљавање текста. Несврсисходно је откривати неку језичку чињеницу на тексту који није прочитан и интерпретиран на рационалном и емотивном нивоу који одговара узрасту ученика.

3. Кратки текстови, одломци, имају своје пуно значење тек у ширем, локализованом контексту, па се морају локализовати и тумачити у потпуном контексту пре било какве језичке анализе.

4. Пут до граматичке чињенице је поступан и он треба да се креће од садржаја преко израза до граматике. (Тежак, 1996, р.187)

Методички приступ песми *Santa Maria della Salute* базира се на циљевима и задацима предвиђеним Наставним програмом за други разред Гимназије, а који су у складу са сазнајним могућностима ученика тог узраста. За анализу песме предвиђена су три наставна часа, а морфостилистичку и

синтаксичку анализу могуће је урадити тек након читања и интерпретације песме на прва два часа. Интерпретација песме одвија се кроз основне етапе једног од методичких приступа лирској песни (Шабић, 1983, р. 23):

1. Мотивација
2. Најава песме
3. Интерпретативно читање
4. Емоционална пауза
5. Истраживање доживљаја
6. Читање у себи и замишљање песничких слика
7. Усмено читање у себи и композицијска анализа песме
8. Увођење ученика у интерпретативно читање
9. Стваралачко изражавање
10. Завршно интерпретативно читање

Милија Николић сматра да је обрада књижевног текста у суштини наставак доживљеног и истраживачког читања: „То је повратак већ познатом уметничком свету с намером да се он још боље упозна и да се уз поновљено доживљавање, у књижевном делу открију дубља значења, уоче стваралачки поступци и објасне његове уметничке вредности. Зато успех у проучавању уметничког текста првенствено зависи од тога како је он прочитан, колико се читалац у њега емоционално, мисаоно и фантазијски уносио, шта је помоћу њега доживео, наслутио и сазнао” (Николић, 1999, р.171). Узимајући у обзир резултате теоријских истраживања, са фокусом на диференцијацију структурних слојева песме, Росандић и Шицел (Росандић, Шицел, 1970, р.82) закључују да се најчешћи приступи заснивају на овим основама:

1. расположење (емоционална структура песме),
2. метричко-ритмичко устројство песме,
3. инспирација (теме, мотиви, идеје) и
4. језичка обележја.

Песма *Santa Maria della Salute* подстиче развијање следећих способности код ученика:

- способност доживљаја,
- способност перципирања лирске песме,
- способност асоцијативног мишљења,
- способност замишљања: визуелних, аудитивних и ольфактивних елемената,
- способност читања у себи,
- способност изражавања доживљаја,
- способност замишљања и стварања песничких слика,

- способност доживљавања ритма,
- способност асоцијативног мишљења,
- способност уочавања песничког односа према љубавним мотивима.

Изучавањем ове песме остварују се следећи задаци:

- развијање естетске димензије ученикове личности,
- развијање ученикових књижевних интереса,
- развијање активног стваралачког односа према уметничком делу и стварности.

Методички приступ овом делу на прва два часа остварује се кроз два основна наставна циља:

- упознавање ученика са биографским елементима и временом и начином настанка песме и
- анализа и интерпретација песме у целини.

3. Методе анализе

Морфосинтаксичка анализа-формирање фреквенцијског речника песме „Santa Maria della Salute“

Морфосинтаксичка анализа песме обавиће се путем едукативне радионице. Ова врста радионице има за циљ како учење неких чињеничних знања, тако и развијање разних интелектуалних умења и вештина, као што су уочавање и решавање проблема, расуђивање и закључивање, стицање стратегије учења и памћења, артикулација сопственог мишљења. Свака радионица базира се на унапред добро осмишљеном сценарију. Сценарио садржи захтеве које наставник поставља пред ученике. Основу сваке радионице чини циљ саме радионице—дакле, шта наставник жели да његови ученици спознају, искусе, савладају. Активности кроз које пролазе ученици воде их ка постављеном циљу. Да би се дошло до њега, захтеви који се постављају пред ученике морају бити њима смислени и провокативни у когнитивном смислу, дакле морају бити подстицајни за ученике. Захтеви морају да обезбеде лично ангажовање свих ученика. Ученици су активни све време, било симултано индивидуалном активношћу, било редом, у паровима, групама или заједничком дискусијом на нивоу целе групе. Радом на сценарију, тежиште наставникове активности се премешта на време пре почетка часа. Тада наставник креира радионицу, повезује задати циљ са процесом рада кроз који ће ученици пролазити.

У овој радионици постављени су следећи циљеви:

- анализа промењивих врста речи у песми и формирање фреквенцијског речника;
- анализа именица: облик у песми, основни облик, врста именице, морфолошке категорије (род, број, падеж),
- анализа заменица: облик у песми, основни облик, врста, подврста, морфолошке категорије (род, број, падеж, лице),
- анализа придева: облик у песми, основни облик, врста придева, морфолошке категорије (род, број, падеж, степен поређења, вид),
- анализа бројева: облик у песми, основни облик, врста, подврста, морфолошке категорије (род, број, падеж),
- анализа глагола: облик у песми, инфинитив, глаголски вид, глаголски род, потврдност/одричност, лице род, број, стање.

Главни поступци за извођење радионице су:

- формирање пет група уједначених способности,
- мотивација за рад,
- подела задатака свакој групи,
- презентовање резултата рада сваке групе,
- синтеза.

На претходном часу, који је и својеврсна мотивација, наставник, уз помоћ пет различитих апликација, формира пет група. Ученици извлаче апликације из кутије, а групе формирају ученици са истом апликацијом.

Свака група анализира једну врсту речи и то:

I група–именице

II група–заменице

III група–придеве

IV група–бројеве

V група–глаголе.

3.1. Истраживачки задаци

Наставник свакој групи даје истраживачки задатак који је потребно урадити за следећи час. Свака група има обавезу да направи презентацију резултата коју ће да образлаже на часу.

Задатак за прву групу

*Ваш задатак је да у песми пронађете све **именице** и да сваку од*

њих анализирајте кроз следеће категорије: основни облик(номинатив), облик у песми, врста именице, морфолошке категорије: род, број, падеж.

Задатак за другу групу

Ваш задатак је да у песми пронађете све **заменице** и да сваку од њих анализирајте кроз следеће категорије: основни облик(номинатив), облик у песми, врста заменице, подврста, морфолошке категорије: род, број, падеж, лице.

Задатак за трећу групу

Ваш задатак је да у песми пронађете све **придеве** и да сваки од њих анализирајте кроз следеће категорије: основни облик, облик у песми, врста придева, морфолошке категорије: род, број, падеж, степен поређења, вид.

Задатак за четврту групу

Ваш задатак је да у песми пронађете све **бројеве** и да сваки од њих анализирајте кроз следеће категорије: основни облик, облик у песми, врста броја, морфолошке категорије: род, број, падеж

Задатак за пету групу

Ваш задатак је да у песми пронађете све **глаголе** и да сваки од њих анализирајте кроз следеће категорије: основни облик(инфинитив), облик у песми, глголски вид, глаголски род, потврдност/одричност, лице, род, број, стање.

4. Резултати анализе

Презентовање резултата врши се на следећем часу, односно на трећем часу предвиђеном за анализу песме. Док једна група излаже резултате, остале пажљиво прате текст и коментаришу добијене резултате.

1. Резултати рада прве групе

1. Именице					
Основни облик (номинатив)	Облик у песми	Врста	Морфолошке категорије		
			Род	Број	Падеж
мајка	мајко	заједничка	женски	једнина	вокатив
гора	гора	заједничка	женски	множина	генитив
бор	бор	заједничка	мушки	једнина	акузатив
злост	злости	заједничка	женски	једнина	датив
двор	двор	заједничка	мушки	једнина	акузатив
небесница	небеснице	апстрактна	женски	једнина	вокатив
врело	врело	заједничка	средњи	једнина	акузатив
милост	милости	апстрактна	женски	једнина	генитив
створ	створ	заједничка	мушки	једнина	номинатив
скуте	скуте	заједничка	женски	множина	акузатив
лепота	лепоту	апстрактна	женски	једнина	акузатив
свод	сводова	заједничка	мушки	множина	генитив
стуб	стуб	заједничка	мушки	једнина	номинатив
грехота	грехоту	апстрактна	женски	једнина	акузатив
пепео	пепђ	градивна	мушки	једнина	акузатив
срце	срце	апстрактна	средњи	једнина	акузатив
луб	луб	заједничка	мушки	једнина	акузатив
брод	броду	заједничка	мушки	једнина	локатив
плот	плоту	заједничка	мушки	једнина	локатив
ђаво	ђаволу	апстрактна	мушки	једнина	датив
јела	јелу	заједничка	женски	једнина	датив
враг	врагу	апстрактна	мушки	једнина	датив
дуб	дуб	заједничка	мушки	једнина	акузатив
мајка	мајко	заједничка	женски	једнина	вокатив
грех	грехе	апстрактна	мушки	множина	акузатив
срце	срце	апстрактна	средњи	једнина	номинатив
јава	јаве	апстрактна	женски	једнина	генитив
мах	ма'	апстрактна	мушки	једнина	номинатив
пепео	пепђ	градивна	мушки	једнина	акузатив
прах	пра'	заједничка	мушки	једнина	номинатив
угод	угод	апстрактна	мушки	једнина	акузатив
пакост	пакости	апстрактна	женски	множина	номинатив
мука	муке	апстрактна	женски	једнина	генитив
свет	свет	заједничка	мушки	једнина	номинатив
душа	души	апстрактна	женски	једнина	датив
крило	крило	заједничка	средњи	једнина	акузатив
јек	јеку	апстрактна	мушки	једнина	локатив
лет	лет	глаголска	мушки	једнина	акузатив

глава	главе	заједничка	мушки	једнина	генитив
вила	вила	апстрактна	женски	једнина	номинатив
вид	вид	глаголска	мушки	једнина	номинатив
мрак	мрака	апстрактна	мушки	једнина	генитив
песма	песма	заједничка	женски	једнина	номинатив
славље	славља	глаголска	средњи	једнина	генитив
свит	свит	глаголска	женски	једнина	акузатив
мах	махом	апстрактна	мушки	једнина	инструментал
рана	рану	заједничка	женски	једнина	акузатив
рана	рани	заједничка	женски	једнина	датив
брид	брид	глаголска	мушки	једнина	номинатив
миље	миља	апстрактна	средњи	једнина	генитив
мука	мукe	апстракта	женски	једнина	генитив
душа	душу	апстрактна	женски	једнина	акузатив
глед	глед	глаголска	мушки	једнина	номинатив
поглед	погледа	глаголска	мушки	једнина	номинатив
васиона	васиона	заједничка	мушки	множина	генитив
лед	лед	градивна	мушки	једнина	акузатив
јад	јаде	апстрактна	мушки	множина	акузатив
слад	сладе	заједничка	мушки	множина	акузатив
чемер	чемер	апстрактна	мушки	једнина	акузатив
мед	мед	градивна	женски	једнина	акузатив
душа	душу	апстракта	женски	једнина	акузатив
жуд	жуде	глаголска	мушки	множина	акузатив
вечност	вечност	апстрактна	женски	једнина	акузатив
тренутак	тренуте	заједничка	мушки	једнина	вокатив
дивота	дивота	апстрактна	женски	једнина	номинатив
благо	благо	заједничка	средњи	једнина	номинатив
дно	дну	заједничка	средњи	једнина	локатив
живот	живота	апстрактна	мушки	једнина	генитив
воћка	воћка	заједничка	женски	једнина	номинатив
воћка	воћко	заједничка	женски	једнина	вокатив
род	рода	заједничка	мушки	једнина	генитив
залут	залуте	глаголска	мушки	множина	акузатив
бор	бор	заједничка	мушки	једнина	акузатив
сила	силе	апстрактна	женски	множина	номинатив
мозак	мозак	заједничка	мушки	једнина	номинатив
мозак	мозак	заједничка	мушки	једнина	номинатив
срце	срце	заједничка	средњи	једнина	номинатив
памет	памет	апстрактна	женски	једнина	номинатив
памет	памет	апстракта	женски	једнина	генитив
сласт	сласт	апстракта	женски	једнина	номинатив
бојак	бојак	заједничка	мушки	једнина	акузатив
олуј	олуј	заједничка	мушки	једнина	номинатив
храст	храст	заједничка	мушки	једнина	номинатив
власт	власт	заједничка	женски	једнина	акузатив

разлог	разлог	заједничка	мушки	једнина	номинатив
запон	запон	заједничка	мушки	једнина	номинатив
памет	памет	апстрактна	женски	једнина	номинатив
срце	срце	заједничка	средњи	једнина	акузатив
срећа	среће	апстрактна	женски	једнина	генитив
сунце	сунце	заједничка	средњи	једнина	номинатив
студ	студ	апстрактна	женски	једнина	номинатив
звезда	звезде	заједничка	женски	множина	номинатив
рај	рај	заједничка	мушки	једнина	номинатив
плач	плач	глаголска	мушки	једнина	акузатив
смак	смак	заједничка	мушки	једнина	номинатив
свет	света	заједничка	мушки	једнина	генитив
суд	суд	апстрактна	мушки	једнина	номинатив
суд	суде	апстрактна	мушки	једнина	вокатив
слом	сломе	заједничка	мушки	једнина	вокатив
срце	срцу	заједничка	средњи	једнина	локатив
глава	глави	заједничка	женски	једнина	локатив
спомен	спомен	апстрактна	мушки	једнина	номинатив
храм	храм	заједничка	мушки	једнина	номинатив
Бог	Бог	властита	мушки	једнина	номинатив
душа	души	апстрактна	женски	једнина	локатив
бол	бола	апстрактна	женски	једнина	генитив
лед	лед	градивна	мушки	једнина	номинатив
мозак	мозгови	заједничка	мушки	множина	номинатив
сан	сну	апстрактна	мушки	једнина	локатив
жеља	жеља	апстракта	женски	множина	генитив
рој	рој	збирна	мушки	једнина	номинатив
сила	силе	апстрактна	женски	множина	номинатив
слушкиња	слушкиње	заједничка	женски	множина	номинатив
појава	појаве	заједничка	женски	множина	номинатив
милина	милина	апстрактна	женски	множина	генитив
крој	крој	заједничка	мушки	једнина	номинатив
пут	пуге	заједничка	мушки	множина	акузатив
муж	мужа	заједничка	мушки	једнина	генитив
жена	жене	заједничка	женски	једнина	генитив
брига	брига	апстрактна	женски	једнина	номинатив
рад	рад	заједничка	мушки	једнина	номинатив
милина	милине	апстрактна	женски	множина	номинатив
страст	страст	апстрактна	женски	једнина	номинатив
хлад	хлад	заједничка	мушки	једнина	акузатив
време	времена	заједничка	средњи	множина	генитив
разлика	разлике	заједничка	женски	множина	номинатив
деца	деца	збирна	женски	једнина	номинатив
песма	песме	заједничка	женски	множина	номинатив
састанак	састанака	заједничка	мушки	множина	генитив
траг	траг	заједничка	мушки	једнина	номинатив

душа	душом	апстрактна	женски	једнина	инструментал
зрак	зрак	апстрактна	мушки	једнина	акузатив
рај	рају	заједничка	мушки	једнина	датив
приновак	приновак	заједничка	мушки	једнина	номинатив
занос	заносу	апстрактна	мушки	једнина	локатив
пророк	пророци	заједничка	мушки	множина	номинатив
глава	глава	заједничка	женски	једнина	номинатив
живот	живота	апстрактна	мушки	једнина	генитив
крај	крај	апстрактна	мушки	једнина	номинатив
сан	сан	апстрактна	мушки	једнина	номинатив
јава	јава	апстрактна	женски	једнина	номинатив
ропац	ропац	заједничка	мушки	једнина	номинатив
ништавило	ништавила	апстрактна	женски	једнина	генитив
слава	славу	апстрактна	женски	једнина	акузатив
слава	славâ	апстрактна	женски	множина	генитив
безњеница	безњенице	апстрактна	женски	једнина	генитив
рај	рај	заједничка	мушки	једнина	акузатив
рај	рај	заједничка	мушки	једнина	акузатив
рај	рај	заједничка	мушки	једнина	акузатив
рај	рај	заједничка	мушки	једнина	акузатив
загрљај	загрљај	заједничка	мушки	једнина	акузатив
жеља	жеље	апстрактна	женски	множина	номинатив
жица	жице	заједничка	женски	множина	номинатив
колут	колуте	заједничка	мушки	множина	акузатив
бог	богове	заједничка	мушки	множина	акузатив
људи	људе	заједничка	женски	множина	акузатив
звезда	звездама	заједничка	женски	множина	инструментал
пут	путе	заједничка	мушки	множина	акузатив
сунце	сунцима	заједничка	средњи	множина	инструментал
студ	студе	апстрактна	женски	множина	акузатив
кут	куте	заједничка	мушки	множина	акузатив
зора	зоре	заједничка	женски	једнина	генитив
милина	милине	апстрактна	женски	једнина	генитив
дух	дуси	заједничка	мушки	множина	номинатив

3. Резултати рада треће групе

2. Придеви							
Основни облик	Облик у песни	Врста	Морфолошке категорије				
			Род	Број	Падеж	Степен поређења	Вид
свети	света	описни	женски	једнина	номинатив	позитив	одређени
блажен	блаженој	описни	женски	једнина	датив	позитив	
земаљски	земаљски	присвојни	мушки	једнина	номинатив	/	одређени
кајан	кајан	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
пречист	пречисте	описни	женски	множина	акузатив	/	
светски	светску	присвојни	женски	једнина	акузатив	/	одређени
многи	многе	описни	мушки	множина	акузатив	/	одређени
млад	младо	описни	средњи	једнина	номинатив	позитив	
жут	жуте	описни	женски	једнина	генитив	позитив	
луд	луде	описни	женски	једнина	инстру- ментал	позитив	
црн	црног	описни	мушки	једнина	генитив	позитив	одређени
диван	дивна	описни	женски	једнина	номинатив	позитив	неодређени
зорин	зорин	присвојни	мушки	једнина	номинатив	/	неодређени
тежак	тежој	описни	женски	једнина	датив	компаратив	одређени
љут	љуте	описни	женски	једнина	генитив	позитив	
свестан	свесну	описни	женски	једнина	акузатив	позитив	
сви	свих		женски	множина	генитив	/	
сва	сву	придевска		женски	једнина	акузатив	/
диван	дивни	описни	мушки	једнина	вокатив	позитив	одређени
јадан	јадном	описни	мушки	једнина	датив	позитив	одређени
стар	старом	описни	мушки	једнина	датив	позитив	одређени
златан	златна	градивни	женски	једнина	номинатив	позитив	
сладак	слатка	описни	женски	једнина	вокатив	позитив	
танталски	танталска	присвојни	мушки	једнина	генитив	/	неодређени
грешан	грешне	описни	мушки	множина	акузатив	позитив	одређени
страховит	страховит	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
бесан	бесни	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	одређени
стар	стари	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	одређени
мио	миле	описни	женски	множина	номинатив	позитив	
вијугав	вијугав	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
луд	луд	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
вечити	вечита	временски	женски	једнина	номинатив	/	
страшан	страшни	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	одређени
светски	светски	присвојни	мушки	једнина	вокатив	/	одређени
страшан	страшни	описни	мушки	једнина	вокатив	позитив	одређени
сломљен	сломљен	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
збуњен	збуњен	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
свети	свети	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	одређени
сам	сам	описни	мушки	једнина	номинатив	/	неодређени
мудрачки	мудрачки	присвојни	мушки	множина	номинатив	/	одређени

силан	силних	описни	женски	множина	генитив	позитив	
наврео	наврели	описни	мушки	једнина	номинатив	/	одређени
тајни	тајне	описни	женски	множина	номинатив	позитив	
нов	нове	описни	женски	множина	номинатив	позитив	
земни	земних	описни	женски	множина	генитив	/	
небески	небески	присвојни	мушки	једнина	номинатив	/	одређени
нежежени	нежежене	описни	женски	множина	номинатив	/	
рајски	рајски	присвојни	мушки	једнина	акузатив	/	одређени
стар	старија	описни	женски	једнина	номинатив	компаратив	одређени
млад	млад	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
све	свих		средњи	множина	генитив	/	
вечити	вечити	временски	мушки	једнина	номинатив	/	одређени
драг	драг	описни	мушки	једнина	номинатив	позитив	неодређени
хидовит	хридовит		мушки	једнина	номинатив	/	неодређени
леп	најлепши	описни	мушки	једнина	номинатив	суперлатив	одређени
све	све		женски	множина	номинатив	/	
душин	душине	присвојни	женски	множина	номинатив	/	неодређени
светски	светске	присвојни	женски	множина	акузатив	/	одређени
силан	силне	описни	мушки	множина	акузатив	позитив	
сељенски	сељенске	присвојни	мушки	множина	акузатив	/	одређени

2. Резултати рада друге групе

3.Заменице							
Основни облик (номинатив)	Облик у песми	Врста	Подврста	Морфолошке категорије			
				Род	Број	Падеж	Лице
наш	наших	придевска	присвојна	женски	множина	генитив	треће
ко	ком	именичка	упитна	/	једнина	локатив	/
свакоји	свакоје	придевска	општа	женски	множина	датив	/
ти	теби	именичка	лична	/	једнина	датив	друго
ти	ти	именичка	лична	/	једнина	датив	друго
ти	ти	именичка	лична	/	једнина	датив	друго
твој	твојих	придевска	присвојна	мушки	множина	генитив	друго
ти	те	именичка	лична	/	једнина	акузатив	друго
ја	ја	именичка	лична	/	једнина	номинатив	прво
то	то	придевска	показна	средњи	једнина	акузатив	/
ко	чим	именичка	упитна	/	једнина	инструментал	/
ко	чему	именичка	упитна	/	једнина	датив	/
све	све	именичка	општа	/	једнина	номинатив	/
то	то	придевска	показна	средњи	једнина	номинатив	/
ме	ја	именичка	лична	/	једнина	акузатив	прво
нико	никога	именичка	одрична	/	једнина	акузатив	/
што год	што год	придевска	општа	/	/		/
ја	мене	именичка	лична	/	једнина	акузатив	прво
нико	никог	именичка	одрична	/	једнина	акузатив	/

то	то	придевска	показна	средњи	једнина	акузатив	/
она	јој	именичка	лична	женски	једнина	датив	треће
то	то	придевска	показна	средњи	једнина	номинатив	/
мој	моја	придевска	присвојна	женски	једнина	номинатив	прво
ја	ме	именичка	лична	/	једнина	акузатив	прво
овај	овај	придевска	показна	мушки	једнина	номинатив	/
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
свака	сваку	придевска	општа	женски	једнина	акузатив	/
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
она	она	именичка	лична	женски	једнина	номинатив	треће
ја	ме	именичка	лична	/	једнина	акузатив	прво
такав	такав	придевска	показна	мушки	једнина	номинатив	/
тај	тим	придевска	показна	мушки	једнина	инструментал	/
тај	тог	придевска	показна	мушки	једнина	генитив	/
све	све	именичка	општа	/	једнина	номинатив	/
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
њојзи	она	именичка	лична	једнина	датив		
треће							
то		придевска	показна	средњи	једнина	номинатив	/
ко год	чим год	именичка	општа	/	једнина	инструментал	/
	сву	придевска		женски	једнина	акузатив	/
свој	своју	придевска	присвојна	женски	једнина	акузатив	за свако
све	све	именичка	општа	/		акузатив	/
свој	своје	придевска	присвојна	женски	множина	акузатив	за свако
сва	сву	придевска		женски	једнина	акузатив	/
ти	те	именичка	лична	/	једнина	акузатив	друго
ја	мени	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
сва	сва			женски	једнина	номинатив	/
тај	та	придевска	показна	женски	једнина	номинатив	/
ја	мени	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
толики	толико	придевска	показна	средњи	једнина	номинатив	/
ја	мени	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
тај	та	придевска	показна	женски	једнина	номинатив	/
ја	мени	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
мој	моје	придевска	присвојна	мушки	множина	акузатив	прво
ја	мени	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
ја	ме	именичка	лична	/	једнина	акузатив	прво
ја	ја	именичка	лична	/	једнина	номинатив	прво
она	ње	именичка	лична	женски	једнина	генитив	треће
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
она	она	именичка	лична	женски	једнина	номинатив	треће
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
она	њу	именичка	лична	женски	једнина	акузатив	треће
она	ње	именичка	лична	женски	једнина	генитив	треће
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
она	она	именичка	лична	женски	једнина	номинатив	треће
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво

она	њојзи	именичка	лична	женски	једнина	датив	треће
она	њој	именичка	лична	женски	једнина	датив	треће
она	њом	именичка	лична	женски	једнина	инструментал	треће
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
она	ње	именичка	лична	женски	једнина	генитив	треће
ми	нас	именичка	лична	/	множина	акузатив	прво
све	све			/	множина	номинатив	/
ми	нам	именичка	лична	/	множина	датив	прво
она	она	именичка	лична	женски	једнина	номинатив	прво
ја	мене	именичка	лична	/	једнина	генитив	прво
она	јој	именичка	лична	женски	једнина	датив	прво
мој	моје	придевска	присвојна	женски	множина	номинатив	прво
тај	тих	придевска	показна	мушки	множина	генитив	/
тај	то	придевска	показна	средњи	једнина	номинатив	/
тај	то	придевска	показна	средњи	једнина	номинатив	/
тај	то	придевска	показна	средњи	једнина	акузатив	/
ми	нас	именичка	лична	/	множина	номинатив	прво
тај	то	придевска	показна	средњи	једнина	акузатив	/
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
тај	тог	придевска	показна	мушки	једнина	генитив	/
ја	ми	именичка	лична	/	једнина	датив	прво
мој	мој	придевска	присвојна	мушки	једнина	номинатив	прво
њен	њено	придевска	присвојна	средњи	једнина		треће
њезин	њезин	придевска	присвојна	мушки	једнина	акузатив	треће
све	све	именичка	општа	/	множина	акузатив	/

4. Резултати рада четврте групе

4. Бројеви						
Основни облик (номинатв)	Облик у песми	Врста	Подврста	Морфолошке категорије		
				Род	Број	Падеж
два	две	главни (кардинални)	основни	женски	множина	номинатив
двоје	двоје	главни (кардинални)	збирни	/	множина	номинатив

5. Резултати рада неке групе

5. Глаголи								
Инфинитив	Облик у песми	Морфолошке категорије						
		Вид	Глаголски облик	Потврдност/ Одричност	Лице	Род	Број	Стање
опростити	опрости	свршени	императив	потврдност	друго	прелазни	једнина	актив
пожалити	пожалих	свршени	аорист	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
подизати се	се подиже	несвршени	презент	потврдност	треће	повратни	једнина	актив
презрети	презри	свршени	императив	потврдност	друго	прелазни	једнина	актив
сагрешити	сагреси	свршени	аорист	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
љубити	љубим	несвршени	презент	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
/	није	несвршени	презент	одричност	треће	непрелазни	једнина	актив
носити	носит'	несвршени	инфинитив	потврдност	/	прелазни	/	/
постати	постати	свршени	инфинитив	потврдност	/	непрелазни	/	актив
грејати	грејући	несвршени	глаголски прилог садашњи	потврдност	/	прелазни	/	актив
спалити	спалит'	свршени	инфинитив	потврдност	/	прелазни	/	актив
тонути	тонут'	несвршени	инфинитив	потврдност	/	непрелазни	/	актив
трунути	трунут'	несвршени	инфинитив	потврдност	/	непрелазни	/	актив
вековати	вековат'	несвршени	инфинитив	потврдност	/	непрелазни	/	актив
страдати	сам страдо	свршени	перфекат	потврдност	прво	непрелазни	једнина	актив
покајати	сам покајо	свршени	перфекат	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
снівати	је снивало	несвршени	перфекат	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
сломити	је сломио	свршени	перфекат	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
чезнути	сам чезно	несвршени	перфекат	потврдност	прво	непрелазни	једнина	актив
надати се	се надо	несвршени	перфекат	потврдност	прво	повратни	једнина	актив
/	је	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
тровати	је тровало	несвршени	перфекат	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
не клети	нећу клет'	несвршени	футур I	одричност	прво	прелазни	једнина	актив

бити	је било	несвршени	перфекат	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
не кривити	криви	несвршени	презент	одричност	треће	прелазни	једнина	актив
ломити	је ломило	несвршени	перфекат	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
душити	душило	несвршени	перфекат	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
/	је	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
гранути	грану	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
не видети	не виде	свршени	аорист	одричност	треће	прелазни	једнина	актив
сванути	свану	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
залечити	залечи	свршени	аорист	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
настати	настаде	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
хтети	ћу	несвршени	презент	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
гледнути	гледну	свршени	аорист	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
не синутити	не сину	свршени	аорист	одричност	треће	непрелазни	једнина	актив
стопити	би стопила	свршени	потенцијал	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
креснути	кресну	свршени	аорист	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
нудити	нуди	несвршени	презент	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
чезнути	чезну'	несвршени	аорист	потврдност	прво	непрелазни	једнина	актив
зрети	зре	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
не сазрети	ниси сазрела	свршени	перфекат	одричност	друго	непрелазни	једнина	актив
опростити	опрости	свршени	императив	потврдност	друго	прелазни	једнина	актив
побити се	се побише	свршени	аорист	потврдност	треће	повратни	множина	актив
бити	су биле	несвршени	перфекат	потврдност	треће	прелазни	множина	актив
сустати	сусташе	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
одржати	одржа	свршени	аорист	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
стегнути	стегну	свршени	аорист	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
стиснути	стисну'	свршени	аорист	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
утећи	утекох	свршени	аорист	потврдност	прво	непрелазни	једнина	актив
свиснути	свисну	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
помрчати	помрча	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
гаснути	гаснуше	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
бризнати	бризну	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив

настати	наста	свршени	аорист	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
/	је	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
јавити се	се јави	свршени	презент	потврдност	треће	повратни	једнина	актив
појавити се	се појави	свршени	презент	потврдност	треће	повратни	једнина	актив
кравити се	се крави	несвршени	презент	потврдност	треће	повратни	једнина	актив
видети	видим	несвршени	презент	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
знати	знам	несвршени	презент	потврдност	прво	прелазни	једнина	актив
мутити се	се муте	несвршени	презент	потврдност	треће	повратни	множина	актив
доћи	дође	свршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
звати	зове	несвршени	презент	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив

говети	гове	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
/	су	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
простира- ти	простире	несвршени	презент	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
/	је	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
/	није	несвршени	презент	одричност	треће	непрелазни	једнина	актив
/	су	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
блажити се	се блажи	несвршени	презент	потврдност	треће	повратни	једнина	актив
/	је	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
бити	ћу бити	несвршени	футур I	потврдност	прво	непрелазни	једнина	актив
ћутати	ћуте	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
/	су	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
не писати се	се не пише	несвршени	презент	одричност	треће	прелазни	једнина	пасив
не појати се	се не поје	несвршени	презент	одричност	треће	прелазни	једнина	пасив
пробити	пробије	свршени	презент	потврдност	треће	прелазни	једнина	актив
разумети	разумемо	несвршени	презент	потврдност	прво	прелазни	множина	актив
/	је	несвршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
слутити	слуте	несвршени	презент	потврдност	треће	прелазни	множина	актив
доћи	дође	свршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
прснути	прсне	свршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив
постати	постаће	свршени	футур I	потврдност	треће	непрелазни	једнина	актив

пробудити се	ће да се пробуде	свршени	футур I	потврдност	треће	повратни	множина	актив
прогудити	ће да прогуде	свршени	футур I	потврдност	треће	прелазни	множина	актив
задивити	задивимо	свршени	футур I	потврдност	прво	прелазни	множина	актив
померити	ћемо померит'	свршени	футур I	потврдност	прво	прелазни	множина	актив
засути	засут'	свршени	инфинитив	потврдност	/	прелазни	/	актив
зарудети	заруде	свршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив
полудети	полуде	свршени	презент	потврдност	треће	непрелазни	множина	актив

4. Дискусија

Ученици су учествовали у следећим активностима:

- Решавање проблема
- Резоновање и закључивање
- Аргументација
- Стваралаштво
- Вођење дијалога
- Презентација (свака група је решавала проблем и презентовала решење)

У завршном делу часа афирмише се враћање ка песми и њено интерпретативно читање. Уз помоћ оваквог читања постиже се поновно проживљавање и сажимање најјачих догађаја, најлепших слика и стварање укупног утиска у учениковој свести.

Понуђени модел интерпретације, сва шира и конкретна решења у њему, служе да се понуде шире и разноврсније могућности за анализу овог књижевног текста. Овај модел је само оријентир који се може само делимично или у потпуности прихватити и прилагодити конкретним потребама у условима рада у школи и одељењу.

Наставна интерпретација лирске песме је сложен и комплексан процес који је условљен многобројним факторима, наставним и ненаставним. Свакако „...нема рецепта за успешну анализу пјесме. Свака је пјесма свијет за себе, свако је дијете свијет за себе и сваки је наставник свијет за себе” (Тежак, 1996, р. 43). Али, без доброг књижевног и методичког образовања, познавања психологије детета, као и стваралачког односа према лирици, нема ни успешног часа посвећеног лирској поезији. Применом различитих књижевнонаучних и наставних метода врши се анализа песме. У зависности

од избора методских поступака зависиће и ток анализе. У научној литератури познати су различити модели интерпретације. Павле Илић (Илић, 1990, р. 158–215) наводи следеће елементе као могуће смернице за анализу:

- мотивска структура песме,
- песничке слике,
- тематска реч,
- звук, ритам, и основни мисаоно-емотивни тон,
- наративни ток,
- основно осећање.

Аналитичар се (у зависности од одређене методолошке оријентације) усредсређује или на текст песме, или на песникову личност или на шири друштвени контекст из којег су произашли песник и песма. Најпожељније је направити синтезу поступака, искористити елементе различитих методолошких оријентација, у циљу што боље рецепције песме од стране ученика. Без обзира на модел часа, методе и све остале чиниоце, настава ће понекад отрпети и неуспех, пре свега због немогућности спровођења потпуне индивидуализације.

Литература:

- Ilić, P. (1990): *Lirska poezija u savremenoj nastavi*, Novi Sad, Dnevnik
- Kostić, L. (2009). *Santa Maria della Salute*, Beograd: Tanesi.
- Milosavljević, P. (1991). *Život pesme Laze Kostića „Santa Maria della Salute”*, Sombor: Narodna biblioteka „Karlo Bijelicki”.
- Николић, М. (1999). *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Rosandić, D. - Šicel, M. (1970): *Pristup nastavi književnosti*, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, Nastavna biblioteka
- Šabić, G. (1983). *Lirska poezija u razrednoj nastavi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko (1996). *Krležina umjetnost riječi u funkciji jezičnonastavnog izvorišta*. U : *Hrvatski u školi*, Zbornik metodičkih radova, Zagreb: Školska knjiga.
- Živković, D. (1991). *Tokovi srpske književnosti*, Novi Sad: Matica Srpska.

*Dragana Francišković
Lidija Nerandžić Čanda*

FREQUENCY DICTIONARY OF CHANGEABLE WORDS IN THE POEM “SANTA MARIA DELLA SALUTE”

Summary

In this methodological model, we started from the fact that the language of the most studied and met through the work of high aesthetic value, a poetic language Laze Kostića today is interesting to study the teaching classes. Forming invariant frequency vocabulary words from the multiple benefits for students: After interpretation and analysis of the poems, the students break down the layer of reeds songs and perceive this aspect of this work of art. Also, comparing the shapes of words in the song and its basic form observed changes in language, realizing permanent living process of changing, enriching and adapting lexicology fund of the language. This methodological model was intended to indicate that the processing capabilities of literary texts from various aspects, as well as to highlight the qualities of teaching literature and language.

Прикази

ЕРОТОЛОШКО ТУМАЧЕЊЕ АНДРИЋЕВЕ УМЈЕТНОСТИ

(Тихомир Брајовић, *Грозница и подвиг. Огледи о еротској имагинацији у књижевном делу Иве Андрића*, Геопоетика, Београд, 2015.)

DOI 10.7251/FILN1701327S

Овај чланак садржи осврт на нови научноистраживачки резултат Тихомира Брајовића, професора Филолошког факултета Универзитета у Београду, аутора већег броја научних монографија и радова из области јужнословенске компаратистике. Написан је поводом његове најновије књиге *Грозница и подвиг. Огледи о еротској имагинацији у књижевном делу Иве Андрића* у издању београдске „Геопоетике“ (2015). Књига је дио једног, за Брајовића веома интензивног и истраживачки веома продуктивног периода, настала инклузијом еротолошких аспеката у компаративно проучавање српске књижевности, конкретно Андрићевог опуса.

Књига *Грозница и подвиг* састоји се из четири обимна есеја и уводног дијела у којем се иницијално разматра однос између еротизма и умјетности. Огледи као поглавља ненаглашено уоквирују низ мањих цјелина, исто тако научно-есејистичког карактера, посвећених тумачењу еротизма и еротског имагинарног на примјеру појединих Андрићевих наративних творевина, ликова или односа међу њима. То су цјелине повезане тематиком која се наговјештава насловном метафориком основних огледа ове књиге. Поглавља ове збирке носе наслове према одређеним доминантама у чијем свјетлу аутор, реферишући се на релевантну еротолошку литературу у свијету, промишља ову димензију Андрићевог дјела. Брајовић истиче да се у најзначајнијим сегментима Андрићевог опуса еротска имагинација „појављује као свеprisутно, каткад наизглед скрајнуто, а каткад средишње, јарко осветљено поприште непрестаног и неразмрсивог сукоба људских инстинката и маштања, стварности и илузија, блискости и нетрпељивости, самодовољности и солидарности [...]“ (54). Сам наслов књиге генерише из двају конститутивних и комплементарних еротских стадијума уочених у Андрићевом опусу, двојства „чулне грознице“ и „подвига духа“ о којем ће бити ријечи нарочито у есеју гдје се разматра Андрићев „Бајрон у Синтри“. „То значи да је реч о тематском и укупно гледано представљачком распону

феномена љубави којим се одликује ова уметност и која у његове оквире смешта битне моменте и аспекте властитог виђења света. *Грозница и подвиг* – ево двојства које попут наративне коби прати књижевне јунаке Иве Андрића [...]“ (50).

Од књиге *Лена бића Иве Андрића* Драгана Стојановића (2003) није се у српској есејистици и науци о књижевности уопште појавила књига која би свеобухватније говорила о суштински важним феноменима и поетичким доминантама у Андрићевом опусу, феноменима као што су љубав, љепота, епифанија, фасцинација, трансценденција. У поменутој књизи професор Стојановић је херменеутички промишљао и надахнуто тумачио однос између бића као носиоца и бића као примаоца љепоте, надасве умјетност која се из тог односа рађа. У књизи *Грозница и подвиг* Тихомир Брајовић, пак, компаративно-еротолошким и имагинативним понирањем у дубине Андрићевог дјела расвјетљава еротску димензију у њему. Иако на неколико мјеста дискретно полемише са Стојановићем, своје закључке веома често гради на истим оним примјерима код којих писац *Лених бића* уочава суштину и трансценденцију љепоте, оне љепоте „која најчешће страда и због које се страда, али која постоји и за коју нам Андрић отвара очи“ (Стојановић). Брајовић своју књигу отвара констатацијом да је ова тема у исто вријеме заводљива и зазорна, обећавајућа и у извјесном смислу обеспокојавајућа. Слично као што Драган Стојановић сагледава љепоту као квинтесенцу међуљудских односа и једну трансцендентну епифанију, управо енергију сакралног у књижевном дјелу, Брајовић тумачи љубав у најширем, компаративном, рекли бисмо индоевропском цивилизацијском контексту.

У огледу под насловом „Двоструки понор: чулност и уобразиља“ Брајовић промишља ове еротске аспекте Андрићевих ликова, почев од великог Гоје, како оног од крви и меса који је постојао и стварао тако и оног кога је Андрић фикционализовао у својим изванредним есејима. Аутор цитира Андрићеву опаску у којој се каже да „око лепоте су увек или мрак људске судбине или сјај људске крви“. Због тога је овај велики сликар истински примјер да „уметник и грешник нису неспојиви – на дну амбиса до којег пре или касније стиже овај потоњи несумњиво вреба ништавило које својом празнином страши и изазива зебњу, али ту такође, у неочекиваној евокацији старијих схватања, може да се отвори поглед и на безмерност која неодољиво привлачи и опија креативни ум“ (21). Наслов овог поглавља генерише из Андрићеве приче „Бајрон у Синтри“, гдје је један понор управо понор чулног, реалног и материјалног, а други – понор уобразиље, вјечите еротске жеђи. Прича описује двосмислено епифанијски сусрет Бајрона с једном дјевојчицом која „искрсла је ту пред њим неочекивано, као послата однекуд, са неком поруком“. Због тога Брајовић „ова два епифанијска понора“ види, с једне стране као понор који „сучељава песника с вртоглавом

безданошћу сопствене сензуалности и чулне пожуде“ (25) док насупрот њему стоји „она другачија, ментална понорност која није омеђена опипљивим и видљивим“ (27). До закључка о „двосмисленој еротској епифанији“ и, као што рекосмо, дискретне полемике са једним од Стојановићевих закључака о трансцендентној енергији овог сусрета, Брајовић читаоца води кроз поуздан преглед еротолошких тумачења европске и средњоисточне цивилизације Ероса, позивајући се између осталог и на Денија де Ружмона, вјероватно најзначајнијег познаваоца овог еротолошког контекста. Ружмонова књига незаобилазна је референца при сваком настојању да се одређена тема еротолошки позиционира и контекстуализује, тачније да се посматра као дио традиције еротског пјесништва које читамо и тумачимо „у (нео)платонској традицији и катарском мистицизму средњег века, с древним, арапско-хиспанским и иранско-источњачким коренима [...] интегрисајући у извесном смислу јерес световног и догму сакралног“ (35). На тај начин се и Андрићев Бајрон позиционира између два важна еротска архетипска митема европске цивилизације: „Сагледано из ове перспективе, неочекивано и у неку руку нечувено спајање Дон Жуана и Тристана којему се Андрићев Бајрон приклања током својег еротски засењујућег и просветљујућег доживљаја с непознатом португалском девојчицом у Синтри, указује се заправо као 'рекуперативна' пустоловина своје врсте, као 'спонтано' индуковано подсећање на ону блискост еротског и религиозног ентузијазма [...]“ (39).

Наредно поглавље садржи оглед под насловом „Рајске модрице: грешници и свеци“, чији први, метафорички дио Брајовић генерише такође из самог срца Андрићевог опуса, конкретно из новеле „Смрт у Синановој текији“. *Рајске модрице* су у исто вријеме оксиморон и метафора „двогубог и двосмисленог 'отиска' човекове уклештености између метафизичке чежњивости и чулно-нагонске стварности, између онога 'што снови обећавају' и онога 'што нам живот стално одузима'“ (67). То је онај исти спој супротних нагона и понора у људском бићу о којима Брајовић говори и у овом поглављу, „манихејских“ супротности еротизма које значе „фантазијско лелујање између тела и ума, пути и духа, сензуалности и етеричности, између спољашње и унутрашње реалности“ (55). Аутор у овом огледу највише пажње поклања лику Алидеде, али и бројним другим Андрићевим ликовима чија еротичност се налази на средокраћу „две иначе бескрајно удаљене сфере, емпиријске и фантазијске“. Сам Алидед, у својој „аутентичној светачкој егзистенцији“ доживљава судбински сусрет „с напашћу женске телесности“, у једној „епифанијској“ евокацији, постаје свјестан тих *рајских модрица* на души („ваљда се и у рају носи модрица тога пада“) које су и овоземаљске и есхатолошке.

У овом поглављу Брајовић се бави и ликовима Алије Ђерзелеза, Мустафе Мацара, Ћамила и бројних других, њиховим еротским имаги-

нацијама и искуствима. Притом констатује да „Андрића као уметника посебно занима оно што се збива у недовољно познатом и у извесном смислу ризичном простору између тешко помирљивих, опречних светоназора“ (86). Истиче једну значајну поетичку особеност Андрићевог стваралаштва, његових приповједака и новела које су настајале двадесетих и тридесетих година 20. вијека, а то је да њихови јунаци „веома често у својим пустоловинама маште дотичу искуствене, психолошке и менталне крајности *грешника* и *светаца*, са свим амбивалентностима и двосмисленостима“ (86). И о њима аутор *Грозница и подвига* говори у свјетлу *еротског имагинарног* и *интимне друштвености*, онако како је ове аспекте људске сексуалности, сензуалности и страсти представио Џон Рандел у књизи *Ерос и имагинација*.

Оглед о Андрићевим грешницима и свецима Брајовић започиње метафором (рајске модрице) и завршава метафором, с нотом суздржаности констатујући да су ови ликови „неизбављиво заточени у својим, боље или лошије разазнатљивим Проклетим авлијама и њима примеренијим наративним световима. *Имагинација као уточиште и као мучилиште* [...]“ (139), закључује Брајовић ово поглавље, у којем се нарочити Андрићеве ликови у једном хронолошком и поетичком сегменту његовога стваралаштва издвајају по својој еротској имагинацији и по свом интимном друштвеном бићу.

Најобимније поглавље Брајовићеве књиге *Грозница и подвиг* носи наслов „Мрачна играчка: горопадни и укроћени ерос“. У овом огледу аутор тематски окупља и анализира оне Андрићеве наративне творевине и специфичне ситуације у њима, када аутоеротско или хетероеротско код појединаца долази у колизију са касабом (у ширем смислу), том управо „мрачном играчком“, као и колективном, односно масовном психологијом уопште. Насловна метафора у овом поглављу такође је Андрићева и андрићевска, конкретно происходи из новеле „Ћоркан и Швабица“ у којој се каже да „пред снагом, пред величином, пред лаким корацима и раширеним очима, касаба је као мрачна играчка“, а означава и обједињује низ мањих тематских цјелина у којима та мрачна, кошмарна страна маловарошког, касабалијског менталитета долази у сукоб с еротским бићем појединца. „Андрићева проза највећим делом усредсређена је баш на дочаравање онога што се збива с том симболичном *мрачном играчком* под утицајем опречних, рационално-алтруистичких и ирационално-хедонистичких, односно деструктивних порива, при чему ови други знатно надмашују оне солидаристичко-конструктивне.“ (150). Веома често тај паланачки менталитет код Андрића бива отјелотворен, али на један крајње необичан начин, то јест у једном крајње несвакидашњем, *масовном* бићу. „Маса, то мноштвено, социјално аморфно и нестратификовано, привремено и нестално псеудобиће, које такорећи из часа у час мења свој облик, величину, ћуд и понашање,

овде се појављује као легитиман 'актер' дешавања.“ (151). Друга, такође Андрићева метафора, „крвави карневал“, означава нешто најкошмарније што је уопште могао да произведе тај касабалијски менталитет, масовну пројекцију лудила коју не смијемо доводити у везу с бахтиновски схваћеним карневалом, па ипак је то, иако демонски ипостасирана, једна аутентична гротеска масовног изобличења, управо колективног распамећења како овај феномен именује сам Брајовић.

Посвећујући значајну интерпретативну енергију феномену *крвавог карневала*, провинцијског менталитета и острашћености, Брајовић констатује, слично као и неки истраживачи прије њега, да је тешко „у српској књижевности и књижевностима јужнословенског круга уопште пронаћи у тој мери уметнички суверену, сугестивну и продубљену слику поменутог испољавања какву нам испоставља наративно разуђени опус Иве Андрића“ (157). На другој страни, супротној од овог *мрачног* и *крвавог* карневала, карцеларно-касабалијског устројства свијета, њиме угрожен, код Андрића стоји појединац, као људско и као еротско биће. Овом темом Брајовић повезује и интерпретира еротолошку димензију новела „Љубав у касаби“, „Ћоркан и Швабица“, „Мара Милосница“, „Аникина времена“, као и оних новела које се налазе унутар већих наративних структура у Андрићевом опусу, као што су романи *На Дрини ћуприја*, *Госпођица*, *Омерпаша Латас* итд. Све ове теме, као што смо рекли, могу се читати и као засебне цјелине, али и као интегрални тематско-интерпретативни сегменти већих цјелина Брајовићеве књиге.

И најзад, у посљедњем поглављу књиге *Грозница и подвиг* Брајовић говори о можда и најупечатљивијем аспект у еротолошке димензије Андрићевог дјела, а то је *еротски утопизам* који се јавља, на првом и повлашћеном мјесту, у белетристички бриљантној наративној творевини под насловом „Јелена, жена које нема“. Оглед је на самом крају књиге, невеликог је обима, нарочито у односу на претходну тематску цјелину, долази након појмовно и аналитички поприлично засићеног научног ткања, али представља истинску награду свима који су до тог мјеста дошли као до емотивне и научне сатисфакције, како самога текста „Јелене, жене које нема“ тако и њеног тумачења у свјетлу јунговских и деружмоновских рашчитавања еротско-епифанијске Аниме у овом, вјероватно најљепшем и најспиритуалнијем, Андрићевом остварењу. У питању је, према Брајовићевим ријечима, „белетристички *реализована еротска утопија*, лелујава и флуидна творевина од речи и маштања која оваплоћује насушно потребну и тражену 'светлу мисао' аутора, али и маштања бројних јунака његових приповедака и романа, преображавајући целокупан доживљај егзистенције у перманентно стање елевације [...]“ (303).

У српској науци о књижевности ово је досад ако не најпотпунија, оно сигурно најсуштинскија интерпретација Андрићеве „Јелене“, коју

Брајовић тумачи у свјетлу батајевски виђеног *сакралног еротизма*. Илустрације ради, наводимо један дио Брајовићевог финалног есеја о сублимној еротској имагинацији у књижевном дјелу нашег нобеловца: „Хипостазирајући ’унутарњу’ Аниму у виду светлосно стилизоване, Идеалне Жене као симболичног ’сунца’ Сопства, којему је у извесном смислу трајно потчињено и око којег се кротко ’окреће’ његово маскулино Ја, приклањајући се ономе што Де Ружмон именује као ’епифанију Аниме’, медитативно-рефлексивни наратор Андрићеве позне, мајсторске приповетке ’Јелена, жена које нема’ као да, другим речима, демонстрира неотклоњиву скепсу према самом, у основи маскулинистички осмишљеном концепту индивидуације, у смислу културно, али и цивилизацијски пројектованог напредовања према сингуларности и јединствености колективног/личног типа, без обзира на одређене специфичности свакога од њих.“ (321).

Након ових неколико напомена о књизи *Грозница и подвиг* Тихомира Брајовића, можемо потврдити иницијалну констатацију и додати да је она један од врхунаца научноистраживачког рада овога аутора. Књига свакако представља један есејистички сублимат компаративног проучавања књижевности, с монографским акцентом на еротској димензији Андрићевог дјела. Посматрамо ли, у претходних неколико деценија, јужнословенску компаратистику као специфичну област књижевнонаучног истраживања у универзитетским срединама широм региона којом се бави и Брајовић, примијетићемо једно велико и значајно помјерање, и то са постјугословенске методолошке и статусне маргине до методолошки и на сваки други начин модерно позиционираног предмета, не само у оквирима јужнословенске интерлитерарне заједнице него и шире од тога. Овом књигом, као и бројним насловима у претходном периоду, Тихомир Брајовић је један од најзаслужнијих за квалитативну консолидацију тих студија.

Саша Д. Шмуља

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЋИРИЛИЦА У ТМИНАМА ЦРНОГОРСКЕ ПОЛИТИКЕ

(Веселин Матовић, *Ћирилица и латиногорица*, Подгорица
– Никшић: Књижевна задруга Српског народног вијећа,
2015, 206 стр.)

DOI 10.7251/FILN1701333S

Пред нама је друго, допуњено издање књиге озбиљне проблематике озбиљног аутора, која јасно показује како политички критеријум данас покушава замаглити језичку стварност на просторима Црне Горе. Другим ријечима, Веселин Матовић до у танчине разлаже ову проблематику и показује фактима да многи нелингвистички критеријуми данас служе као оправдање стварања нових језика, односно нових имена за исти језик. Веселин Матовић, један од професора српског језика који је са својим колегама у Црној Гори 2004. године добио отказ јер се није хтио одрећи српског језика, континуирано у књизи прати страдање српског језика и ћирилице на подручју Црне Горе до данашњег преименовања у тзв. црногорски језик и потискивања ћирилице из службене употребе.

Књига садржи 11 радова који паралелно прате историју српског језика и ћирилице као наше духовне вертикале у Црној Гори, али и данашњи положај српског језика и ћирилице на истим просторима. У раду *Ћирилица – темељ одржања народног карактера* (17–26) аутор јасно показује да су ћирилицу поред Срба православца, користили и Срби католици у Дубровнику, Далмацији, Боки которској, Босни и Славонији све до 18. вијека, као и муслимани у Босни све до доласка Аустроугарске 1878. године. Матовић се посебно осврће на питање напуштања ћирилице кроз историју до данас, односно указује на недостатак изражености националне емоције и самосвијести. У том смислу се управо надовезује други рад *Ћирилица – аорта српског родољубља (Жртва за ћирилицу бјелопавлићких учитеља 1916)* (27–56) у којем аутор преко бјелопавлићких учитеља и њихове жртве за ћирилицу јасно указује управо на тада изражену националну свијест и опредјељеност која се данас изгубила. Бјелопавлићки учитељи јасно су знали да је живот српског народа незамислив без ћирилице, како то види сам Матовић „као и живот човјека без срчане жиле” (43). Бјелопавлићки учитељи су примјер одлучних, правих српских учитеља који су остали досљедни своме позиву,

исто као што је и сам аутор 2004. године остао досљедан своме позиву и завјетним вриједностима својих учитеља и предака. Трећи рад *Ћирилица као хрватско писмо* (57–65) показује поступке хрватске језичке политике који имају страшне посљедице по српски језик и ћирилицу, јер се баштини српска културна традиција, те и *Мирослављево јеванђеље* постаде споменик писан хрватском ћирилицом и старословенским језиком хрватске редакције. Процесом латинизације у српском народу Матовић се бави у раду *Духовна пометња у српском народу* (66–86) и истиче да није проблем у познавању латинице, већ је „наш проблем у напуштању ћирилице” (69). То показује и у раду *Ћирилица – светосавско писмо* (87–98) у којем истиче: „Латиница је одавно постала културно добро српског народа и одрицањем од ње ми бисмо, у ствари, помогли онима који настоје да српску културу затворе у границе данашње Републике Србије, а ћирилицу вежу само за екавски изговор српског језика, односно да све што је штампано српским језиком – латиницом, прекњиже у хрватско или чије друго културно наслеђе...” (90). Дакле, Веселим Матовић указује на чињеницу да напуштање ћирилице значи раскидање с духовним и културним коријенима и губљење идентитета. Језичка ситуација у Црној Гори је врло озбиљна и нимало наивна. „Везивање латинице за тзв. црногорски, а ћирилице за српски језик у државној администрацији несумњиво доводи у питање и уставну одредбу о равноправности писама, будући да у Уставу та два имена језика нијесу равноправна: прво је привилеговано као `службени`, а друго дискриминисано као нижеразредни језик `у службеној употреби`....Додуше, у чему је разлика између `службеног` језика и онога у `службеној употреби`, и зашто је први `државни`, а другито није, никада нико није утврдио” (115) наглашава Матовић у раду *Зажељех српска слова* (99–120). И поред програмиране латинизације Црне Горе и преименовања српског језика није пронађен „спасоносни лијек” који би једним испијањем заразио/излијечио читав народ у Црној Гори. И даље се обнављају манастири Немањина, и даље постоји Катедра за српски језик и даље постоје људи, какав је и сам аутор, који су духовно прочишћени. То је управо и порука рада *Једна страшна болест по нама ће се звати* (121–130). Осми рад у књизи је *Поругани олтар језичеством* (131–145) у којем аутор у рушењу Његошеве капеле на Ловћену види духовно бунило и најдубљи пад у историји Црне Горе. Матовић даље у раду *Тако ми аљина и леба* (146–165) наставља са даљом анализом данашње ситуације на простору Црне Горе у којој црногорска политичка сцена није или не жели бити свјесна размјера трагичности друштвених и државних процеса обрушавања на српски језик и ћирилицу. Рад Матовић завршава реченицом: „Тако ће Црна Гора остати примјер у политичкој историји како се, вјештачком, идеолошко-политичком, циљаном проблематизацијом његовог идентитета један народ

може дугорочно унесрећити” (165). У претпоследњем раду у књизи аутор се пита *Шта ми, у ствари, бранимо* (166–184). „Ствар је јасна: покушај престандардизације српског језика на основама језичког супстандарда у Црној Гори нема за циљ језичку дестабилизацију, нити стварање новог језика, него је у питању политичко-идеолошка манипулација, којом се подупире, наводно лингвистичким разлозима, преименовање српског језика. Из истог разлога и латиница се намеће као његово писмо“ (169), закључује Матовић. Дакле, није битна структура језика, већ само етикета. Односно, потребно је само избрисати име српско, да би на тај начин подупрли новоцрногорски идентитет. Да би то ново, преименовано, име учврстило се и заживјело „мора се из свијести народа истиснути оно старомодно, ретроградно, тако што ће се преименовати, а понешто и изнова написати (макар *Горски вијенац*, док се не нађу мајстори за *Мирослављево јеванђеље*) све што је под тим именом настало на овом простору од прије хиљаду година до данас“ (169-170). Докле иде брига, односно небрига о српском језику? Последњи рад у књизи је *Ко је опет оклеветао Вука Караџића* (185–194) у којем аутор указује да је данашњи немар према Вуковом имену, дјелу и завјештању у ствари наша срамота и национална издаја! „Не треба се онда чудити што данас наша дјеца уче из уџбеника у којима нема ни Св. Симеона, ни Св. Саве, и у којима је Вук изведен на оптуженичку клупу, а Његош смјештен у Прокрустову постељу“ (192); али се са тим НЕ СМИЈЕМО МИРИТИ И ТО ПРИХВАТИТИ. Матовић на крају књиге и поручује да је услов нашег опстанка очување јединства, очување српског језика и ћирилице, очување имена и дјела Вука Караџића, Св. Саве, Св. Симеона, Његоша.

Књига Веселина Матовића је, како пише један од рецензената, „кандило вјере да ће српски језик и ћирилица опстати, без обзира на сва насртања на њих“ (199). Аутор јасно наглашава да је борба за српски језик и ћирилицу наша заједничка борба и борба за очување и опстанак српског националног идентитета! Негирањем, запостављањем и губљењем ћирилице, као наше духовне вертикале и историјског писма, стварају се генерације младих људи који су национално неосвешћени, историјски неписмени, духовно празни. Матовић те људе жели да поучи, а оне друге из других генерација да подсјети на истину, да подсјети на Вука, Св. Саву, Његоша... да подсјети на прошлост, али и да укаже на духовну тромост садашњости. Ова књига је право благо српске лингвистике!

Биљана С. Самарџић

ШТО ЈЕ ЛИЈЕПА БОЉЕ ДА ЈЕ СЛИЈЕПА

(Марија Клеут, Љиљана Пешикан-Љуштановић, Наташа
Половина, Светлана Томин, *Без очију кано и с очима*,
Академска књига, Нови Сад, 2014, 291)

DOI 10.7251/FILN1701337K

Студија о осам слијепих пјевачица плод је рада истраживачког тима четири научнице из Новог Сада, које су у оквиру пројекта *Фрушка гора у књижевности* у фокус свог интересовања поставиле најзначајније женске интерпретаторе српске поетске усмене традиције. Књигу сачињава девет студија, као и 36 лирских, лирско-епских и епских пјесама слијепих пјевачица. Овакав модел књиге веома је користан, јер се на истом мјесту налази и истраживани корпус што, осим што читаоцу олакшава рецепцију првог дијела текста, по први пут на једном мјесту доноси сабране текстове пјесама – шест Вукових, двије пјесме пјевачице Милице Стојадиновић Српкиње и Јоке Јездимировић, чија се пјесма посредством Милована Јанковића појавила у *Даници* 1865. године.

Књиге настале као својеврсни зборници краћих огледа једног или више аутора најчешће као основни проблем имају хетерогеност и неуједначеност унутар понуђених текстова, који нарушавају јединство цјелокупне публикације. У овом случају, ауторке су то очигледно имале на уму, па је већ самим редосљедом радова и њиховим насловима дато до знања да ће чињеница да се као аутора потписује више научница само допринијети ширини приступа задатом проблему, али се неће одразити на хомогеност студије као цјелине.

Прву и последњу студију потписује Марија Клеут и већ је њиховим насловима *Увод о слепим певачицама народних песама* и *Као пчела по цвету: биографије слепих певачица* обзнанила њихову пролошку и епилошку функцију. У уводном поглављу Марија Клеут ће након минуциозне историје проблема закључити: „Стварање слепих жена утемељено је на изграђеној поетици, а у њеним оквирима, онолико колико је било могуће у границама датих норми, чини део усменокњижевне традиције са посебним карактеристикама. Просјакиње, гусларке и певачице унеле су осећајност непознату или сасвим ретку у мушких преносилаца; теме породичних односа, крвног и духовног својства развијале су у својим песмама уз теме јунаштва,

подвига и јавних послова“. Овим је дат оквир цјелокупног истраживања средишњих поглавља књиге, да би и закључно поглавље потврдило суд: „Фрагменти њихових биографија и дјелићи животног искуства утиснути у песме сведочанство су о маргиналном социјалном положају инвалидних и сиромашних“. Заиста, завршно поглавље потврђује колико су сиромашна и штура наша знања о овим хероинама српске усмене традиције, што је добрим дијелом и посљедица чињенице да подаци које је о њима оставио Вук извјесно нису у складу са значајем и бројем пјесама које су му испјевале.

Најмлађа коауторка Наташа Половина у књизи се објављује са два текста, другим по реду *Библијски мотиви у песмама слепих певачица*, те шестим *Дигоси се богом путовати – путовања: живот и песма*. Сљедствено уводним напоменама, библијски мотиви се налазе на почетку појединачних истраживања пјесничког опуса наших слепица. Ауторка већ у уводу, позивајући се на литературу, јасно подцртава како су „Најважнији хришћански текстови пут до верника налазили кроз усмено преношење“, чиме конкретно показује да су они за слијепе пјевачице били дио јединственог фондуса усмене грађе на основу које су оне стварале своје пјесме, што досљедно спроводи до закључне реченице текста: „Тако се, у том прожимању и преплитању, књижевност обнављала из саме себе“.

Сљедећа два поглавља *Честито, свијетло, свето. Трансцендетална визија Слепе Степаније и Вишњићев историјски императив* и *Гусле јадикове* потписује Љиљана Пешикан-Љуштановић. Прва је компаративна студија о сличностима и разликама у пјевању, проистекла из студиозне анализе двије варијанте пјесме *Свети Саво* испјеваних од стране два слијепе гуслара од којих је једна жена, а други пјесник буне Филип Вишњић, показујући како је Степанија „у потпуности окренута оностраном и трансцендеталном“, за разлику од Вишњића који досљедно својим поетским начелима „исказује снажну песничку индивидуалност, уписује у песму и властиту судбину“.

Наредни текст је посвећен трагичној судбини двојице Ђурђевића – Гргура и Стефана, тачније чињеници да је њихово ослепљење имало „изузетно широк одјек у усменој пјесми и предању“. Пратећи најстарије могуће писане трагове о овим догађајима Љиљана Пешикан-Љуштановић узима у обзир обимну историјску у и књижевну грађу из чега извлачи закључак да је мало „додирних тачака између двојице Бранковића у песми и онога што о њима памти историја“. Отуда и не чуди што су они у народној пјесми постали слијепи гуслари који, иако рођењем принчеви, као и други слијепци живе од прошње и милостиње којима мајка у руке даје „гусле јаворове“ и „гудала од јадиковине“.

Траговима индивидуалних сенценци у пјесмама слепица посвећен је прилог Марије Клеут *Слепило: живот и песма*. Акценат је стављен на

вриједност очију и очињег вида који се мјери са осјећањима „Волим брата од очињег вида“, „Милија му од очију била“ или у функцији клетве „А тако ми среће и очију“, а ослепљење се представља као најтежа могућа казна „Живом ћу ти очи извадити“. Марија Клеут нас подсећа да у истој пјесми слијепи неимар сагради још седамдесет цркава, јер је Слепа Живана „веровала да се стварати може *Без очију кано и с очима*”.

Сасвим природно дјелује следећи прилог у књизи *Дигоше се богом путовати – путовања: живот и песма*. Још давно је васпостављена теорија о путовањима Филипа Вишњића, настала на основу топонимије његових пјесамама. Позивајући се на Матићеву теорију о комплементарности топонимије пјесама и биографије слепица, настале компаративном анализом са варијантама других пјевача, Наташа Половина подцртава случај Слепе Живане. Позивајући се на студије својих претходника, она закључује да се њени јунаци неријетко крећу истим путевима којима је сама путовала, при томе понекад и скрећући са главног друма, резимирајући да је то важан сегмент њене стваралачке природе.

Вриједан принос цјелокупној студији подарила је текстом *Смрт Арсена Патријара: историјски оквир и песничко памћење* Светлана Томин. Кроз анализу елемената композиционе схеме седам народних пјесама на ову тему ауторка долази до закључка да се у пјесми Слепе Јеце из овог круга потврђује сажетост као особено својство њених пјесама. Светлана Томин у заједнички контекст ставља и пјесму *Максим владика* из Петрановићеве збирке супротстављајући, крајње аргументовано, своје мишљење ранијим теоријама Ђорђа Сп. Радојичића и Новака Килибарде.

Варијантама народних пјесама посвећен је и оглед Марије Клеут *Традиција и иновација: песме слепица у варијантном кругу*. Ауторка пјесме Слепе Живане и Слепе Јеце компарира са старијом усменопоетском традицијом, првенствено оном из *Ерлангенског рукописа*, показујући да се у њиховим варијантама увијек пројављује дио индивидуалне поетике који се креће у широком дијапазону „од очитовања поузданог памћења до темељних измена“.

Закључно поглавље функционише уједно и као увод у текстове пјесама који представљају саставни и функционални дио ове књиге. Поред пјесама за које је Вук оставио податке да их је забиљежио од слијепих пјевачица, у овом су прилогу дате и оне за које, према ауторкама књиге, постоје ваљани разлози да се могу придодати опусу Слепе Живане и Слепице из Гргуреваца.

Студија насловљена стихом Слепе Живане, којим је представљена животна филозофија ових заборављених умјетница, представља изванредан

допринос истраживању усменопоетске традиције српског народа у цјелини, премда ју је изњедрио научноистраживачки пројекат везан за један мали дио територије који су Срби населили од невоље. Фрушкогорски манастири и насеобине Срба пречана на овом простору постале су мјесто на коме су свој занат изучавале и демонстрирале слијепе пјевачице од муке и невоље стварајући особит поетски исказ проткан засебним специфичностима сваке од њих. Ова књига им је и споменик који услед сиромаштва нису никада добиле.

Саша Кнежевић

РЕСАНТИМАН ДРЖАВНИХ НЕПРИЈАТЕЉА

(Мишел Уелбек и Бернар-Анри Леви, *Државни непријатељи*,
Београд: Booka, 2016, 294 стр.)

DOI 10.7251/FILN1701341S

Двојица презрених писаца, Мишел Уелбек и Бернар-Анри Леви, аутори новопреведене књиге *Државни непријатељи*, удружили су се с намјером, како истичу и критичари широм Европе, да открију разлоге због којих се француска јавност нештедимице обрушава на њих. Књига је написана 2008. али је тек ове године преведена на српски језик и то, рекли бисмо, превасходно због велике пажње коју је и код нас изазвала Уелбекова књига *Покоравање*, која је преведена прошле године. Супротстављени ставови двојице најистакнутијих писаца у Француској приказани су шестомјесечном преписком коју су водили. Бернар-Анри Леви је на овим просторима мање познат од Уелбека, а памте га као великог заговорника бомбардовања Срба 1992, потом по филму *Босна*, а неки књижевни прегаоци га се сјећају и по пријатељевању са Данилом Кишом, који је превео његову књигу *Похвала интелектуалцима* 1988. године. За разлику од њега, Уелбек, као аутор револуционарног романа *Покоравање*, који се већ мјери са Орвеловом 1984 и Хакслијевим *Врлим новим свијетом*, име је које се годинама спомиње у балканским књижевним круговима као још један литерат од којег је критика направила случај.

Тешко је одредити који је од ове двојице интелектуалаца контроверзнији – Уелбеку се приписује исламофобија, мизантропија, мизогинија и провокативност, а Левију нарцисоидност, помодарство, неутемељена свеprisутност у медијима и лажна борба за људска права. Њихов заједнички подухват је читалачкој публици представљен као несвакидашњи окршај, други аутор (Бернар-Анри Леви) се дуго држао у тајности, а јавност, како француска, тако и европска, дуго је чекала на ову књигу. Захваљујући великој пропаганди издавача, она је одмах по објављивању проглашена сензацијом године. У овом приказу ћемо настојати представити литерарни сукоб најомраженијих писаца тренутне културне сцене у Француској и установити можемо ли о књизи судити по њеним корицама (у овом случају по медијској помпи са којом је дочекана).

Шта може бити заједничко писцима чије су разлике тако очигледне, што у изразу, што у мишљењу? Најприје им је важно, судећи по првим страницама ове књиге, да се допадне. Затим, ту је и незавидан статус који уживају писци у ери модерне технологије а који их обојицу тишти – с једне стране они трагају за својим именом на Гуглу, читају и пишу блогове, припадају друштвеној елити обасјаној свјетлима рефлектора – али су са друге стране ерудити, љубитељи књиге, признати и читани широм Европе. Испод самољубља и самохвалисања које показују на безмало свакој страници, ријетки искрени моменти приказују живот обичних писаца који „носе филозофију својих сопствених несаница“ (стр 125.)

Дописивање започиње Уелбековим ријечима „све нас, штоно кажу, дели – све изузев једне, темељне ставке: и један и други смо у приличној мери презрени.“ (стр. 5) Називајући себе и противника симболом млитавости савремене француске културне сцене, Уелбек констатује да су се тиме стекли услови за дебату која ће читаоцу на почетку изгледати приземна, пуна жалопојки које почињу питањима „зашто нас мрзе“ или констатацијама о медијском прогону, али ће, када се прсти опусте и дебата живне, ова кореспонденција постати једна врста менталног бокса два барда, *шах на даљину* у којем су наизмјенични потези занимљивији што су аутори интимнији. Иако се с времена на вријеме обрушавају на *чопор* који их напада, види се да и један и други пате због критика које добијају и да је ова књига начин да се оправдају, бар тиме што ће у своја писма унијети понеке вјеродостојне детаље из живота, преправљајући тако неправду коју су им нанијели медији и наводни биографи. Преписка је зачета Уелбековим писмом од 26. јануара 2008. године, траје шест мјесеци и заиста се у њој могу наћи најразличитије мисли – од референци на најпознатије европске књижевнике и философе (Сартра, Ничеа, Шопенхауера, Паскала), до интимног признања о неподношљивом екцему, од разматрања француске привреде до приповијести о односу са родитељима. У наредним редовима пажњу ћемо посветити, по нашем мишљењу, највишим донетима ове књиге, а то су размјена ставова о ангажованости, религији, спиритуализму и о књижевности, што ће, надамо се, побудити пажњу будућих читалаца.

Распра о „ангажованом интелектуалцу“ отпочиње Уелбековим сентименталним омажом Русији, која га је опчинила начином живота руске средње класе у успону. Као декларисани материјалиста, Уелбек говори о Русији пуној дјевојака што су као исјечене из часописа. Ова провокација ће Левију, који Русију сматра *поприштем материјалне и духовне беде*, послужити као повод да проговори о мотивима своје ангажованости. Он пише како не може сједити скрштених руку јер се као човјек осјећа одговорним за ситуацију у Босни, Авганистану, Чеченији итд. Оно што је, међутим, у овој мини-дискусији посебно интересно су Левијеви *званични, племенити*,

часни разлози због којих је у сталној потрази за неправдама. Поред гнијева, огорчености, неподношљиве биједе у свијету и саосјећања са жртвама историје, Леви ће признати да га подстиче и пустоловни дух због којег мора да се нађе у жаришту сукоба и заузме страну угњетених. Занимљиво је као непосредни свједок рата у Босни и Херцеговини читати ове редове о адреналинској зависности о *потрази за неправдама* код човјека који себе назива ратним туристом. Даље, како Леви непристојно наводи, подстиче га љубав према сцени. Иако свјестан да тиме што говори „умањује заслуге које би ми, евентуално, могле припасти под сунцем хуманистичке и ангажоване вечности“, Леви као трећи разлог наводи превазилажење самога себе – живљење великим, достојним животом. Без намјере да будемо субјективни, што као читаоци свакако не можемо потпуно избјећи, на крају писма од 12. марта 2008. године морамо закључити да филантропија најангажованијег писца у Француза проистиче из чисте жеље за узбуђењем. Са друге стране, Уелбеков мотив за неангажованошћу није читаоцу ништа савјеснији, а његов став је, иако дијаметрално супротан Левијевом, такође питање ароганције и нарцисоидности – он је, наиме, један од оних које, како признаје, опште и универзално не може да дирне. Уелбек завршава писмо успоменом на очеву причу о убиству њемачког официра у француском метроу, за коју каже да је *не нарочито интересантна*. Иако до крајних граница искључиви, ови ставови о добром и лошем грађанину свијета, које сами називају *провокацијом која ће узбуркати духове*, личи помало на игру асоцијација коју са ужитком играју два егоцентрика.

Један од највиших домета ове преписке је прича о епикурејској слици свијета и њеној библијској алтернативи. У основи ове расправе је метафизичко објашњење Левијеве ангажованости, у којој је своју потребу да буде одговоран за другог пронашао у јудаизму. На овом мјесту атеизам и материјализам су супротстављени вјери и духовности (мада би се могло расправљати о овим квалификацијама које су сами писци додијелили свом погледу на свијет). Иако полазе од различитих основа, тачка на којој се сусрећу је морал. Код Уелбека је то шопенхауерска етика као саосјећање, што ће рећи да за њега искорак из хуманизма не значи и искорак из морала, а код Левија јудаизам који није религија, већ надасве етика. Снага аргумената које писци користе захваљујући својим интелекталним думетима, заиста оставља читаоца без даха и тјера га да се наизмјенично сврстава на страну једног или другог. Док Леви, философ по оријентацији, за своје ставове налази чврсто теоријско-философско упориште, Уелбек је и на овом мјесту на висини задатка и то најприје захваљујући својој познатој, понекад хваљеној, понекад куђеној, способности да упрости и испровоцира. Пошто, како сам каже, није имао прилику да чита све о чему Леви нашироко говори, он на маестрално духовит начин отписује противнику да је све то губљење времена, пошто

би он најрадије уживао плешући уз Битлсе с бујним руским плавушама. Оно што је нарочито занимљиво је њихов различит стил писања – Уелбеков приземан, како га називају критичари, конкретан, ослобођен претјераних умовања, понекад толико баналан, као кад каже да је по његовом мишљењу лијек за француску економију долазак азијских туриста који ће *посећивати земљу-музеј и јести ушећерену пачетину* те за то масно плаћати; и Левијев крући, узвишенији, ученији стил, који можемо препознати, између осталог, по примједби коју упућује Уелбеку због навике да узима филозофске прогласе истргнуте из цјелине, а што он сам себи не може дозволити.

Напослијетку, ту су и проницљива, дубоко интимна, писма о књижевности. За Уелбека је писање нека врста бициклизма, па он упоређује свој начин рада са етапама на равном терену иза којих се у ствари крије писање као спуштање низбрдо, те сматра да се његов посао састоји у томе „да ми машина не скрене с пута, да јој евентуално дозволим да неко време иде дуж ивице амбиса, али да нипошто не допустим да у њега и падне“. (стр. 204) Са друге стране, за Левија је писање је *мајсторисање, моделирање, фабриковање и ителовање ријечи* а тај занос се може мјерити једино са љубављу. На питање зашто пише, Леви даје готово универзалан одговор – зато што не може да води љубав цио дан и признаје да та страст према ријечима код њега поприма облике екстремног и бурлескног. Пред сам крај преписке Уелбек ће изјавити да је поезија за њега виша врста што ће поново потакнути противника да пише о свом виђењу књижевности. Најприје ћемо пренијети параграф у којем Уелбек описује тренутак стваралачког заноса:

„Код мене опет има тренутака када речи долазе, без икакве намере, неvezано ни са чим, без претходног расуђивања, и мени је тада потребан лист папира јер констатујем да се нешто управо дешава. Потраје то тако, неко време, добро, потраје колико потраје, али ипак дозволим себи да напишем једну песму; у основи, мени више није ни потребно. Једног јутра, које никада нећу заборавити, док сам чекао такси и после се возио њиме, успео сам да напишем осам песама.“ (стр. 258)

За разлику од њега, Леви ће, опонирајући противнику, написати: „Свака врста постаје главна онога часа када је се уметник дохвати, кад одлучи да је као такву обзнани“. (стр. 254)

Ова исповједна преписка, као што смо и претходно навели, садржи дијаметрално супротне ставове, а оно што је обојици аутора заједничко је то да не покушавају убиједити противника у исправност својих убјеђења. Пред сам крај књиге, Леви ће признати да он у ствари и не вјерује у дијалог, па је онда јасно да су овим сучељавањем аргумената и контрааргумената писци само учвршћивали свој поглед на свијет.

Као што се из свега горенаведеног види, бројне су добре али и лоше стране ове књиге. Она тек на крају преписке бива ослобођена претјеривања сваке врсте, и пред читаоцем се, пошто се писци коначно нађу на заједничком терену, покреће заиста непроцјењива дебата. Оно што никако не можемо занемарити јесте то да ова два аутора непрестано изазивају један другог али и читаоца, што само потврђује њихово умијеће. Ако изузмемо помало претенциозан наслов књиге, који њеној садржини, или бар оном најбољем у њој, по нашем мишљењу никако не одговара, можемо констатовати да је ова преписка свједочанство о тешким али никако протраћеним животима. Иако претјерано разубуђена, понекад пуна безначајних дигресија, ова књига читаоцу нуди прозор у свијет двојице савремених писаца – од оног наприземнијег до најузвишенијег у њима, и то понекад у истој реченици. Ова књига на својим најбољим страницама нуди страствене расправе о умјетности, философији и књижевности. Иако обојица признају да је писање саможртвовање налик на физички рад, шаљу поруку да су и данашњи писци, иако „медијске звијезде“, омражени особењаци које ријечи стављају на сам почетак свијета. Кад су у питању реакције које је изазвала ова књига, општи став европских критичара је да оне нису понудиле оно што је помпезно најављивано и да је ова преписка била не толико успјешан начин да двојица писаца поправе своју репутацију у јавности. О томе нека, као и увијек, суде читаоци и они који су заинтересовани да се боље упознају са животом Мишела Уелбека и Бернара-Анри Левија.

Александра Савић

In memoriam

ЗА КИМ (НЕ)ЗВОНЕ ЗВОНА

DOI 10.7251/FILN1701349S

Мирољуб Јоковић и ја смо исписници, рођени смо 1957. године а дијели нас само пар мјесеци. Упознали смо се прије двадесет година и одмах постали пријатељи. Испричаћу и како.

У то вријеме Драган Елчић и ја снимали смо филм *Крстић*. Филм говори о егзодусу сарајевских Срба из Српског Сарајева након Дејтонског мировног споразума. Срби из Хацића умјесто ствари и кућног намјештаја преносе мртве ратнике, ископавају своју дјецу и возе у непознато. Односно, у Братунац гдје ће их поново сахранити. Ми пратимо породицу Крстић, успут и све остале крстове који путују и изнова траже смирај на српској земљи. На крају филма, у трошној избјегличкој собици, жена покоњег Крстића купа двије дјевојчице, њихове близанкиње у малој пластичној кади црвене боје. У даљини се чују звуци звона братуначке цркве која позивају на вечерњу молитву.

Филм се, одмах након монтаже, такмичио на 46. Међународном фестивалу документарног филма у Београду и освојио Гранд при, а потом је отпутовао у Минск и донио Златног витеза.

Након Минска позвао ме је Мирољуб Јоковић и предложио да српску премијеру Крстића организујемо у Рашки, његовом родном граду. Сматрао сам да је то позив и од Бога, те да нема ништа логичније од тога да у колијевци српској први пут прикажемо и наш филм. Мирољуб је био сјајан домаћин а поред нас двојице у програму су учествовали и Драган Елчић, Ранко Поповић и Горан Максимовић. Гостовање је завршено у манастиру Студеница, са очинским благословом игумана Јована, живахног старца у деведесет и некој години.

Након годину дана Јоковић ми је поклатио своју књигу прича - есеја *Језик у долини оностраној*. Прочитао сам књигу и схватио да филм *Крстић*, документарно свједочење без иједне изговорене ријечи, у том времену нема поузданијег и оданијег гледаоца од Мирољуба Јоковића.

Кад су ми јавили да је умро и ја сам се разболио. Умјесто да одем на сахрану, лежао сам у кревету и изнова прелиставао *Језик у долини оностраној*. Дозволите ми да вам прочитам један одломак из ове лијепе и недовољно афирмисане књиге.

Ова легенда каже овако: за време династије првих Јоковића постојао је неки даровит музичар који је у свом врту често знао, током шетњи, засвирати фрулу. Са друге стране врта, кад год би се просули тајанствени звуци из омаленог инструмента, увек се појављивао непознати човек и слушао музику првог. И тако, док је један шетао и свирао, други би се накачио на ограду и слушао. Током времена, међусобна зависност између ова два човека, толико је постала тесна да је музичар, из дана у дан, све виртуозније свирао захваљујући ономе који је умео да слуша. Е, али све има крај! Једнога дана слушалац се разболи и после извесног времена умре, а онај што је знао да, из дана у дан, у часовима дружења са слушаоцем, све виртуозније осваја просторе музичког изражавања, одједном губи ту моћ. Касније су га виђали, каже ова легенда, како је ишао од једне до друге задужбине мојих предака и просио. Кажу да су га излуђивали звуци звона која су позивала на вечерњу молитву и падање липових цветова, који су се окретали у круг пре него што би се зарили у траву.

Почетак је ово приче О човеку који је умео да свира и о човеку који је умео да слуша. Немам ништа да приложим у долину онострану, посебно сам немоћан пред звоњавом звона на крају филма Крстић и крају легенде о династији првих Јоковића, једино поуздано јамчим да смо сви ми, а посебно професори и студенти Филозофског факултета Пале, изгубили човјека који је, упоредо, умео да свира и умео да слуша.

Раде Г. Симовић

IN MEMORIAM

Проф. др Мирољуб Јоковић
(1957–2016)

DOI 10.7251/FILN1701351B

„Некада давно, док још нисам осећао тежину Вијонових *лањских снегова*, мислио сам да је књижевност делатност која има снагу да мења свет и веровао сам да у њој прибежиште налазе најбољи. Данас, загледиан у врхове под снегом, и модре шуме, немам никаквих илузија: од мојих дечачких и младићких снова није остало ништа. Дошла су нека чудна времена, све се више обожава моћ, гаји се мржња, уништава се уметност, а поштовање према доброти је нестало. Све је постало релативно. Не могу и нећу да живим у лингвистичком вакууму, не могу и нећу да пристајем на потирање историје. Ужасавам се никад завршених прича, прошлости која предуго траје, одложених решења.“ Тако је писао професор Мирољуб Јоковић, јула 2005. године, наш предавач, наставник, теоретичар књижевности, есејиста, критичар и преводилац, који је преминуо 27. августа 2016. године. У овом тренутку не налазим боље ријечи од ових његових: врхови под снијегом и модре шуме, које помиње, не надnose се само над његовим животом, налазим их и у његовим књигама које наново ишчитавам. У тим књигама оставио је неизбрисив траг свога постојања и рада. Он је и као аутор и као професор траг о себи увијек остављао у својим радовима из књижевности, историје, језика, духовности и традиције, што је била и основа његовог погледа на свијет. Професор Јоковић често је наглашавао да је интелектуална оријентација заправо способност стварања резервне стварности, која му је итекако била потребна у овом апокалиптичком времену.

Ријетки су српски интелектуалци, који, попут Мирољуба Јоковића, нису одбацили српско становиште да би се афирмисали у свијету науке. Ријетки су и они који су јавно смјели изнијети своје мишљење о најтежим питањима, и претрпјети свјесно за то одређене санкције. Увијек на страни свога народа, и када га је бранио и када га је критиковао, дубоко је преживљавао сва страдања и неправде које су нам почињене током и посебно на крају 20. вијека. Поред академског рада у Србији и у Републици Српској, професор Јоковић је имао професорску каријеру и у иностранству.

Докторирао је и у Француској, био лектор и предавач у тој земљи; боравио је на Охајо Стејт универзитету и радио у оквиру Хиландарске собе, у Центру за средњовјековне студије. Организовао је више међународних скупова, објавио преко 150 научних радова и више значајних књига, као што су: *Имагинација историје* (1994), *Дозивања* (1996), *Језик у долини оностраног* (1998), *Онтолошки пејзаж постмодерног романа* (2001), *Стрма раван* (2006). Професор Мирољуб Јоковић у својим књигама говори о различитим проблемима и разноврсним жанровима: једнако о поезији, драмском стваралаштву, историографији, романима, лингвистичким питањима, историјама и теоријама књижевности, питањима идентитета. Његове књиге откривају цјеловит и заокружен поглед на свијет.

За професора Мирољуба Јоковића може се рећи да је унио енергију на наш Филозофски факултет на Палама. Сви који смо га познавали знамо колико је ватре и енергије било у њему. Често смо после испита или часова, у шетњама или на кафама, разговарали о темама и проблемима који узнемиравају наше вријеме, о питањима која се непрестано постављају пред српску духовност и културу, пред српске институције и друштво. Упорност да се докаже и свједочи истина, нарочито она историјска, да се истина одбрани од неистине, били су императиви његовог живљења. Он је био увјерљив у изношењу својих ставова када је бранио српску књижевност, али и када је нападао све оно што није добро у српској литератури и култури. Често је говорио да све што вриједи у овој култури носи печат прогањања. Због поремећених моралних, аксиолошких и антрополошких норми, и због осјећања да живимо у цивилизацији расула, непрестано је позивао на духовно „разгибавање“ и преиспитивање. Говорио је да се „истина ваља као клада и да је незаустављива“. Из ових ријечи открива се његова вјера у истину и у човјекову дужност да говори истину, без обзира на последице. Дубоко свјестан епохе и времена у којем је радио и стварао, у коме је његов народ сурово гоњен и мучен, стално је опомињао и гласно протествовао. Захтијевао је да се пружи отпор злу и проговори о свијету око нас. Иако су многа постављена питања остала без одговора, упркос свему, знао је и вјеровао да књижевност, умјетност, духовност, слобода и етика надживе сваку бестијалност и баналност и запамте свако и свачије непочинство.

Данас, на дан светих мученица Вере, Наде и Љубави, и мајке им Софије, испраћамо са факултета човјека истине, енергије и снаге, човјека радости и великог срца.

Драги професоре, недавно смо се опростили на београдском гробљу Орловача, а ево, данас и на твом факултету на Палама, гдје су дошли да те испрате твоје колеге професори, асистенти, студенти, запослени, и сви они који су те вољели и које си ти волио. Данас, на датум твог испита, који сам јутрос започео и прекинуо да бисмо се и овдје посљедњи пут поздравили и

да бисмо ти одали поштовање и захвалност, потврђује се она древна античка и библијска истина да је живот тајна неиспитана, да превазилази људски ум бар онолико колико човјек превазилази сав створени свијет. Када смо у августу, десетак дана прије твоје смрти разговарали телефоном, био си добро, и питао ме на које смо датуме заказали испите у септембру. Тада смо се договорили да буду крајем мјесеца и одредили овај данашњи датум. Просто невјероватно! Када смо се професор Саша Кнежевић и ја договарали око датума комеморације, и када ми је јавио да ће бити одржана 30. 9, у први мах нисам ни схватио метафизичку поруку. Међутим, ко данас може рећи да људски живот није свакодневно у рукама промисла Божијег, да Господ не прати и не уређује сваки детаљ тог нашег живљења и да нам се чуда Божија не догађају стално?

Упознали смо се прије непуних десет година, у марту 2007, када сам биран за асистента историје и теорије књижевности на Филозофском факултету на Палама. Након одржане сједнице Наставно-научног вијећа, изашао је из амфитеатра и први пут смо се срели у холу факултетске зграде. Тада ме је питао јесам ли ја тај Владан Бартула, о коме је он читао Извјештај комисије, поздравили смо се, загрлио ме је, и од тада па све до марта 2016, када смо се посљедњи пут видјели, био сам под његовим професорским загрљајем.

Данас, када се на овом факултету гдје смо се упознали, опраштам од њега, желим да поновим само једно:

драги професоре,

маслиново дрво, које си ми једном приликом донио из Грчке, као и наша заједничка љубав према Хелади и хеленској књижевности, увијек ће ме подсјећати на твоју ученост, мудрост и бесмртност у којој данас обитаваш. Хвала ти за све истине које си ми саопштио, за сваку помоћ коју си ми у науци и у животу пружио, за отвореност и срдачност. Хвала ти за безмјерну љубав према нашим студентима, које си тако много волио, помагао, хранио, одијевао, књиге и уџбенике из Београда им доносио, новац давао, лијекове набављао, стипендије обезбјеђивао, бивајући увијек пажљиви слушалац свих њихових проблема и брижни старатељ пун професорске и родитељске пажње. Нама, твојим асистентима, био си свагда велики пријатељ, помоћник и сатрудник. Опрости на свим неспоразумима и знај да ћу заувјек чувати све оне вриједности о којима смо толико пуно и често разговарали.

Владан Бартула

Садржај

Бранко Брђанин ФОЛКЛОРНИ ТЕАТАР КОД СРБА И <i>НАРОДНО ГЛУМОВАЊЕ</i>	9
Милош М. Ковачевић ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ ИЗРАЖЕН ПРЕДЛОШКИМ ИНСТРУМЕНТАЛОМ	19
Раде Г. Симовић ПРИМЈЕНА АКТАНЦИЈАЛНОГ МОДЕЛА АН ИБЕРСФЕЛДОВЕ НА АПОКРИФНЕ ДРАМЕ ЈОВАНА ХРИСТИЋА	35
Danica M. Jerotijević Tišma THE EFFECT OF ANXIETY ON SERBIAN EFL LEARNERS' PRONUNCIATION ACCURACY	49
Сања Ђ. Мацура СУНОВРАТ У СМИЈЕХ	69
Сања М. Куљанин КОМПАРАЦИЈСКА ЛЕКСЕМА КАО ОБАВЕЗНА ИЛИ ФАКУЛТАТИВНА КОМПОНЕНТА ПЕРИФРАСТИЧКОГ ИЗРАЗА	81
Željka Babić A LINGUIST'S ACCOUNT ON POSTHUMAN HISTORY REWRITING	93
Владимир Ј. Карановић ЕМИЛИЈА ПАРДО БАСАН И ФЕМИНИСТИЧКА МИСАО: ПРАВО НАЛИЧНУСЛОБОДУ И КОНЦЕПЦИЈА „НОВЕ ЖЕНЕ“ У РОМАНУ <i>УСПОМЕНЕ ЈЕДНОГ НЕЖЕЊЕ</i>	109
Божица Кнежевић ВОКАЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ У ГОВОРУ РОМАНИЈЕ	127
Мирјана М. Лукић МИЛОРАД Ј. МИТРОВИЋ И ЉЕРМОНТОВ	145
Јелена Д. Пухар ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ У СРПСКОМ И ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРИМА ИЗ ДНЕВНЕ ШТАМПЕ	157
Срђан Данило С. Павловић ПСАЛАМСКА КЊИЖЕВНОСТ	173

Анета Спасојевић ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА РАДНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВАОД ГЛАГОЛА КРЕТАЊА(СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ И ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ)	189
Биљана М. Савић О ВОЈНОЈ ЛЕКСИЦИ У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА, АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА ПЕЊКОГ (НА МАТЕРИЈАЛУ ПРЕПИСА ИЗ ДАНИЛОВОГ ЗБОРНИКА ИЗ 1553. ГОД.)	201
Весна Д. Мићић АБЛАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ ГЛАГОЛА КРЕТАЊА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	209
Боривоје Т. Петровић ЈЕДАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ ОПСТРУЕНАТА У ПРОКЛИЗИ И ЕНКЛИЗИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	221
Светлана С. Вуксановић ВИШЕЗНАЧНОСТ И СИНТАГМАТСКИ ЛЕКСИЧКИ ОДНОСИ КАО ИЗВОР ВЕРБАЛНОГ ЛИНГВИСТИЧКОГ ХУМОРА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	237
Радославка Р. Сударушић ЖИВОТ И ДЈЕЛО МИТЕ ЖИВКОВИЋА У СВЈЕТЛУ БИБЛИОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА	255
Николина Н. Зобеница МЕТОДЕ У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ	277
Милица Б. Чамур БЕЗЕКВИВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА КАО ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ И ПРЕВОДИЛАЧКИ ПРОБЛЕМ НА ПЛАНУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА	289
Драгана Францишковић Лидија Неранчић Чанда ФРЕКВЕНЦИЈСКИ РЕЧНИК ПРОМЕЊИВИХ ВРСТА РЕЧИ ПЕСМЕ <i>SANTA MARIA DELLA SALUTE</i> -МОРФОСИНТАКСИЧКА АНАЛИЗА КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА -ПРИМЕНА У НАСТАВНОЈ ПРАКСИ	305
<i>Прикази</i>	

Саша Д. Шмуља ЕРОТОЛОШКО ТУМАЧЕЊЕ АНДРИЋЕВЕ УМЈЕТНОСТИ (Тихомир Брајовић, <i>Грозница и подвиг. Огледи о еротској имажинацији у књижевном делу Иве Андрића</i> , Геопоетика, Београд, 2015.)	327
Биљана С. Самарџић СРПСКИ ЈЕЗИК И ЋИРИЛИЦА У ТМИНАМА ЦРНОГОРСКЕ ПОЛИТИКЕ	333
Саша Кнежевић ШТО ЈЕ ЛИЈЕПА БОЉЕ ДА ЈЕ СЛИЈЕПА	337
Александра Савић РЕСАНТИМАН ДРЖАВНИХ НЕПРИЈАТЕЉА, (Мишел Уелбек и Бернар-Анри Леви, <i>Државни непријатељи</i> , Београд: Воока, 2016, 294 стр.)	341
<i>In memoriam</i>	
Раде Г. Симовић ЗА КИМ (НЕ)ЗВОНЕ ЗВОНА?	349
Владан Бартула Проф. др Мирољуб Јоковић	351

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Формат: Радове слати у електронском облику у програму *Microsoft Office Word* (верзија 2000, 2003, 2007, 2010, 2013, 2016), у фонту *Times New Roman*. Величина фонта је 12, размак између редова 1,5 цм, а ширине свих маргина 2,5 цм. Текст равнати на обје маргине (Justified). Не треба дијелити ријечи на крају реда на слоге. Формат странице треба да буде А4 (210*297).

Обим рада: Рад не треба да има више од 30 000 карактера, не укључујући литературу, односно 8 000 карактера када је ријеч о приказима, укључујући размаке.

Језик и писмо: Језици на којима се шаљу радови јесу српски (ћирилично и латинично писмо) и неки од свјетских језика. Радови на страном језику који не задовољавају основне нормативе неће бити укључени у рецензентски поступак.

Анонимност: Рукописе оцјењују анонимни рецензенти.

СТРУКТУРА РАДА

➤ Наслов

Име и презиме аутора у чланцима штампају се изнад наслова уз лијеву маргину, а у приказима и прилозима испод текста уз десну маргину. Иза презимена аутора потребно је звјездицом означити фусноту у којој ће бити његова имејл адреса. Назив и сједиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена и презимена аутора. Наслов (и поднаслов) штампају се на лијевој маргини странице великим словима.

➤ **Апстракт** се састоји од 100 до 250 ријечи. Наслов рада и апстракт треба директно да упућују на садржај цијелог рада, без иједне додатне информације која би идентификовала аутора/ауторе. Апстракт се пише у једноструком прореду. Испод апстракта пишу се кључне ријечи.

➤ Текст треба организовати по схеми **IMRAD** (Introduction, Methods, Results and

Discussion) када садржи резултате емпиријских истраживања. У складу с тим текст рада мора бити подијељен у поглавља. Сваки нови пасус треба започети увлачењем првог реда за 1 цм.

Цитати у тексту: Свако позивање на монографију, чланак или статистички извор треба да се означи на одговарајућем мјесту у тексту, тако што ће се изнијети презиме аутора, година издавања и пагинација, све у заградама. Прво цитирање презимена аутора у раду треба да садржи у угластим заградама оригинално писање: „Вебер [Weber]“. Цитати се наводе оним писмом којим је написан рад. Уколико је издање које наводимо писано латиничним писмом, у загради наводимо ауторово презиме латиницом (Stevanović, 1989, str. 45).

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр. Према Марфијевом истраживању (1974, стр. 207), први сачувани трактат из те области сачио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI вијека. Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968).

Ако постоји више од једне референце истог аутора и године, додајте слова (а, б,...) уз годину издавања: „И даље потврђује ову тезу (Wuthnow, 1987а, р. 32) (Јовановић, 2003а, стр. 32).

Цитате дуже од три реда треба писати као посебан параграф на следећи начин (Format, Paragraph, Indents and Spacing, Left 1cm, Right 1cm, проред Single).

Уколико се користи страни извор или корпус потребно га је навести у фусноти. У главном тексту наводи се превод. Уколико аутор чланка користи сопствени превод, то ће први пут назначити у фусноти.

Од кључне је важности да се цитати и позиви на литературу у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Позиви на литературу и библиографске јединице наводе се у оригиналном писму, без превођења.

Табеле, графикони и слике треба да буду означени одговарајућим бројем (редом), те да буду праћени насловом који их описује. Наслов табеле навести испред табеле, а наслов слика и графикона иза њих. Слика је потребно да буду у резолуцији од 300dpi. Слика и графикони морају бити јединствени објекти (без елемената програма Drawing). Математичке формуле уносити коришћењем Microsoft Equation Editor.

Додаци треба да буду означени *словима* редом (Додатак А, Додатак Б) и да буду праћени насловом који их описује. Ако постоји само један додатак, треба га назвати „Додатак“, без додатног слова.

➤ **Литература (References):** Литература се пише након текста, као посебна секција у складу са АПА стилом/APA Style. Поређајте све јединице азбучним/абecedним редом по презимену аутора. Код истог аутора, по години издавања (од најновије до најстарије).

➤ **Резиме на неком од свјетских језика:** Резиме се пише на крају текста после Литературе, дужине до 1/10 чланка (од 2000 до 3000 карактера). Резиме се пише фонтом *Times New Roman*, вел. 12, проред *Single*. Уколико је рад на страном језику, резиме се пише на српском језику.

ПРИМЈЕРИ НАВОЂЕЊА:

Рад у часопису 1 аутор:

у тексту

(Хамовић, 2016) односно (Хамовић, 2016, стр. 94)

У литератури

Хамовић, Д. (2016). Национално тло и модерност у књижевној мисли и пракси младобосанаца. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 64, св. 1, 93-103.

или

(Manouselis, 2008) односно (Manouselis, 2008, p. 55)

у литератури

Manouselis, N. (2008). Deploying and evaluating multiattribute product recommendation in emarkets. *International Journal of Management & Decision Making*, 9, 43-61.

Рад у часопису до 6 аутора

у тексту

Прво цитирање: (Uxó, Paúl, & Febrero, 2011, p. 576)

Поновни цитати: (Uxó et al., 2011); на српском: умјесто „et al.“ писати „и др.“

у литератури

Uxó, J., Paúl, J., & Febrero, E. (2011). Current account imbalances in the monetary union and the great recession: Causes and policies. *Rapoeconomicus*, 58(5), 571-592.

Рад у часопису 6 и више аутора

у тексту (Cummings et al., 2010, p. 833)

у литератури

Cummings, E., Schermerhorn, A., Merrilees, C., Goeke-Morey, M., Shirlow, P., & Cairns, E. (2010). Political violence and child adjustment in Northern Ireland: Testing pathways in a social-ecological model including single-and two-parent families. *Developmental Psychology*, 46, 827-841.

Књига 1 аутор

у тексту

(Кољевић, 2015, стр. 78); (Heschl, 2001, p. 33)

у литератури

Кољевић, С. (2015). *Између завичаја и туђине*. Нови Сад: Академска књига.

Heschl, A. (2001). *The intelligent genome: On the origin of the human mind by mutation and selection*. New York, NY: Springer-Verlag.

Књига која има приређивача

у тексту

(Lenzenweger & Hooley, 2002)

у литератури

Lenzenweger, M. F., & Hooley, J. M. (Eds.). (2002). *Principles of experimental psychopathology: Essays in honor of Brendan A. Maher*. Washington, DC: American Psychological Association.

Рад или дио књиге која има приређивача

у тексту

(Cvitković, 2007, str. 57)

у литератури

Cvitkovic, I. (2007). Katolicizam [Catholicism]. U A. Mimica i M. Bogdanović (Prir.), *Sociološki rečnik* [Dictionary of Sociology] (226-227). Beograd: Zavod za udžbenike.

Одреднице у енциклопедији

у тексту

(Lindgren, 2001)

у литератури

Lindgren, H. C. (2001). Stereotyping. In *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science* (Vol. 4, pp. 1617-1618). New York, NY: Wiley.

Рад у зборнику радова са научних конференција

у тексту

(Rowling, 1993, p. 198)/ (Павловић, 2016, стр. 73)

у литератури

Rowling, L. (1993, September). Schools and grief: How does Australia compare to the United States. In *Wandarna coowar: Hidden grief*. Paper presented at the Proceedings of the 8th National Conference of the National Association for Loss and Grief (Australia), Yeppoon, Queensland (196-201). Turramurra, NSW: National Association for Loss and Grief.

Павловић, Б. (2016) Поређење приједлога у кинеском и српском језику. У *Наука и евроинтеграције*, Зборник радова са научног скупа одржаног 21-23. маја 2015. (73-86). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Интернет извори

у тексту

(Lodge, 2008)

у литератури

Lodge, D. (2008). Nice Work. *Guardian*. Retrieved from/Преузето са:
<https://www.theguardian.com/books/2008/apr/20/fiction.davidlodge>
Accessed on/Датум приступа: 18th October 2016/18. 10. 2016.

Тезе и дисертације

у тексту

(Gibson, 2007)

у литератури

Gibson, L. S. (2007). *Considering critical thinking and History 12: One teacher's story* (Master's thesis). Retrieved from
<https://circle.ubc.ca/>

Институција као аутор

у тексту

(Републички завод за статистику, 2011)

у литератури

Републички завод за статистику. *Месечни статистички билтен*. Бр. 11 (2011).

Закони

у тексту

(Закон о основама система васпитања и образовања, 2004, чл. 5, ст. 2, тач. 3.)

у литератури

Закон о основама система васпитања и образовања, Службени гласник РС. Бр. 62 (2004)

Усвојена документа

у тексту

(Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, 1971)

у литератури

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South

West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, (1970), ICJ Reports (1971) 12, at 14

Видјети: Publication Manual of the American Psychological Association, 6th Edition, 2009.

или <https://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>

НАПОМЕНЕ:

- Објављују се научни радови које су позитивно рецензирала два рецензента.
- Рад може имати највише два аутора.
- Аутору у једном броју може бити објављен један рад.
- Рукописи који нису припремљени у складу са Упутством не укључују се у рецензентски поступак.
- Рукопис који треба дорадити редакција прослеђује ауторима уз текст анонимне рецензије.
- Редакција ауторе благовремено обавјештава о пријему рада и исходу рецензентског поступка.
- Позитивне/негативне рецензије се не достављају ауторима.